

KRIMINOLÓGIAI TANULMÁNYOK

52.

Országos Kriminológiai Intézet

**KRIMINOLÓGIAI
TANULMÁNYOK
52.**

BUDAPEST, 2015

Közzéteszi
az Országos Kriminológiai Intézet

A sorozatot 1962-ben alapította dr. Gödöny József

Szerkeszti:
a szerkesztőbizottság

Felelős szerkesztő:

© Dr. Vókó György
az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója

© Országos Kriminológiai Intézet, 2015

ISSN 1586-4596

TARTALOM

Előszó

7

TAMÁSI ERZSÉBET

Békésebb világ – fiatal gyilkosokkal

11

NAGY LÁSZLÓTIBOR

Több ember sérelmére elkövetett emberölések kutatása

41

BOLYKY ORSOLYA

A kiterjesztett öngyilkosságok kriminológiai háttere

59

PÓCZIK SZILVESZTER

Régi terrorizmus – újfajta terrorizmus II.

*A politikai erőszak forrásai és formaváltozatai
Nyugat- és Kelet-Európában a XX–XXI. század fordulóján*

77

RITTER ILDIKÓ

Kockázati bűncselekmények és cannabispolitika

103

IRK FERENC

A hatalommal és az erőfölénnyel visszaélés kriminológiai vonatkozásai

122

KEREZSI KLÁRA – KOVÁCS KRISZTINA – PÁRKÁNYI ESZTER – SZABÓ JUDIT

A pártfogó felügyelet szerepe a bűnmegelőzésben,
különös tekintettel a jogintézmény tervezett változásaira

148

SÁRIK ESZTER

A vallásosság vizsgálata deviáns fiatalok körében

192

Summaries

211

Előszó

A fejlett országokban az elmúlt harminc év statisztikai adatai a bűnözés jelentős csökkenését mutatják. Különösen az európai városokban vált biztonságosabbá az élet, kevesebb az erőszak és ritkábbakká váltak a vagyoni elleni bűncselekmények is. Azért maradt még vizsgálandó terület a kriminológusok számára, mert a sajnálatosan soha meg nem szűnő, úgynevezett klasszikus bűncselekmények mellett, mint az emberölés is, számos újabb, a modern kor kihívásait tükröző cselekményi formák jelentek meg. És természetesen a kriminológia tudománya, vizsgálódásainak súlypontja tükrözi is az átalakulást. Kötetünk tisztán kriminológiai tanulmányokból áll, s mint intézetünk kutatásának lenyomata bemutatja a kriminális cselekmények változásait és csökkenésük irányait is.

A tanulmányok egyik csoportja az öröktől létező és nehezen megelőzhető legfőbb bűn, az emberölés kérdését járja körül.

Tamási Erzsébet indító írása az emberölés nemzetközi kutatásának és eredményeinek jelenlegi állapotát tekinti át. A kutatások arra mutatnak, hogy az ember békésebb lényé formálódott a történelem folyamán, miközben a fiatalok még mindig nehezen sajátítják el az agresszivitás kezelésének megfelelő módját. A kutatások összegző képet adnak az emberölést elkövető fiatalok lehetséges profiljáról, sokféle okot, motívumot és rizikófaktorokat állapítottak meg a gyilkosság megértése, magyarázata érdekében. Minden tudásunk ellenére mégsem megjósolható, előre nem látható, ki öl majd embert. Ismereteinktől függ, milyen megelőzési, utókezelési, kontrollálási megoldásokat választunk a fiatal gyilkosok számára. Beszámíthatók-e, büntetést vagy gyógyítást érdemelnek-e, mit lehet tenni, hogy a számuk még kevesebb legyen? Ezek a kérdések szakmai és politikai vitáktól övezetten még mindig a kutatók, törvényhozók, jogalkalmazók előtt állnak.

Nagy László kutatása a több ember sérelmére elkövetett emberölések kriminológiai hátterét vizsgálta. A 2000 és 2012 közötti időszak teljes körű feldolgozásával összesen 231 ügy, 283 elkövető és 565 sértett adatainak feldolgozására került sor. Nemcsak az elkövetés motívumait, de az elkövetők szociális és lelki indítékait, a sértettek jellemzőit is feltárta, sőt a bűncselekmény jogi megítélését is elemezte. Megállapítható volt, hogy a cselekmények hátterében leggyakrabban régóta tartó konfliktusok állnak, az egymást jól ismerő szereplők indulatát az alkohol erősítette, és sokkal kisebb számban öltek nyereségvágyból. Az elkövetők azonosítása

és elfogása rövid időn belül megtörtént. A kutató megállapítása szerint a büntetőeljárás folyamán a bűncselekmények jogi megítélésében és minősítésében az egyes jogalkalmazó szervek álláspontja számos esetben eltérő volt.

Bolyky Orsolya a kiterjesztett öngyilkosságok típusait, előzményeit, valamint jogi, szociológiai és pszichológiai körülményeit vizsgálta. Azt a kérdést teszi fel, hogy az öngyilkosságnak ez a típusa az emberölés vagy az öngyilkosság jogi megítéléséhez sorolható-e, vagy külön kategóriát alkot. A szerző úgy véli, a kérdéssel foglalkozó tudományterületek megközelítése nem egységes abban, hogy az elkövetésben milyen tényezők játsszák a főszerepet. A külföldi kutatók tapasztalatai és a szerző saját vizsgálatának eredményei azt mutatják, hogy a kiterjesztett öngyilkosság háttérében minden esetben súlyos mentális problémák állnak.

A kötet második részének cikkei a jelenkor legveszélyesebbnek tartott jelenségeivel, a terrorizmussal, a droghasználattal és a hatalommal, különösen a gazdasági hatalommal való visszaélés kérdéseivel foglalkoznak.

Póczik Szilveszter tanulmányának középpontjában az Európa keleti és nyugati részében feltűnő baloldali és jobboldali extrémizmus, valamint az iszlám terrorfenyegetés fejlődésének vizsgálata áll. A szerző történeti levezetését adja annak a folyamatnak, amely a hatvanas évek európai szélsőbaloldali mozgalmaitól indult és a kelet-európai országokban ma egyre erőteljesebben érezhető, egyebek között a szabályozatlan menekülthullámok kezelhetőségének kérdéséig tart. Az írás elemzi a kommunista diktatúrák és a terrorizmus viszonyát, bemutatja a Nyugat-Európában felerősödő idegenellenes szélsőjobboldali aktivitást, amely *Anders Behring Breivik* bűncselekményéhez vezetett, aki összekapcsolta a politikai elméletet a terrorral. A szélsőjobboldaliság Kelet-Európát sem kerülte el, ennek itt a célpontja a cigányság lett. Európa nagyvárosaiban egyre több gond adódik a fiatal muszlimok integrálatlanságából is, amelynek következtében a 2014-ben létrejövő ISIS Európát is bekapcsolta a terroristatoborzásba.

„Hazánkban több mint tíz évvel ezelőtt történt kísérlet a kábítószer-fogyasztás dekriminálisítására, ez az erőfeszítés azonban kudarcba fulladt” – írja *Ritter Ildikó* tanulmányában. Míg Amerika a legalizáció irányába halad, az Európai Unió tagállamai között egyfajta közös trend a csekély mennyiségű cannabist birtoklók és fogyasztók elterelése a büntetőútról. Van, ahol figyelmeztetésben részesítik a delikvenst, máshol szabálysértési bírságot szabnak ki, vagy a büntetőeljárás alternatívájaként gyógykezelésre kötelezik. Egyértelmű, hogy a cannabiszármazékokkal kapcsolatban a többi szertípushoz képest más, enyhébb büntetőjogi megítélés társul az unió legtöbb tagállamában, ami határozottan megnyilvánul az ügyészi direktívákban és az ítélezési gyakorlatban is. A szerző azt a kérdést vizsgálja, hogy

a hazai jogalkalmazók mit gondolnak a megszorító jogi szabályozásról, miként vélekednek a marihuánafogyasztásról vagy a marihuánával kapcsolatos egyéb jogsértésekről.

Irk Ferenc régóta foglalkozik a magyar kriminológiában újdonságnak számító megközelítéssel, a gazdasági szervezetek által elkövetett bűncselekmények hátterével. Jelen tanulmányában megállapítja, hogy a kapitalista berendezkedésű országok körében legjellemzőbb a gazdasági erőfölénnyel visszaélés, amelynek egyik megvalósulási formája a nagyvállalatok által szervezeten megvalósított gazdasági csalás. Megoldandó kérdésnek tartja annak megállapítását, hogy az állam szabályozó szerepe a kapitalista piacgazdaság viszonyai között meddig terjedjen ki. A magyar jogértelmezésben a gazdasági erőfölénnyel kapcsolatban a visszaélési elv érvényesül, azaz gazdasági erőfölényt birtokolni nem tilos, azonban az erőfölénnyel visszaélni nem szabad. Úgy véli, hogy a hatalommal és az erőfölénnyel visszaélés a szándékos bűncselekmények jelentős részének lényegi jellemvonása. Bár maga a jelenség nem új, az elkövetési módok a jelenlegi nemzetközi kereskedelem körülményei között megváltoztak, így e bűncselekmények tartalma és formája eltér a hagyományos bűncselekményekétől. Mindeközben a jogi válaszlépések megmaradnak a tradicionális keretek között, ezért hatékony megoldások sem születnek. Épp emiatt lehet veszélyes az erőfölénnyel visszaélés.

A harmadik írásegyüttes a fiatalkorúakra koncentrál, a vizsgálatok a megelőzés új útjait keresik. Az egyik tanulmány a pártfogó felügyelet modernizálásáról szól, a másik egy ősi intézmény, a vallás és a bűnmegelőzés megújuló viszonyát elemzi.

Kerezsi Klára, Kovács Krisztina, Párkányi Eszter és Szabó Judit munkája foglalkozik a megelőző pártfogás történeti, jogi és kriminológiai szempontú értékelésével. Ez az intézményrendszer hivatott a szabálysértést vagy bűncselekményt elkövető gyermek- és fiatalkorúak bűnismétlésének megelőzésére a lehető legkorábbi életszakaszban. A négy szerző a tanulmányban a jogszabályi háttér és az intézmény történeti gyökereinek bemutatásán túl áttekinti a hazai gyermekvédelmi és igazságszolgáltatási intézményrendszer legégetőbb problémáit. Megvizsgálják, a tárgyalt intézmény hogyan illeszkedik a hazai jogrendszerbe és a bűnmegelőzés struktúrájába. Foglalkozik az írás a kockázat- és szükségletértékelési eszközök típusaival, és az alkalmazásukkal kapcsolatos jogi és módszertani nehézségekkel is. Végül röviden vázolják a nemzetközi pártfogói gyakorlat tervezett változásait is.

Sárik Eszter tanulmánya egy 2014-ben megkezdett ifjúsági értékrendkutatás részeredményeit mutatja be. A kutatás a tizennégy–tizennyolc éves fiatalok bűnelkövetését, deviáns viselkedését, és a valláshoz, a hithez való viszonyát vizsgál-

ta. A szerző a kutatását három alapkérdés köré csoportosította. Érdemi összefüggést keresett a vizsgált, szocioökonómiai és kriminológiai értelemben egyaránt speciális mintacsoport vallásossága és viselkedése, valamint a vallásossága és az értékrendje között. Végül feltette a kérdést, hogy igaz-e az a feltevés, amely szerint a cigány kisebbséghez tartozóknak a vallás fontosabb (lehet) már fiatal korban is, mint a nem roma társaik számára.

Budapest, 2015. május

Vókó György

Békésebb világ – fiatal gyilkosokkal

Ismereteinktől függ, milyen megelőzési, utókezelési, kontrollálási megoldásokat választunk a fiatal gyilkosok számára. Beszámíthatók-e, büntetést vagy gyógyítást érdemelnek-e, mit lehet tenni, hogy a számuk még kevesebb legyen? Ezek a kérdések szakmai és politikai vitáktól övezetten még mindig a kutatók, törvényhozók, jogalkalmazók előtt állnak. A kutatások arra mutatnak, hogy az ember békésebb, agresszióját folyamatosan kontroll alatt tartó lényé formálódott a történelem folyamán. Az emberölést elkövető fiatalok életében biológiai fejlődésük és környezetük kölcsönhatására már korán súlyos gondok adódnak. A tanulmány az emberölés nemzetközi kutatásának és eredményeinek jelenlegi állapotát tekinti át.

A világ hétmilliárd lakosa közül 2012-ben ötmillió végzett magával, ötmilliót a dohányzás ölt meg, és majdnem egymillió lett autóbaleset áldozata. Ugyanakkor alig félmillió, pontosabban négyszázharminchétezer ember vált emberölés áldozatává.¹ Arányait tekintve még jónak is mondható a helyzet, különösen, ha tudjuk, hogy az emberölés az erőszak legkifejezőbb formája. Még békésebb emberiségről beszélhetünk, ha figyelembe vesszük az emberölések megoszlását. A félmillió gyilkosság harminchat százaléka az amerikai kontinensen, harmincegy százaléka Afrikában, Ázsiában huszonnyolc, Európában öt és Óceánia területén mindössze 0,3 százaléka történt. Ennél is biztatóbb jövő elé nézhetünk, ha az emberölések hosszú távú trendjét elemezzük. Az 1955 és 1995 közötti időszakban az életellenes cselekmények száma világszerte hatalmas növekedést mutatott, majd hirtelen zuhanni kezdett és ma is tartós csökkenést élünk át.

Jobb lett az emberiség? A bűnözés csökkenése

Ez a Japántól Észtorszáig tartó csökkenő tendencia nemcsak az emberölést jellemzi, hanem a bűnözés egészére is érvényes. Akár a személy elleni, akár a vagyron elleni bűncselekmények adatait nézzük, az elmúlt harminc évben különösen a fejlett országokban drasztikus csökkenésnek lehetünk tanúi. Különösen a városok lettek biztonságosabbak. Így például az Egyesült Államokban harminckét százalékkal csökkent az erőszakos bűncselekmények száma 1990 óta, míg az

¹ Global Study on Homicide 2013, Trends Contexts, Data, UNICOD, 2013; WHO Mortality Database 2010.

amerikai nagyvárosokban hatvannégy százalékkal esett vissza, de ez a tendencia elmondható szinte valamennyi európai metropolisról is.² A kutatók több okot is feltételeznek e látványos apadás hátterében.³

Az első a demográfiai változások hatása. A tizenhat és huszonnégy év közöttiek száma a második világháborút követő „bébibumm-nemzedék” után csökkent, a népesség előregedett, és miután a legtöbb bűncselekményt ennek a korosztálynak a férfi tagjai követik el, lehet ez az egyik magyarázat is. Csakhogy olyan nagyvárosok, mint New York vagy Los Angeles, éppen e korosztály számbeli növekedését mutatják, ugyanakkor a bűncselekmények száma változatlanul csökken. Nem magyarázat az sem, hogy az abortusz legalizálása éppen a népességnek abban a körében csökkentette a gyerekszámot, ahol a szegénység és a hátrányos helyzet eleve predesztinálta volna a bűnelkövetést.⁴ A bűnözés tendenciája ugyanis számos olyan országban is lefelé halad, amelyben már korábban is enyhe volt az abortusztörvény.

Mások⁵ szerint a börtönpopuláció hallatlan növekedése eltüntette az utcáról a bűnözőket, 1990 és 2012 között Amerikában és Ausztráliában például megduplázódott a börtönlakók száma. Csakhogy olyan országokban is csökkent a bűnözés, amelyekben a rabok száma nem emelkedett.

A klasszikus kriminológiai tétel szerint a gyors lebukás veszélye elrettentő hatással bír, így a hatékony kriminálpolitika eredménye⁶ lehet a gyilkosságok számának zuhanó tendenciája⁷. A közösségi rendőrség modellje, a „hot spot” módszer, a DNS-vizsgálatok meggyorsulása, a térfelügyelő kamerák elterjedése, a bemérhető telefonok mind-mind meggyorsítják a bűnelkövető leleplezését.

² Uo.

³ Steven D. Levitt: Understanding Why Crime Fell in the 1990s: Four Factors that Explain the Decline and Six that Not. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 18, no. 1, 2004, pp. 163–190.; Jan van Dijk – Andromachi Tseloni – Graham Farrell (eds.): *The International Crime Drop: New Directions in Research*. Macmillan, Palgrave, 2012; Roger Matthews: *Doing Time. An Introduction to the Sociology of Imprisonment*. Macmillan, Palgrave, 2009

⁴ Steven D. Levitt: i. m.

⁵ Roger Matthews: i. m.

⁶ John Eck – Edward Maguire: Have changes in policing reduced violent crime? An assessment of the evidence. In: Alfred Blumstein – Joel Wallman (eds.): *The crime drop in America*. Cambridge University Press, 2006, pp. 207–265.

⁷ Lawrence W. Sherman: *The Rise of Evidence – Based Policing Targeting, Testing and Tracking*. University of Chicago, Chicago, 2013 <http://cebcp.org/wp-content/evidence-based-policing/Sherman-TripleT.pdf>

Természetesen a társadalmi változások is közrejátszanak a bűnözés látványos csökkenésében. Az Európai Unió huszonöt és harmincnégy év közötti fiataljainak huszonnyolc százaléka a szülőkkel él, nagy számban tanulnak, sokkal józanabban, kevesebbet drogoznak.⁸ A legtöbb országban a családon belüli erőszak elleni jogi és társadalmi fellépés erősödött, és azok száma lényegesen kevesebb is lett.

A leglogikusabb magyarázat azonban, hogy csökkent a bűnözési alkalom.⁹ Jan van Dijk holland kriminológus szerint¹⁰ az 1950–1960-as években szélesebb rétegek számára váltak elérhetővé és kevésbé őrzötté az értékesebb tárgyak, mint a kocsik, televízió és hasonlók, azaz érdemes volt lopni. Mára az emberek riasztók, biztonsági zárok segítségével védik amúgy igencsak olcsóbbá vált tárgyait. Ugyanezt teszik a bankok, üzletek is, soha ennyi biztonsági őrző-védő cég, biztosító nem működött a világon. A készpénzt az elektronikus fizetőeszközök, a kártyák váltották fel.

A gépkocsilopás pedig, amit sokszor a fiatalok „belépő kriminalitásának” is neveznek, a technika fejlődésének hála mindenütt csökkent, New Yorkban például húsz év alatt kilencvennégy százalékkal.¹¹ A kriminalitás csökkenését számos más jelenséggel is összeköti a tudomány, például a gyógyítás fejlődésével. Sokkal többen túlélhetik még a súlyosabb fizikai támadást is, hála a gyors és megfelelő fejlettségű egészségügyi intézményeknek. Akad olyan kutató is, aki az ólomentes benzintérnyerését is összefüggésbe hozza a bűnözés csökkenésével.¹²

Természetesen nem minden bűncselekmény követi a leszálló trendet. A szexuális jellegű cselekmények, a latencia nagysága miatt sem mutatnak pozitív változásokat. Új, de az életre sokkal kevésbé veszélyes cselekmények is megjelentek, mint a banki csalások, vagy a számítógéppel elkövetett jogellenes cselekmények.

⁸ Marieke C. Liem – William A. Pridemore (eds.): *Handbook of European Homicide Research. Pattern, Explanations and Country Studies*. Springer, 2013, p. 92.

⁹ Andromachi Tseloni – Graham Farrell – Nick Tilley – Louise Grove – Rebecca Thompson – Laura Garius: *Towards a Comprehensive Research Plan on Opportunity Theory and the Crime Falls*. In: Jan van Dijk – Andromachi Tseloni – Graham Farrell (eds.): i. m. 286–289. o.

¹⁰ Jan van Dijk – Ben Vollaard: *Self-limiting Crime Waves*. In: Jan van Dijk – Andromachi Tseloni – Graham Farrell (eds.): i. m. 252. o.

¹¹ Shuriyo Fujita – Michael Maxfield: *Security and the Drop in Car Theft in the United States*. In: Jan van Dijk – Andromachi Tseloni – Graham Farrell (eds.): i. m. 231–249. o.

¹² Jessica Wolpaw Reyes szerint a levegőben terjedő nagy mennyiségű ólom különösen a fiatalok agyműködésében és ezen keresztül agressziószintjének állapotában játszik stimuláló szerepet. Jessica W. Reyes: *Lead Exposure and Behavior: Effects on Antisocial and Risky Behavior among Children and Adolescents*. NBER Working Paper, 2014 <http://www.nber.org/papers/w20366>

Nem csökkent a bolti lopások, a zsebtolvajlások száma sem. Bár néhány helyen az erőszakos tettek kisebb felugrást mutatnak, a tendencia azonban a bűncselekmények számának csökkenése marad, a jóslatok szerint.¹³

Békésebb lett az emberiség? Az emberölés csökkenése

A gyilkosságok hosszú távú csökkenése 1990 és 2013 között a világ valamennyi országában megfigyelhető. Európa államaira is ez a trend a jellemző, de természetesen vannak lokális különbségek és szabályszerűségek.¹⁴ Először is egy nyugat-kelet és egy észak-dél irányú növekedés figyelhető meg, amelynek okát az alkoholfogyasztás döntő szerepének tulajdonítják.¹⁵ Európa északi országaiiban magasabb, délen alacsonyabb az emberölési ráta, Közép- és Kelet-Európában 1990-től szintén magasabb ez a bűncselekményarány, mint nyugatabbra.¹⁶ Ugyanakkor bizonyos területeken a környezetéhez képest kiugró nagyságrendű az emberölések száma, így a dél-olaszországi maffia működési területe, vagy bizonyos korzikai részek kivételnek számítanak. Hasonló jelenség figyelhető meg néhány magas népsűrűségű város esetében is. Az Amszterdamban, Bécsben elkövetett gyilkosságok száma magasabb, mint az adott ország átlagáé. Fordítva igaz ez a kelet-európai nagyvárosokra, ahol az országos átlag magasabb, mint az egyes

¹³ Jan van Dijk – Andromachi Tseloni – Graham Farrell (eds.): i. m. 310–311. o.; Manuel Eisner – Amy Nivette: *How to Reduce the Global Homicide Rate to 2 per 1000,000 by 2060*. 2012. http://www.academia.edu/3063823/How_to_Reduce_the_Global_Homicide_Rate_to_2_per_100

¹⁴ Ineke H. Marshall – Diana L. Summer: *Contemporary Differences in Rates and Trends of Homicide Among European Nations*. In: Marieke C. Liem – William A. Pridemore (eds.): i. m. 67. o.

¹⁵ Az alkoholfogyasztás és az emberölés pozitív kapcsolatát az 1900-as évektől folyamatosan, a világon a legmagasabb arányban, Oroszországban és Kelet-Európában regisztrálták, ami csak az előre eltervezett, nyereségvágyból elkövetett esetekben mutat némi csökkenést. William A. Pridemore: *Change and stability in the characteristics of homicide victims, offenders and incidents during rapid social change*. *British Journal of Criminology*, vol. 47, no. 2, 2007, pp. 331–345. A fiatalok harminc európai országban dívó ivási szokásairól hasonló megállapításra jutottak a kutatók a közelmúltban is. A kontinens északi és keleti vidékein, az úgynevezett „dry” kultúrákban, ahol evés nélkül, a kiütésig isznak a fiatalok, magasabb a gyilkosságok száma is. Richard B. Felson – Jukka Savolainen – Thoroddur Bjarnason – Amy L. Anderson – I. Tusty Zohra: *The Cultural Context of Adolescent Drinking and Violence in 30 European Countries*. *Criminology*, vol. 49, no. 3, 2011, pp. 699–728.

¹⁶ Janet P. Stamatel: *The Effects of Political, Economic, and Social Changes on Homicide in Eastern Europe*. In: Marieke C. Liem – William A. Pridemore (eds.): i. m. 155–170. o.

nagyvárosoké. Ilyen Budapest is, ahol 1,45 a százezer emberre jutó gyilkosságok száma, míg Magyarországé 1,57.¹⁷

Kutatások és elméletek tanulságai

Az emberölések vizsgálata három alapvető kérdés körül forog. Koncentrálnak a gyilkosságra mint bűnös cselekményre, az elkövető gyilkosra, valamint a gyilkost és a gyilkosságot befolyásoló okokra és motívumokra.

A gyilkosságokról a makrostruktúrában található a legtöbb információ. A közösségekben előforduló emberölések összehasonlítására, időbeli változásaira, gyakoriságára és formáinak meglétére a társadalmi magyarázatok szolgálhatnak. A szegénység, az egyenlőtlenség, az adott közösség erőszakhoz való viszonya, a háborús környezet adhat felvilágosítást a cselekményekről.¹⁸ Az elkövetőkről a mikrostruktúrában lelhetők a főbb adatok. Az egyénben rejlő belső és az egyénre ható külső faktorok pedig felfedik az emberölés okait és motívumait.

Nincs olyan tanulmány, amely meg ne állapítaná, hogy minden emberölés és annak elkövetője egyedi eset. Hogy kiből válik gyilkos és ki lesz az áldozat, azt legtöbbször az erőkülönbség, a fegyver, az idegállapot és az előre nem látott pillanatnyi helyzet döntheti el. Számptalan klasszifikációval dolgozik a tudomány, vizsgálható az emberölés az áldozat oldaláról, beszélhetünk csecsemőgyilkosságról, szülőgyilkosságról, feleséggyilkosságról. Lehet az elkövetés száma az osztályozás alapja, így lesz többes elkövetés, sorozatgyilkosság. Alapozhat a motívációkra, például, hogy a tettet bosszúból, féltékenységből követik el, esetleg bandagyilkosság, bérgyilkosság az oka. Vannak tipológiák, amelyek a támadás körülményeit veszik figyelembe, megállapítják, hogy konfliktusos, kriminális, pszichotikus helyzet vezetett a gyilkosságokig. Egyes kutatók szerint az egyedi

¹⁷ Marcelo F. Aebi – Antonia Linde: Regional Variation in Europe Between Homicide and Other Forms of External Death and Criminal Offences. In: Jan van Dijk – Andromachi Tseloni – Graham Farrell (eds.): i. m. 91. o.

¹⁸ Van is szakirodalom szép számmal, amely az elmúlt harminc évben a társadalmi depriváció, az egyenlőtlenség, a szegénység és az emberölések alakulásának kérdését elemezte, összefoglalóan ismerteti William A. Pridemore: Poverty Matters. A Reassessment of the Inequality–Homicide relationship in Cross-National Studies. *British Journal of Criminology*, vol. 51, 2011, pp. 739–772.; Hector G. Rufrancos – Madeleine Power – Kate E. Pickett – Richard Wilkinson: Income Inequality and Crime: A Review and Explanation of the Time-series Evidence. *Social Criminology*, vol. 1, issue 1, 2013, pp. 1–9.

esetekre alapozott osztályozások nagyon kevés információval szolgálnak arról, hogy kiből milyen módon válik gyilkos.¹⁹

Már az eddig leírtakból is kitűnik, hogy a halállal végződő erőszakos cselekmények jellemzői legtöbb szempontból hasonlóak vagy azonosak a világ különböző táján. Így az emberölő neme, az elkövetők életkori görbéje, az alapvető célok és motívumok, a háttér, az erőszak környezete, az agressziót kiváltó személyes jellegzetességek és még sorolhatnánk. Sőt, ahogy megítéljük, büntetjük²⁰, vagy éppen megbocsátjuk az erőszakot, a gyilkosságot, még az effajta kulturális diskurzus is univerzálisnak tűnik.

Az emberölés kutatásának egyik klasszikusa, összehasonlító statisztikai adatok alapján az úgynevezett Verkko-törvényben²¹ összegezte a máig általánosan érvényes megállapításokat:

- 1) Az emberölések számának alakulását döntően a fiatal férfiak befolyásolják. Az emberölések csökkenése és növekedése a férfiaknak a férfiak ellen elkövetett gyilkosságok számától függ. Ha ennek aránya növekszik, minden más konstellációban csökken. Egy kanadai vizsgálat megállapította, hogy ha az adott területen a tizenöt és huszonkilenc év közötti fiatal férfiak száma megugrik és eléri a tizenkét százalékot, az erőszakos elkövetések száma is emelkedik. Egyszázalékos népességemelkedés ebben a körben az emberölések számát 0,147 százalékkal növeli.²²
- 2) Az alkoholfogyasztás előrejelzője a gyilkossági rátának.
- 3) Ha alacsony az emberölési ráta, akkor magas a női áldozatok száma.

¹⁹ Rolf Loeber – Eric Lacourse – D. Lynn Homish: Homicide, Violence and Developmental Trajectories. In: Richard E. Tremblay – William W. Hartrup – John Archer (eds.): *In Developmental Origins of Aggression*. Guilford, New York, 2005, pp. 202–220.

²⁰ Az emberölés morális és büntetőjogi megítélésének univerzalitásáról írja John Mikhail, hogy az emberiség gondolkodása nemcsak az egyetemes tiltásban, de az olyan részletekben is egyetemes, mint a jogos védelem, az emberölés mentális okainak elemei, a beszámíthatóság vagy a provokáció megítélése. John Mikhail: *Is the Prohibition of Homicide Universal? Evidence from Comparative Criminal Law*. Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper, nos. 10–21., 2010, pp. 497–515.

²¹ Veli Verkko (1893–1955) finn szociológus. Idézi Janne Kivivuori – Jukka Savalainen – Petri Danielsson: *Theory and Explanation in Contemporary European Homicide Research*. In: Marieke C. Liem – William A. Pridemore (eds.): i. m. 96–97. o.

²² Tanya Trussler: *Demographic and Homicide in Canada: a Fixed-Effect Analysis of the Role of Young Males on Changing Homicide Rates*. *Western Criminology Review*, vol. 13, no. 1, 2012, p. 59.

- 4) Az emberölés alakulására nemcsak a társadalmi változások hatnak, hanem biológiai, genetikai, lelki tényezők is.

Manuel Eisner szerint mindezt az univerzalizmust nehéz megmagyarázni pusztán kulturális-társadalmi vagy éppen az egyéni patológiák állapotával.²³ Az emberi agresszió legmélyebb és legáltalánosabb motívumainak bázisa az élet fenyegetettsége, a státusért és forrásokért való küzdelem és a szexuális féltékenység. Kell tehát egy általános elmélet vagy rendszer, amely az emberölést szélesebb összefüggésében láttatja, hogy jobban megérthetővé tegye egyedi megjelenését. *Eisner* szerint az erőszak stratégiát jelent, célirányos viselkedést, amelyet az evolúció alakított, és társadalmi intézményekben ölt testet. Az evolúciós magyarázat szerint az erőszak és az emberölés is sikeres stratégia volt a korai környezethez való alkalmazkodás idején, ami nem jelenti azt, hogy a modern kor körülményei között is a túlélést vagy szaporodást elősegítő sikeres megoldás lenne.²⁴ Ugyanakkor lehetséges, hogy a gyilkos cselekvés az adott helyen és időben még ma is ezt a cél szolgálja, ez lehet szórványos fennmaradásának oka. *Eisner* szerint a társadalmi struktúra az erőszak számára megszabja a kereteket, különféle intézményekben realizálja, az egyéni tulajdonságjegyek pedig ezeken a társadalmi szűrőkön keresztül érvényesülhetnek. Az emberölés kutatásának éppen ezért mindig szüksége van lokális elméletekre és vizsgálódásra, hogy megmagyarázza, miként manifesztálódik az erőszaknak ez a végletes formája.²⁵

Jelentőségének megfelelően az emberölések kutatásának széles szakirodalma van, ez azonban döntően esettanulmányokat, empirikus felméréseket, statisztikai elemzéseket jelent. Ritka, hogy ezek az elsődleges, térben, időben és számukban korlátozott részadatok valamilyen általános, elméleti törvényszerűségek megállapításáig juttassák a kutatókat²⁶.

Az emberölések elméleti megközelítését máig alapvetően a szociológiai teóriák jellemzik, ezek közül is a feszültség- és a társadalmi dezorganizációs elméletek dominálnak, de a magyarázatok között néhány alternatíva is feltűnik, mint az evolúciós, a feminista vagy a tanuláselméletek, sőt léteznek az agykutatás és

²³ Manuel Eisner: The uses of violence. An examination of some cross-cutting issues. *International Journal of Conflict and Violence*, no. 3, 2009, p. 53.

²⁴ Ezt a nézetet a Martin Daly – Margo I. Wilson szerzőpáros klasszikus munkájában dolgozta fel (*Homicide*. Hawthorne, Aldine, 1988), és teóriájukat formálta tovább a Joshua D. Duntley – David M. Buss szerződuó [*The Plausibility of Adaptations for Homicide*. In: Peter Carruthers – Stephen Laurence – Stephen Stich (eds.): *The Innate Mind: Structure and Contents*. Oxford University Press, New York, 2005, pp. 291–304.].

²⁵ Manuel Eisner: (2009) i. m. 46–48. o.

²⁶ Janne Kivivuori – Jukka Savalainen – Petri Danielsson: i. m.

a neurológia újabb eredményeire alapozott elképzelések is.²⁷ Mondják, minden elméletben van igazság, de egyetlenegy sem ismerünk, amely komplex választ adna az emberölés lényegi kérdéseire.

Az emberölés történeti változásának, nevezetesen a középkortól napjainkig tartó csökkenésének azonban van egy mindmáig megcáfolatlan, klasszikus magyarázója és magyarázata.²⁸ *Norbert Elias* az erőszak csökkenésének történeti tablóját a mindennapi élet eseményeit megörökítő dokumentumokból állította össze. A civilizációs folyamat elmélete mutatja be, hogy a középkortól kezdve hogyan vált az állam a források elosztásának, ellenőrzésének és a büntetések monopolizálásának, azaz az erőszak kezelésének legfontosabb, külső eszközévé. A központosított állam, az egyháztól való elszakadás, majd a modern, az idegenekkel való egyre intenzívebb kooperációt igénylő gazdaság, ami a protestáns etika egyéni felelősséget hirdető megjelenésével járt, átalakította a társadalom korábbi szerkezetét. A folyamat azonban nem egyszerűen történeti-társadalmi vagy gazdasági átalakulást jelent, hanem mély és radikális pszichológiai átformálódást. Az iskolázottság növekedésével, a gyermeki tanulás fontosságával kialakította azt a személyiséget, amely képessé vált belsővé tenni a kívülről előírt normákat. A középkor vezető rétege, amely az erőszakot, a harcot, a párbajt, a vérbosszút tartotta presztízse, becsülete megvédése majdnem kizárólagos formájának, először külső, állami kényszerítés hatására, majd egyre inkább belső indíttatásra a békésebb életformák preferálására váltott. „*A becsület kultúrája, amely készen állt a bosszúra, utat engedett a méltóság kultúrájának, amely az érzelmek kontrollálására állt készen*” – írja *Elias* feltétlen csodálója, *Steven Pinker*²⁹. Az új elit pacifikálódott, míg vezetővé, magasabb státusúvá, katonaként, lovagként, azaz agresszív viselkedéssel válhattak, ez időre és máig tartóan, az agresszív magatartás éppen ellenkezőleg, a társadalmi ranglétra aljához vezet. *Norbert Elias* klasszikus civilizációs

²⁷ Michelle Evans-Chase – Minseop Kim – Huiquan Zhou: Risk-taking and Self Regulation: A Systematic Review of the Analysis of Delinquency Outcomes in the Juvenile Justice Intervention Literature 1996-2009. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 40, no. 6, 2013, pp. 606–628.; különösen Robert E. Hanlon – Michael Brook – John Stratton – Marie Jensen – Leah H. Rubin: Neuropsychological and Intellectual Differences Between Types of Murderers. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 40, no. 8, 2013, pp. 933–948.

²⁸ *Norbert Elias*: A civilizáció folyamata. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. Természetesen többen és több ponton is megmagyarázandónak tartják *Elias* gondolatmenetét, ilyen a fejlődő világ erőszakállapotának alakulása és az európai erőszakgörbe 1960 és 1990 közötti emelkedése. Az elmélet egésze azonban, úgy tűnik, minden kritikát kiállt. A legtöbb szerző inkább kiegészíti, mint cáfolja a szerzőt. Lásd *Steven Pinker*: *The Better Angels of Our Nature. Why Violence Has Declined*. Viking, New York, 2011.

²⁹ *Steven Pinker*: i. m. 72. o.

elméletéhez szinte valamennyi szociológiai és kriminológiai elmélet kapcsolható³⁰. Az erőszak csökkenésének bekövetkeztéhez nyilvánvalóan kell a társadalmi környezet kohéziója (szociális dezorganizációs elmélet), a normák elsajátítása és belsővé tétele (önkontrollélmélet és tanuláselmélet), az erőszak külső nyomásának megerősítése és kezelése (feszültség- és kontrollélméletek), a nők társadalmi helyzetének változása és erőszakmérséklő szerepe (feministaelmélet), de nem utolsósorban a gazdasági változások okozta állapot feldolgozásának rendszere (gazdasági deprivációs elmélet).

Az erőszak és így az emberölés magyarázatának a civilizációs folyamat, a modernizáció, a társadalmi konfliktusok voltak a kezdeti szempontjai. Ma a gazdasági fejlettség, a jövedelemegyenlőtlenség, a szegénység, a munkanélküliség áll a makrostrukturális kutatások és elméletek okságkereső középpontjában. Hatalmas szakirodalmat tesz ki a gazdasági fejlettség szintjének és az emberölések számának egymásra hatását vizsgáló írások száma.

Az kétségtelen, hogy az egy főre jutó GDP, azaz bruttó hazai termék³¹, az egyenlőtlenségi mutató (Gini-együttható)³² és a szegénység szignifikáns jelzői az emberölések alakulásának. Egy 2010-ben végzett, 165 országot érintő vizsgálat megállapította, hogy a közepes fejlettségű országokban nem a gazdaság fejlettsége, nem is a szegénységi mutatók, hanem a jövedelmek egyenlőtlenségének szintje a meghatározó.³³ A városiasodott országokban megfigyelték, hogy a társadalmi egyenlőtlenség nincs hatással a vagyon elleni bűnözésre, de erősen befolyásolja az erőszakos bűnelkövetést. A szegénység és a rendőri aktivitás erősen hat a vagyon elleni bűnözésre, de nincs hatással az erőszakosra. A munkanélküliség és a bűnözés közötti kapcsolat magától értődő. A kutatások azt igazolják, hogy a munkanélküliség emelkedése százalékban kimutathatóan növeli a vagyon elleni cselekmények számát, miközben a munkanélküliségnek az erőszakos elkövetésekre

³⁰ Manuel Eisner Elias elméletét statisztikákkal és a kriminológiai magyarázatokkal egészítette ki és jutott ugyanarra a végeredményre, azaz a gyilkosságok történeti csökkenésének alakulására. Manuel Eisner: What Causes Large-scale Variation in Homicide Rates? In: Kortüm Hans-Henning – Jürgen Heinze (eds.): Aggression in Humans and Primates. Walter de Gruyter, Berlin, 2012, pp. 137–162.

³¹ Az adott évben a polgárok által termelt, végső felhasználásra szánt javak összességének egy főre jutó összege.

³² A statisztikai eloszlás egyenlőtlenségének mérésére használt mutató. Leggyakrabban a jövedelem- és a vagyoneeloszlás egyenlőtlenségének bemutatására alkalmazzák.

³³ Marc Quimet: A World of Homicides: The Effect of Economic Development, Income, Inequality and Excess, Infant Mortality on the Homicide Rate for 165 Countries in 2010. Homicide Studies, vol. 16, no. 3, 2012, pp. 238–258.

koránt sincs ilyen látható befolyása.³⁴ A tartós munkanélküliség főként az erőszakos cselekmények megugrását idézi elő. Leggyakrabban éppen a marginális csoportok tagjai közül kerülnek ki az erőszakos bűnözők. Csakhogy ennek oka a munkanélküliség következtében előálló feszültség, düh és főként az alkoholfogyasztás, ugyanis a munka nélküli réteg egészére ez az összefüggés már nem mutatható ki. A vagyoni elleni bűnözés a gazdasági elméletekkel magyarázható, míg az erőszakos bűnözés a társadalmi dezorganizációs és a feszültségelméletekkel³⁵, hangzik a végső megállapítás.

A társadalmi struktúra és a gyilkosságok összefüggésének magyarázatai arra a kérdésre adnak választ, hogy miért és hogyan csökkenhetett az emberölés az elmúlt pár száz évben.³⁶ Azt a kérdést azonban, hogy kik ölnek és miért teszik ezt, és legfőképpen kiből válhat gyilkos, már más elméletek és tudományágak próbálják megvilágítani. Ráadásul a főbb makrostrukturális okok és magyarázatok sokféle egyéni, mikrostrukturális változóval járnak együtt, és még annál is több kockázati faktorra bonthatók.

Kutató legyen a talpán, aki minden empirikus és helyi adatra figyelve keres képet mutathat be az emberölésről és mindezt értelmező magyarázat keretében teszi.

Fiatalkor és a gyilkosságok

Az emberölés vitathatatlanul az agresszió legsúlyosabb formája, az életkori görbék éppen azt igazolják, hogy nem váratlanul, minden előjel nélkül jelentkezik az intenzív erőszak, hanem az élet korai időszakában már a viselkedésben érzé-

³⁴ Egy svéd kutatás 1997 és 2009 között vizsgálta a tartós munkanélküliség és a bűnözés kapcsolatát. Daniel Almén – Martin Nordin: Long term unemployment and violent crimes – using post-2000 data to reinvestigate the relationship between unemployment and crime. 2011 <http://lup.lub.lu.se/record/2376748> ; Egy korábbi kutatás ugyanebben a témakörben kimutatta, hogy a svéd munkanélküliség egy századpontos emelkedése az átlagjövedelem alatt élők között 2,9 százalékkal emeli a bűnelkövetés arányát, a betörések száma 5,9, az autólopásoké 22,1, a rablásoké 9,1 százalékkal emelkedett. A gyilkosságok és testi sértések esetében nem volt változás. Anna Nilsson: Income inequality and crime: The Case of Sweden. Institute for Labour Market Policy Evaluation. Working Paper, no. 6, 2004, pp. 1–38. <http://www.ifau.se/upload/pdf/se/2004/wp04-06.pdf>

³⁵ Kelly Morgan: Inequality and Crime. *The Review of Economics and Statistics*, vol. 82, no. 4, 2000, pp. 530–539.

³⁶ Kiváló összefoglaló olvasható Paul Knepper: Falling crime rates: What happened last time. *Theoretical Criminology*, vol. 19, no. 1, 2015, pp. 59–76.

kelhető jelei tűnnek fel. A közvélekedés általánosnak tartja, hogy a legtöbb gyilkos előélete tele van agressziós momentumokkal, és az élete első korszakában elkövetett kisebb csínyektől jut el a verekedéseken át egészen az emberölésig. A tudományos kutatások azonban ezen felül ennél összetettebb képet rajzolnak meg³⁷. Léteznek olyan elkövetők is, akiknek előéletében nem szerepel súlyos erőszak, csak mérsékelt viselkedésbeli zavar és néhány alig feltűnő, megbocsátható botlás, amely azonban gyilkosság kockázatává válhatott. A gyilkosok harmadik csoportjába tartozó „szűz gyilkosok” nem futnak be semmilyen látható agressziós karriert, ám egyszer, ritka pillanatban „elvesztik a fejüket”, vagy nagyon is eltervezetten ölnék, akár sorozatban is.³⁸

A semmitől azonban senki sem lesz gyilkos. Az élet első éveiben, majd az óvodáskorban már mutatkozhatnak az agressziókezelés különféle problémái. Igazán a tizenéves kortól kezdődő második időszak mutatja az a folyamatot, amely akár a gyilkossághoz is vezethet. A statisztikai adatok szerint az erőszakos és nem erőszakos bűncselekmények elkövetésének csúcspontja a tizenhat és tizennyolc éves kor közé esik, onnan hirtelen zuhan, és huszonöt éves kor után mérsékeltlen csökken, hogy hatvanöt felett minimálisra változzék.³⁹ Ezt a görbét a különböző vizsgálatok meg is erősítik.⁴⁰ Három csoportba oszthatók a fiatalkorúak bűnelkövetési periódusok szerint: az első időszak tizenkét éves kor előtt kezdődik, ez az enyhébb bűncselekmények korszaka, ami tizennégy éves kor körül tetőzik, majd csökkenő tendenciát mutat. A második csoportban a tizenéves kor elejére nem jellemző az elkövetés, de tizennégytől egyre gyakoribbá válik, és tizenhat éves korra éri el a csúcspontját. A harmadik csoportba tartoznak a krónikus elkövetők, akik a periódus kezdetétől gyors és folyamatosan növekedő elkövetést tanúsítanak.

³⁷ Kathleen M. Heide: Youth Homicide: A Review of the Literature and a Blueprint for Action International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, vol. 47, no. 6, 2003, pp. 6–36.

³⁸ A „virgin killer” tézise David Canter amerikai pszichológustól ered, aki következőket írja: a szűz gyilkos „... az a személy, akinél abszolút semmiféle figyelmeztető előjel, ami a gyilkosság bekövetkeztét mutatná, nem észlelhető [...] Az ilyen emberek ritkák, de létezésük megváltoztatja az emberölésről szerzett minden eddigi tudásunkat.” David Canter: A New Era of Homicide Studies? Visions of Research Agenda for the Next Decade. Homicide Studies, vol. 4, no. 1, 2000, pp. 8–9.

³⁹ Daniel P. Farrington: Age and crime. Crime and Justice, vol. 7, 1986, pp. 189–250. Farrington életkor–kriminalitás görbéje nem éppen a legújabb kutatás eredménye, de ez idáig szinte kivétel nélkül valamennyi felmérés megközelítőleg azonos görbét rajzolt.

⁴⁰ Michelle Evans-Chase – Minseop Kim – Huiquan Zhou: i. m. 615. o.

A gyilkosság előzménye: az agresszió eszkalálódása

Annyi bizonyos, hogy embert ölni békés természettel nem szoktak. Az erőszak és az emberölés kéz a kézben jár, így az egyik megértése a másik nélkül aligha lehetséges, miközben a kétféle viselkedés összefonódó szálai nehezen is bogozhatók ki.

Az agresszió formálódásának kutatása azt a célt tűzte ki, hogy megállapítsa annak különböző állomásait, formáit, jelzéseit. Az antiszociális viselkedés *Loeber és munkatársai*⁴¹ által készített háromfázisú modellje jól mutatja ezt a folyamatot.

A fejlődési ösvénynek nevezett teória szerint a bűnelkövetés alakulása három úton haladhat:

- 1) Nyílt ösvényen, amikor kezdetben a fiatal heccelődő, iskolai csínyeket, megbocsátható rosszaságokat művel, majd verekedni kezd, bandákhoz csatlakozik, amit végül mások bántalmazása, akár nemi erőszak is követhet.
- 2) A fedett ösvényen induló fiatal eleinte nem tanúsít agressziót, de hajlamos hazudni, kisebb lopásra vetemedik, majd rongálás következik, a következő fázisban már súlyosabb bűncselekményeket, betörést, csalást, lopást követhet el.
- 3) A hatalommal való szembe fordulás ösvényére jellemző, hogy a fiatal már tizenkét éves korban kifejezi ellenállását minden felette állóval, végül a hatóságokkal is szembe fordul, csavargás, iskolakerülés a jellemzője.

A pszichológiai és a kriminológiai kutatások egyaránt igazolják, hogy a múltban elkövetett és a prognosztizálható agresszív viselkedés között a csendes, passzív erőszaktól a végzetesig pozitív korreláció van.

A kriminális viselkedésről összegyűjtött adatok és a rájuk épülő elméletek alapján két nagy folyamat függvényében állapították meg a szerzők, hogy mi okozhatja, váltja ki az agressziót, beleértve annak végső, gyilkosságig fajuló formáját⁴².

Az *első*, az úgynevezett *demográfiai sokféleségeket összegző elméletek* (population heterogeneity theories) szerint az erőszakos viselkedés elkövetésének belső moti-

⁴¹ Rolf Loeber – Dustin Pardini: Neurobiology the development of violence: common assumptions and controversies. *Philosophical Transactions of The Royal Society B*, vol. 363, 2008, pp. 2491–2503.

⁴² Uo.

vumai, hajlamosító kockázati jellemzői vannak, amelyek viszonylag stabilak, és nem igazán változnak az idő múlásával. Az egyén már magzati korban, csecsemőként, kisgyermekkorában, majd később fiatal korában „gyűjti” ezeket a rizikófaktorokat.⁴³ Minél több jellemzi, annál nagyobb valószínűséggel követ el később erőszakos cselekményeket. A rizikófaktorok száma és fajtái sokfélék, a biológiai, neurológiai eltérésektől, a temperamentumbeli, a személyiségjegyekből adódó problémákig bezárólag, magában foglalja még a családi, szülői gondoskodás hiányosságait is.

A második nagy csoport az *állapottól függő és az agresszió eszkalálódásának menetére irányuló elképzelések* (state dependence and escalation theories) tanulságaira alapoz. Az életesemények és történések erős hatással vannak az agresszív cselekedetekre, dinamikusan hatnak az egyénre, mi több, közvetlen okozati következményei is lehetnek. Loeber és munkatársai szerint „*az agresszív magatartás lehetőséget teremt a még gyakoribb agresszív viselkedésre, miközben kizár más, nem erőszakos viselkedési formákat. A megállapítás fordítva is érvényes, azaz a nem agresszív viselkedés, más nem erőszakos magatartásra való nyitottságot, és az agresszív magatartás lehetőségeinek kizárását okozza*”.⁴⁴ Számptalan elmélet magyarázza az erőszakot az egyén állapotától függő elméletekkel, gondoljunk csak a labeling teóriára, amely szerint környezet által erőszakosnak megbélyegzett személy beteljesíti a jóslatot. Vagy az erőszakos, kényszerítő családdal és a deviáns kortárs csoporttal való kapcsolat hatása hosszú időre megszabja, sőt erősíti az agresszív viselkedést.

A kérdés az, hogy mely csoport hogyan jelzi az emberölés bekövetkeztét.

A megállapításokat ugyanaz a kutatócsoport⁴⁵ a nevezetes Pittsburgh Youth Study kapcsán tesztelte is: 2003-ban 129 erőszakkal vádolt, közülük 33 emberölést elkövető fiúval és 306 önmagát erőszakosnak tartó fiatallal készítették felmérést. A kutatók arra voltak kíváncsiak, hogy mely tényezők alapján jósolható meg az erőszak és melyek azok, amelyek emberöléshez vezetnek, és megállapítható-e különbség a kétféle magatartást előidéző fejlődési út között. A kutatás végső konklúziója szerint *az állapotra utaló modell* egyaránt figyelmeztet a bekövetkező erőszakra és a gyilkosságra is. Ugyanakkor a *demográfiai sokféleséget összegző modell* inkább alkalmazható az erőszakos viselkedés megjósolására, mint a gyilkosságára. A rizikófaktorok közül a gyilkosságot elkövetőknél a fegyverbirtoklás,

⁴³ Richard E. Tremblay: Prevention of Youth Violence. Why Not Start at the Beginning? Journal of Abnormal Child Psychology, vol. 34, no. 4, 2006, pp. 481–487.; Matt DeLisi – Alex R. Piquero: New Frontiers in Criminal Careers Research, 2000–2011: A state-of-art review. Journal of Criminal Justice, no. 39, 2011, pp. 289–301.

⁴⁴ Rolf Loeber – Dustin Pardini: i. m. 208. o.

⁴⁵ Uo.

a diagnosztizálható magatartási zavarok, a keménydrog-fogyasztás, az iskolából kimaradás, a deviáns kortárs csoporthoz kapcsolódás és a segélyen élő család volt kiemelkedően jellemző. A kutatás bizonyítottan tartotta, hogy az *állapottól függő és az agresszió eszkalálódásáért felelős jegyek* a kevésbé súlyos agressziótól a súlyosabb erőszakig, sőt az emberölésig jelzik a folyamatot. Szinte minden gyilkosságot elkövető az élete korai szakaszában is erőszakos volt, az agresszió több éven át folytatódik, amíg gyilkosságban végződik. Ha az egyén átlépi a fejlődés első és második lépcsőjét (zaklatások, majd a fizikai erőszak rendszeres alkalmazása), nagy a kockázata a későbbi emberölésnek. A *demográfiai heterogenitásnak és a rizikófaktorok szórtságának* viszont nagyobb jelentősége van az élet első szakaszában, de jelentőségük csökken a későbbiekben és csak néhányuknál eszkalálódik vagy jelentkezik súlyosabb formában.⁴⁶

Erőszakos és gyilkosságot elkövető fiatalokat hasonlított össze DiCataldo és Everett⁴⁷ kutatása, amely meg is erősítette, hogy a csak erőszakos elkövetők életútján több a kisebb kriminális előzmény. A kutatók 33 gyilkost és 38 súlyos testi sérítést elkövető tizennyolc év alatti fiatalat vizsgáltak. Megállapították, hogy a „csak erőszakos” fiatalokra több a panasz, fiatalabbak az elkövetések idején, gyakoribb mentális gondjaik, dühkezelési problémáik vannak, családi környezetük instabil, és vitáikban gyakran kerül elő kés. A gyilkosságot elkövetőknél, az alkohol- és drogfogyasztás, a fegyverek iránti vonzalom és a szülőkről alkotott illuzórikus kép tűnt ki.

⁴⁶ Uo. 214. o.

⁴⁷ A korábbi összehasonlító kutatások is hasonló képet adnak. A hetvenegy gyilkos és ugyanennyi nem erőszakos elkövető közötti különbségek vizsgálatánál az emberölő csoport tagjainak családjában a kriminális előéletűek, a bandához tartozás, a tanulási nehézségek és a kiemelkedő alkoholfogyasztás volt a kiugróan jellemző. Frank DiCataldo – Meghan Everett: Distinguishing Juvenile Homicide from Violent Juvenile Offending. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 52, no. 2, 2008, pp. 158–174.

Az agresszió biológiája, új kutatási terület a gyilkosságok megértéséhez

A fiatal kor a fizikai, lelki és közösségi változások együttesének időszaka. Az életkor és a kriminalitás összefüggése eddig sem volt ismeretlen a kriminológiai és szociálpszichológiai szakirodalomban⁴⁸, de ehhez a modern agykutatás adott új szempontokat és bizonyítékokat. A fiatalkorúak agyi fejlődésének kutatásai azt mutatják, hogy az élet második évtizede a gyors változások kora, különösen az agynak azon területein, amelyek felelősek az alkalmazkodásért, a kockázatok és jutalmazások felméréseért, az érzelmek koordinálásáért és az adekvát döntésekért.⁴⁹ A legújabb neurológiai eredmények⁵⁰ két alapvető neuro-pszichoszociális folyamatot tártak fel, amelyek megerősítik a fiatalkori bűnelkövetés úgynevezett életkor–kriminalitás görbéjének alakulását. *Moffitt* már 1993-ban leírta, a gyerekkori agresszió és viselkedési problémák hátterében neurológiai deficit, egyéni és családi rizikófaktorok, valamint a rideg-érzéketlen és pszichopátiás személyiségjegyek állnak.⁵¹ A legújabb kutatások felfedték a két fejlődési folyamat mögött zajló agyi, idegrendszeri átalakulást. Az agy fehérállománya növekedni kezd, míg a szürkeállomány a prefrontális kéregben csökken. Egy vizsgálat húsz, gyilkosságért börtönben lévő és 135 nem gyilkosságot elkövető kamasz fiúval készített neurológiai (MRI-, VBM- és SVM-vizsgálatok) szempontú felmérést.⁵² Megállapították, hogy az emberölést elkövetők agyának szürkeállománya három területen

⁴⁸ Olyan klasszikus szerzők, mint Hirshi, Gottfredson összefüggést mutattak ki a kamaszkor és a szenzációkeresés, valamint az antiszociális viselkedés között. Terrie Moffitt pedig két fejlődési utat jelölt meg a kamasz-bűnelkövetés vizsgálatokor. Az első út a tipikus fejlődési folyamat, amikor a problémás viselkedés éles növekedést és csökkenést egyaránt mutat. A második, az atipikus fejlődési vonal, amikor az antiszociális magatartás az életkor teljes szakaszát végigkíséri. Ebben az időszakban a neuropszichikai hiányosságok a családi, környezeti hátrányokkal kombinálódnak.

⁴⁹ Laurence Steinberg: A Dual Systems Model of Adolescent Risk-Taking. *Developmental Psychobiology*, vol. 52, no. 3, 2010, pp. 216–224.

⁵⁰ Michelle Evans-Chase – Minseop Kim – Huiquan Zhou: i. m. 613–615. o.

⁵¹ Terrie Moffitt: Adolescent-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, vol. 100, no. 4, 1993, pp. 674–701.

⁵² A szerzők nem tagadják, hogy a vizsgálat, amely elsőként hasonlította össze gyilkos és nem emberölő fiatalok agyi struktúráját, nem ad választ arra, hogy a tett elkövetése előtt milyen állapotban voltak. Az is tudott, hogy az agy szürkeállománya képlékeny, változásra képes, például két héten át napi tizenöt perces újságolvasás bizonyos területeken és mérhető mennyiségben növeli a szürkeállományt. Lora M. Cope – Elsa Ermer – Lyn M. Gaudet – Vaughn R. Steele – Alex L. Eckhardt – Mohammad R. Arbabshirani – Michael F. Caldwell – Vince D. Calhoun – Kent A. Kiehl: Abnormal brain structure in youth who commit homicide. *NeuroImage: Clinical*, vol. 10, no. 4, 2014, p. 806.

is lényegesen (öt százalékkal) kisebb. Ezek a területek lennének felelősek a szociális és érzelmi folyamatokért, a morális döntésekért, mások érzelmeinek felméréseért, egyebek között. Mindezek tükrében megállapították, hogy az emberölők rideg-érzékeny személyiségjegyei és a viselkedési zavarok valódi rizikófaktorokként jelentkeztek. A homloklebeny és a limbikus rendszer között az összeköttetések kamaszkorban meggyorsulnak, ezeken zajlik a szociabilitás és emocionalitás szabályozásáért felelős területek koordinálása. Csakhogy ez az idegi fejlődési sor nem egy időben történik. A szenzációkeresésért, a kockázatvállalásért felelős területek kilenc és tizenhárom év között a lányoknál, és tíz és tizennégy év között a fiúknál, az érzelmi szabályozás, az önuralom koordinálása viszont folyamatos, és a huszoneves kor elején fejeződik be. A neurológiai görbe: a kamaszkor elején a magas érzelmi, ingerlékenységi szint, a szenzációkeresés, a jutalomorientáltság és a kockázatvállalás a jellemző, a tizenévek közepén a viselkedés koordinálása és a határok felmérése formálódik, és végül a késő tinédzser időszakban az önuralom kontrolljának fejlődése fejeződik be.⁵³ A tizenéves kor közepén éri el az idegrendszer egyenetlensége a csúcspontot, és igen gyorsan rendeződik a későbbi időszakban. A dopaminaktivitás emelkedése a jutalmazás intenzitását hívja elő, miközben az agy másik területén csökkenti a veszély és fenyegetés elkerülését. Következésképpen, hogy a vágy és a jutalom iránti igény nagy, a veszélyérzet hiányzik. Az idegi determináltság szenzációkereséshez vezet, segíti ugyan a szülőktől, a családtól való leválást és erősíti az önállóságot, de a kockázatkeresés akár nem kívánt terheltséghez, drog- és alkoholfüggőséghez, sőt bűnözéshez is vezethet.

A főbb bűncselekményekre is készítették a kutatók életkori görbéket. Kitűnt, hogy a csúcspont a személy elleni elkövetések és a drogos cselekmények esetében a tizenhetedik életév, a vagyoni elleni elkövetéseknél a tizenhatodik. Kivétel a szexuális bűnözés, ahol az ív emelkedése a tizenhetedik évnél kezdődik és a tizennyolc-húsz évnél emelkedik jelentősen. Ennek oka nem világos.⁵⁴

Nemcsak a kockázat bátorítja a tiniket kontrollálatlan tettekre, de a hasonló érdeklődésű társak keresése is erősíti veszélyes magatartásukat. Ez az oka annak is, hogy ugyanebben az életperiódusban az elkövetők és áldozatok közötti határ elmosódik.⁵⁵

⁵³ Laurence Steinberg: (2010) i. m. 216–217. o.

⁵⁴ Michelle Evans-Chase – Minseop Kim – Huiquan Zhou: i. m. 616. o.

⁵⁵ Martin Daly: Girls, peer violence and restorative justice. Australian and New Zealand Journal of Criminology, vol. 41, no. 1, 2008, pp. 109–137.

A gyilkos profilja. Kik ők és milyenek a gyilkosok?

A fiatalkorúak gyilkosságait és elkövetőit értékelő tanulmányok megállapítják⁵⁶, hogy az elmúlt évtizedek kutatásai leíró jellegűek és retrospektív természetűek, bár sok információt tartalmaznak az okokról, rávilágítanak az elkövetők demográfiai, medikális, oktatási-nevelési, családi és szociális helyzetére, ugyanakkor hiányosak a legfontosabb, jósló rizikófaktorok és az életútban fellelhető előrejelző tényezők kijelölésében. Az empirikus kutatások többsége megkísérli kiküszöbölni, kiegészíteni az esettanulmányokra alapozott kutatások hiányosságait. Különböző kontrollcsoportokat és módszereket alkalmazva vizsgálják az emberölést elkövető és más nem erőszakos fiatalkorúak közötti különbségeket és hasonlóságokat, hogy kiderítsék, kik ők és miért olyanok, amilyenek.⁵⁷

A sokféle jellemző alapján, máig is érvényesen, *Cornell*⁵⁸ a fiatal gyilkosokat három fő csoportba osztotta:

- 1) Pszichotikusok, mentálisan zavartak (vizsgáltjai 7 százaléka).
- 2) Konfliktusos gyilkosok (áldozatukkal az elkövetés előtt vitában, verekezésben voltak, 42 százalék).
- 3) Kriminális elkövetők (pénzért, rablás során gyilkoltak, 51 százalék).

A kategorizálás alapja nyolc előzmény vizsgálata volt: családi gondok, iskolai problémák, gyerekkori zavarok, erőszak, deviáns viselkedés, alkohol-, drogfogyasztás, pszichiátriai előzmények, stressznövelő körülmények.

A vizsgálat szignifikáns különbségeket állapított meg a kriminális és a konfliktusos csoportok között. A *kriminális csoportba* tartozó gyilkosok között magasabb a pszichopatológiás személyiségűek, a szerfüggők és a kriminális múltúak száma. Ők inkább csoportban, társakkal követtek el bűncselekményeket, és drog hatása alatt álltak a cselekmény elkövetésekor. A kriminális elkövetőkhöz tartozók súlyos fejlődési hiányosságokat mutattak, többet érte őket gyerekkorukban erőszak, felnőttéket öltek, és főként idegeneket. A kutatás tíz közös jellemző vonást állapított meg, amely a vizsgált minta hetven százalékára volt érvényes. Közösnek tűnt a családi diszfunkció, a korábbi erőszakosság másokkal, a viselkedési zavar,

⁵⁶ Kathleen M. Heide: i. m.

⁵⁷ Frank DiCataldo – Meghan Everett: i. m.

⁵⁸ Dewey G. Cornell: Causes of juvenile homicide: A review of the literature. In: Elisa P. Benedek – Dewey G. Cornell (eds.): *Juvenile Homicide*. American Psychiatric Press, Washington, 1989, pp. 3–36.

az iskolai tanulmányok befejezetlensége, családi erőszak, tanulási nehézségek, pszichotikus tünetek, fegyverválasztás, előző letartóztatások.

Nem sokat módosítottak a jellemzőkön az újabb kutatások sem. A jelenlegi vizsgálatok fiatalkorú gyilkosának profiljára jellemző, hogy rendezetlen, erőszakos családban nevelkedett, fizikai és érzelmi erőszaknak kitett, iskolai problémákkal küszködő, drogfogyasztó, kriminális viselkedésű fiú.⁵⁹

A fiatalok bántalmazása a családban a rizikófaktorok közé tartozik, főként az érzelmi abúzus jelentős, második helyen áll a fizikai és utána a szexuális erőszak. Egy 415 fős végzett, gyilkosságot elkövető fiúkat vizsgáló tanulmány megállapítása szerint azonban mindössze 12,3 százalékukat bántalmazták valamilyen formában, döntő többségüket nem érte abúzus a cselekményük előtt. A bántalmazottak fiatalabbak, többen követtek el vagyon elleni bűncselekményeket, és többszörös elkövetők, gyakrabban iskolakerülők, és kevesebben ölnek idegengenet, gyakrabban használnak fegyvert, és szüleik között több a börtönviselt.⁶⁰

Milyen kockázatok vezetnek gyilkosságig?

Rizikófaktor-kutatások, fejlődéséletút-vizsgálatok

A fiatalkorúak agresszivitása lényegesen különbözik a felnőttekétől, mások a kockázatok. A fiziológiai és lelki változásokból adódó életkori sajátságok a külső mikrokörnyezeti hatásokkal kombinálódva sérülékeny és bizonytalan személyiségformálódást idézhetnek elő, akár agresszív cselekményekbe torkollanak. A fiatalok agresszivitását vizsgáló tudományágak közül főként a klinikai diszciplínák azok, amelyek elsőként találkozhatnak a jelenséggel, akár terápiás céllal, akár bűncselekmények elkövetőinek vizsgálata során.⁶¹

⁵⁹ Whitney R. Johnson: Juvenile Homicide: A Closer Examination of Childhood Maltreatment. A. Dissertation, Arizona State University, 2011

⁶⁰ Uo.

⁶¹ A vizsgálatok kis mintákon történtek, huszonöt-harminc fővel, és klinikai szempontok szerint. A sokaságból két klasszikust említek: Wade C. Myers – Kerrilyn Scott – Ann W. Burgess – Allen G. Burgess: Psychopathology, biopsychosocial factors, crime characteristics and classification of 25 homicidal youth. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, no. 34, 1995, pp. 1483–1489.; Pekka Santilla – Jaana Haapasalo: Neurological and psychological risk factors among young homicidal, violent and nonviolent offenders in Finland. Homicide Studies, no. 1, 1997, pp. 234–253.

Az agresszióval kapcsolatos nyugati kutatások kezdetben és többnyire ma is a klinikai vizsgálatok, adatok alapján történtek.⁶² Ez a tradicionális megközelítés a „veszély” klinikai szempontjait volt hivatva összegyűjteni, az egyén élettörténeti és egészségügyi adatai, valamint jó néhány pszichológiai teszt (Rorschach-, Szondi-, Savry- stb.) elemzésének segítségével. A megközelítés azonban a „veszély” statikus állapotát rögzítette, ám változásait, következményeit, dinamikáját és körülményeit nem mutatja meg.⁶³ Ez a strukturálatlan és jobbra klinikai adatokra épített eredmény vált alapjává nemcsak a terápiás kezeléseknél, a rehabilitációnak, hanem a büntetőjogi eljárásoknak is.⁶⁴

A modernnek nevezhető agressziókutatások már sokkal szélesebb spektrumúak. A rizikófaktorok körében nemcsak a statikus, de a dinamikus elemek is fontossá váltak.⁶⁵ Statikusak az állandó, nem illékony jegyek, események, míg dinamikusak a változásra képes érzelmi, kapcsolati vagy biológiai történések, folyamatok.⁶⁶ Stabillnak számítanak az úgynevezett történeti és demográfiai faktorok, amelyek nem mozdulnak (ilyen az életkor, a nem, az elszenvedett erőszak), vagy a mentális állapot jelzői. A dinamikus faktorok sokkal változékonyabbak és változtathatóbbak. Természetesen több védőfaktor is létezik, amelyek főként a megelőzés szempontjából fontosak, mint a gondozás lehetősége, a segítők, terápiák, és a vallási identitás erősítése.

A nemzetközi szakirodalomban a rizikófaktorokat többféleképpen csoportosítják. A legismertebbek egyike *Randy Borum*⁶⁷ osztályozása, aki történeti, klinikai és környezeti kategóriákat állapított meg.

⁶² Randy Borum: Improving the clinical practice of violence risk assessment. Technology, guidelines and training. *American Psychologist*, vol. 51, 1996, pp. 945–956.

⁶³ Randy Borum: Assessing Violence Risk among Youth. *Journal of Clinical Psychology*, vol. 56, no. 10, 2000, pp. 1263–1288.

⁶⁴ Laurence Steinberg: Should the Science of Adolescent Brain Development Inform Public Policy? *Issues in Science and Technology*, 2012, Spring, pp. 67–78.

⁶⁵ A megkülönböztetés a kutatások szempontjából azért fontos, mert bizonyos források és vizsgálati módszerek nem alkalmasak valamennyi faktor elemzésére. Még akkor sem, ha kiegészültek a különféle statisztikai, matematikai, valószínűség-számítási technikákkal és a faktoralással.

⁶⁶ Rebecca P. Barclay – Robert J. Hilt: Youth Violence: Assessment and Treatment Planning in Primary Practice. *Pediatric Annals*, vol. 43, no. 1, 2014, p. 40.

⁶⁷ Randy Borum (2000): i. m. Történeti faktorok: A korai erőszakos hajlam, az iskolai problémák (tudásbeli hiányok, alacsony érdeklődés, csavargás, gyakori iskolaváltás). Klinikai faktorok: Áldozatiság (fizikai erőszak, szexuális erőszak, elhanyagolás), mentális vagy viselkedési rendellenességek, érzelmi instabilitás, kockázatkeresés, empátiahiány, erőszak iránti vonzalom. Környezeti faktorok: Negatív kortársi és szegényes családi kapcsolatok, környezeti kriminalitás és erőszak, többek között. Részletesen és pontosabban: Uo. 1267. és köv. o.

A legmodernebbnek és leggyakrabban használnak számító *Farrington-féle*⁶⁸ csoportosítás a rizikófaktorok biológiai, családi, kortársi, szocioökonómiai, környezeti, szituatív és az élethelyzetek hatásait foglalja magában. A Farrington által kidolgozott *integrált kognitív antiszociális potenciál* (integrated cognitive antisocial potential; ICAP)⁶⁹ azt az állapothalmazt jelenti, amely antiszociális viselkedéshez, erőszakhoz vezet. A hosszú távú hatás a kriminális szülő, kortárs csoport és környezet, valamint az egyéni impulzív karakter. Kognitív elemei a döntési mechanizmus állapota, a memória, a felfogás, és a szociális tanulási folyamatok is.

Farrington és kollégái minden lehetséges módszertani megoldást alkalmaztak tanulmányukban⁷⁰: ezeregyszáz fiatalkorú, pittsburghi általános iskolás fiút, három korcsoportban, longitudinális-életút-módszerrel⁷¹ vizsgáltak, és összehasonlították a vizsgáltak körében észlelt 37, gyilkosságot elkövető fiatal előéletével. Céljuk, hogy összegezzék az életút folyamán megjelenő legvalószínűbb rizikófaktorokat, amelyek megjósolhatják a gyilkosság bekövetkeztét, sokkal inkább a bűncselekmény elkövetése előtti, mint az utána következő időszakra koncentrálnak. Ez az első olyan kutatás, amelynek során nemcsak a követéses módszert, hanem a tettesek vallomásait, a gondozók, szülők, tanárok információit éppúgy felhasználták, mint a hivatalos iratok adatait. A vizsgálat, a források korlátai miatt nem foglalkozott az elkövetők biológiai faktoraival, akik döntően (a harminctől harminckettő) afroamerikai fiúk voltak.

A megállapított rizikófaktorokat két nagy csoportba osztották:

- 1) *Magyarázó-értelmező rizikófaktorok*, amelyek nem mérik az antiszociális viselkedést, de kapcsolatosak azzal. Összesen huszonegy gyermekkorra vonatkozó rizikófaktorot találtak fontosnak. A szempontok a *gyerek* (büntudathiány, rideg-érzékletlenség, túlkorosság, depresszió stb.), a *szülő* (fiatal anya, szülői szerfűggőség, apai viselkedésproblémák), a *gyereknevelés* (a szülői ellenőrzés hiányossága, anyai fizikai bántalmazás, közömbös szülő-gyerek viszony), a *szocioökonómiai helyzet* (alacsony családi egzisztencia,

⁶⁸ Daniel P. Farrington: *Integrated developmental and life-course theories of offending*. Transaction, New Brunswick, 2005; Daniel P. Farrington – Rolf Loeber – Mark T. Berg: *Young Men Who Kill: A Prospective Longitudinal Examination from Childhood*. *Homicide Studies*, vol. 16, no. 2, 2012, pp. 99–128.

⁶⁹ *Integrated Cognitive Antisocial Potential*. A táblázatot lásd Rolf Loeber – Daniel P. Farrington: *Young Homicide Offenders and Victims*. Springer, 2011, pp. 171–172.

⁷⁰ Daniel P. Farrington – Rolf Loeber – Mark T. Berg: i. m. 99–128. o.

⁷¹ A longitudinális vizsgálati módszerről részletesen lásd Kerezi Klára – Kó József: *Normasértés és jogkövetés. Fiatalkorú fiúk kriminológiai vizsgálata*. OKRI-ELTE ÁJK, Budapest, 2013, 15–73. o.

nagycsalád, kis lakás, munka nélküli anya, alacsony szociális státus) és a *szomszédos környezet* (kockázatos környék) adataira vonatkoztak.

- 2) *Viselkedésbeli rizikófaktorok*, amelyek a fiatalok antiszociális viselkedését mérik. A tizennyolc rizikófaktort négy kategóriában vizsgálták: a *gyerek viselkedése* (súlyos kriminális cselekmény, kegyetlenség, szökés, fizikai és más agresszió, manipulatív viselkedés, szétszórt viselkedészavar), a *gyerek attitűdje* (pozitív vonzalom a bűnelkövetéshez, a drogfogyasztáshoz), a *Szülővel való viselkedés* (szegényes kapcsolat, a szülő kontrollálása a rossz viselkedésen keresztül), a *kortárs csoporthoz való viszony* (közös bűnelkövetés, rossz barátok, felületes, szegényes kapcsolat a társakkal), és végül az *iskolai viselkedés* (kimaradás, alacsony tanulási motiváltság, iskolakerülés).

A kutatók külön vizsgálták a *kriminális viselkedést* a gyilkosságot elkövető fiatalok esetében, és három lényeges és közös jellemző csoportot találtak. Ezek a fiatalok már a gyilkosságot megelőzően *erőszakkal éltek* (rablás, fegyverhasználat, súlyos testi sértés és bandaharcok a jellemzők). *Vagyon elleni* cselekményeket, különféle lopást, vandalizmust, orgazdaságot, gyújtogatást követtek el, és *droggal kapcsolatos tevékenységben* vettek részt (drogterjesztés, eladás, keménydrog-fogyasztás).

Végeredményként a kutatók leszögezik, hogy a gyilkosság elkövetésének rizikófaktorai közül a viselkedési anomáliák a fontosabbak, különösen az iskolából való kimaradás, a diszruptív viselkedési zavar, a kriminalitás iránti pozitív attitűd, és a személyek elleni erőszak emelhető ki. Az emberölést elkövető fiatalok kilencvenöt százalékának volt kriminális múltja, a testi sértés és a fegyverhasználat, valamint a droghasználat és a vagyon elleni cselekmények emelkedtek ki. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a várakozással ellentétben a szülői gyereknevelés milyenségének faktora nem mutat közvetlen hatást a bekövetkezett gyilkosságra, miközben a fiatal anya és a hátrányos helyzetű környezet rizikófaktoraként jelentkezett. Az egyéni, magyarázó rizikófaktorok közül számos, a korábbi kutatásokban erős jósól elemnek mutatkozó tényező jelentősége nem igazolódott. Ilyenek például a büntudat hiánya, a kegyetlenkedés, a rideg-érzéketlen magatartás, azaz a pszichopátiás jellemvonások korai mutatói. Mindez igen valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a vizsgálat teljességgel mellőzte a különféle pszichotikus tényezőket, biológiai-neurológiai előzmények felvételét és elemzését.

A rizikófaktorokkal operáló kutatások legfrissebb darabja *Matt DeLisi és társai* 2014-ben megjelent tanulmánya⁷², amely 1354 súlyos, erőszakos cselekményt elkö-

⁷² Matt DeLisi – Alex R. Piquero – Stephanie M. Cardwell: The Unpredictability of Murder: Juvenile Homicide in the Pathways to Desistance Study. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 2014, pp. 1–17.

vető fiatal életútját vizsgálta, nyolc demográfiai karakter és harmincöt rizikófaktor alapján. A tizennyolc év alatti fiúk között mindössze tizennyolc fiatalot vádoltak emberöléssel. A kutatók több olyan jellemzőt találtak, amely megkülönböztette egymástól a két csoportot. A gyilkosok intelligenciaszintje alacsonyabbnak bizonyult, fegyvert tartottak, erőszakos közegben éltek, a közösségi szabályokat nem fogadták el. Két jellemző kimagaslóan különbözött, az alacsony IQ és az erőszakos környezet. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a rizikófaktorok számának növekedése jelzi a gyilkosságokat. A kutatás szerint a csak erőszakos és az emberölést elkövető két csoport között lényegesen nagyobb a hasonlóság, mint a különbség. A gyilkosságok inkább kivételek, mint szabályok, és az érzelmi, szituációs hatásoknak nagyobb szerepük van, mint más egyéni, belső jellemzőknek. Ez bizony azt is jelenti, hogy a megelőzésben az antiszociális viselkedés kezelése a cél, mert ez vezethet, szerencsére ritka esetben, gyilkossághoz. Azt ugyanis nagyon nehéz megállapítani, hogy kinél mely rizikófaktorok együttállása válik végzetessé.

A rizikókutatás természetesen csak lehetőség, valószínűség, becslés. Tendenciákat mutat, bizonyos jelek megerősítését adja, semmiképpen sem jelent az egyes személyekre, vagy a teljes populáció tekintetében bizonyosságot. A legjobb tanács, amit kutató adhat, csökkenteni kell a fiatalok életében a rizikófaktorokat, és akkor csökkenhet a gyilkosságok száma is.⁷³

Összegzés

A kutatások kétségtelenül általánosítható, összegző képet adtak az emberölést elkövető fiatalok lehetséges profiljáról. Részletes és bizonyítottan sokféle okot, motívumot és rizikófaktorokat állapítottak meg a gyilkosság megértése, magyarázata érdekében. A legfontosabb kérdésre, hogy kiből válhat gyilkos, a sokoldalú kutatások ellenére sincs kétséget kizáró válasza a tudománynak. Azaz nem megjósolható, nem előre látható, ki öl majd embert. A vizsgálatok rengetegéből azonban néhány általánosítható megállapítás talán helyénvalónak látszik.

1) Ismereteink azt mutatják, hogy az agresszió és az életkor között a testi és lelki fejlődést meghatározó összefüggés van. A gyilkosságig vezető út és az agresszivitás foka nem egyetlen és együtt járó folyamatban történik. Két fejlődési út látszik elválni egymástól. Mégpedig az emberölést elkövetők és a „csak erőszakos” fiatalok között mutatkoznak észlelhető különbségek. Utóbbiak, a néha kisebb bűncselekményeket is elkövető tizenéves fiatalok esetében a tizenhatodik-

⁷³ Rolf Loeber – Eric Lacourse – D. Lynn Homish: i. m.

tizenhetedik év az agresszivitás csúcspontja, ami a húszas éveikre csökken, és többségük lenyugodva és jogkövető módon alkalmazkodik a társadalmi elvárásokhoz. Egy kisebb csoport azonban más vonalon halad.

A legújabb evolúciós kutatások⁷⁴ is az ember agresszióhoz való adaptációjának két útjára mutatnak. A gyilkosság nem volt soha a közösség vagy a természet által jutalmazott stratégia. Egyszerűen azért, mert egyéni és közösségi szempontból egyaránt veszélyeztette a túlélést. Egy adott környezetben, annak nyomása arra készítheti az embert, hogy saját fennmaradása érdekében öljön, legyen ez csecsemőgyilkosság vagy háborús cél, akkor és ott, a saját életért ez a viselkedés bizonyulhat a legkisebb árnak. Az evolúció azonban kialakította a gyilkosságot elkerülő adaptív megoldást is, akár az adott közösségen belüli következetes büntetéssel vagy a veszteség, a sérülések nagyságának elkerülésére való ösztönzéssel. Mindehhez az agy formálódása és az idegrendszer fejlődése megadja azokat a kognitív és érzelmi fejlődésbeli elemeket, amelyek kihatnak a viselkedésre is. Az emberi agy szürkeállományának nagysága például mérhetően kisebb az extrém erőszakot elkövetők, konkrétan a gyilkosok esetében, mint az általában agresszívnek mutató antiszociális vagy bűnöző fiataloknál.⁷⁵ Így lehetséges, hogy az agresszivitás nem torkollik mindenkinél gyilkosságba, a kor előrehaladtával az emberek többsége megtanulja kontrollálni erőszakos természetét, ezért csak kevesen jutnak el a halált okozó végletes pontig.

Nem véletlen, hogy a legtöbb nyelvben és a tudományban is különválasztják az *agressziót* mint a minden magasabb rendű élőlényben, így az emberben is meglévő biológiai adottságot a csak az emberre jellemző *erőszaktól*. Ahogy ezt *Erich Fromm* megfogalmazza, az emberre az agresszió támadó-védekező alapformái, ha úgy tetszik „védekező agressziója” mellett, döntő hatással vannak a „*karakterben gyökerező szenvedélyek*”⁷⁶, azaz a „*kártékony agresszió*”. „*Csupán a kártékony agresszióról kell elfogadnunk, hogy nem velünk született, minek következtében nem is kitörölhetetlen vonása természetünknek.*”⁷⁷ Az élettudományok fejlődése lehetővé tette, hogy mára az emberléssel kapcsolatos kutatások megújult információk segítségével a fiatalokra és az agresszió biológiai, neurológiai és lelki alakulására koncentrálódjanak. A cél, hogy megállapítható legyen, meddig és mikor léphet fel a védekező agresszió, hogyan tartható kordában. Az is megfejtésre vár, hogy ka-

⁷⁴ Joshua D. Duntley – David M. Buss: i. m. 291–304. o.; Joshua D. Duntley – David M. Buss: Homicide adaptations. *Aggression and Violent Behavior*, no. 16, 2011, pp. 400–409.

⁷⁵ Lora M. Cope – Elsa Ermer – Lyn M. Gaudet – Vaughn R. Steele – Alex L. Eckhardt – Mohammad R. Arbabshirani – Michael F. Caldwell – Vince D. Calhoun – Kent A. Kiehl: i. m. 805. o.

⁷⁶ Erich Fromm: *A rombolás anatómiája*. Háttér Kiadó, Budapest, 2001, 117. o.

⁷⁷ Uo. 272. o.

rakterünk elemei közül melyik, mitől és kinél okozza a csak az emberre jellemző, ráadásul nem is mindenkinél előhívható, kártékony agressziót.

2) Gyilkosságot kevesen követnek el, de előéletükben nyílt és rejtett agresszióval egyaránt találkozunk. A vizsgálatok igazolt pontja, hogy minden gyilkos esetében jellemző mutató az *intelligenciaszint (IQ)*, ami többnyire alacsony, és ennek egyértelmű következményei, amelyek a kognitív reakciókkal, a tanulási képességgel, az iskolai viselkedéssel (csavargás, kimaradás, iskolakerülés, társak bántalmazása stb.) kapcsolatosak. A magas intelligenciájú gyilkosok, a jobbra hidegvérű pszichopáták, a sorozatgyilkosok kivételesen ritkák. A gyilkossá válás hasonlóan egyetemes jelzője az *erőszakos környezet*, amelyben élnek, legyen az kriminális karrierű családtag, vagy szomszédság, lakóhely, baráti kör, és a fegyverhez jutás vágya, lehetősége. A harmadik általánosítható pont az *elkövetés szituatív jellege*, az alkalom szülte tett (akár előre eltervezetten, pénzért történik, akár indulatból), ott és akkor dől el a cselekmény végső kimenetele.

3) A kutatások arra mutatnak, hogy az ember békésebb, agresszióját folyamatosan kontroll alatt tartó lényé formálódik a történelem folyamán. Nem új, de tény az is, hogy a gyilkosok döntően fiatalok, akiknek biológiai fejlődésük és környezetük kölcsönhatása már korán súlyos problémákkal terhelt. Az agresszió ellenőrzés alatt tartásának agyi funkciói, ön maga irányítása és környezetének erőszakossága egy adott szituációban kikeveri a gyilkos koktélt.

Nem véletlen, hogy az emberölés tudományos kutatásának előterébe a neurológiai, az evolúciós és a szociálpszichológiai kockázatokat elemző vizsgálatok kerültek.⁷⁸

Nem érdektelen, hogy milyen megelőzési, utókezelési, kontrollálási megoldásokat választunk a fiatal gyilkosok számára. Beszámíthatók-e, büntetést vagy gyógyítást érdemelnek-e, mit tegyünk, hogy számuk még kevesebb legyen? Ezek a kérdések szakmai és politikai vitáktól övezetten⁷⁹ még mindig a kutatók, törvényhozók, jogalkalmazók előtt állnak.

⁷⁸ „A neurofiziológia eredményei viszont még csak nem is érintették az agresszió kizárólag az emberre jellemző, őt a többi emlőstől megkülönböztető formáját: az ember – minden ok nélkül is fellépő – gyilkolásra és kínzásra való hajlamát, amely nem az élet érdekeit szolgálja, s amelyet hajlamos önmagáért való kívánatos és örömteli célnak tekinteni” – írja Fromm 1973-ban. Erich Fromm: i. m 153–154. o. A kutatások ma is csak tapogatóznak e kérdésben, az agressziókutatások alig figyelnek például az epigenetikai, biokémiai kutatások eredményeire. Rebecca P. Barclay – Robert J. Hilt: i. m. 39. o.

⁷⁹ A természettudományok, így az agykutatás, a pszichológia és a jog együttműködése az emberölés és a fiatalok agressziójának értelmezése körül állandó újraértelmezés tárgya. Ajánlatos olvasmány lehet Laurence Steinberg cikke a kérdéstről. Laurence Steinberg (2012): i. m.

Irodalom

Aebi, Marcelo F. – Linde, Antonia: Regional Variation in Europe Between Homicide and Other Forms of External Death and Criminal Offences. In: **Dijk, Jan van – Tseloni, Andromachi – Farrell, Graham (eds.):** *The International Crime Drop: New Directions in Research*. Macmillan, Palgrave, 2012, p. 91.

Almén, Daniel – Nordin, Martin: Long term unemployment and violent crimes – using post-2000 data to reinvestigate the relationship between unemployment and crime. 2011 <http://lup.lub.lu.se/record/2376748>

Barclay, Rebecca P. – Hilt, Robert J.: Youth Violence: Assessment and Treatment Planning in Primary Practice. *Pediatric Annals*, vol. 43, no. 1, 2014

Borum, Randy: Improving the clinical practice of violence risk assessment. Technology, guidelines and training. *American Psychologist*, vol. 51, 1996, pp. 945–956.

Borum, Randy: Assessing Violence Risk among Youth. *Journal of Clinical Psychology*, vol. 56, no. 10, 2000

Canter, David: A New Era of Homicide Studies? Visions of Research Agenda for the Next Decade. *Homicide Studies*, vol. 4, no. 1, 2000

Cope, Lora M. – Ermer, Elsa – Gaudet, Lyn M. – Steele, Vaughn R. – Eckhardt, Alex L. – Arbabshirani, Mohammad R. – Caldwell, Michael F. – Calhoun, Vince D. – Kiehl, Kent A.: Abnormal brain structure in youth who commit homicide. *NeuroImage: Clinical*, vol. 10, no. 4, 2014

Cornell, Dewey G.: Causes of juvenile homicide: A review of the literature. In: **Benedek, Elisa P. – Cornell, Dewey G. (eds.):** *Juvenile Homicide*. American Psychiatric Press, Washington, 1989, pp. 3–36.

Daly, Martin – Wilson, Margo I.: *Homicide*. Hawthorne, Aldine, 1988

Daly, Martin: Girls, peer violence and restorative justice. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, vol. 41, no. 1, 2008

DeLisi, Matt – Piquero, Alex R. – Cardwell, Stephanie M.: The Unpredictability of Murder: Juvenile Homicide in the Pathways to Desistance Study. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 2014

DeLisi, Matt – Piquero, Alex R.: New Frontiers in Criminal Careers Research, 2000–2011: A state-of-art review. *Journal of Criminal Justice*, no. 39, 2011

DiCataldo, Frank – Everett, Meghan: Distinguishing Juvenile Homicide from Violent Juvenile Offending. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 52, no. 2, 2008

Dijk, Jan van – Tseloni, Andromachi – Farrell, Graham (eds.): *The International Crime Drop: New Directions in Research*. Macmillan, Palgrave, 2012

Dijk, Jan van – Vollaard, Ben: Self-limiting Crime Waves. In: **Dijk, Jan van – Tseloni, Andromachi – Farrell, Graham (eds.):** *The International Crime Drop: New Directions in Research*. Macmillan, Palgrave, 2012, p. 252.

Duntley, Joshua D. – Buss, David M.: Homicide adaptations. *Aggression and Violent Behavior*, no. 16, 2011

Duntley, Joshua D. – Buss, David M.: The Plausibility of Adaptations for Homicide. In: **Carruthers, Peter – Laurence, Stephen – Stich, Stephen (eds.):** *The Innate Mind: Structure and Contents*. Oxford University Press, New York, 2005, pp. 291–304.

Eck, John – Maguire, Edward: Have changes in policing reduced violent crime? An assessment of the evidence. In: **Blumstein, Alfred – Wallman, Joel (eds.):** *The crime drop in America*. Cambridge University Press, 2006, pp. 207–265.

Eisner, Manuel – Nivette, Amy: How to Reduce the Global Homicide Rate to 2 per 1000,000 by 2060. 2012. http://www.academia.edu/3063823/How_to_Reduce_the_Global_Homicide_Rate_to_2_per_100

Eisner, Manuel: The uses of violence. An examination of some cross-cutting issues. *International Journal of Conflict and Violence*, no. 3, 2009

Eisner, Manuel: What Causes Large-scale Variation in Homicide Rates? In: **Hans-Henning, Kortüm – Heinze, Jürgen (eds.):** *Aggression in Humans and Primates*. Walter de Gruyter, Berlin, 2012, pp. 137–162.

Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987

Evans-Chase, Michelle – Kim, Minseop – Zhou, Huiquan: Risk-taking and Self Regulation: A Systematic Review of the Analysis of Delinquency Outcomes in the Juvenile Justice Intervention Literature 1996-2009. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 40, no. 6, 2013

Farrington, Daniel P.: Age and crime. *Crime and Justice*, vol. 7, 1986

Farrington, Daniel P.: *Integrated developmental and life-course theories of offending*. Transaction, New Brunswick, 2005

Farrington, Daniel P. – Loeber, Rolf – Berg, Mark T.: Young Men Who Kill: A Prospective Longitudinal Examination from Childhood. *Homicide Studies*, vol. 16, no. 2, 2012

Felson, Richard B. – Savolainen, Jukka – Bjarnason, Thoroddur – Anderson, Amy L. – Zohra, I. Tusty: The Cultural Context of Adolescent Drinking and Violence in 30 European Countries. *Criminology*, vol. 49, no. 3, 2011

Fromm, Erich: *A rombolás anatómiája*. Háttér Kiadó, Budapest, 2001

Fujita, Shuriyo – Maxfield, Michael: Security and the Drop in Car Theft in the United States. In: **Dijk, Jan van – Tseloni, Andromachi – Farrell, Graham (eds.):** *The International Crime Drop: New Directions in Research*. Macmillan, Palgrave, 2012, pp. 231–249.

Hanlon, Robert E. – Brook, Michael – Stratton, John – Jensen, Marie – Rubin, Leah H.: Neuropsychological and Intellectual Differences Between Types of Murderers. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 40, no. 8, 2013

Heide, Kathleen M.: Youth Homicide: A Review of the Literature and a Blueprint for Action *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 47, no. 6, 2003

Johnson, Whitney R.: *Juvenile Homicide: A Closer Examination of Childhood Maltreatment*. A. Dissertation, Arizona State University, 2011

Kerecsi Klára – Kó József: *Normasértés és jogkövetés. Fiatalkorú fiúk kriminológiai vizsgálata*. OKRI–ELTE ÁJK, Budapest, 2013

Kivivuori, Janne – Savolainen, Jukka – Danielsson, Petri: Theory and Explanation in Contemporary European Homicide Research. In: **Liem, Marieke C. – Pridemore, William A. (eds.):** *Handbook of European Homicide Research*. Pattern, Explanations and Country Studies. Springer, 2013, pp. 96–97.

Knepper, Paul: Falling crime rates: What happened last time. *Theoretical Criminology*, vol. 19, no. 1, 2015

Lennings, Christopher: Young offenders who kill: A Review of Five Australian Case Studies. *International Journal of Forensic Psychology*, vol. 1, no. 2, 2004

Levitt, Steven D.: Understanding Why Crime Fell in the 1990s: Four Factors that Explain the Decline and Six that Not. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 18, no. 1, 2004

Lewis, Dorothy O. – Moy, Ernest – Jackson, Lori D. – Aaronson, Robert – Restifo, Nicholas – Serre, Susan – Simos, Alexander: Biopsychosocial Charac-

teristics of Children who Later Murder. A prospective study. *American Journal of Psychiatry*, vol. 142, no. 10, 1985

Liem, Marieke C. – Pridemore, William A. (eds.): *Handbook of European Homicide Research. Pattern, Explanations and Country Studies.* Springer, 2013

Loeber, Rolf – Farrington, David P. (eds.): *From Juvenile Delinquency to Adult Crime.* Oxford University Press, Oxford, 2012

Loeber, Rolf – Lacourse, Eric – Homish, D. Lynn: Homicide, Violence and Developmental Trajectories. In: **Tremblay, Richard E. – Hartrup, William W. – Archer, John (eds.):** *In Developmental Origins of Aggression.* Guilford, New York, 2005, pp. 202–220.

Loeber, Rolf – Pardini, Dustin: Neurobiology the development of violence: common assumptions and controversies. *Philosophical Transactions of The Royal Society B.*, vol. 363, 2008

Loeber, Rolf – Farrington, David P.: *Young Homicide Offenders and Victims.* Springer, New York, 2011

Marshall, Ineke H. – Summer, Diana L.: Contemporary Differences in Rates and Trends of Homicide Among European Nations. In: **Liem, Marieke C. – Pridemore, William A. (eds.):** *Handbook of European Homicide Research. Pattern, Explanations and Country Studies.* Springer, 2013, p. 67.

Matthews, Roger: *Doing Time. An Introduction to the Sociology of Imprisonment.* Macmillan, Palgrave, 2009

Mikhail, John: Is the Prohibition of Homicide Universal? Evidence from Comparative Criminal Law. *Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper*, nos. 10–21., 2010

Moffitt, Terrie: Adolescent-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, vol. 100, no. 4, 1993

Morgan, Kelly: Inequality and Crime. *The Review of Economics and Statistics*, vol. 82, no. 4, 2000

Myers, Wade C. – Scott, Kerrilyn – Burgess, Ann W. – Burgess, Allen G.: Psychopathology, biopsychosocial factors, crime characteristics and classification of 25 homicidal youth. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, no. 34, 1995

Nilsson, Anna: Income inequality and crime: The Case of Sweden. Institute for Labour Market Policy Evaluation. *Working Paper*, no. 6, 2004, pp.1–38. <http://www.ifau.se/upload/pdf/se/2004/wp04-06.pdf>

Pinker, Steven: *The Better Angels of Our Nature. Why Violence Has Declined.* Viking, New York, 2011

Pridemore, William A.: Change and stability in the characteristics of homicide victims, offenders and incidents during rapid social change. *British Journal of Criminology*, vol. 47, no. 2, 2007

Pridemore, William A.: Poverty Matters. A Reassessment of the Inequality-Homicide relationship in Cross-National Studies. *British Journal of Criminology*, vol. 51, 2011

Quimet, Marc: A World of Homicides: The Effect of Economic Development, Income, Inequality and Excess, Infant Mortality on the Homicide Rate for 165 Countries in 2010. *Homicide Studies*, vol. 16, no. 3, 2012

Reyes, Jessica W.: Lead Exposure and Behavior: Effects on Antisocial and Risky Behavior among Children and Adolescents. *NBER Working Paper*, 2014 <http://www.nber.org/papers/w20366>

Rufrancos, Hector G. – Power, Madeleine – Pickett, Kate E. – Wilkinson, Richard: Income Inequality and Crime: A Review and Explanation of the Time-series Evidence. *Social Criminology*, vol. 1, issue 1, 2013

Santilla, Pekka – Haapasalo, Jaana: Neurological and psychological risk factors among young homicidal, violent and nonviolent offenders in Finland. *Homicide Studies*, no. 1, 1997

Sherman, Lawrence W.: *The Rise of Evidence – Based Policing Targeting, Testing and Tracking.* University of Chicago, Chicago, 2013 <http://cebcp.org/wp-content/evidence-based-policing/Sherman-TripleT.pdf>

Stamatel, Janet P.: The Effects of Political, Economic, and Social Changes on Homicide in Eastern Europe. In: **Liem, Marieke C. – Pridemore, William A. (eds.):** *Handbook of European Homicide Research.* Pattern, Explanations and Country Studies. Springer, 2013, pp. 155–170.

Steinberg, Laurence: A Dual Systems Model of Adolescent Risk-Taking. *Developmental Psychobiology*, vol. 52, no. 3, 2010

Steinberg, Laurence: Should the Science of Adolescent Brain Development Inform Public Policy? *Issues in Science and Technology*, 2012, Spring

Tremblay, Richard E.: Prevention of Youth Violence. Why Not Start at the Beginning? *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol. 34, no. 4, 2006

Trussler, Tanya: Demographic and Homicide in Canada: a Fixed-Effect Analysis of the Role of Young Males on Changing Homicide Rates. *Western Criminology Review*, vol. 13, no. 1, 2012

Tseloni, Andromachi – Farrell, Graham – Tilley, Nick – Grove, Louise – Thompson, Rebecca – Garius, Laura: Towards a Comprehensive Research Plan on Opportunity Theory and the Crime Falls. In: **Dijk, Jan van – Tseloni, Andromachi – Farrell, Graham (eds.): Dijk, Jan van – Tseloni, Andromachi – Farrell, Graham (eds.):** *The International Crime Drop: New Directions in Research*. Macmillan, Palgrave, 2012, pp. 286–289.

Több ember sérelmére elkövetett emberölések kutatása

A kutatás a legsúlyosabb élet elleni bűncselekmény, az emberölés kiemelkedő tárgyi súlyú minősített esetének kriminológiai hátterét vizsgálta. A 2000 és 2012 közötti időszak teljes körű feldolgozásával összesen 231 ügy, 283 elkövető és 565 sértett adatait rögzítettük kérdőíveken. A kutatás célja a bűncselekmény jogi megítélésének, az elkövetés motívumainak, a bűnelkövetők szociális és pszichológiai hátterének, valamint a sértettek jellemzőinek feltárása volt. Az elkövetés hátterében leggyakrabban régóta tartó konfliktus állt, emellett ittas állapotban megvalósított indulati cselekmények, valamint kisebb arányban nyereségvágyas deliktumok fordultak elő. Jellemzően az elkövetők és a sértettek azonos településen éltek és korábban már ismerték egymást. Az elkövetőket általában rövid időn belül sikerült elfogni, és a terheltek a cselekmény megvalósításának tényét beismerték. A büntetőeljárás során azonban a bűncselekmények jogi megítélését, minősítését illetően számos esetben eltérő volt az egyes jogalkalmazó szervek álláspontja.

A legsúlyosabb élet elleni bűncselekmény az emberölés, amelynek egyik, a sértettek számára figyelemmel kialakított, *kirívóan súlyos minősített esete a több ember sérelmére* (korábbi kifejezéssel: több emberen) elkövetett emberölés büntette. E bűncselekmény mélyrehatóbb vizsgálatát – azon túl, hogy e kérdéskörre fókuszáló korábbi kutatások nem történtek – a fokozott társadalomra veszélyessége mellett az a tény is indokolta, hogy az elmúlt időszakban rövid időn belül több ilyen jellegű, a közvéleményt megrázó, élénk médiaérdeklődést keltő és emellett parlamenti vitát is generáló gyilkosság történt. Kutatásunkra az *Országos Kriminológiai Intézet* munkatervének negyedik, *Kiemelkedő vagy veszélyes bűncselekmények, bűnelkövetők* elnevezésű főiránya keretében került sor.¹

2012 áprilisában egymást követték a több áldozatot követelő emberölések: a Fejér megyei Kulcsón egy huszonhárom éves férfi megölte négy családtagját, hármat megsebesített. Sopronban egy lőtéren a lövészklub elnökét és egyik ismerősét lőtték agyon, három húsz év alatti fiatal volt az elkövető. Balatonakarattyán három embert ölt meg egy ötvenhat éves férfi. A győri Vadkan presszónál egy harminc-

¹ A kutatást Nagy László Tibor kutatásvezető és Bolyky Orsolya tudományos munkatárs végezte.

négy éves férfi lőtt le két embert. A megalapozottan gyanúsítható tetteseket mind-egyik esetben azonnal, vagy rövid időn belül sikerült elfogni.

Ezek a megdöbbentő cselekmények – nem kismértékben a média tevékenységének hatására – a lakosságot foglalkoztató, irritáló, szinte hisztériát keltő közéleti témává váltak, és még az Országgyűlésben is kérdéseket, felszólalásokat generáltak.²

A kutatás elvégzésének további indokaként megemlíthető, hogy a 2010-ben elkezdett és 2013-ban befejezett *Az emberöléshez vezető út rizikófaktorai fiatalkorúak és fiatal felnőttek körében* című kutatással³ összehasonlítható mintát sikerüljön prezentálni. A hipotézis szerint a fiatalabb korosztály által elkövetett emberölések jellege, az elkövetők személyisége és a sértettek jellemzői eltérnek a felnőttek által megvalósított emberölésekeitől. Bár jelen vizsgálat az emberölések leg súlyosabb változatát, a több ember sérelmére elkövetett emberöléseket foglalja magában, mégis lehetőséget ad arra, hogy a két korosztály elkövetői a közeljövőben egy új, másodlagos elemzésen alapuló kutatás keretében összehasonlíthatók legyenek egymással.

A kutatás kérdései és hipotézisei

Kutatási kérdésként elsősorban arra kerestük a választ, hogy miként alakul a jogi megítélésük, és milyen kriminológiai jellemzőkkel írhatók le a több ember sérelmére megvalósított emberölési cselekmények. (A bűncselekmény körülményei és jogi megítélése, az elkövetés motívumai, a bűnelkövetők szociális és pszichológiai háttere, a sértettek tipizálása.)

Hipotéziseinket a következők szerint fogalmaztuk meg:

- 1) Az egy alkalommal, több ember sérelmére elkövetett emberölések vagy azok kísérletei vonatkozásában azt feltételeztük, hogy ezek többségükben úgynevezett *konfliktusfeloldó cselekmények*, amelyeket általában családtagok sérelmére, kritikus élethelyzetben, a felhalmozódott problémák és a kilá-

² Az országgyűlési vita során Pintér Sándor belügyminiszter, valamint Orbán Viktor miniszterelnök is véleményt nyilvánított: http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=39&p_uls=182&p_felsz=15&p_felszig=18&p_aktus=6 ; http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=39&p_uls=185&p_felsz=113&p_felszig=120&p_aktus=32

³ A kutatás résztvevői Tamási Erzsébet tudományos főmunkatárs, kutatásvezető, valamint Bolyky Orsolya és Sárík Eszter tudományos munkatársak voltak.

tástalanság megoldásaként követnek el (ilyenek például az úgynevezett kiterjesztett öngyilkosságok).

- 2) Az ugyanazon személy által, *különböző időpontokban elkövetett emberölések*, (sorozatgyilkosságok) esetében azt feltételeztük, hogy egyfelől a *nyereségvágyból* elkövetett emberölések kerülnek túlsúlyba, másfelől valamilyen *ideológia, téveszme vagy szexuális aberráció* motiválta cselekményekkel találkozhatunk.
- 3) Feltételeztük továbbá, hogy a *tényállások egyértelműek*, viszonylag könnyen bizonyíthatók és felderíthetők lesznek, a különböző szintű bíróságok ítéleteiben és a vádban szereplő minősítések között kevés eltérés mutatkozik.

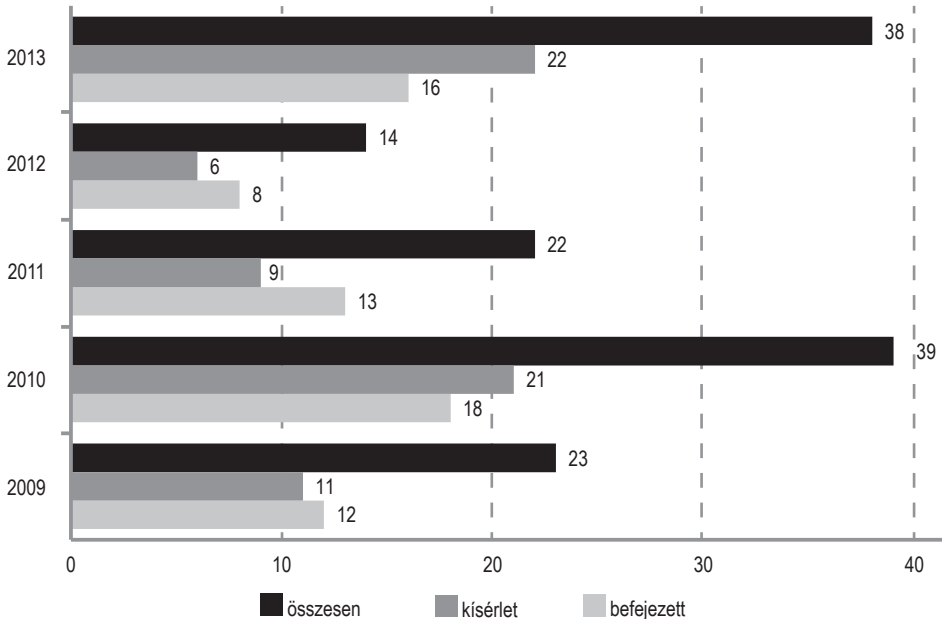
A kutatás módszere

A több ember sérelmére elkövetett emberölési cselekmények *előfordulási gyakoriságát* tekintve meg kell jegyezni, hogy e téren 2009-ig teljesen egzakt adatokat nem kaphattunk, ugyanis az addig hatályban lévő Egységes Rendőrségi és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ERÜBS) egyrészt nem tudta kezelni a többes minősítések eseteit, másrészt az emberölés minősített eseteit csak a befejezett cselekményeknél regisztrálták. Ezt figyelembe véve 1974 és 2012 között évente minimum öt, maximum huszonnyolc ilyen bűncselekményt tüntet fel a kriminálstatisztika. 2009-től az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS) rendszeréből már megbízhatóan kigyűjíthető adatok szerint *a bűncselekmények száma tizennégy és harminckilenc között változott*, a kísérletek és a befejezett deliktumok közel azonos arányával⁴ (*ábra*).

⁴ Tájékoztató a bűnözésről évenkénti kiadványai, illetve ENYÜBS.

Ábra

Regisztrált több ember sérelmére (több emberen) elkövetett befejezett emberölések és kísérletek száma (2009–2013)



Kutatásunk során egy meghatározott időszak *teljes körű* vizsgálatát kívántuk elemezni. Ennek érdekében a 2000 és 2012 közötti időszakban regisztrált *valamennyi* olyan ügyet feldolgoztuk, amely *jogerősen befejeződött* és *bármely szintű bíróság* a cselekményt több emberen elkövetett szándékos emberölésnek minősítette (203 ügy, 264 elkövető, 500 sértett), valamint azokat az ügyeket is elemeztük, amelyek a büntetőeljárás megszüntetésével vagy felfüggesztésével zárultak (28 ügy, 19 elkövető, 65 sértett). Így összesen 231 ügy, 283 elkövető és 565 sértett adatait rögzítettük kérdőíveken, majd összesítettük SPSS program segítségével. A *kizárólag az elsőfokú ítélet szerint* több ember sérelmére elkövetett emberölésként minősített cselekmények ügyeit (14 ügy, 33 elkövető, 33 sértett) – tehát azokat, amelyekben a jogerős ítélet más bűncselekményt állapított meg – az *ítélkezési gyakorlat vizsgálatának érdekében* tekintettük át. Természetesen előfordultak olyan ügyek, amelyekben az elkövetők személyét nem sikerült felderíteni, vagy a cselekmény elkövetését kétséget kizáróan rájuk bizonyítani. Ilyen esetekben elkövetői kérdőívek kitöltésére nem került sor. Ugyanakkor három olyan ügy is akadt, amelyeknél a konkrét sértettek személyét, sőt pontos számát sem lehetett megállapítani, csak azt, hogy legalább két potenciális passzív alanya volt a cselekménynek. Ezek azok az ügyek, amikor az elkövető *áramot vezetett* a kerítésbe, de szerencsére az senkinek sem ártott.

Az elemzéshez a bírósági aktákat, a nyomozati iratokat és az ügyészségi házi iratokat használtuk fel. Háromféle – bűncselekményi, elkövetői, valamint sértetti – strukturált kérdőívet alkottunk, nagyrészt előre meghatározott válaszlehetőségekkel. A kérdőívek kitöltésénél elsősorban az érdemi bírósági határozatokra, valamint az igazságügyi elmeorvos szakértői és pszichológusi véleményekre, fiatalok elkövetőknél a környezettanulmányokra és pedagógusi véleményekre, valamint a rendelkezésünkre álló egyéb bűnügyi dokumentumokra támaszkodtunk.

Kriminológiai szempontból – a büntetőjogi relevanciára figyelemmel – elemzésünk elsősorban azokra az ügyekre fókuszált, amelyeknél jogerős bírósági határozat megállapította a több ember sérelmére elkövetett emberölés megvalósulását (189 ügy, 231 elkövető, 467 sértett). A kutatási eredmények ismertetését mindenekelőtt erre az adatbázisra építjük, az ettől eltérő mintasokaságra vonatkozó megállapításokat külön jelezzük.

A tényállás büntetőjogi jellemzői

A több ember sérelmére elkövetett emberölések minősített esetkénti szabályozását – az 1878. évi V. törvénycikk, az úgynevezett Csemegi-kódex óta töretlenül – az tette indokolttá, hogy a több ember életét kioltó elkövetővel szemben a halmazati büntetésnél súlyosabb büntetés – így jelenleg életfogytig tartó szabadságvesztés, korábban halálbüntetés – kiszabására is lehetőség legyen. Ezért került sor a külön-külön is bűncselekménynek minősülő törvényi tényállások törvényi egységként (*delictum complexum*) történő összefoglalására. A hatályos büntető törvénykönyv (2012. évi C. törvény) 160. § (2) bekezdésének f) pontja pónalizálja az emberölés minősített eseteként a több ember sérelmére történő elkövetést.⁵

A *Kúria Büntető Jogegységi Tanácsának 3/2013. BJE jogegységi határozata*⁶ értelmében több emberen elkövetett emberölés megállapításának van helye, ha az elkövető akár egyetlen akaratelhatározásból fakadóan, egy időben, illetve egymást követően, akár különböző időpontokban és eltérő akaratelhatározásból hajtja végre vagy kísérel meg több ember megölését. Nem előfeltétele tehát a törvényi egységbe foglalásnak az egységes akaratelhatározás és az időbeli közelség, de a fe-

⁵ Az 1978. évi IV. törvény 166. § (2) bekezdésének f) pontja minősített esetként rendelte büntetni a „több emberen” megvalósuló elkövetést; az 1961. évi V. törvény 253. § (2) bekezdésének d) pontja pedig az alapesetnél súlyosabb büntetést helyezett kilátásba, ha az emberölés büntetést „több emberen vagy visszaesőként követték el”.

⁶ A korábban hatályban lévő 15. számú legfelsőbb bírósági irányelvet váltotta fel, a több ember sérelmére elkövetett emberölés vonatkozásában a rendelkezések tartamilag nem változtak.

lelősségre vonásnak egy eljárásban kell megtörténnie. Tehát annak nincs jelentősége, hogy az egyes emberölések között van-e valamilyen összefüggés (például a hely, az idő, az akaratelhatározás egysége) vagy sem. Ez azt jelenti, hogy az emberölés büntettét megvalósító cselekményeknek egymással *kvázi halmazati viszonyban* kell állniuk (következésképpen az emberölés büntettét elbíráló ügydöntő határozat jogerőre emelkedését követően véghezvitt emberölés már nem foglalható törvényi egységbe). Ez a feltétel fennáll akkor is, ha perújítási tárgyalás következtében kerül sor a több emberen elkövetett emberölés megállapítására.

A bűncselekmény *befejezettségéhez* legalább két ember halálának a bekövetkezése szükséges. Ha a két sértett sérelmére megvalósított ölési cselekmény egyikét erős felindulásban követték el, a több emberen elkövetett emberölés megállapításának nincs helye.

A Btk. 160. §-a (2) bekezdésének f) pontja alá tartozó *összefoglalt bűncselekmény* megállapítására csak *tettesi* (társtettesi) magatartással megvalósult részcselekmények (emberölések) esetén kerülhet sor. A *részesség* járulékos jellegéből következik, hogy több ember sérelmére elkövetett emberölés büntette mint alapcselekmény megállapíthatóságának hiányában az ehhez kapcsolódó részesség sem állapítható meg. Amennyiben tehát nincs olyan elkövető, akinek a terhére legalább két sértett megölése, vagy egy ember befejezett megölése és egy személy ölésének megkísérlése tettesként (közvetett tettesként, társtettesként) megállapítható volna, több ember sérelmére véghezvitt emberölés büntetéhez (kísérletéhez) kapcsolódó részesi cselekményről akkor sem lehet szó, ha a több különállóan végrehajtott emberöléshez ugyanaz az elkövető nyújtott bűnsegédi támogatást vagy a több ember megölésére ugyanaz az elkövető bujtott fel. Ennek az elméleti jellegű jogdogmatikai megállapításnak a gyakorlatban történő előfordulásával is találkoztunk kutatásunk során az úgynevezett Cozma-ügyben⁷, amely esetében a Kúria végül a harmadrendű vádlott bűnösségét kétféle bűnsegédként elkövetett emberölés büntetében állapította meg.⁸

A *bűncselekmény befejezettségéhez legalább két ember halálának a bekövetkezése szükséges*, így – feltéve, hogy a szándék több személy életének kioltására irányul – egy sértett halála és egy további kísérleti szakban rekedt ölési cselekmény esetén a több ember sérelmére elkövetett emberölés büntetének kísérlete állapítandó meg akkor is, ha az egyik ölési cselekmény egyébként – adott esetben önmagában minősített emberölést megvalósítva – befejeződött. (Értelemszerűen több ember sérelmére el-

⁷ Marian Cozmát, az MKB Veszprém kézilabdacsapat és a román válogatott játékosát 2009. február 8-án támadták meg a veszprémi Patrióta lokálban, majd szúrták szíven a szórakozóhely előtt. A segítségére siető két csapattársa is súlyosan megsérült.

⁸ Kúria Bfv.III.868/2012/14.

követett emberölés büntetvény kísérletéről van szó akkor is, amikor a két vagy több sértett ellen megkísérelt ölési cselekmény során halálos eredmény egyáltalán nem következett be.) A minősített eset csak a Btk. 160. §-a (korábbi Btk. 166. §-a) szerinti bűncselekmény vonatkozásában alkalmazható. Ha tehát a két sértett sérelmére megvalósított ölési cselekmény egyikét erős felindulásban követték el, a több emberen elkövetett emberölés megállapításának nincs helye.⁹

A kutatási eredmények ismertetése

Az ügyek főbb jellemzői

A részletes vizsgálatunk tárgyául szolgáló 189 büntetőügy közül 171 esetben a bíróság legalább egy terhelttel szemben jogerősen bűnösséget megállapító ítéletet hozott, 5 ízben a vádlott bűnössége nem volt megállapítható, míg 13 esetben kóros elmeállapot következtében született felmentő ítélet.

Az ügyek 85,2 százalékában csupán *egyetlen elkövető* szerepelt, de több esetben megfigyelhető volt, hogy a terhelt közelében, érdekköréhez tartozóan más személy is jelen volt a cselekmény elkövetésekor, azonban a gyilkosság elkövetésében még járulékos szerepet sem töltött be, így büntetőjogi felelősséggel pszichikai bűnsegédként sem tartozott. Kettőnél több elkövető mindössze az ügyek 4,8 százalékában fordult elő. *Több elkövető esetén* a terhelték között leggyakrabban hozzátartozói, ezt követően baráti, majd párkapcsolat volt kimutatható.

A sértettek számát illetően – a bűncselekmény jellegéből adódóan természetesen – minden ügyben legalább két sértett sérelmére követték el az emberölést vagy annak kísérletét, míg ennél nagyobb számú áldozat 30,7 százalékban, tehát mintegy az esetek harmadában volt. A sértettek egymás közötti viszonyát tekintve is egyértelműen a hozzátartozói kapcsolat dominált, második helyen azonban a párkapcsolat figyelhető meg, és csak ezt követi a baráti, majd a munkatársi, illetve egyéb ismerősi viszony.

Az ügyek 29,7 százalékában történt kizárólag befejezett emberölés, *leggyakrabban csak kísérleti stádiumig jutottak a cselekmények* (48,1 százalék), míg 22,2 százalékos arányban kísérlet és befejezett emberölés is megvalósult. Tehát összes-

⁹ Belovics Ervin – Molnár Gábor – Sinku Pál: Büntetőjog. Különös rész. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2001, 92. o.; Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Különös rész. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998, 88–89. o.; A Kúria Büntető Jogegységi Tanácsa 3/2013. BJE jogegységi határozata II. 6. pont. <http://www.lb.hu/hu/joghat/32013-szamu-bje-hatarozat>

ségében az ügyek valamivel több mint felénél (51,9 százalék) legalább egy sértett életét veszítette.

Ezzel szemben a megszüntetett vagy felfüggesztett ügyeknél jóval magasabb volt a kizárólag befejezett cselekmények aránya (57,2 százalék), míg a csak kísérletek és a részben kísérletek, részben befejezett cselekmények kvótája egyaránt 21,4 százalék volt. Így ezen ügyek 78,6 százalékában halt meg legalább egy sértett. Ez elsősorban az ezen ügycsoportban jelentős, több mint egyharmados arányt képviselő úgynevezett kiterjesztett öngyilkosságok¹⁰ következménye, amelyek esetében az elkövető halála miatt a büntetőeljárásokat megszüntették.

Előkészületi szakban maradt cselekmény nem fordult elő a vizsgált időszakban.

Kriminológiai szempontból a több ember sérelmére elkövetett emberölés következő főbb kategóriáit¹¹ különböztethetjük meg:

- *ámokfutásnak* azt tekintjük, ha jellemzően több helyszínen, több ember életének kioltására irányul a cselekmény, és az elkövetések folyamatosak. Az ámokfutó azt öli meg, akivel éppen találkozik, ezért a viselkedése kiszámíthatatlan; itt egyfajta cselekményfolyamról van szó;
- *több alkalommal elkövetett* cselekmény esetén az elkövetések között napok, hetek, sőt ennél hosszabb időszak is eltelhet, és a sértettek személye alapvetően nem véletlenszerű. E kategória speciális esete az úgynevezett *sorozatgyilkosság*, amikor három vagy több különböző időpontban kerül sor a cselekmények végrehajtására;
- *tömeggyilkosságról* akkor beszélünk, ha egy helyszínen háromnál több ember sérelmére történik a cselekmény;
- a fennmaradó többi eset – ami a döntő hányad – az *egyéb*, „normál” több ember sérelmére elkövetett emberölés.

A vizsgált ügyek főbb kategóriák szerinti megoszlása a következőképpen alakult:

- | | |
|---|----------------|
| – ámokfutás | 1,6 százalék; |
| – több alkalommal elkövetett cselekmény | 13,8 százalék; |
| – tömeggyilkosság | 4,2 százalék; |
| – egyéb | 80,4 százalék. |

¹⁰ A kiterjesztett öngyilkosságok témakörét e kötetben Bolyky Orsolya külön tanulmányban elemzi.

¹¹ Csernyikné dr. Póth Ágnes: A profilalkotás lényege. In: Csernyikné Dr. Póth Ágnes – Fogarasi Mihály (szerk.): Kriminálpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2006, 216. o.

Megállapíthatjuk, hogy e rendkívüli tárgyi súlyú bűncselekmény még veszélyesebb kategóriái együttesen az ügyek mintegy 20 százalékát teszik ki, és a legkiszámíthatatlanabb ámokfutások előfordulása szerencsére rendkívül ritka.¹²

A vizsgált ügyek jogi minősítésének változása a különböző szintű bíróságokon

Az általunk vizsgált ügyek közül tizennégynél mondta ki a bíróság *első fokon* a több ember sérelmére elkövetett emberölés megvalósulását, majd *másodfokon* megváltoztatták a minősítést más bűncselekményre. Fordított esetben pedig tizenötöszer minősítette az *elsőfokú bíróság* a cselekményt másnak, mint több ember sérelmére elkövetett emberölés, viszont a *másodfokú eljárásban* a bíróság átminősítette a cselekményeket, így ezek az esetek is bekerültek a „kriminológiai” mintánkba. Az eltérő minősítések egyik oka, hogy az eljárás alatt derült ki egy további emberölési cselekmény elkövetése, amely már megalapozta a súlyosabb minősítést. Más esetekben az életveszélyt okozó testi sértés és az emberölés kísérletének elhatárolásában nem értettek egyet a bíróságok.

Érdekes jogeset, amikor a vádlott *kétmozzanatú* cselekményét az elsőfokú bíróság külön-külön értékelte: az egyiket emberölés kísérletének minősítette, a másikon pedig az emberölés vádjára alól jogos védelem címén felmentette. Másodfokon a bíróság első lépésként az egész cselekményt átminősítette, mondván, hogy a több emberen elkövetett emberölés törvényi egység, amely nem bontható szét különböző tényállásokra. Kifejtette, hogy az adott szituációban a vádlottat ért támadás nem választható ketté, így a vádlott mindkét támadója ellen jogosan védekezett. Második lépésként pedig a vádlottat a vádban megjelölt több ember sérelmére elkövetett emberölés kísérlete alól jogos védelem címén felmentette.¹³

Egy másik ügyben az első fokon megállapított több ember sérelmére elkövetett emberölést a másodfokú bíróság tíz vádlott vonatkozásában két rendbeli, erős felindulásban elkövetett emberöléssé minősítette át. Az ügyben két ellenséges család csapott össze, tizennégy személy ellen emeltek vádat. Az egyes vádlottak cselekményének bizonyítása, minősítése tömegverekedés kialakulása esetén minden eljárásban nehézségeket okoz.¹⁴

¹² E körbe tartozik az úgynevezett pécsi egyetemi lövöldözés, az oktogoni ámokfutás, valamint az a sümegi eset, amikor az elkövető saját gyermekének megölése után aznap a rendőrségi fogdában fogvatartott-társát is megkísérelte megölni.

¹³ Szegedi Ítéletábrla Bf.I.70/1999/9.

¹⁴ Legfelsőbb Bíróság LB Bf.I.70/1999/9.

Az elkövetők

Az elkövetők szociodemográfiai adatai

A 231 elkövető közül a nemek arányát tekintve 210 férfi volt (90,9 százalék), és csak 21 nő (9,1 százalék). Ez azt mutatja, hogy a több ember sérelmére elkövetett emberölések tettesei között jóval kisebb mértékű a női részvétel, mint általában a gyilkosságok esetén, ahol egyes kutatások szerint a 24 százalékot is eléri.¹⁵

Az elkövetők *életkori megoszlása* alapján a legtöbb tettes a 18–24 éves korosztályból került ki (21,4 százalék), majd az életkor előrehaladtával az aktivitás tendenciája fokozatosan csökkent. A vizsgálati mintában összesen *kilenc fiatalkorú elkövető* (3,9 százalék) akadt. Az időskori szélsőséges agresszivitás háttérében sokszor mentális leépülés áll. A hatvan év feletti elkövetők száma tíz volt (4,3 százalék).

A túlnyomó többség, 188 elkövető (93,5 százalék) magyar állampolgárságú; a külföldiek aránya 6,5 százalék volt.

A *családi állapotot* tekintve az elkövetők több mint fele párkapcsolatban élt. Az élettársi kapcsolatban élők aránya 27,7, a házasoké 24,7 százalék volt, a nőtlen/hajadon státusúak aránya alacsonyabbnak bizonyult (33,3 százalék). Az elkövetők 39 százalékának nem volt gyermeke, 19,5 százalékuk pedig nem élt együtt kis-korú gyermekeivel, mert azok az elvált házastársnál, más hozzátartozónál vagy állami gondozásban nevelkedtek.

A legtöbb elkövető az általános iskola nyolc osztályát végezte el (39,0 százalék), de magas a szakmunkásképző iskolát/szakiskolát kijárók aránya is (37,3 százalék). Főiskolai vagy egyetemi diplomája kilenc elkövetőnek (3,9 százalék) volt, huszonhatan (11,4 százalék) azonban a nyolc általános iskolai osztályt sem fejezték be. Hatvanegy elkövető (28,2 százalék) megkezdte, de nem fejezte be valamilyen iskolai tanulmányát (legtöbben, 11,1 százalék, az általános iskolát).

Nagyon alacsony, mindössze 32 százalék azok aránya, akiknek van állandó munkahelyük. 29,8 százalékuk alkalmi munkát végzett, 23,2 százalékuk *munkanélküli*, 9,6 százalékuk pedig nyugdíjas volt.

Nem könnyű feladat a rendelkezésre álló iratok alapján az elkövetők *vagyoni helyzetét* megállapítani, mindenesetre a megismerhető információk figyelembe-

¹⁵ Kránitz Mariann: Emberölés: áldozatok és tettesek. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 41. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004, 97. o.

vételével 60 százaléuk esetében ez rossznak vagy rendkívül rossznak volt értékelhető.

Lakóhelyüket tekintve legtöbben Budapesten (16,5 százalék), Pest megyében (12,6 százalék) és Bács-Kiskun megyében (9,1 százalék) laktak.

A település közigazgatási jellege alapján 35,5 százaléuk községben, 29,9 százaléuk kisebb városokban, 17,3 százaléuk megyei jogú városban, 16,9 százaléuk a fővárosban, 0,4 százaléuk pedig tanyán élt.

Túlnyomórészt (68,4 százalék) az elkövető *lakóhelye azonos település volt a bűncselekmény elkövetésének színhelyével, a tettesek több mint negyede (27,7 százalék) pedig saját lakásában* hajtotta végre az emberölést.

A bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos körülmények

Az áldozattal szembeni *erőszak módját* illetően az elkövetők 42 százaléka ütést, 37,2 százaléka szúrást, 16,5–16,5 százaléka lőfegyverrel történő lövést, illetve rúgást, 9,5–9,5 százaléka pedig gyújtogatást, illetve fojtogatást alkalmazott. Ezenkívül néhány elkövető robbantáshoz, mérgezéshez, áramütéshez vagy gépkocsival történő elütéshez is folyamodott.¹⁶

Az elkövetők több mint fele (56,72 százalék) valamilyen tudatmódosító szer hatása alatt állt a cselekmény elkövetésekor. Legtöbbjük (47,2 százalék) alkoholt, 6,9 százaléuk valamilyen pszichiátriai gyógyszert (antidepresszánt), míg hat személy (2,6 százalék) kábítószerrel, illetve azt is fogyasztott. Ez is azt tükrözi, hogy e rendkívül súlyos bűncselekmény elkövetésénél is az alkoholos befolyásoltság lényegesen jelentősebb szerepet játszik, mint a kábítószer.

A cselekmény során a tettesek 19,9 százaléka könnyű, 8,7 százaléka súlyos sérülést szenvedett. Huszonhatan (11,3 százalék) kíséreltek meg a büntett végrehajtása után *öngyilkosságot*, ennek következtében huszonötven életben maradtak. Leggyakrabban az ereiket vágták fel (tízen), illetve igyekeztek megmérgezni magukat (heten). Ezzel szemben a megszüntetett vagy felfüggesztett ügyek elkövetői közül tizennégyen (70 százalék) követtek el suicidiumot, és közülük tizenketten életüket veszítették. Körükben leggyakoribb a lőfegyverrel végrehajtott öngyilkosság volt, nyolcan folyamodtak ehhez a végrehajtási módhoz.

A cselekmény után a tettesek 29,9 százaléka a bűncselekmény helyszínén maradt, illetve egyharmaduk (33,3 százalék) saját lakására, tartózkodási helyére tá-

¹⁶ E kérdésnél több elkövetési mód megjelölésére is lehetőség nyílt a kérdőívben.

vozott. Amint azt a korábbiakban már érintettük, az elkövető lakása és a cselekmény elkövetési helye gyakran megegyezett.

Ebből adódóan a jogerősen elítélt terheltek 29,9 százalékát a saját lakásán, tartózkodási helyén, 28,1 százalékát pedig a bűncselekmény helyszínén vagy annak közelében *sikerült elfogni*. Külföldön nyolc delikvenst (3,5 százalék) ért utol az igazságszolgáltatás.

Az elkövetők 29,4 százalékát az első emberölés véghezvitelétől számított egy órán belül, míg 24,7 százalékát huszonnégy órán belül sikerült elfogni. Több mint tíz év elteltével két terhelte került rendőrkézre.

Nyolc esetben került sor az eljárás megszüntetésére vagy felfüggesztésére azért, mert az *elkövető személyét nem sikerült megállapítani*, három terhelten szemben pedig azért szüntették meg a nyomozást, mert nem ő követte el a bűncselekményt.

A büntetéskiszabással kapcsolatos kérdések

Tipikusan a másodfokú eljárásban emelkedett jogerőre az elkövetők ítélete (85,3 százalék), míg első fokon csupán 10 százalékkal szemben. Perújításra három, felülvizsgálati eljárásra pedig öt esetben került sor.

A bűncselekmény elkövetésétől az ítélet jogerőre emelkedéséig leggyakrabban két-három év (huszonnégy–harmincöt hónap) telt el (34,6 százalék). Erre öt évnél hosszabb ideig a terheltek 7,8 százalékának kellett várnia.

Az *elkövetői alakatok* szerint a tettesek aránya 71 százalék, a társtetteseké 23,4, a bűnszegedekeé 3,9, a felbujtóké 1,7.

A terheltek fele (50,2 százalék) bizonyult *büntetlen előéletűnek*. Az egyszerű bűnismétlők 32,5, a visszaesők 9,5, a különös visszaesők 3, a többszörös visszaesők pedig 4,8 százalékot képviseltek. Az elkövetők 29 százaléka már részesült végrehajtandó szabadságvesztés-büntetésben.

A büntetőeljárás során a terheltek 42,5 százaléka teljes, 29,8 százalékuk részleges *beismerő vallomást* tett, míg 27,7 százalékuk tagadta az ellene felhozott vádakat.

A bíróságok *életfogytig tartó szabadságvesztésre* ítélték a terheltek 29,9 százalékát, ebből tényleges életfogytiglanra pedig tizennyolc személyt (7,8 százalék). Ez a magas szám nem véletlen, mivel a tényleges életfogytiglant jellemzően több ember sérelmére elkövetett emberölésekért szokták kiszabni.¹⁷ A nem tényleges

¹⁷ Ezt alátámasztják kutatási tapasztalataink is. Lásd Antal Szilvia – Nagy László Tibor – Solt Ágnes: Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. In: Virág György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 46. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2009, 54–94. o.

életfogytiglanos elítélteknél a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi idejét döntően harminc évben határozták meg a bíróságok (47 százaléknál), de előfordult negyvenöt éves időtartam is.

A határozott tartamú szabadságvesztés-büntetések közül főként tíztől tizenöt évig terjedő szabadságelvonást alkalmaztak (24,7 százalék).

Kényszergyógykezelést tizenkét vádlottal (5,2 százalék) szemben rendelt el a bíróság.

A sértettek és a sérelmükre megvalósított emberölési cselekmények jellemzői

Kutatásunk során a vizsgálatunk tárgyául szolgáló több ember sérelmére elkövetett emberölési cselekmények valamennyi sértettjéről adatlapokat töltöttünk ki, amelyek az áldozatokra vonatkozó információkon túl a cselekményekkel kapcsolatos kérdéseket is tartalmaztak. Erre azért volt szükség, mert a tényállás törvényi egységbe foglalása következtében *az egyes ölési cselekmények jelentősen eltérhettek egymástól* térben, időben, a végrehajtás módja, eszköze, motívuma szerint stb.¹⁸

A sértettek szociodemográfiai adatai

A sértettek 58,5 százaléka férfi, 41,5 százaléka nő volt, tehát jóval magasabb a női áldozatok aránya, mint a női elkövetőké. Egyes esetekben ugyanakkor kutatási mintánkban is a női sértettek provokatív magatartása szerepet játszott a cselekmények bekövetkezésében.¹⁹

A sértettek *életkor szerinti megoszlása* – érthető módon – eltérő képet mutat az elkövetőkéhez képest. Nagyon magas a hatvan év feletti (19 százalék), valamint a 18 év alattiak (17 százalék) részaránya, ami elszomorító tényként értékelhető, hiszen e két korosztályba tartoznak a legvédtelenebb, legkiszolgáltatottabb egyének. (A gyermekkorúak aránya 11,9 százalék.)

A sértettek között a *külföldi állampolgárok* részaránya 3,2 százalék, ez alacsonyabb az elkövetőknél (6,5 százalék) tapasztaltnál.

¹⁸ A bűnügyi iratok alapján a sértettekhez vonatkozó adatokat az elkövetőkéhez képest több esetben kevésbé részletesen lehetett feltárni (például a zárt adatkezelés miatt).

¹⁹ Erről részletesebben lásd Tamási Erzsébet: *Bűnös áldozatok. A családon belüli erőszak férfi szereplői*. BM Kiadó, Budapest, 2005.

A legtöbb áldozat Budapesten (19,8 százalék), Jász-Nagykun-Szolnok (10,7 százalék), valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (9,8 százalék) lakott.

A lakóhely közigazgatási jellege szerint az elkövetőkhöz képest jelentős eltérést nem tapasztalhatunk azon kívül, hogy a fővárosban a sértettek 20 százaléka lakott, ami 3,1 százalékkal magasabb az elkövetőknél mért aránynál. A többi településtípusban csupán néhány tizeddel alacsonyabb arányban laktak a sértettek, mint az elkövetők: a megyei jogú városokban 16,9, a kisebb városokban 28,9, a községekben 34,3 százalékuk.

A cselekmények ismérvei a sértettek tekintetében

Az áldozatok 43,3 százaléka befejezett emberölés, míg 56,7 százaléka a kísérleti stádium sértettjévé vált.

Lakóhelyük rendkívül magas arányban (80,6 százalék) azonos volt a bűncselekmény elkövetésének helyszínével, tehát *tipikusan abban a helységben történtek a cselekmények, ahol a sértettek lakó-, illetve tartózkodási helye volt. A konkrét elkövetési helyszín közül kiemelkedik a lakás, családi ház kategóriája (56,1 százalék). Ezt jóval kisebb arányban követi az „egyéb közterület” (12,1), valamint a kert, udvar (9,7).*

A vizsgálatba vont bűncselekmények elkövetésére 1991 és 2012 között került sor, legnagyobb arányban 2002-ben és 2006-ban (10,3-10,3 százalék). Az évszakok vagy a hónapok tekintetében szignifikáns eltérés nem tapasztalható. Leggyakrabban augusztusban (11,6 százalék), míg legritkábban októberben és decemberben (6,9-6,9) valósultak meg a cselekmények. A deliktum pontos idejét tekintve legjellemzőbb a *22 óra körüli elkövetés (8,6 százalék)*. Ugyanakkor a hét napjait szemlélve egyértelműen kiemelkedik a *hétvégi, illetve ünnepnap* (37,2 százalék). Szombaton a cselekmények 19,8, vasárnap 15,7, míg ünnepnap 1,7 százalékát követték el. Ez is jelzi, hogy gyakran pihenőidőben, az ilyenkor együttlévő hozzátartozók, ismerősök között éleződnek ki a konfliktusok, nem ritkán alkoholos befolyásoltság alatt. Az *elkövetési hely* leggyakrabban a főváros (19,9 százalék), Jász-Nagykun-Szolnok megye (10,9), valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megye (9,2), legritkábban pedig Nógrád (0,4) volt és Vas megye (0,9) volt.

A sértettek mindössze ötöde (20,3 százalék) nem ismerte korábban az elkövetőt. A sértettek 26,8 százaléka az elkövető hozzátartozója volt. Az áldozatok 37,7 százalékának már a cselekmény előtt kimutatható konfliktusa volt a tettessel.

Az élet elleni támadások mindössze 9,7 százalékát hajtották végre *eszköz nélkül*, pusztán fizikai erővel. Az *eszközök* közül *legtöbbször kést, bicskát (32,3 százalék)*, lőfegyvert (19,4), gyújtogatáshoz használt eszközöket (8,8), illetve baltát,

fejszét (8,6) alkalmaztak. Méreg használatára tizenöt sértettel szemben (3,2 százalék) került sor.

A bűncselekmények több mint felének (52 százalék) a sértetteken kívül nem volt szemtanúja, míg tíznél több szemtanú az esetek 6,4 százalékában fordult elő.

Kilencvenhat áldozat (20,6 százalék) a sérelmére elkövetett cselekmény idején alkoholos állapotban volt, míg hét személy (1,5) gyógyszer hatása alatt állt.

A sértettek leggyakrabban azért tartózkodtak a *bűncselekmény helyszínén*, mert az megegyezett a saját lakásukkal (54,8 százalék), munkavégzés céljából voltak ott (8,2), közterületen közlekedtek (5,8), illetve vendéglátóhelyen szórakoztak, ita-lozta (4,8).

A *támadással szemben* a sértettek 36,6 százaléka egyáltalán nem tudott védekezni, kemény, sikeres fizikai ellenállást 8,8 százalékuk tanúsított, míg 10,5 százalékuknak sikerült elmenekülnie.

Az elkövetés motívuma

Végül, de nem utolsósorban az *elkövetési motívumok* kérdéskörét érintjük. A vizsgált bűncselekmény specialitására figyelemmel ezt is a sértettek viszonylatában szükséges áttekinteni, mivel egy-egy ügyben a több sértettre tekintettel több motívum is előfordulhat ugyanazon elkövető részéről (például amikor az egyik sértettet nyereségvágyból, míg a másik, őt tettenérő áldozatot a bűncselekmény leplezése céljából öli meg).

A motívumok figyelembevételével az *emberölések főbb típusait* tekintve a szakirodalom megkülönbözteti a konfliktusos, szituatív, nyereségvágyas, leplezéses, szexuális, valamint ideológiai (politikai, vallási) jellegű cselekményeket.²⁰ E kategóriák elfogadhatók a több ember sérelmére elkövetett ölési cselekményeknél is, azonban a tipológiát kiegészítettük még két típussal: a *kiterjesztett öngyilkosságokkal*, illetve azokkal a deliktumokkal, amelyeknél a *motívum nem állapítható meg*. Ezek alapján a kutatás során megvizsgált cselekmények 40,7 százaléka konfliktusos, 22,9 százaléka szituatív, 16,5 százaléka nyereségvágyas, 5,4 százaléka leplezéses volt. Kiterjesztett öngyilkosságok előfordulási aránya 3,9 százalék, míg a cselekmények 9,9 százalékánál pedig nem lehetett egyértelműen megállapítani a motívumot, vagy egyéb indíték jelentkezett.

Így például az *egyéb kategóriába* sorolható az az eset, amikor az egészségügyi intézménybe vizsgálatra kísért elítélt szökést kísérelt meg, és a nála lévő – koráb-

²⁰ Bakóczi Antal: Az emberölés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 96–97. o.

ban sikeresen elrejtett – pisztollyal többször rálőtt az őt kísérő büntetés-végrehaj-tási felügyelőre.

Több esetben valóban *nem lehetett konkrét motívumot feltárni*, még alkalmi, epi-zódszerű, szituatív nézeteltérést, szóváltást sem. Ilyen esetekben többnyire csak az alkoholos befolyásoltság és a tettes személyiségében rejlő tényezők húzódtak meg a cselekmény háttérében. Így például abban az esetben, amikor az elkövető ittas állapotban több emberbe teljesen indokolatlanul belekötött, és egy törött sörösüvegdarabbal két sértett nyakát megvágta. A bíróság is megállapította, hogy *„a vádlott kiemelkedő tárgyi súlyú bűncselekményt követett el, ittas állapotban, teljesen motiválatlanul és igen veszélyes eszközzel”*²¹.

Egyet kell érteni azzal a véleménnyel, hogy *„a sértettre vagy a körülményekre konkrétizált ok nélkül megvalósított bűncselekmények az elkövetői oldalon megállapítható kiváló tényezők miatt nem nevezhetők kriminológiai értelemben teljesen véletlenszerűnek”*²².

A cselekmények konkrét motívumai között leggyakrabban a bosszú (20,4 százalék), a hirtelen felindulás (19,1), a nyereségvágy (16,3), valamint a féltékenység (8,3) fordult elő.

A terheltek beszámíthatósága 6,9 százaléknál enyhe, 4,8 százaléknál közepes, 0,9 százaléknál súlyos fokban korlátozott volt, míg 5,6 százaléknál teljes mértékben hiányzott.

Az elkövetők legnagyobb részénél tipikusan olyan *személyiségzavart* lehetett kimutatni, amely büntetőjogi felelősségre vonásukat nem akadályozta, mivel képesek voltak a cselekményük következményeinek felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjenek. E személyiségzavar gyakran azt jelentette, hogy az illető személyiség szerkezete torz, intellektusa az alacsony intelligenciaövezetbe tartozik, diszharmóniás személyiség, agresszív, impulzív hajlamokkal, antiszociális elemekkel. Az eleve kevésbé differenciált személyiségeknél az *alkohol hatása* általában nagy szerepet játszott.

Érdekességgként megemlíthető a *Fekete Angyal* néven elhíresült ügy, amelyben felmerült, hogy a terhelt csak a szenvedéseiktől kívánta megszabadítani idős, beteg áldozatait. Az eljárás során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy szó sincs eutanáziáról, ennek alapfeltétele hiányzik, mivel soha egyetlen beteg vagy hozzátartozó sem kérte, hogy vessenek véget az áldozatok életének. A vádlott önkényesen, saját *pszichopátiás személyiségéből fakadóan* mások helyett döntött.²³

²¹ Debreceni Ítéletábrla Bf.I.300/2008.

²² Korinek László: Kriminológia II. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 90. o.

²³ Fővárosi Bíróság 15.B. 640/2001.

Összegzés

Kutatásunk során – amelynek eredményei csak részben igazolták hipotéziseinket – sikerült feltárnunk az elemzett speciális bűncselekménytípus azon alapvető sajátosságait, ismérveit, amelyek segíthetik a prevenció szempontjait. A vizsgált ügyek között legnagyobb arányban a hosszú időn keresztül tartó *konfliktus* miatt, jellemzően hozzátartozók, ismerősök sérelmére elkövetett emberölések; a különféle *szituatív* jellegű cselekmények, főként az *ittas* elkövető és sértett közötti konfrontációk; illetve a *nyereségvágyas* cselekmények fordultak elő. Megállapíthatjuk, hogy e büntetőjogilag rendkívüli tárgyi súlyú bűncselekményről is *differenciált képet* kell rajzolni. A társadalom szempontjából a legnagyobb rizikót jelentő és éppen ezért fokozott félelmet keltő kiszámíthatatlan ámokfutások, valamint a súlyosabb megítélésű tömeggyilkosságok és sorozatgyilkosságok tényleges előfordulási aránya viszonylag ritka.

A deliktumok tipikusan *azon a településen történnek, amelyen az áldozatok laknak, leggyakrabban lakásban, családi házában, hétvégi időpontban, ismerős áldozat sérelmére.*

A bűncselekmények többségénél az *elkövetők rövid időn belül rendőrkézre kerültek*, és a cselekmény megvalósításának tényét *beismerték*. Ugyanakkor a *jogi minősítés, elhatárolás* kérdésében több esetben keletkezett eltérés az egyes jogalkalmazó szervek álláspontja között.

Az elkövetők legnagyobb része büntetőjogilag felelősségre nem vonható, egyúttal *pszichés zavarokkal küszködő, diszharmonikus, torz személyiség szerkezetű, alacsony érzelmi intelligenciájú* egyén, akiből sokszor a hosszú idő óta bennük lappangó feszültség tört elő a cselekmény végrehajtásakor.

A *profilaxis* fő irányát is a mentális, pszichiátriai ellátórendszer fejlesztése jelentheti. Magyarországon a lakosság egyharmada szenved valamilyen szintű depresszióban, a népesség hét százalékát pedig súlyos depresszió sújtja²⁴, de a probléma nemcsak hazánkra jellemző: az európaiak 38,2 százaléka szenved valamilyen mentális zavarban, ennek kezelése a XXI. század egyik legnagyobb egészségügyi feladata.²⁵

²⁴ Népszabadság, 2012. október 19., 2. o.

²⁵ Wirth Zsuzsanna: „Rosszabb, mint gondoltuk” – miért olyan sok a lelki beteg Európában. Origo.hu, 2011. október 9. <http://www.origo.hu/itthon/20111009-kutatas-az-europaiak-mentalis-betegsegeirol-interju-kurimay-tamas-foorvossal.html>

Irodalom

Antal Szilvia – Nagy László Tibor – Solt Ágnes: Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. In: **Virág György (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok* 46. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2009

Bakóczy Antal: *Az emberölés.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984

Belovics Ervin – Molnár Gábor – Sinku Pál: *Büntetőjog. Különös rész.* HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2001

Csernyikné dr. Póth Ágnes: A profilalkotás lényege. In: **Csernyikné dr. Póth Ágnes – Fogarasi Mihály (szerk.):** *Kriminálpszichológia.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2006

Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály: *Magyar büntetőjog. Különös rész.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998

Korinek László: *Kriminológia II.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010

Kránitz Mariann: *Emberölés: áldozatok és tettesek.* In: **Irk Ferenc (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok* 41. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004

Tamási Erzsébet: *Bűnös áldozatok. A családon belüli erőszak férfi szereplői.* BM Kiadó, Budapest, 2005

A kiterjesztett öngyilkosságok kriminológiai háttere

Jelen tanulmány az elkövető öngyilkosságával vagy annak kísérletével végződő emberölések, azaz a kiterjesztett öngyilkosságok típusait, előzményeit, valamint jogi, szociológiai és pszichológiai hátterét vizsgálja. A kiterjesztett öngyilkosságokkal kapcsolatosan a legfőbb megválaszolandó kérdés, hogy az emberölésekhez vagy az öngyilkosságokhoz sorolható-e inkább, vagy esetleg külön kategóriát alkotnak. A problémával foglalkozó tudományterületek megközelítése nem egységes abban, hogy az elkövetésben milyen – szociológiai vagy pszichológiai – tényezők játszzák a főszerepet. A más országokban folytatott kutatások és saját vizsgálatunk eredményei alapján elmondható, hogy a kiterjesztett öngyilkosság hátterében minden esetben súlyos mentális problémák, leggyakrabban depresszió áll.

A magyar pszichiátria meghatározása szerint kiterjesztett öngyilkosságról akkor beszélünk, ha egy személy más személyt vagy személyeket, azok tudta és beleegyezése nélkül „bevon” az öngyilkosságba.¹ A nemzetközi szakirodalom mindent azzal a kritériummal egészíti ki, hogy a gyilkosság elkövetésétől számított meghatározott időn belül – amely legtöbbször 24 órát jelent – az elkövető öngyilkosságot követ el.² A kiterjesztett öngyilkosságok előfordulása rendkívül ritka, de szinte minden esetben széles körű médianyilvánosságot kap, amely az ilyen típusú családi tragédiák elszaporodottságának illúzióját kelti.

A kiterjesztett öngyilkosságokra vonatkozó fő kérdés, hogy az emberölésekhez vagy az öngyilkosságokhoz sorolható-e vagy esetleg külön kategóriát alkotnak. Egységes válasz erre – véleményem szerint – nem adható, mivel e cselekmény összetettsége miatt az egyes érintett tudományterületek a kiterjesztett öngyilkosság más-más elemét emelik ki és annak alapján definiálják. Jogi értelemben más ember megölése – akár annak beleegyezésével, akár az elkövető öngyilkosságával is – büntetendő cselekmény, így a jog a kiterjesztett öngyilkosságot az emberölés speciális – a büntető törvénykönyvben egyébként nem nevesített – alakzatának tekinti. A nemzetközi pszichiátriai szakirodalom a kiterjesztett öngyilkosságot önálló fogalomként tartja számon. A magyar pszichiátria tudománya is hasonló-

¹ Huszár Ilona – Kovács Ildikó: Affektív zavarok. In: Kuncz Elemér (szerk.): Igazságügyi pszichiátria. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2011, 127–128. o.

² Susan Hatters Friedman – Debra R. Hrouda – Carol E. Holden – Stephen G. Noffsinger – Philip J. Resnick: Filicide-Suicide: Common Factors in Parents Who Kill Their Children and Themselves. Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, vol. 33, no. 4, 2005, p. 497.

képpen vélekedik: bár az öngyilkosságok között tárgyalja e cselekményt, nem sorolja sem a pszichotikus, sem a nem pszichotikus öngyilkosságokhoz, hanem külön kategóriaként kezeli.³

A kiterjesztett öngyilkosságok kriminológiai elemzése foglalkozik azzal, hogy az elkövetők, áldozatok, illetve a cselekmény karakterisztikája különbözik-e demográfiai, szociális, egészségügyi háttér vonatkozásában az emberölések vagy az öngyilkosságok egyéb eseteitől. Egy biztos azonban és ettől a jog sem tekinthet el: elkövetői oldalon mindenképpen jelentkeznek olyan mentális problémák, amelyek vizsgálata orvosi szakértelmet kíván, és csak ennek tükrében rendezhető a büntetőjogi felelősség kérdése.

Vizsgálatunk tárgyául az elkövető öngyilkosságával vagy annak kísérletével végződő, *több ember sérelmére* megvalósított emberölési ügyek bűnügyi aktái szolgáltak, tehát azok a kiterjesztett öngyilkosságok, amelyek „csak” egy áldozatot követeltek – legtöbbször a házastárs/élettárs megölése és aztán az elkövető öngyilkossága –, nem szerepeltek a mintánkban. Az ügyek közé bekerültek a pszichotikus és a nem pszichotikus elkövetők cselekményei is.

A következőkben a kiterjesztett öngyilkosság két elemének – az emberölésnek és az öngyilkosságnak – az emberölések egyéb eseteihez és az „önálló” öngyilkossághoz képest fennálló eltéréseire vonatkozó szakirodalmi álláspontokat foglalom össze.

Az öngyilkosságról általában

Az öngyilkosság hátterét a társadalomtudományok eltérően magyarázzák. A szociológiai megközelítés az értékvesztettséget és elmagányosodást, valamint az egzisztenciális és párkapcsolati problémákat tartja az öngyilkosság elsődleges okainak. A külső, szociális környezetből származó körülmények racionális magyarázatnak tűnnek, de mégsem adnak választ arra, hogy a hasonló problémáktól szenvedő emberek többsége miért nem vet véget önkezelével az életének. Ezért semmiképpen sem hagyhatók figyelmen kívül azok a személyiségbeli tényezők, amelyek elősegítik, hogy az egyén az őt érintő „élettörténeti megterhelésre,

³ A pszichotikus öngyilkosságok „a valóságtól való adekvát kapcsolat megszakadásával” járnak (például skizofréneknél hallucinációk, öngyilkosságra buzdító érzéksalódások), míg a pszichotikus állapotot nélkülöző öngyilkosságok hátterében valós, racionálisan és érzelmileg magyarázható okok állnak (például elkeseredés, krízis, félelem). Tringer László: A pszichiátria tankönyve. Semmelweis Kiadó, Budapest, 1999, 449–50. o.

sorscsapásra ilyenfajta meneküléssel, önpusztítással reagál⁴. Mivel az öngyilkosság egyszerre társadalmi és egyéni szintű jelenség, megértéséhez a különböző elméletek komplex figyelembevétele szükséges.

Az öngyilkossággal kapcsolatos szociológiai elméletek *Émile Durkheim* és *Robert K. Merton* teóriáin alapulnak. Durkheim az öngyilkosságok számának emelkedését az anómiás – értékvesztett – állapotokkal, illetve az anómiás társadalom kialakulásával magyarázta, amelyek gazdasági változások – krízisek és fellendülések – idején jönnek létre.⁵ A megszokott életszínvonal elvesztéséhez és a társadalmi kapcsolatok fellazulásához, megváltozásához történő alkalmazkodási képesség hiánya önsorsrontó életmódhoz, önpusztító tevékenységekhez vezethet.

Merton továbbfejlesztette az anómiaelméletet és általánosabban fogalmaz. E szerint valamennyi deviancia – így az öngyilkosság is – arra vezethető vissza, hogy a valóságban a rendelkezésre álló eszközök csak korlátozottan teszik lehetővé a normáknak való megfelelést. Hiába gazdagodik a társadalom egésze, az egyre növekvő igények és a fennmaradó egyenlőtlenségek miatti feszültség a bűnözés és más deviáns viselkedések arányának emelkedéséhez vezet.⁶

A szociológiai megközelítések között említhetjük azokat az elméleteket (szubkultúra-elméletek), amelyek a bizonyos kulturális vagy területi egységekben megjelenő magas arányú öngyilkossági ráta magyarázataként a szocializációs hatásokat – mintakövetés, utánzás – tartják az elsődleges rizikófaktornak.⁷

A pszichológiai elméletek a személyiségben rejlő tényezőket teszik elsődlegesen felelőssé az öngyilkosság elkövetéséért, azonban leszögezik, hogy a sikeres és a sikertelen öngyilkosok személyisége jelentősen eltér.⁸ Az öngyilkosságok hátterében gyakori a mentális megbetegedés, de – elvileg – ennek hiányában is előfordulhat. Annyi azonban bizonyos, hogy a depressziós betegek között nagyobb arányú az öngyilkosság, mint az átlagnépességben. Az öngyilkosok személyiségjegyei rendkívül sokfélék lehetnek, de van néhány általános jellemző. Ilyenek

⁴ Buda Béla: Öngyilkossággal kapcsolatos kutatások Magyarországon. In: Münnich Iván (szerk.): Társadalmi beilleszkedési zavarok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988, 39. o.

⁵ Émile Durkheim: Az öngyilkosság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 260–264. o.

⁶ Robert K. Merton: Társadalmi struktúra és anómia. In: Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László (szerk.): A deviáns viselkedés szociológiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974, 54–55. o.

⁷ Gold Halbwachs elméletét idézi Buda Béla: Az öngyilkosság. Orvosi és társadalomtudományi tanulmányok. Animula Kiadó, Budapest, 2001, 27–28. o.

⁸ Stengel (1958, 1964) kutatásait idézi: Buda Béla (2001): i. m. 33. o.

a gátlásosság és visszahúzódás, illetve a folyamatos kudarcokkal és csalódásokkal tarkított személyiségfejlődés.⁹ Mások az infantilis személyközi viszonyokat hangsúlyozzák, amelyen a bizonyos személyektől való lelki függőséget értik. Ez elsősorban az elvárások dominanciájában, az egyenes kommunikáció és a kölcsönösség, egyenrangúság hiányában nyilvánul meg.¹⁰

Az öngyilkossághoz vezető folyamat szakaszai

Az öngyilkosság előtti tünetcsoport (preszuicidális szindróma) fázisainak *Erwin Ringel* általi meghatározása¹¹ a kiterjesztett öngyilkosságok nem pszichotikus elkövetői esetében is hasonlóan érvényesül.

Elsőként a személyiség beszűkülése következik be, amelynek során a külső, egzisztenciális lehetőségek kilátástalansága az érzelmi élet egy irányba történő fejlődésével párosul. Ez az egyetlen irány pedig az önpusztítás felé mutat, az illető gátoltta, passzívvá válik. Az élet eseményeit kizárólag negatívan, egyoldalúan, torzítva látja, ezért „*a személyiség végül egyforma, állandóan ismétlődő gondolati folyamatok és tartalmak uralma alá kerül*”¹². Az emberi kapcsolatok beszűkülése során a meglévő kapcsolatok elértéktelenednek és számszerűen is csökkennek. Az értékcsféra beszűkülése azt jelenti, hogy az egyént körülvevő, boldogságot, örömet kiváltó dolgokat, értékeket észre sem veszi, vagy a reakciói szélsőségesek (hirtelen, durva öröm- és kínreakciók), illetve az értékítéletek erősen szubjektívek lesznek, és az „értékobjektíválás” elmarad.¹³ A felsorolt beszűkülések után lép fel az agressziógátlás jelensége, amikor az illető az agresszív késztetéseit önmaga ellen fordítja. E magyarázatnak az alapja *Sigmund Freud* pszichoanalitikus elmélete, amely szerint minden öngyilkosság valójában megakadályozott gyilkosság. Ezen az alapon a kiterjesztett öngyilkosság esetében az elkövető a gyilkosságot és az öngyilkosságot egy egységként kezeli, azaz a „*személyiség a gyilkosság tárgyát a saját, kitágított én alkotórészeként értelmezi és éli át*”¹⁴. A két fázis mellett fokozatosan eluralkodnak az öngyilkos fantáziák. A búcsúlevelekből kiolvasható önvádaskodás és a bűnök magára vállalása ellenére világosan látszanak olyan, akár nem

⁹ Ringel (1969), Wunnenberg és munkatársai kutatásait (1970) idézi Buda Béla (2001): i. m. 39. o.

¹⁰ Wunnenberg és munkatársai kutatását (1970) idézi Buda Béla (2001): i. m. 41. o.

¹¹ Erwin Ringel: A preszuicidális szindróma [öngyilkosság előtti tünetcsoport] tünettana.

In: Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László (szerk.): i. m. 367–380. o.

¹² Uo. 369. o.

¹³ Uo. 374. o.

¹⁴ Uo. 377. o.

tudatos szándékok is, amelyek a környezet megbüntetésére, a hátramaradók életének megkeserítésére irányulnak.

A kiterjesztett öngyilkosságról szóló nemzetközi kutatások

Nem véletlen, hogy a kiterjesztett öngyilkosságok kutatásával elsősorban a pszichiátria tudománya foglalkozik. E cselekmények hátterében kivétel nélkül jelen van valamilyen mentális megbetegedés vagy zavar, illetve a már korábban is fennálló pszichiátriai kezelés vagy éppen annak elmaradása. Az „önálló” öngyilkosságok szociológiai és pszichológiai háttere jelentős hasonlóságokat mutat a kiterjesztett öngyilkosságéval. A pszichiátriai kórképek gyakori megjelenését ebben a körben a büntetőjogi bírósági ítéletek is tükrözik: az eljárás az esetek többségében kóros elmeállapot miatt felmentéssel zárul, vagy a beszámítási képesség korlátozottsága enyhe büntetést indukál.

A kiterjesztett öngyilkosságot – összetettségéből adódóan – a kutatások egyfelől a szándékos emberölés egyéb eseteivel, másfelől az „önálló” öngyilkosságokkal hasonlították össze. Coid 1983-as¹⁵ kutatásának eredményei alapján két fő törvényszerűséget állapított meg.

1) Durkheim egyik alaptétele szerint ahol több az emberölés, ott kevesebb az öngyilkosság. Coid ezt érvényesnek találta a kiterjesztett öngyilkosságok esetében is: ahol több az emberölés, ott kevesebb a kiterjesztett öngyilkosság. E tételt a pszichoanalitikus elméletet követő kutatások is alátámasztották, miszerint az öngyilkosság az agresszió önmaga ellen fordítása. Ahol tehát az emberölés megvalósul, ott az agresszió kifelé vezetődik le, ezért nem fordul az elkövető önmaga ellen.

Nem mindenki értett egyet ezzel az állítással. Voltak, akik szerint az emberölések és a kiterjesztett öngyilkosságok előfordulása egyenes arányban áll egymással: ahol magas az emberölések száma, ott a kiterjesztett öngyilkosságok is gyakrabban fordulnak elő. Ez a megközelítés az ölési és az öngyilkossági cselekmények – ideértve a kiterjesztett öngyilkosságokat is – számának alakulását a

¹⁵ Idézi Marieke C. A. Liem – Dietrich Oberwittler: Homicide Followed by Suicide in Europe. In: Marieke C. A. Liem – William A. Pridemore (eds.): Handbook of European Homicide Research. Patterns, Explanations, and Country Studies. Springer Science+Business Media, LLC, New York, 2012, pp. 198–199.

lőfegyverekhez való hozzájutás szabályozásához, illetve a lőfegyver tartásának elterjedtségéhez köti.¹⁶

Magyarország esetében viszont egyetérthetünk Durkheim megállapításával: hazánk a szándékos emberölések vonatkozásában a világ országai között viszonylag hátul áll¹⁷, míg az öngyilkosság előfordulása tekintetében előkelő helyet foglal el.¹⁸

2) A kiterjesztett öngyilkosságok aránya az évek folyamán stagnál, annak ellenére, hogy az emberölések száma időről időre változik. Az e megállapítást támogatók szerint az emberölések zömét családon kívül, férfiak egymás ellen követik el, míg a kiterjesztett öngyilkosságok partner vagy családtagok sérelmére valósulnak meg, és ritkaságuk miatt a számuk kevésbé hullámzó.

E törvényszerűségeket tagadták és a kiterjesztett öngyilkosságok csökkenésére hívták fel a figyelmet az Angliában, Finnországban és Észak-Amerikában végzett felmérések eredményei alapján. A csökkenés okait a pszichiátriai gyógyszerek fejlettségében és szélesebb körű alkalmazásában, a kisebb családméretben, a válás vagy különélés nagyobb társadalmi elfogadottságában, az egyedülálló szülők erőteljesebb anyagi és társadalmi támogatottságában, illetve a pszichiátriai kezelések könnyebb elérhetőségében látják.¹⁹

Magyarország tekintetében az első megállapítás bizonyult helytállónak: az általunk vizsgált tizenkét évben a „családmészárlások” aránya stagnált, és előfordulásuk az évek folyamán nagyjából egyenlően oszlott el, évente körülbelül egy-két esettel, hangsúlyozva, hogy az egy áldozatot követelő kiterjesztett öngyilkosságok nem szerepeltek a vizsgált cselekmények között.

Az Egyesült Államok hét államában 2003–2004-ben elkövetett, összesen 204 kiterjesztett öngyilkosságról szóló kutatás²⁰ a legfőbb kérdésekben hasonló eredményeket hozott. Az elkövetők 91,9 százaléka férfi, míg az áldozatok 74,6 százaléka nő volt. Az áldozatok 58 százaléka az elkövető jelenlegi vagy korábbi házastársa/élettársa volt, míg az elkövető gyermekei 13,7 százalékban jelentek meg.

¹⁶ Milroy, Large és munkatársai kutatásait idézi Marieke C. A. Liem – Dietrich Oberwittler: i. m. 199. o.

¹⁷ Magyarország emberölési rátája 1,3 volt 2010-ben, ezzel a világ országai között az utolsó harmadban szerepelt. <https://data.un.org/Data.aspx?d=UNODC&f=tableCode%3A1>

¹⁸ Magyarország öngyilkossági rátája 2012-ben 19,1 volt, ezzel Európában a harmadik helyen állt. <http://apps.who.int/gho/data/node.main.MHSUICIDE?lang=en>

¹⁹ Gartner és McCarthy kutatását idézi Marieke C. A. Liem – Dietrich Oberwittler: i. m. 199. o.

²⁰ Robert M. Bossarte – Thomas R. Simon – Lawrence Barker: Characteristics is homicide followed by suicide incidents in multiple states, 2003-04. *Injury Prevention*, December 2006, pp. 33–38.

A kiterjesztett öngyilkosságok esetében kétszer annyi volt a női áldozatok aránya, mint az emberöléseknél általában. További eltérésként jelentkezett, hogy az emberölésekhez képest a kiterjesztett öngyilkosságok elkövetői idősebbek (huszonöt százalékuk ötvenöt év feletti), büntetlen előéletűek és kevésbé jellemző rájuk az alkohol- vagy drogfogyasztás, illetve befolyásoltság a cselekmény időpontjában. A tizenöt évesnél fiatalabb gyermekáldozatokat követelő cselekmények elkövetői között az anyák aránya kimagasló volt (66 százalék). Az elkövetők 11 százaléka szenvedett biztosan elmebetegségben és 7 százaléknak volt már korábban is mentális problémája, valamint 8,6 százalék feltételezhetően depressziós volt. Az elkövetés eszközeül leggyakrabban lőfegyvert használtak.

Cohen és munkatársai hét év kiterjesztett öngyilkosságait vizsgálták az Egyesült Államokban, Floridában, mintájukba az ebben az időszakban bekövetkezett 171 eset került.²¹ Kutatásuk az idősebb – ötvenöt év feletti – elkövetők vizsgálatára irányult, azonban speciális jellemzőik megállapításához szükséges volt az ötvenöt évesnél fiatalabb elkövetőkkel történő összehasonlítás elvégzése. Mindkét korosztályban leggyakrabban a házastárs/élettárs sérelmére, a pár férfi tagja által elkövetett emberölések fordultak elő.

Az idősebbek többsége együtt élt partnerével, és a családfenntartó férj volt a leggyakoribb elkövető. A cselekmény hátterében általában időskori megbetegedés és a gondoskodási képtelenségtől való félelem állt, illetve a partnerek közötti nagyobb korkülönbség (16–17 év) esetén a féltékenység is szerepet játszott, hozzátevé, hogy mindkét esetkörnél megjelent az ezekből adódó depresszió vagy más pszichés betegség.

A fiatalabb elkövetők között a női elkövetők magasabb arányt képviseltek az idősebbekhez képest, de az általuk megvalósított kiterjesztett öngyilkosságoknak tipikusan a gyermekeik voltak az áldozatai. A kutatók szerint ennek magyarázata, hogy a nők által a férjük/élettársuk sérelmére elkövetett ölési cselekmények hátterében éppen ellenkező ok áll, mint a férfiak esetében, nevezetesen, hogy nem bírják tovább fenntartani a kapcsolatukat, végső elkeseredésükben végeznek a partnerükkel, és jellemzően nem követnek el utána öngyilkosságot.²² Az ötvenöt év alatti férfiaknál a cselekmény időpontjában a párkapcsolatok többsége már felbomlott, és legtöbbször a partner feletti kontroll elvesztése, valamint a féltékenység vezetett a végzetes cselekményhez. Az alkoholos befolyásoltság

²¹ Donna Cohen – Maria Llorente – Carl Eisdorfer: Homicide – Suicide in Older Persons. *Journal of Psychiatry*, vol. 155, no. 3, 1998, pp. 390–396.

²² Daly és Wilson 1988-as; Wilson és Daly 1993-as; Bourget, Gagne és Moamai kutatásait idézi Marieke C. A. Liem – Dietrich Oberwittler: i. m. 207. o.

a fiatalabbaknál 38 százalékban fordult elő, míg az idősebeknél jóval kevesebbszer (14 százalék). Mindkét csoport elkövetőinek többsége diagnosztizáltan depresszióban szenvedett, de csak kevesen szedtek gyógyszeres betegségekre.

Eltér-e tehát a kiterjesztett öngyilkosság az emberölések vagy az öngyilkosságok egyéb eseteitől? Nemzetközi vizsgálatok és statisztikai mutatók²³ e kérdésekre egyértelműen igennel válaszoltak. Jellegzetességeihez tartozik, hogy az elkövető és az áldozat(ok) minél közelebbi hozzátartozói egymásnak, annál nagyobb a cselekmény bekövetkezésének valószínűsége; az etnikai kisebbséghez tartozók között ritkábban valósul meg; a lőfegyver használata kiemelkedően magas arányú; a kiterjesztett öngyilkosságok elkövetői átlagosan idősebbek az emberölést elkövetőkhöz és az öngyilkosokhoz képest. Hasonlóság, hogy az emberölők és az „önálló” öngyilkosok jelentős része is mentális betegségben vagy zavarban szenved. Ugyanakkor kiderült, hogy a kiterjesztett öngyilkosok közül – betegségük ellenére – kevesebben álltak gyógykezelés alatt a másik két csoport tagjaihoz képest.

A kiterjesztett öngyilkosságokra vonatkozó saját kutatási eredmények

2013–2014-ben végzett kutatásunk tárgya a Magyarországon a 2000 és 2012 közötti időszakban jogerősen lezárt, valamint a nyomozás felfüggesztésével vagy megszüntetésével végződő, több ember sérelmére elkövetett szándékos emberölést tartalmazó bűnügyi akták empirikus vizsgálata volt.²⁴ A több ember halálát okozó emberölések között található a köznyelvben és a médiában családirtásként emlegetett kiterjesztett öngyilkosságok is, így ezek megismeréséhez az említett bűnügyi akták elemzése vált szükségessé.

Kutatásunkban minden olyan cselekményt a kiterjesztett öngyilkossághoz soroltunk, aminek következtében az elkövető egy megszakítatlan „cselekményfolyam” során, egyetlen akaratelhatározással ölési cselekményt követ el hozzá közel állók sérelmére, majd önmagával is végez. Megkülönböztettük az elmebetegségben szenvedő (pszichotikus) – általában skizofrén – és a nem pszichotikus elkövetőket. Utóbbi esetben is az ölési cselekmény időpontjában tudatbeszűkült állapot állt fenn, legtöbbször súlyos depresszió miatt, amely a beszámítási képességükre is kihatott. Bár a kóros elmeállapotú elkövetőknél legtöbbször skizofré-

²³ Marieke C. A. Liem – Dietrich Oberwittler: i. m. 199–200. o.

²⁴ Nagy László Tibor – Bolyky Orsolya: A több ember sérelmére elkövetett emberölések vizsgálata. Kutatási jelentés. Kézirat, OKRI, Budapest, 2013

niát diagnosztizáltak, a cselekményt megelőző időszakban olyan negatív események történtek az életükben, amelyek racionális magyarázatként is hozzájárultak tettük megvalósításához.

Kutatási anyagunkban mindezek alapján tizenkilenc ügyben fordult elő kiterjesztett öngyilkosság (az összes, általunk vizsgált ügy 9,3 százaléka), ebből tíz ügyben az elkövető az emberölés után befejezett öngyilkosságot követett el, kilenc ügyben pedig az öngyilkosság kísérleti szakaszban maradt és az elkövetők ellen büntetőeljárás lefolytatására került sor.²⁵ Az elkövetők között tizenhárom férfi és hat nő szerepelt. Az elkövetők átlagéletkora negyvenkét év volt, amely – akárcsak a külföldi kutatásokban – magasabb az egyéb szándékos emberölések elkövetőinek életkoránál.²⁶ A férfiak 30,8, a nők 66,7 százaléka maradt életben, ez azt bizonyítja, hogy a nők által elkövetett cselekmények inkább tekinthetők segélykiáltásnak („cry for help”), mint valódi ölési és öngyilkossági szándéknak. Négy elkövetőre szabott ki börtönbüntetést a bíróság, mivel beszámítási képességük – bár korlátozott fokban, de – fennállt. A többiek kóros elmeállapotban – jellemzően hasadásos elmezavarban (skizofrénia) – követték el cselekményüket, ezért őket a bíróság felmentette és egy kivétellel kényszergyógykezelésüket rendelte el. A kiterjesztett öngyilkosságok huszonöt sértett életét követelték, és húszan éltek túl a tragédiát.

A mintánkba kerülő esetekről általánosságban elmondható, hogy az ölési cselekményeket családtagok – házastárs/élettárs, szülő, illetve közös vagy nevelt gyermekek –, valamint a házastárs/élettárs új partnere sérelmére valósították meg. A férfiak körében a féltékenység volt a leggyakoribb motívum, míg a nőknél jellemzően az elkeseredettség és a mellette kialakult pszichotikus állapot vezette a cselekmény véghezviteléhez. Az elkövetők sokszor hagytak búcsúlevelet, tettüket gondosan eltervezték, előkészítették. Csupán három elkövető állt alkoholos befolyásoltság alatt a cselekmény időpontjában.²⁷ A lőfegyver használata a „nagy” mintánkba kerülő esetekhez képest jóval nagyobb arányban jelent meg (36,8, míg nagy mintában csak 19,4 százalékban fordult elő).

Az egyetlen akaratelhatározásból végrehajtott cselekménysor folyamatosságot bizonyítja, hogy az elkövetők öngyilkosságukat – legtöbb esetben – ugyanaz-

²⁵ Az életben maradt elkövetők közül egy férfi az igazságügyi elmemegfigyelés ideje alatt halt meg. Halálának oka az iratokból nem derült ki.

²⁶ A több emberen elkövetett emberölést megvalósítók átlagéletkora 33,67 év volt. A szándékos emberölést elkövetők átlagéletkora 2012-ben 35,51, 2013-ban 36,15 év volt. Tájékoztató a 2012. évi bűnözésről. Belügyminisztérium Koordinációs és Statisztikai Osztály–Legfőbb Ügyészség Informatikai Főosztály, Budapest, 2013

²⁷ A „nagy mintában” 46 százalék állt alkoholos befolyásoltság alatt.

zal az eszközzel hajtották végre, mint az ölési cselekményeket. Kivételt jelentenek ez alól azok az ügyek, amelyekben az öngyilkosság elhúzódó folyamat volt, és az elkövető többféle eszközt „használt”.

A területi eloszlást illetően az általunk vizsgált ügyek többsége az ország délkeleti részére esett (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar megyébe), ez azonos az „önálló” öngyilkosságok – immár hatvan-hetven éve állandósult – eloszlásával, az egyéb emberölések területi megjelenésétől viszont különbözik.²⁸ Korábbi kutatások²⁹ szerint, az adott területhez köthető magas öngyilkossági ráta nem magyarázható csupán társadalmi-demográfiai sajátosságokkal, mivel azok struktúrája folyamatosan változik. A háttérben sokkal inkább a helyi társadalom olyan sajátos norma- és értékrendszere állhat, amely az öngyilkosságot a nehéz élethelyzetek megoldásaként fogadja el.

A kutatás módszere

Az elemzéshez az ügyészégi, bírósági és nyomozati iratokat használtuk fel. Az ügyeket bűncselekményi, elkövetői és sértetti, előre meghatározott válaszlehetőségeket tartalmazó kérdőívek kitöltésével dolgoztuk fel. Elsősorban az első és másodfokú ítéletekre, valamint az igazságügyi elmeorvos és pszichológus szakértői véleményekre támaszkodtunk. Mindezek mellett figyelembe vettük a rendelkezésünkre álló más bűnügyi dokumentumokat is. Az elkövetőnél fennálló korábbi mentális problémára, pszichiátriai kezelésre általában az igazságügyi elmeorvos szakértői véleményből, illetve az elmeorvos által beszerzett egészségügyi dokumentációból derült fény.

A kiterjesztett öngyilkosságok típusai és előfordulásuk a mintánkban

A szakirodalom a kiterjesztett öngyilkosság típusait az elkövető és az áldozat(ok) közötti kapcsolat alapján alakította ki. E szerint beszélhetünk a partner, a gyermekek, a család (gyermekek és partner), valamint a családon kívüli más személy

²⁸ A kutatás „nagy mintájában” a bűncselekmény leggyakrabban a fővárosban, Jász-Nagykun-Szolnok, Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megyében fordult elő. A fiatalkorú és fiatal felnőtt emberölést elkövetőkről szóló kutatásban a területi megoszlás a következőképpen alakult: Pest megye, főváros, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Tamási Erzsébet – Bolyky Orsolya – Sárík Eszter: Az emberöléshez vezető út rizikófaktorai fiatalkorúak és fiatal felnőttek körében. In: Vókó György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 51. OKRI, Budapest, 2014, 130–165. o.

²⁹ Moksony Ferenc: Születési régió és öngyilkosság: létezik-e az önpusztítás területi szubkultúrája? Demográfia, 2003/2–3., 204. o.

sérelmére elkövetett emberölésről és az elkövetőnek ez után végrehajtott öngyilkosságáról.³⁰ A következőkben az e kategóriák alapján elemezzük az elének került ügyeket.

A partner sérelmére elkövetett kiterjesztett öngyilkosságok

Mintánkban csak az egynél több áldozatot követelő cselekmények szerepeltek, így nem elemeztük a csak a partner sérelmére megvalósított kiterjesztett öngyilkosságokat, viszont a partner és annak új párkapcsolata sérelmére történő elkövetések – miután több áldozattal jártak – bekerültek a mintánkba (hat ügy).

A nemzetközi kutatások nem sorolják ide azokat az eseteket – és kutatási anyagunk sem tartalmazott ilyet –, amikor az idős, évtizedek óta együtt élő pár hallgatólagos megállapodást köt arról, hogy együtt, egy időben halnak majd meg (suicide pact), mert ilyenkor mindkét fél beleegyezését adja a halál előidézéséhez.³¹ Hozzá kell tenni, hogy a törvény szerint a sértett beleegyezésével elkövetett ölés is bűncselekménynek minősül, kriminológiai értelemben azonban, eltérő jellege miatt, megkülönböztetjük a többi partneryilkosságtól.

A legtipikusabbnak tekinthető, féltékenységből elkövetett kiterjesztett öngyilkosságokat egy kivétellel minden esetben férfi valósította meg akkor, amikor az életközösség már megszakadt és a feleségnek/élettársnak új kapcsolata lett. A női áldozatok rendkívül magas aránya a párkapcsolatokban előforduló emberölések-nél (az ügyek 64,6 százalékában a nő a sértett) és általában a hozzátartozók sérelmére elkövetett erőszakos cselekmények között (49,8 százalék) is jellemző tényező. A partneryilkosságok előzményeként sokszor megjelenik a korábbi rendszeres bántalmazás, megalázás és az elkövető által gyakorolt túlzott kontroll.

A gyermekekre kiterjesztett öngyilkosságok

A nemzetközi szakirodalom szerint a gyermekek megölése a második leggyakoribb fajtája a kiterjesztett öngyilkosságnak.³² E cselekménytípus elkövetői között a nők aránya relatíve magas. Az elkövetők jellemzően a vér szerinti szülők, mostoha-

³⁰ Marzuk, Tardiff és Hirsch kutatását idézi Marieke C. A. Liem – Dietrich Oberwittler: i. m. 200. o.

³¹ Uo. 201. o.

³² A nemzetközi szakirodalom és kutatásunk sem sorolta ide a szülés után közvetlenül, a szülőnő által elkövetett újszülött gyermek megölésének eseteit, mivel ennek kriminológiai háttere abszolút eltér a gyermekek sérelmére megvalósított kiterjesztett öngyilkosságokétól. Utóbbi cselekmény esetén a gyermekek átlagéletkora is azt mutatja, hogy a sértettek tipikusan „idősebb” – leggyakrabban hat-tíz éves – gyermekek.

szülő kevésbé fordul elő, és az ezzel foglalkozó kutatások a mostohaszülő-nevelt gyermek kapcsolatát egyébként is más kategóriába sorolják. Általában az elkövető szülők és az áldozattá váló gyermekek is idősebbek, mint az öngyilkosság nélküli gyermekgyilkosságoknál. Az elkövetőkre általában jellemző a cselekmény előtt is már meglévő súlyos mentális zavar vagy betegség (skizofrénia, bipoláris zavar, major depresszió), pszichiátriai kezelésen részvétel, korábbi öngyilkossági kísérletek, pszichózisok (például hallucináció) és a gyermekkel fennálló abnormális kapcsolat.³³

*Resnick*³⁴ a gyermekek sérelmére elkövetett kiterjesztett öngyilkosságokat kategorizálta. Az *altruisztikus* szülők ölési cselekményét a gyermek vélt vagy valós szenvedésének enyhítése vezérli, illetve az is, hogy a szülő öngyilkossága esetén „nem akarja gyermekét anya nélkül hagyni”. A *pszichotikus* elkövető a cselekmény időpontjában akut pszichózis állapotában cselekszik (például hallucinál) és ésszerű magyarázat nélkül vet véget a gyermekei és önmaga életének. Vannak, akik a gyermekek megölését a másik szülőn való *bosszúállás céljából* követik el, ezzel örök szenvedést okozva az életben maradóknak. Resnick megemlíti azt az esetet is, amikor a *végzetes bántalmazás vagy elhanyagolás* nem a gyermek életének elvételére irányul, de mégis így végződik, és a következmény láttán követ el a szülő öngyilkosságát.

Ugyancsak Resnick kutatásából derült ki, hogy bizonyos esetekben miért marad el a szülők öngyilkossága, holott előzőleg részletesen eltervezték, illetve egyesek miért lesznek öngyilkosok annak ellenére, hogy előzőleg nem gondoltak rá. Resnick ezt az altruisztikus és a pszichotikus elkövetőknél figyelte meg és azzal magyarázta, hogy a cselekmény előtti feszültség robbanásszerű kitörése a gyermekek megölésével levezetődött és az öngyilkossághoz már nem maradt „kellő” agresszió. Míg mások, a pszichotikus állapot elmúltával, miután ráébredtek cselekményük szörnyűségére, annak elviselhetetlensége miatt vetettek véget életüknek.³⁵

Friedman és munkatársai kutatásukban³⁶ harminc, szülők – tíz anya és húsz apa – által megvalósított kiterjesztett öngyilkossággal végződő ügyet vizsgáltak. Eredményeik szerint kétszer annyi apa valósította meg a cselekményt, mint anya. Az elkövetők átlagéletkora 36 év, az áldozatoké 71 év volt. Az elkövetők többsége

³³ Philip J. Resnick: Child Murder by Parents: A Psychiatric Review of Filicide. In: Susan Hatters Friedman – Debra R. Hrouda – Carol E. Holden – Stephen G. Noffsinger – Philip J. Resnick: i. m. 497. o.

³⁴ Uo. 496. o.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 498–500. o.

(60–75 százalék) fehér, házasságban élő szülő volt, az apák 90, az anyák 30 százalékának volt munkaviszonya. Hozzá kell tenni azonban, hogy az apák 30 százaléka vesztette el a bűncselekmény előtt közvetlenül a munkáját, vagy csúszott alacsonyabb státusba. A szülők jellemzően büntetlen előéletűek voltak, és alkohol- vagy drogprobléma sem merült fel az esetükben. Az elkövetőknek csupán 27 százalékánál mutattak ki alkoholt vagy más szerhasználatot az elkövetés időpontjában. Az apák 65 százaléka kísérelte meg megölni a feleségét is, míg a nők közül senki nem próbálkozott a férj sérelmére történő elkövetéssel. Az elkövetés eszköze döntő többségben (75 százalék) lőfegyver volt. Az akták szerint korábban nem fordult elő bántalmazás a családokban. A szülők 80 százalékánál azonosítottak mentális betegséget. Gyógyszeres kezelést főként az anyák kaptak (anyák 70 százaléka, apák 30 százaléka). A cselekmény motívuma leggyakrabban a gyermekek „szeretetből és szanalomból” történő megölése volt. Az elkövető szülők 7 százalékánál állt fenn pszichózis a cselekmény időpontjában.

Az altruisztikus kiterjesztett öngyilkosságok hátterében sokszor a túlféltő, túlszerető anya áll. A gyermek feletti túlzott birtoklás és féltés *Nock és Marzuk*³⁷ szerint egy ideig kompenzálja a már korábban felmerült gyilkos gondolatokat, azonban a cselekmény megvalósításakor már a szülő a gyermekét saját maga kiterjesztésének tekinti. E javarészt elkeseredés, krízis motiválta cselekmények elkövetőinél depressziót³⁸ vagy depresszív pszichopátiás személyiséget diagnosztizáltak.³⁹

Kutatásunkban a kizárólag gyermekek sérelmére megvalósított kiterjesztett öngyilkosságokat (öt ügy) négy anya és egy apa valósította meg, valamennyien büntetlen előéletűek voltak. A sértettek átlagéletkora 8,7 év volt, ez egybecseng más kutatások eredményével, amely szerint a kiterjesztett öngyilkosságok gyermekáldozatai tipikusan tizennégy évesnél fiatalabbak.

Az apa skizofrénia miatt téveszméktől hajtva kísérelte meg megölni gyermekeit és saját magát, három anya pedig elkeseredettségében kísérelte meg a kiterjesztett öngyilkosságot. A negyedik anya tudomást szerzett arról, hogy férje

³⁷ Matthew K. Nock – Peter M. Marzuk: Murder-suicide: phenomenology and clinical implications. In: Douglas G. Jacobs (ed.): *The Harvard Medical School Guide to Suicide Assessment and Intervention*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1999. Idézi Susan Hatters Friedman – Debra R. Hrouda – Carol E. Holden – Stephen G. Noffsinger – Philip J. Resnick: i. m. 503. o.

³⁸ Olyan állapotok, „amelyek súlyos életesemények következményei, olyannyira, hogy a kóros tünetek különös pszichés sérülékenység nélkül is kialakulhatnak. A tüneteket tehát a kiváltó életesemények (traumák, katasztrófák, stb.) determinálják.” In: Tringer László: i. m. 309. o.

³⁹ Häfner és Böker, Rasch, Stumpfl, Schrappe, Witter-Luthe stb. Idézi Huszár Ilona – Kovács Ildikó: i. m. 127. o.

házasságon kívüli szerelmi viszonyt tart fenn, ezért a férje iránti bosszútól vezérelve lőtte le három gyermekét és önmagát egy vadászpuskával. E cselekmény azért figyelemre méltó, mert a féltékenység motiválta kiterjesztett öngyilkosságok egyébként tipikusan férfiakhoz köthetők.

Az altruisztikus anyák mindegyike életben maradt, kettőnél a gyermekeknek sem esett bajuk, de a harmadik esetben a három – egyébként örökbe fogadott – gyermek közül egy életét veszítette. Utóbbi elkövető beszámítási képessége súlyos fokban korlátozott volt depressziója okozta tudatszűkült állapota miatt, azonban a bíróság így is öt év börtönbüntetésre ítélte. A közepes fokban korlátozott beszámítási képességű elkövetőt négy év szabadságvesztésre ítélték, míg a teljes beszámítási képességű anya felfüggesztett szabadságvesztés-büntetést kapott. A kiszabott büntetések mértékének meghatározásában nagy valószínűséggel a cselekmény véghezvitelének módja játszhatott szerepet.

„Családirtások” (a másik szülő és a gyermekek megölése)

A partner és a gyermekek megölését a nemzetközi szakirodalom szerint kizárólag férfiak követik el. Közöttük nagy arányban fordul elő skizofrénia vagy súlyos depresszió, öngyilkossági gondolatok, kevesen büntetett előéletűek, illetve esetükben jellemzően nem beszélhetünk a családtagok korábbi bántalmazásáról sem. Gyakoriak viszont a családi konfliktusok vagy a szétköltözés, válás miatti düh. A „családirtókat” két típusba sorolják: az egyik a „vádoló” típus, akit a felesége részéről valamilyen sérelem ért és egyébként is előfordul közöttük erőszakos cselekmény. A másik típus a „lehangolt” elkövető, aki depressziója miatt levert és szomorú, a családját és önmagát fenyegető katasztrófa eljövételétől tart, amely ellen az egyetlen kiút a család és önmaga megölése. Utóbbiak cselekménye az altruisztikus kategóriához áll közelebb.⁴⁰

Az általunk vizsgált ügyekben a házastársra és a gyermekekre kiterjesztett öngyilkosságokat elkövetők – egy kivétellel – férfiak voltak (négy ügy), akik jellemzően skizofréniában szenvedtek, így cselekményüket pszichotikus állapotban valósították meg. Amennyiben életben maradtak, kóros elmeállapot miatt felmentették őket, és – a női elkövetőt leszámítva – kényszergyógykezelésüket rendelték el. Általánosságban elmondható, hogy ezeket a cselekményeket határo-

⁴⁰ Susan Hatters Friedman – Debra R. Hrouda – Carol E. Holden – Stephen G. Noffsinger – Philip J. Resnick: i. m. 502. o.

zott jelzések előzték meg, amelyek figyelembevétele esetleg megelőzhette volna a tragédia bekövetkezését.

Az egyik esetben a háziorvos a bűncselekmény előtti napon a már napok óta feszült, szorongó elkövetőnek nyugtatót adott, de kórházba nem utalta, annak ellenére, hogy már akkor is a felesége és kilencéves fia megölésével fenyegetőzött. Másnap reggel bekövetkezett az ölési cselekmény, de az öngyilkosság sikertelen maradt. Az elkövetőt kóros elmeállapota miatt felmentették.⁴¹

Egy másik ügyben az apa sikertelen öngyilkossági kísérlete után egy fejszével a feleségét és két gyermekét megölte, majd brutális öngyilkosság következtében életét vesztette. Kiderült, hogy már hónapok óta észlelt magán mentális változásokat, háromszor járt pszichológusnál, és az interneten is pszichés betegségekkel kapcsolatos oldalakat olvasott. Környezete is észrevett rajta kisebb változásokat, de ezeknek nem tulajdonítottak jelentőséget.⁴²

Más rokonra vagy kívülállóra kiterjesztett öngyilkosságok

Kutatásunkban a más rokonra vagy kívülállóra kiterjesztett öngyilkosságok elkövetői jellemzően férfiak, és motívumuk a bosszú azzal, amikor a szeretett személy – például szülő, nagyszülő – és saját maga megölésével „büntet”. Ezt rendszerint búcsúlevélben a bosszú alanyának tudomására is hozzák.

Példa: a férfi elkövető egy-két éve munkanélküliként élt, feleségével megromlott a kapcsolata, fizikai bántalmazás nem történt. A kialakult helyzet elviselhetetlensége miatt a feleség a két gyermekükkel elköltözött otthonról. Az elkövető nem tudta elfogadni a felesége döntését, ezért bosszúból a felesége szüleit vadászfegyverével agyonlőtte, majd a felesége házában udvarán önmagával is végzett.⁴³

Összefoglalva a magyar kutatási eredményeket, a kiterjesztett öngyilkosságokról elmondható, hogy a tettesek beszámítási képessége korlátozott volt, vagy hiányzott. A kóros elmeállapotú elkövetők skizofréniában szenvedtek, gyermekeik és házastársuk voltak az áldozatok. A másik leggyakoribb esetkör a tipikusan női elkövetőkhöz kapcsolható altruisztikus motívum volt, amely mögött kilátástalan élethelyzet, elkeseredés állt. Férfiaknál a fő indítók a féltékenység volt.

Az ép elmeállapotú elkövetők rövid tartamú végrehajtandó szabadságvesztés-büntetést kaptak, kivéve egy esetet, amikor felfüggesztett szabadságvesztére ítélték a vádlottat. Az ítéletek rendelkeztek az elítéltek büntetés végrehajtásának ideje alatti pszichiátriai kezeléséről.

⁴¹ Komárom-Esztergom Megyei Bíróság, 15.B.227/2005.

⁴² Győr-Moson-Sopron Megyei Rendőr-főkapitányság, 79/2010. bü.

⁴³ Békés Megyei Rendőr-főkapitányság, 73/2001. bü.

Összegzés

A nemzetközi szakirodalomban említett kutatások és a magyar vizsgálat eredményei alapján is arra a következtetésre juthatunk, hogy a kiterjesztett öngyilkosságok jogi szempontból egyértelműen az emberölésekhez sorolandók, pszichiátriai szempontból azonban a választ a cselekmény motívuma alapján differenciálnunk kell. E szerint az altruisztikus változat az öngyilkosságokhoz áll közelebb, tekintettel arra, hogy az elkövető tudatában önmaga a sértettekkel egy egységben jelenik meg, míg a bosszúból elkövetett kiterjesztett öngyilkosságok kifejezett célja a másik ember megölésével való szenvedés okozása, ezért ezek a másokra irányuló agresszív cselekményekhez tartoznak, így az emberölésekhez köthetők.

A kiterjesztett öngyilkosságok jellegzetességei, kategóriái az egyes országokban nagyfokú hasonlóságot mutatnak. Az elkövetők döntő többsége férfi, míg az áldozatok jellemzően nők, akik az elkövetőkkel házastársi vagy élettársi viszonyban éltek. A férfi elkövetők cselekményének indítói leggyakrabban féltékenység vagy a partner elvesztésének elviselhetetlensége, míg a nőket inkább az őket körülvevő kilátástalan élethelyzet hajtotta. A férfiak elsősorban partnerüket vagy partnerüket és gyermekeiket, míg a nők szinte kivétel nélkül gyermekeiket ölték meg, mielőtt önmagukkal is végeztek. Mindkét nemnél tipikusnak tekinthető a depresszió jelenléte, amelyet már korábban diagnosztizáltak, de a kezelése elmaradt.

Az európai országokban és az Egyesült Államokban az elkövetés eszköze legtöbb esetben a lőfegyver volt, Magyarországon is szignifikánsan magasabb arányban jelent meg a lőfegyver használata, mint más emberöléseknél, ez a bűncselekmény befejezettségében és az öngyilkosság sikerességében is nagy szerepet játszhatott. A lőfegyver alkalmazásának gyakorisága összefüggést mutatott az adott ország lőfegyver megszerzésére és tartására vonatkozó szabályozásával és az ennek következtében megvalósuló lőfegyverbirtoklás elterjedtségével.

A kísérleti szakaszban maradt cselekmények sértettjei, illetve a sértetté nem vált, de tovább élő családtagok esetében bekövetkező másodlagos viktimizációról nem beszélnek a vizsgálatok, annak ellenére, hogy a bűncselekmény körülményeinek, előzményeinek feltárása is nagyrészt tőlük származó információkon alapul.

Irodalom

Bossarte, Robert M. – Simon, Thomas R. – Barker, Lawrence: Characteristics is homicide followed by suicide incidents in multiple states, 2003-04. *Injury Prevention*, December 2006

Buda Béla: Öngyilkossággal kapcsolatos kutatások Magyarországon. In: **Münnich Iván (szerk.): Társadalmi beilleszkedési zavarok.** Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988

Buda Béla: *Az öngyilkosság. Orvosi és társadalomtudományi tanulmányok.* Animula Kiadó, Budapest, 2001

Cohen, Donna – Llorente, Maria – Eisdorfer, Carl: Homicide – Suicide in Older Persons. *Journal of Psychiatry*, vol. 155, no. 3, 1998

Durkheim, Émile: *Az öngyilkosság.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967

Friedman, Susan Hatters – Hrouda, Debra R. – Holden, Carol E. – Noffsinger, Stephen G. – Resnick, Philip J.: Filicide-Suicide: Common Factors in Parents Who Kill Their Children and Themselves. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, vol. 33, no. 4, 2005

Huszár Ilona – Kovács Ildikó: Affektív zavarok. In: **Kuncz Elemér (szerk.): Igazságügyi pszichiátria.** Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2011, 127–128. o.

Liem, Marieke C. A. – Oberwittler, Dietrich: Homicide Followed by Suicide in Europe. In: **Liem, Marieke C. A. – Pridemore, William A. (eds.): Handbook of European Homicide Research. Patterns, Explanations, and Country Studies.** Springer Science+Business Media, LLC, New York, 2012, pp. 198–199.

Merton, Robert K.: Társadalmi struktúra és anómia. In: **Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László (szerk.): A deviáns viselkedés szociológiája.** Gondolat Kiadó, Budapest, 1974, 54–55. o.

Moksony Ferenc: Születési régió és öngyilkosság: létezik-e az önpusztítás területi szubkultúrája? *Demográfia*, 2003/2–3.

Nagy László Tibor – Bolyky Orsolya: *A több ember sérelmére elkövetett emberölések vizsgálata.* Kutatási jelentés. Kézirat, OKRI, Budapest, 2013

Nock, Matthew K. – Marzuk, Peter M.: Murder-suicide: phenomenology and clinical implications. In: **Jacobs, Douglas G. (ed.): The Harvard Medical School Guide to Suicide Assessment and Intervention.** Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1999

Resnick, Philip J.: *Child Murder by Parents: A Psychiatric Review of Filicide.* In: **Friedman, Susan Hatters – Hrouda, Debra R. – Holden, Carol E. – Noffsinger, Stephen G. – Resnick, Philip J.:** i. m. 497. o.

Ringel, Erwin: *A preszuicidális szindróma [öngyilkosság előtti tünetcsoport] tünettana.* In: **Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László (szerk.):** i. m. 367–380. o.

Tamási Erzsébet – Bolyky Orsolya – Sárík Eszter: Az emberöléshez vezető út rizikófaktoraai fiatalkorúak és fiatal felnőttek körében. In: **Vókó György (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok 51.* OKRI, Budapest, 2014, 130–165. o.

Tringer László: *A pszichiátria tankönyve.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 1999

Régi terrorizmus – újfajta terrorizmus II.

A politikai erőszak forrásai és formaváltozatai Nyugat- és Kelet-Európában a XX–XXI. század fordulóján

A jelen tanulmányban a baloldali és jobboldali extrémizmus, valamint az iszlám terrorfenyegetés fejlődését vesszük szemügyre Európa keleti és nyugati régiójában. A hatvanas évek európai szélsőbaloldali mozgalmaiban az értelmiségi fiatalság lázadása öltött testet, ez azonban az 1990-es évek elejére kihunyott. Kelet-Európa kommunista diktatúrái aktívan támogatták és igyekeztek felhasználni a nyugat-európai szélsőbalos terrorizmust, ahogy ez a Carlos-csoport példáján igazolható. A kommunista diktatúráknak volt sztálinista vagy maoista csoportokból álló baloldali belső ellenzékük, amely hajlott a terror alkalmazására. Nyugat-Európában a kilencvenes évek végére elhaltak az erőszakos nemzeti felszabadító mozgalmak, másfelől azonban megnőtt az idegenellenes szélsőjobboldali aktivitás. Valódi nóvumot Anders Behring Breivik hozott, aki összekapcsolta a politikai elméletet a terrorral. Eközben a kilencvenes évek vége óta a szélsőjobboldaliság Kelet-Európában reneszánszát éli, és új ellenségképet talált a cigányokban. Az ukrán válság arra példa, hogy agresszív futballszurkolókból könnyen szervezhető náci jellegű paramilitáris alakulatok. Európa nagyvárosaiban kvázi iszlám miniállamok jöttek létre. Az ezekben koncentrálódó integrálatlan fiatal muszlimok köréből nagy számmal kerülnek ki magányos farkasként tevékenykedő egyéni merénylők és mini-terrorcsoportok. Az arab tavasz során felbomlott autoriter rendszerek helyén kialakult káosz az iszlamista terrorizmus új hullámát indította el. A 2014-ben felemelkedő ISIS és az úgynevezett kalifátus Európát is bekapcsolta a terroristatoborzás főáramába. A kelet-európai országok szintén teherviselői eme események súlyos társadalmi következményeinek, például a szabályozatlan menekülthullámoknak.

Tanulmányom első részében, amelyet a *Kriminológiai Tanulmányok* tavalyi számában adtam közre¹, a terrorizmussal kapcsolatos elméleti eredmények kapcsán fogalmaztam meg kritikai reflexiókat. Most a baloldali és jobboldali extrémizmus fejlődését vesszük szemügyre vázlatosan Európa keleti és nyugati nagyrégiójában, kiegészítve az iszlám terrorfenyegetés fejlődésével.

¹ Póczik Szilveszter: Régi terrorizmus – újfajta terrorizmus I. Kritikai vizsgálódás a terrorizmuselméletek körében. In: Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 51. OKRI, Budapest, 2014, 72–92. o.

A szélsőbaloldali erőszak tendenciái Nyugat-Európában

Az úgynevezett modern kori terrorizmus kialakulását legtöbbször a hatvanas évek végén elkövetett repülőgép-eltérítésekhez kötik.² A szélsőbaloldali terrorizmus az 1960-as évektől jelen van Nyugat-Európában. A hatvanas évek európai szélsőbaloldali mozgalmaiban az értelmiségi fiatalság nemzedéki lázadása öltött testet. Ez egyben a totalitárius messianisztikus ideológiák utolsó fellángolása volt, ezáltal a világhorradalmi baloldaliság mezében, amiben összekapcsolódott a társadalomkritikai intellektus és a forradalminak gondolt erőszak. A szélsőbaloldali politikai erőszak mögött álló értelmiségi szubkultúrák azonban az 1990-es évek elejére kihunytak. Külső támogatásuk megszűnt, a Szovjetunió széthullásával más korábbi támogató országok pénzügyi segítsége is elapadt. A baloldali totalitárius ideológia a kelet-európai rendszerváltások során diszkreditálódott, belső társadalmi bázisa, szimpatizánsi köre is eltűnt. A fegyveres akciócsoportokat az államhatalom szétverte, magányos farkasként még olykor fel-feltűnő egykori tagjaik meghaltak, börtönbe kerültek, illegálisba vonultak vagy egyszerűen kiöregedtek. A szimpatizánsok legaktívabb körét alkotó értelmiségi mag alternatív eszmei áramlatok (radikális zöldek, feministák, melegek stb.) mentén divergált, és hallatlan sikerrel integrálódott a legális politikába³, valamint az akadémiai világba, olyannyira, hogy liberális baloldali nézeteik a kilencvenes évek közepére egyértelműen meghatározóvá váltak az egyetemek szellemének alakításában. A még harcolni akarók emigrációba kényszerülve feloldódtak a palesztin felszabadítási mozgalom szekuláris szervezeteiben. A látszólag utolsó nagy akció a RAF harmadik generációjához tartozó és 1988 óta az arab világban bujkáló *Horst Ludwig Meyer* és *Andrea Klump* merénylete volt. Ennek során a felbomlóban lévő Szovjetunióból Izraelbe kivándorolni igyekvő zsidók autóbuszát próbálták felrobbantani a ferihegyi repülőtérré vezető út szélén elrejtett pokolgéppel 1991-ben. Meyert 1999. szeptember 15-én a rendőrök agyonlőtték Bécsben, Klump pedig börtönbe került Németországban. A merényletnek volt egy távlati tanulsága is, nevezetesen az, hogy az osztályharcos szélsőbaloldal könnyen kerülhet ideológiailag és/vagy gyakorlatilag azonos platformra a rasszista szélsőjobboddallal.⁴

² Jonathan Barkerm: A terrorizmus. HVG Kiadó Rt., Budapest, 2002, 26. o.

³ Lásd például Sabine Stamer: Daniel Cohn-Bendit. Die Biografie. Europa Verlag, Hamburg, 2001.

⁴ Wolfgang Kraushaar: Antizionismus als Trojanisches Pferd. Zur antisemitischen Dimension in den Kooperationen von Tupamaros West-Berlin, RAF und RZ mit den Palästinensern. In: Wolfgang Kraushaar (Hrsg.): Die RAF und der linke Terrorismus. Band 1. Hamburger Edition, HIS Verlag, Hamburg, 2006, S. 676–694.

A hatvanas évek európai szélsőbaloldali terrorizmusa már – legalábbis csírájában – minden olyan jellegzetességgel bírt, amelyet ma az újfajta terrorizmus sajátosságai között fel szoktunk sorolni. A szó szoros értelmében nemzetközi volt, hiszen nem csupán a nemzetközi térben operált, hanem – a világforradalom bűvöletében – tudatosan létrehozott és fejlesztett széles nemzetközi hálózat bázisán működött. Ebben az arab nemzeti mozgalmaktól egészen a latin-amerikai forradalmi csoportokig kisebb és nagyobb terrorcsoportok kapcsolódtak össze. Tevékenységük távolról sem volt szimbolikus, akcióik végrehajtói nem riadtak vissza emberéletek tömeges kioltásától, vagy nagy ellátórendszerek, például repülőgépek vagy repterek megtámadásától. A merényleteik során megvalósuló pusztítás mértéke csupán azért maradt korlátozott, mert a kapacitásaikból ekkor még nem telt nagyobb károkozásra, másrészt célszerűségi, köztük propagandisztikus szempontokat szem előtt tartva önmérsékletet gyakoroltak, hiszen gondolniuk kellett az akkoriban még nem jelentéktelen számú szimpatizánsaik megtartására.

Máig megválaszolatlan kérdés, miben rejlett e mozgalom vonzereje. Összefoglalóan azt mondhatnánk, a forradalmi romantikában, a válasz azonban bonyolultabb. A forradalmi erőszaknak ugyanis nemcsak romantikája volt, hanem jól megfogható vezéreszméje is. Mögötte részben a frankfurti iskola neomarxista teoretikusainak eszméiből derivált ideológia állt.⁵ Ehhez társult a fegyveres harc szuggesztív ereje egy olyan időszakban, amikor a pragmatikus reformpolitika képviselője a gyűlölt állam, illetve a kormányzó szociálliberális elitek koalíciója volt. A háború eszméje vagy inkább mítosza minden bizonnyal lelkesítően hatott bizonyos rétegekre a sikeres és kiegyensúlyozott, de unalmas jogállamban, amelyben az igazi háború emléke már kihunytt, vagy igazi szörnyűségei még nem voltak kellően feltártak, de az igazi háború lelkesültsége még rejtett szociálpszichológiai mechanizmusok – talán a pánheroizmus⁶ szelleme – révén továbbra is hatott. Minden bizonnyal vonzó lehetett az illegalitásba vonult gerillaharcos kalandos titokzatossága és áldozatos céltudatossága összevetve a magasabb értelmet és perspektívát nélkülöző nyárspolgári életúttal csakúgy, mint a gerilla akaratereje és a korlátlan hatalom és függetlenség illúziója, valamint az „új ember” megteremtésének történelmi feladatában való részvétel érzete.

A szélsőséges baloldaliság népszerűségének érzetét táplálhatta az értelmiség rendkívüli politikai aktivitása is. Az 1968 táján keletkezett szélsőbaloldali pártok,

⁵ Susanne Kailitz: *Von den Worten zu den Waffen? Frankfurter Schule, Studentenbewegung, RAF und die Gewaltfrage*. Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2007

⁶ Lásd ehhez Kiss Zsuzsanna: *A történelmi pszichológia elmélete, és gyakorlatának lehetőségei a nemzetiszocializmus példáján*. PhD-értekezés, PTE Interdiszciplináris Doktoriskolájának Európa és a magyarság a 18–20. században doktori program. Pécs, 2011, kézirat.

mozgalmak és szervezetek⁷, köztük trockista és posztrockista csoportok, valamint a munkástanácsok decentralizált rendszerét idealizáló alternatív kommunista, anarchoszindikalista ultrabaloldali körök kezdetben óriási ideológiai hatással bírtak. A „marxista-leninista” hangulat az egyetemeken kívül a szociális munkások, munkaügyi hivatalok, szakszervezeti alkalmazottak, alacsonyabb rangú fiatal szociáldemokrata pártfunkcionáriusok, baloldali médiamunkások, művészek, írók, fiatal munkások és munkanélküliek, továbbá az akkori Német Szövetségi Köztársaságban még kötelező sorkatonai szolgálat elől Nyugat-Berlinbe szökött fiatal férfiak társadalmi csoportjait kerítette hatalmába. Szimpatizánsaik táborát gazdagították a kommunák és lakóközösségek (Wohngemeinschaft; WG), forradalmi nagycsaládok tagjai, tudatmódosítókkal kísérletezők, bohémek, melegek, radikális feminiszták, ökofarmerek, bioboltosok, atomenergia-ellenes (korai) zöldek és pacifisták, valamint más „alternatívok”, békemozgalmárok, rockzenészek és kísérletük, a hagyományos baloldal (szociáldemokraták, posztstálinisták) csalódottjai. Sokan jöttek a náciellenes „hitvalló egyház” („bekennende Kirche”) környezetéből is.⁸ Ez a politikai erőszakra hajló társadalmi milió az osztályviszonyokat felszámoló forradalmi szükségszerűség filozófiájára támaszkodva továbbfejlesztette és taktikai szinten is kidolgozta az erőszak filozófiáját. Így egységes vonulat rajzolódott ki *Mao Ce-tung* gerillataktikájától *Fidel Castrón* és *Che Guevarán* át a *Carlos Marighella* által részleteiben kidolgozott városi gerillatevékenység stratégiáig.⁹

A hatvanas évektől kezdődő forradalmi fellendülés elhalásával hosszú időre elvált egymástól a forradalmi aktivitást megalapozó intellektus és az erőszak gyakorlata, ez azonban nem jelenti e kettő végleges szakítását vagy az erőszakos szélsőbaloldaliság végleges kihunyását. Ma éppen annak újabb fellendülése prognosztizálható, hiszen az antikapitalista és antiimperialista fogalomkészlet

⁷ Németországban például a K-Gruppen, Kommunistischer Bund Westdeutschland (KBW), Kommunistische Partei Deutschland – Marxisten-Leninisten (KPD/ML), Kommunistische Partei Deutschland Aufbauorganisation (KPD/AO), Kommunistischer Arbeiterbund Deutschlands (KABD), Arbeiterbund für den Wiederaufbau (in Bayern) (KPD AB) stb.

⁸ Tamás Gáspár Miklós: RAF: búcsúszimfónia. 2007. október 25. http://www.tarfor.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=68&Itemid=32

⁹ Mao Tse-Tung: Theorie des Guerillakrieges oder Strategie der dritten Welt. Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1966; Régis Debray: Revolution in Revolution. Monthly Review, 1967; Ernesto Che Guevara: Guerilla. Theorie und Methode. Sämtliche Schriften zur Guerillamethode, zur revolutionären Strategie und zur Figur des Guerilleros. Herausgegeben von Horst Kuernitzky. Wagenbach Verlag, Berlin, 1968; Carlos Marighella: Minimanual of the Urban Guerrilla. Veröffentlicht von Richard Huffmann, 1969. <http://www.baader-meinhof.com/students/resources/print/minimanual/manualtext.html>

és gondolatvilág a modern antiglobalizmus ideológiáiban kap megújult formát. Ezzel párhuzamosan és (csak részben) ehhez kapcsolódóan jelennek meg olyan radikális tiltakozási formák, mint a bankfoglaló Occupy mozgalom, amely „Foglalj el a Wall Streetet!” jelszóval 2011. szeptember 17-én indult útjára azzal, hogy a korrupció, a bankok pénzhatalma és a társadalmi egyenlőtlenség elleni tiltakozásul elfoglalta a New York-i Zuccotti Parkot. A mozgalom később áterjedt az Egyesült Államok több városára, Európa fővárosaira, valamint Sydney-re és Hongkongra is. A válság és a bankvilág korruptsága elleni felháborodott tiltakozás légköre ágyazott meg a *Horst Reichenbach*, az EU Görögország ügyeiért felelős pénzügyi bizottságának elnöke¹⁰ ellen 2012. május 15-én elkövetett merényletnek: ennek során felesége autóját borították lángokba. A merényletet az önmagát Lukanikosz Barátainak¹¹ nevező, feltehetően szélsőbaloldali csoport vállalta magára.

A szélsőbaloldali erőszak Kelet-Európában

Bár Kelet-Európa társadalmában az 1950-es évektől a nyolcvanas évekig tartó időszak bízvást tekinthető a regnáló kommunista, tehát szélsőbaloldali diktatúrák által gyakorolt – lassan enyhülő – állami terror időszakának, ez nem jelenti azt, hogy ezeknek ne lett volna még inkább balra álló, szélsőséges, terrorra hajló belső ellenzékük. Utóbbi egyfelől a fennálló rendszerek belső radikális rendszerkritikusaiból, részben pedig az értelmiségi fiatalság spontán önszerveződéséből alakult ki. A kelet-európai kommunista diktatúrák uralkodó csoportjainak *Sztálin* halála után egészen a hetvenes évek végéig tartaniuk kellett részben a sztálini radikalizmust visszavágyó, részben még a sztálinizmusnál is kegyetlenebb maoizmus felé orientálódó belső ellenzékétől.

A hatvanas évek közepén Bulgáriában maoista puccskísérelt zajlott le. 1964 októberében Szófiában *Ivan Todorov-Gorunja*, volt második világháborús partizánparancsnok, a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja szervezkedésbe kezdett az 1956-ban *Hruscsov* által hatalomba emelt *Todor Zsivkov* uralma ellen. Zsivkov alig valamivel korábban, 1961 végére tudta csak stabilizál-

¹⁰ Head of the European Commission's Task Force for Greece with the status of Special Adviser to the Commission.

¹¹ A Lukanikosz (jelentése: kolbász) névre hallgató kóbor kutya rendszeresen feltűnt a 2010-ben az államcsőd határára sodródott görög kormány megszorító intézkedései ellen szervezett athéni tüntetéseken, és lassan a nemzetközi pénzügyi politikával szembeni ellenállás jelképévé vált. Az általános szimpátia hatására később befogadta egy állatvédelmi alapítvány. Lukanikosz 2014 májusában szívelégtelenség következtében elpusztult.

ni pozícióját riválisaival, *Cservenkov*val és *Jugov*val szemben. A szervezkedésbe Todorov-Gorunja bevonta *Colo Krasztev* külügyminisztériumi osztályvezetőt és *Cvjatko Anev* tábornokot, a Bolgár Hadsereg szófiai városparancsnokát. Az összekülvők szerint a Bolgár Kommunista Párt letért a marxizmus–leninizmus újtjáról, és letette a fegyvert az amerikai imperializmus előtt. Ezért olyan új vezetésre van szükség, amelynek példaképe a Kínai Kommunista Párt politikája. A csoport a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának egyik ülésére tervezte a hatalomváltás végrehajtását, amit kívülről a bolgár hadsereg szófiai egységei támogattak volna. 1965. április elején azonban Cvjatko Anev tábornokot és a csoport többi tagját is letartóztatták, Ivan Todorov-Gorunja pedig öngyilkosságot követett el. A kilenc főbűnös nyolc és tizenöt év közötti szabadságvesztést, további 192 személy rövidebb börtönbüntetést kapott. Ennek ellenére továbbra is fennmaradt a régi vágású sztálinistákból, maoistákból, nemzeti kommunistákból és helyi pártvezetőkből összeálló párton belüli ellenzék.

Az 1960-as évek közepétől Magyarországon is jelen volt egy egyre inkább szélsőbalra tolódó radikális értelmiségi csoport, amely az ELTE-n, a Műszaki Egyetemen és a Képzőművészeti Főiskolán fejtett ki propagandatevékenységet. A tagjai által létrehozott Szolidaritási Bizottság a pártállami funkcionáriusok engedélye nélkül szervezett tüntetéseket a vietnami háború, majd a görög katonai puccs ellen. A csoport 1967. novemberi röpiratában Magyar Forradalmi Kommunista Csoportja néven mutatkozott be. A tagjai ellen 1968 májusától júliusáig folyó politikai perben több szabadságvesztésre szóló ítélet született.¹² 1972. március 21-én a maoistákhoz személyi szálakkal kapcsolódó radikális (új)baloldali fiatalok, részben a nemzeti érzelmű ifjúság egy évvel korábbi szűk körű, majd abban az évben már tömegméretű március 15-i megemlékezésére reakcióként, részben a Kádár-rendszer „jobboldali elhajló” kispolgári jellege ellen tiltakozva szerveztek tüntetést, amely „vörös kokárdás demonstráció” néven vonult be a rendszerváltást megelőző ellenzéki aktivitások történetébe.¹³ Ez a fejlődés párhuzamos volt a nyugat-európai diákmozgalmakkal, amelyekből később jelentős politikusok kerültek ki. Többek között a német *Joschka Fischer* és a portugál *José Manuel Barroso* is radikális baloldaliként kezdte politikai pályafutását. Utóbbi a

¹² Részletesen lásd Dalos György: *Éhségstrájk anno 1971. Adalékok egy Lukács–Kádár levélváltáshoz és Kommentár.* Mozgó Világ, 2000. március, 21–42. o.

¹³ Balogh Gábor: *Tiltott márciusok – március 15. a kommunista diktatúra idején.* Történelem Portál, 2011. március 15. <http://tortenelemportal.hu/2011/03/tiltott-marcusok-marcus-15-a-kommunista-diktatura-idejen/>

Lisszaboni Egyetem jogi karának hallgatójaként vallott – leendő jogászhoz eléggé méltatlan – maoista elveket.

A szovjeturalom alatt álló országok szövetségi rendszere aktív támogatással járult hozzá a nyugat-európai szélsőbaloldali radikalizmus és terrorizmus megerősödéséhez, és igyekezett azt saját céljaira használni. Ezeknek a próbálkozásoknak csak egyik példája volt a Carlos-csoport esete. A „Sakál” becenevű Carlos *Iljics Ramirez Sanchez* néven született Venezuelában 1949-ben. Apja az egyházból kilépett, később ateistává és marxistává váló katolikus pap volt. Fiát Moszkvába küldte a Lumumba Egyetemre, ahonnan a fiúnak hamarosan távoznia kellett. Ekkor új célt tűzött ki maga elé: felülmúlni Che Guevarát az imperializmus elleni harcban. Így került a PFSZ toborzótisztje, *Basszám Abu Saríf* szárnyai alá, és terrorképzést kapott. Első komolyabb akciója a Marks & Spencer ruházatkereskedelmi vállalat elnöke ellen elkövetett sikertelen merénylet volt. Ezt számos épület- és vonatrobbanás, túszejtés és pokolgépes merénylet követte, jobbra Európa nagyvárosaiban. A nyolcvanas évek végére Sakál szervezetének 24 haláleset és 257 súlyos sebesülés volt a rovásán. Carlos 1979-ben jemeni útlevéllel, *Ahmed Ali Faváz* álnéven Budapestre látogatott. Az Intercontinental szálloda riasztotta a magyar kémelhárítást, amely – miután tanácsot kért Moszkvától – megfigyelés alá vonta. Carlos időközben villát bérelt a rózsadombi Vend utcában. Hamarosan rájött, hogy figyelik, ezért a nyílt utcán kevés híján agyonlőtte az őt követő kémelhárító tisztet, majd megfigyelőjét a halántékára szegezett revolverrel kísérte be a rendőrségre. Az Állambiztonsági Hivatal nemsokára tájékoztatta Carlost a határidőről, amikor társaival együtt el kell hagynia az országot. Ennek ellenére a következő öt évben Budapest lett Carlos főhadiszállása. Az 1980-as évek elején Carlos jelenléte egyre terhesebbé vált Magyarországnak, ezért hamis Interpol-jelentéssel megpróbálták távozásra bírni, de mégis haladékot kapott. 1985 augusztusában német és amerikai nyomásra, valamint nyugatnémet közreműködéssel Carlost a titkosszolgálat végleg kiszorította Magyarországról. Csoportjával rövid időre Romániába települt, majd az ottani rendőri vegzatúra hatására a csoport szétszéledt, egyes tagjai palesztin és más arab terrorcsoportokba integrálódtak. Carlost a francia titkosszolgálat 1994 augusztusában elfogta Szudánban, majd a francia bíróság életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte.¹⁴ Elvileg 2012-ben kérhette volna feltételes szabadlábra helyezését, de 2011 decemberében az 1982–83-ban elkövetett merényleteiért újabb életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte a héttagú terrorizmusellenes bíróság. Az új életfogytig tartó büntetésből legalább tizennyolc évet le kell töltenie, 2013 májusában azonban fellebbviteli eljárás kezdődött

¹⁴ John Follain: *Carlos a sakál*. Gulliver Könyvkiadó, Budapest, 2001; Oliver Schröm: *A Sakál árnyékában – Carlos és a nemzetközi terrorizmus*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003

ügyében. Miután ez nem hozott számára sikert, 2014 októberében új eljárás kezdődött ellene egy párizsi illatszerárúházban 1974 szeptemberében elkövetett mérenylet gyanújával.

A kommunista diktatúrák felbomlásával Kelet-Európában a szélsőbaloldali radikalizmus forrásai időlegesen elapadtak. A kommunista pártok – mindenféle spontán népmozgalmat vagy radikalizálódást megakadályozandó – mindkét nagyhatalom támogatását maguk mögött tudva kikényszerített belső alkuk révén maguk váltak a kezdetben lopakodó, majd formális politikai és társadalmi rendszerváltások irányítóivá. Középkorú és ifjú nomenklatúráik önmagukat részben szociáldemokráciának ástilizálva folytatták a politizálást immár formálisan demokratikus pártpolitikai és szakszervezeti keretek között, részben az átalakuló piacgazdaságban a gazdasági elit vezető pozícióira váltották át korábbi politikai hatalmukat. A kommunista pártok egykori háttértérmisége pedig nyugati baloldali minták szerint szerveződő mérsékelt, de igen hangos liberális, szociális és jogvédelmi irányzatok, illetve részideológiák hívévé szegődve valóságos hadjáratot kezdett a nyilvánosságban a tematizációnak és a társadalmi jelenségek kanoizálásának kizárólagos jogáért, valamint az általában vett kulturális dominancia megszerzéséért. Tagjai magas fokú integráltságuk révén erős mediabefolyásra és széles körű véleményformáló erőre tettek szert. A kommunistautód elitek radikalizmusra való hajlama azonban nem tűnt el, a kormányhatalom birtokában nem riadnak vissza a – most már metafizikai megalapozás nélküli, pusztán hatalomcentrikus – állami terrorizmus alkalmazásától. Ezt példázták az úgynevezett bányászjárások (mineriadă) Romániában 1990 tavaszán, vagy 2006 októberében a magyarországi spontán kormányellenes tiltakozások során tapasztalt – jelentős részben – törvénytelen, aránytalan és tömeges rendőri megtorlás.¹⁵ A szervezett szélsőbaloldali erőszak más formáival azonban nem találkozunk, a baloldali értelmiség és közönsége kis köreiben azonban jelen van a radikalizmusra és „forradalmi szituáció” esetén az erőszak alkalmazására való hajlam, ami egyelőre

¹⁵ Balsai István: A 2006-os őszi erőszakos rendőri fellépést vizsgáló miniszterelnöki megbízott jelentése. Budapest, 2011. március 15., lásd különösen 217. o.; lásd még Jegyzőkönyv az Országgyűlés honvédelmi és rendészeti bizottságának és nemzetbiztonsági bizottságának 2006. szeptember 19-én, kedden, 10 óra 30 perckor az Országház főemelet 37–38. számú tanácstermében megtartott együttes zárt üléséről [Titkos minősítés törölve]; valamint Csepeli György – Gönczöl Katalin – Györgyi Kálmán – Halmai Gábor – Kacziba Antal – Ormos Mária – Pataki Ferenc – Tóth Judit – Vörösmarti Mihály: Vizsgálati jelentés a 2006. szeptember-októberi fővárosi demonstrációkkal, utcai rendezvényekkel és rendfenntartó intézkedésekkel kapcsolatos eseményekről. Budapest, 2007. február 2.

legfeljebb spontán egyéni vagy kiscsoportos akciókban (garázdaság, dolog elleni erőszak, rongálás, különösen emlékművek megrongálása) nyilvánul meg.

Prognosztizálható, hogy a szélsőbaloldali radikális eszmevilág időszakos visszaszorulása után a következő évtizedekben lezajló nemzedékváltás a kedvezőtlen irányba változó társadalmi körülmények között szinte biztosra vehetően a forradalmi illúziókat¹⁶ felelevenítő új szélsőbaloldali fellendülést hoz, mi több, a társadalomban a rejtett politikaierőszak-potenciál összességében is nőni fog.

Szélsőjobboldali erőszak Nyugat-Európában

Nyugat-Európában az 1990-es évek elejétől két párhuzamos, de ellentétes előjelű fejlődés figyelhető meg. Egyfelől elapadtak a terrorizmussal operáló erőszakos nemzeti felszabadító mozgalmak forrásai és tömegtámogatottsága. Az (Ideiglenes) Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) főtanácsa 2005. július 28-án bejelentette, hogy beszünteti a fegyveres harcot, felosztatja fegyveres alakulatait, és a továbbiakban kizárólag békés politikai eszközökkel küzd céljaiért.¹⁷ A korábban Kuba által is támogatott¹⁸ spanyolországi baszk ETA (Euskadi ta Askatasuna; Baszkföld és Szabadság) függetlenségi mozgalom 2011. október 20-án jelentette be a fegyveres harc és az annak finanszírozását szolgáló bűnözők aktivitások végét, és visszalépett a függetlenség felől az autonómia követelésére.¹⁹ Másfelől azonban megnőtt a rasszista, etnocentrikus, nacionalista indíttatású erőszakcselekmények száma. 2000 óta megerősödtek az idegengyűlölő, rasszista szélsőjobboldali szubkultúrák (Hammerskins), és szoros kapcsolatot létesítettek hasonló szellemű kelet-európai csoportokkal is.

A legális, de médiaeszközökkel politikai karanténba szorított nacionalista és populista pártok és mozgalmak népszerűsége is felfelé ível.²⁰ Ez főként az európai

¹⁶ Lásd François Furet: Egy illúzió múltja: esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Európa Kiadó, Budapest, 2000.

¹⁷ Kathryn Gregory: Provisional Irish Republican Army (IRA). Council on Foreign Relations (CFR). March 16, 2010. <http://www.cfr.org/separatist-terrorism/provisional-irish-republican-army-ira-aka-pira-provos-oglaigh-na-heireann-uk-separatists/p9240>

¹⁸ Country Reports on Terrorism: Released by the Office of the Coordinator for Counterterrorism US Department of State. 28 April 2006

¹⁹ <http://www.mindennapi.hu/cikk/vilaghir/vegleg-leteszi-a-fegyvert-az-eta-/2011-10-18/8629>

²⁰ Uwe Hoffmann: Die NPD: Entwicklung, Ideologie und Struktur. Lang, Frankfurt, 1999; Robert Ackermann: Warum die NPD keinen Erfolg haben kann – Organisation, Programm und Kommunikation einer rechtsextremen Partei. Budrich, Opladen, 2012

társadalmak – részben a szelektálatlan bevándorlás okozta – belső feszültségeinek következménye. A német NPD (Nationaldemokratische Partei Deutschlands) programjában olvasható, hogy a „globalizáció munkanélküliséget, bérdőmpinget, a szociális juttatások leépítését, a természet tönkretételét és a társadalom megbetegedését okozza”, ezért az etnikailag homogén, népközösségi alapon nyugvó szociális állam mellett kell állást foglalni, „aki a szociális állam mellett van, az a népközösség mellett van”²¹. Franciaországban már a 2002-es elnökválasztás idején látszott *Jean-Marie Le Pen* Nemzeti Frontjának (FN) jelentős erősödése. Különösen a magánszektorban foglalkoztatott munkásrétegek, középvállalkozók és mindenekelőtt a parasztság soraiban mutatkozott népszerűnek. Az utóbbiak körében megkétszerezte befolyását. Támogatottsága 2007-re mégis alig öt százalékra esett vissza. A visszaesést a bevándorlók körében folytatott intenzív szociális propagandával igyekezett kiegyensúlyozni. A korábbi átfogóan bevándorlóellenes retorikát áthangolták, a fő hangsúly pedig az illegális és muszlim bevándorlás visszaszorítására került²², ami jó taktikának bizonyult. A párt irányítását 2011-ben *Marine Le Pen* vette át az apjától. Pártja a 2012-es elnökválasztás első fordulójában már a szavazatok majdnem 18 százalékát, a 2014. márciusi helyhatósági választásokon pedig 12 város vezetését szerezte meg.

A brit BNP (British National Party) választói tömegei az iparukat veszített hátrányos régiók valamikori munkáspárti szavazóiból, valamint a multietnikus lakóközvetek által körülvevett „fehér” enklávékából kerülnek ki, és élénken tiltakoznak az általuk túl liberálisnak vélt bevándorlási politika ellen. A párt jelszava a nemzet elsődlegessége: „British workers first!” Ahogy más nyugat-európai radikális nemzeti pártok, a nemzet, illetve a nemzethez tartozók elsőrendű érdekére apellál. A belga Flamand Érdek (Vlaams Belang; VB) párt jelszava „Eigen volk eerst”, a francia Nemzeti Fronté „Les Français d’abord!”. A német NPD szerint „sozial geht nur national”, az osztrák Szabadságpárt (FPÖ) ironikusan fogalmazott rendszerkritikája szerint „Willst du eine Sozialwohnung haben, musst du nur ein Kopftuch tragen”, vagyis ahhoz, hogy szociális lakáshoz jussunk, elég fejkendő hordanunk. Olaszországban a szélsőjobboldali kispártok, a korábban posztfasisztának bélyegzett Alleanza Nazionale (AN), az *Alessandra Mussolini* vezette Azione Sociale és a Lega Nord a kisemberek védelmének jelszavával integrálódtak a konzervatív polgári oldalnak tekinthető, *Silvio Berlusconi* által 2008-ban

²¹ NPD-Parteivorstand (Hrsg.): NPD-Aktionsprogramm für ein besseres Deutschland. Berlin, 2008, S. 16.

²² Marine Le Pen: Mon projet – pour la France et les français. 2012. http://www.frontnational.com/pdf/projet_mlp2012.pdf

alapított Popolo della Libertà nevű gyűjtőpártba.²³ A formálisan demokráciakonform idegenellenesség más országokban is masszívan jelen van, Ausztriában az eredetileg Jörg Haider által teremtett pártkezdeményből kinőtt Szövetség Ausztria Jövőjéért, Svédországban a Jimmie Åkesson vezette Svéd Demokraták (SD), Németalföldön Geert Wilders Holland Szabadságpártja (PVV) vagy a Pim Fortuyn List (LPF) tarthat számot figyelmünkre.

Jelül annak, hogy Németország egykor szovjet övezetbe tartozó keleti fele is felébredt a rá osztott szerephez illő politikai passzivitásból, 2013-ban zászlót bontott az Alternative für Deutschland (AfD) nevű euroszkeptikus párt Berlinben, valamint egy évvel később a Pegida elnevezésű spontán népmozgalom Drezdában. Mindkét szerveződés népszerűsége rohamosan növekszik. Az AfD a közvetlen demokrácia és a kisvállalkozók védelme mellett a megélhetési bevándorlás visszaszorítását, helyette kanadai mintára a magasan képzettekre fókuszáló migrációpolitikát sürget.²⁴ Az egyesületi formában működő Pegida (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes; Európai hazafiak a Nyugat iszlamizálása ellen) mozgalom 2014 októberétől pénteki megmozdulásain tíz-húsz ezer polgárt tud mozgósítani iszlámmellenes jelszavaival. Néhány hónap alatt szinte valamennyi német tartományban és nagyvárosban spontán keletkeztek fiókszervezetei: Legida (Lipcse) Bogida (Bonn), Dügida (Düsseldorf), Kögida (Köln), Bärgida (Berlin), Bragida (Braunschweig) stb. 2015 elején Oslóban, Koppenhágában és Zürichben is megkezdődött a Pegida egyesületek szervezése. Bár a Pegida szóban elhatárolódik minden szélsőségtől és erőszaktól, személyi szálakon mégis kötődik legális és illegális szélsőjobbaldali csoportosulásokhoz.²⁵ Említésre méltó, hogy a Pegida Németországnak éppen azokon a területein alakult ki és vált jelentőssé, ahol a német lakosság csak szórványosan került közvetlen érintkezésbe bevándorlókkal, annál inkább szembesült viszont az újraegyesítéssel összefüggő hátrányokkal. Tehát joggal feltételezhető, hogy muszlim- és általában vett idegenellenességében azzal funkcionális összefüggésben nem álló szociális félelmek és szorongások jutnak kifejezésre. A Pegidával szemben létre-

²³ Karin Priester: Rechts von Berlusconi. Italiens Faschisten, Hooligans und radikale Katholiken. Blätter für deutsche und internationale Politik, Nr. 6, 2008, S. 91–102. Összefoglalóan: Karin Priester: Fließende Grenzen zwischen Rechtsextremismus und Rechtspopulismus in Europa? Bundeszentrale f. Politische Bildung, <http://www.bpb.de/apuz/32423/fließende-grenzen-zwischen-rechtsextremismus-und-rechtspopulismus-in-europa?p=0>

²⁴ Alexander Häusler: Die Alternative für Deutschland – eine neue rechtspopulistische Partei? Materialien und Deutungen zur vertiefenden Auseinandersetzung, Heinrich-Böll-Stiftung, Düsseldorf, 2013

²⁵ Andrea Hübler: Pegida – ein Aufstand von Rechts, 16. Jan. 2015. Weiter denken – Heinrich Böll Stiftung. <http://www.weiterdenken.de/de/2015/01/16/pegida-ein-aufstand-von-rechts>

jött ugyancsak spontán ellenmozgalom, amely létszámában kényelmesen felveszi vele a versenyt, azonban arra hívja fel a figyelmet, milyen mély gyökereket eresztett az új tartományokban a részben a kommunista diktatúra idejéből örökölt, részben újsütetű baloldaliság, de a ma domináns eurooptimista, liberális, bevándorlásbarát attitűd is.

Megjelentek kifejezetten konspirált, háttértámogatással nem vagy alig bíró önálló terrororganizációk, amilyen az NSU (Nationalsozialistische Untergrundorganisation; Nemzetiszocialista Illegális). A türingiai neonáci trió 2000 és 2006 között kilenc görög, illetve török vállalkozót, valamint egy német rendőrnőt gyilkolt meg, ami fellobbantotta a szélsőjobboldaliság körüli egyébként is parázsló politikai vitát.²⁶ Emellett több-kevesebb folytonossággal jelen vannak egyéni terroristák is, akik előszeretettel mutatkoznak mozgalomnak, vagy valamely mozgalom képviselőjének a nyilvánosság előtt. Ausztriában a Bajuvár Felszabadítási Hadseregként bemutatkozó *Franz Fuchs* levél- és csőbombák segítségével huszonnyolc merényletet követett el, főként a politikai közép reprezentánsai ellen. Lebukása csak a véletlennek volt köszönhető. A burgenlandi Oberwart (Felsőőr) helységben elkövetett csőbombás merényletének rasszista indítéka megkérdőjelezhetetlen volt, hiszen célzottan cigány kisebbségjogi aktivisták ellen irányult. A négy áldozat a robbanás pillanatában éppen egy kisebbséggyalázó tábla – ez volt a családi – leszerelésén munkálkodott.²⁷ Miután 1999-ben életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, Fuchs 2000 tavaszán a börtönben öngyilkosságot követett el.²⁸

Amíg *Pim Fortuyn* és *Theo van Gogh* tevékenysége a legális politikai, illetve társadalomkritikai térben, majd meggyilkolásuk (2002. május 6., illetve 2004. november 2.)²⁹ még csak súlyos jelzése volt a bevándorlási kérdés végletes kiéleződésének, addig a szélsőjobboldali politikai erőszak területén valódi nóvumot és áttörést jelentett az *Anders Behring Breivik* által 2011. július 22-én a norvég fővárosban és Utoya szigetén elkövetett, hetvenhét áldozatot követelő tömegmészárlás. Breivik ismét összekapcsolta az elméleti intellektust a terror gyakorlatával. Ettől vált különösen veszélyessé. A Breivik tollából származó közel ezeroldalas írásos

²⁶ Lásd Deutscher Bundestag, Drucksache 17/845317. Wahlperiode, 24. 01. 2012 Antrag der Fraktionen CDU/CSU, SPD, FDP, DIE LINKE. und Bündnis 90 / Die Grünen: Einsetzung eines Untersuchungsausschusses.

²⁷ Karin Kneissl: Lebenslange Haft für Österreichs Bombenbauer Franz Fuchs. Die Welt, 11. März 1999.

²⁸ Norbert Mappes-Niediek: Bombenleger erhängte sich selbst – Justiz sieht Tod des Franz Fuchs aufgeklärt. Berliner Zeitung, 29. 02. 2000.

²⁹ Részletesen lásd alább.

anyag, az úgynevezett *Kompendium*³⁰ a médiák beállításával szemben egyáltalán nem zavaros sületlenségek gyűjteménye, hanem a nemzeti önvédelem – Norvégia védelme az iszlám, a liberalizmus és multikulturalizmus, globális kapitalizmus ellen – gondolatának alappilléren nyugvó, szűk látókörű, de következetes gondolatmenet. Hasonló programadó dolgozat *Hitler Mein Kampf* című munkája óta nem született. Breivik, eltérően más terrorakciók végrehajtóitól – talán éppen az intellektus és erőszak összefonódása okán – egy szűk kör számára ikonná vált, számos Breivik-rajongóoldal jelent meg a közösségi oldalakon. Éppen ezért nem elképzelhetetlen a jövőben hasonló magányos farkasok, vagy független kis csoportok megjelenése a terrorizmus területén.³¹ Intő jel, hogy Németországban 1990 óta száznyolcvan ember, döntő többségében bevándorló, halt meg rasszista cselekmények áldozataként.³²

Szélsőjobboldali erőszak Kelet-Európában

A szélsőjobboldaliság Kelet-Európában az 1990-es évek vége óta egyfajta erősödő reneszánszát éli. Joggal tehető fel a kérdés, miért nem jelentkezett korábban, illetve ha jelen volt is, miért nem válhatott hatékonyá. A válasz feltehetően abban keresendő, hogy az 1990-es évek első felében a kelet-európai társadalmak ambivalensen viszonyultak a lehanyatlott diktatúrákhoz. A legutóbbinak maguk is tevékeny résztvevői voltak, az azokat megelőző időszakokról pedig nem voltak élő tapasztalataik, csupán az 1945–1990 közötti oktatás által közvetített erősen negatív kép élt bennük. A rendszerváltásokkal egyfajta felszabadultsági eufóriát éltek át, ez azonban nem a politikai szabadság megszerzésének öröme volt, sokkal inkább a fogyasztási szabadság érzéséhez és új gazdasági perspektívák ki-

³⁰ Anders Behring Breivik: Eine Europäische Unabhängigkeitserklärung 2083. Manuskript. Veröffentlicht von Hugo Ostermann. <http://ostara-sonnenfeld99.jimdo.com/>

³¹ Részletesen lásd Póczik Szilveszter: Intellektus és terrorizmus találkozása: A Breivik-affér – társadalmi okok és hatások. Kutatási zárótanulmány. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2014. (Megjelenés előtt.)

³² Aslan Erkol – Nora Winter: 182 Todesopfer rechtsextremer und rassistischer Gewalt seit 1990. In: Mut gegen rechte Gewalt, Reportagen, 2010. Das Portal gegen Neonazis – Ein Projekt des Magazins Stern und der Amadeu Antonio Stiftung. 20. 01. 2013. <https://www.mut-gegen-rechte-gewalt.de/news/chronik-der-gewalt/todesopfer-rechtsextremer-und-rassistischer-gewalt-seit-1990>; Winnie Sellkens – Michael Wilde: Rechtsextremistische Straftaten – ein Schattenbericht. Eine Studie für die AG Innen- und Rechtspolitik der PDS-Bundestagsfraktion zu den Widersprüchen und Mängeln offizieller Statistiken über rechte Straf- und Gewalttaten. www.infopartisan.net

táruzásához kapcsolódott. Ezért a hagyományos szélsőjobboldaliság ideológiái – antiszemitizmus, antikapitalizmus, antibolsevizmus, irredentizmus – társadalmi tapasztalatok hiányában nem bírtak mozgósító erővel, a transzformációs válság ellenére e tradicionális ideológiák felmelegítése sokáig sikertelen volt. Egyedül a nacionalizmus bizonyult életképesnek. Ez a Balkánon – nagyhatalmi biztatásra – Jugoszlávia felbomlásához vezetett. Romániában az 1990. évi marosvásárhelyi magyarellenés pogrom, valamint a szerbiai, romániai, ukrainai és szlovákiai egyedi és csoportos etnocentrikus gyűlöletcselekmények (magyarverések) és az ezekhez nyújtott állami háttértámogatás, illetve törvényhozási és közigazgatási diszkrimináció jelezte a spontán, de alkalomadtán akár állami etnikai erőszakra (terrorra) való hajlamot. Bizonyosak lehetünk abban is, hogy a balkáni háborúkban részt vevő és tömeges háborús bűncselekményeket elkövető szabadcsapatok (csetnikek, usztrasák, bosnyák iszlamista felkelők stb.) hálózati szervezettsége – ahogy erre 2003 márciusában *Zoran Đinđić* szerb miniszterelnök megölése³³ is figyelmeztetett – nem bomlott fel, hanem szervezett bűnözői hálózatként működik tovább, de adott esetben terrorista hálózatként is újjáéledhet.

Egyes korábbi zenei és sport szubkultúrák részben nyíltan rasszista szubkultúrákká alakultak át (rockerek, szkinhedek, futballhuligánok). Mellettük vagy támogatásukkal olyan – eleinte szűk körű – politikai mozgalmak igyekeztek zászlót bontani, mint Bulgáriában az irredenta Belső Macedóniai Forradalmi Szervezet (VMRO), a Bolgár Horda-1938, a Litván Életrend Párt és más szélnacionalista, olykor kriptofasiszta kezdeményezések.³⁴ Ezek azonban jó ideig nem találtak jelentős társadalmi támogatásra. A 2000 utáni évek azonban meghozták a szélesebb társadalmi támogatást is e szervezetek számára. Sikerült új ellenségképet találniuk, illetve konstruálniuk: ezek a bevándorlók és helyi etnikai, valamint életmódbeli kisebbségek mellett a cigányok lettek. Ennek kapcsán sikerült egy másik tematikát, a közbiztonság kérdését is szolgálatukba állítaniuk. A transzformáció hozta eufória gyengülésével a polgárok fenyegetettségérzete erősödött, ezért fordultak egyre többen az időközben legális pártokká szerveződött szélsőjobboldali kezdeményezések irányába. Szinte azonos időben kezdődött meg e pártok paramilitáris alakulatainak, gárdáinak szervezése, amelyekhez egyes esetekben (Bolgár Nemzeti Gárda, Hlinka Gárda stb.) a Magyar Gárda adta a mintát. Ezeket egyes

³³ A gyilkosság elkövetői a Zimonyi-klán elnevezésű csoporthoz tartozó Sretko Kalinić, Željko Milovanović és Miloš Simović voltak, a merénylet megrendelői azonban szélsőjobboldali politikai körök lehettek.

³⁴ Lásd Cas Mudde: *Racist extremism in Central and Eastern Europe*. Routledge, London, 2005.

helyeken, például Szlovákiában a kormánypolitika kissé távolságtartó vagy esetenként és helyenként kifejezetten egyetértő magatartása³⁵ is bátorította.

Konspirált kis csoportok és egyéni elkövetők, adott esetben összefonódva szervezett bűnözői körökkel, kisebb jelentőségű politikai töltetű akciókat (robantások, kézigránát-dobálás, gyilkosságok és gyilkossági kísérletek, súlyos testi sértés stb.) követték el. Megjelent a kimondottan etnikai alapú terror is, ahogy azt a 2008 és 2009 között lezajlott magyarországi cigánygyilkosságok sorozata példázta, amelynek hat áldozata semmilyen kapcsolatban nem állt az elkövetőkkel, véletlenszerűen kiválasztott személyek voltak. Az ellenük irányuló gyűlölet oka etnikai hovatartozásuk volt. Az elkövetők elleni eljárásban első fokon a bíróság tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte *Kiss Árpád* elsőrendű, *Kiss István* másodrendű és *Pető Zsolt* harmadrendű vádlottat, *Csontos István* negyedikrendű vádlottat pedig tizenhárom év fegyházbüntetésre.³⁶ Az ügyet lezáró jogerős ítélet 2015 májusában várható. Az etnikai gyűlöletből fakadó erőszak azonban a kisebbség oldalán is megjelenik, Szlovákiából³⁷ és Magyarországról is ismerünk példákat arra, hogy cigány személyek egyénileg vagy csoportosan élet és testi épség elleni bűncselekményeket követték el etnikai gyűlöletből³⁸ (korábban Btk. 174/B szerinti bűncselekmények), és tudunk cigány gárdaalapítási kísérletről is.³⁹ *Miroslav Mareš* felvetette egyfajta cigány terrorizmus kialakulásának veszélyét is Kelet-Európában.⁴⁰

Túltekintve keleti országhatárunkon azt látjuk, hogy szélsőjobboldali hálózatok kedvező helyzetben – különösen külföldi támogatással – gyorsan és hatékonyan alakulnak át az állam és a polgárok biztonságát veszélyeztető terror-szervezetekké, sőt valóságos hadszervezetekké. Ezt példázza az ukrán válság. A 2014 februárjában a törvényes Janukovics-kormányzat megbuktatását célul

³⁵ Szilvássy József: Hat év zaklatás és megaláztatás Szlovákiában. NOL.hu, 2012. augusztus 23. http://nol.hu/kulfold/hat_ev_zaklatas_es_megalaztatatas

³⁶ Romagyilkosságok: megvan az ítélet. MNO.hu, 2013. augusztus 6. http://article.wn.com/view/2013/08/06/Romagyilkosságok_megvan_az_itelet/#/related_news

³⁷ Rasszista gyűlöletből ölte a cigányok. Alfahír, 2012. május 14. http://alfahir.hu/rasszista_gyuloeletbol_oeltek_a_ciganyok-20120514

³⁸ Sándor Zsuzsa: A sajobábonyi cigány-per vádlottjai 2009 novemberében rátámadtak egy autóra, amelyben szerintük Jobbik-szimpatizánsok ültek. TASZ-JOGÁSZ, <http://jogasz.cafeblog.hu/cimke/cigany/>

³⁹ Roma Gárda alakul Pécsen. http://index.hu/belfold/2012/09/05/roma_garda_alakul_pecsett/

⁴⁰ Miroslav Mareš: Prediction of Political Violence in East Central Europe. Workshop presentation in the EENeT Conference. Cambridge, 25th – 27th of September 2013, titled Terrorism and extremism: challenges and counterstrategies.

tűző véres kijevi megmozdulások vezető ereje a Jobb Szektor⁴¹ nevű szervezet volt. Az erősen náci színezetű idegengyűlölő nacionalista szervezet agresszív futballszurkolói csoportok paramilitáris koalíciójaként jött létre 2013-ban, majd 2014 márciusában mintegy tízezer tagot számláló politikai párttá alakult, amely további szervezeteket alapított.⁴² Ezek közül említésre méltó a Trident (Tryzub), az Ukrán Nemzeti Gyűlés/Ukrán Nemzeti Önvédelem, az Ukrán Hazafi, a Szociális-Nemzeti Gyűlés, a Fehér Kalapács és a Kárpáti Szics. A Jobb Szektorból szerveződött meg a kelet-ukrajnai orosz felkelők elleni harcok során rémtetteiről hírhette vált Ajdar zászlóalj, valamint az Azov zászlóalj. E csoportok az egyesülés előtt rendszeresen követtek el külföldiek, főként vietnamiak, üzbégek és romák ellen súlyos gyűlöletcselekményeket. A Jobb Szektor párt a 2014. évi parlamenti választásokon két jelöltet juttatott a nemzetgyűlésbe. Vezetője, *Dmytro Yarosh* egyéni jelöltként választókerületében nagyjából harmincszázalékos szavazataránnyal, a párt szóvivője, *Boryslav Bereza* független jelöltként hasonló szavazataránnyal jutott be.

2014. júniusi hírek szerint a kelet-ukrajnai Donbaszban létrejött az orosz szakadárak által kikiáltott Donyecki Népköztársaság (Újoroszország) oldalán két magyar önkéntesekből álló hadtest, a Szent István Légió és a Zalka Máté Nemzetközi Brigád.⁴³

Prognózisként megfogalmazhatjuk, hogy a jövőben a nemzetiségi és kisebbségi kérdés, nem függetlenül a gazdasági és szociális körülmények, valamint bizonyos nagypolitikai érdekek alakulásától, Kelet-Európában továbbra is jelentős gyúanyagot hordoz és a szélsőséges ideológiák és ahhoz kapcsolódó erőszakos magatartások egyik központi eleme marad, de alkalmasint kiegészül a bevándorlás problematikáival is. Átfedés mutatkozik a parlamentbe bekerült és részben vagy egészében radikális ideológiákat valló pártok és a konspirált erőszakos politikai szervezetek eszmevilága és olykor személyi összetevői között.⁴⁴

⁴¹ <http://pravyysektor.info/>

⁴² Andrew Kramer: A far-right leader is front and center in Kiev. The New York Times, 12 March 2014; Emmanuel Dreyfus: Ukraine Beyond Politics. Le Monde Diplomatique, 2 March 2014

⁴³ Magyar önkéntesek a Donyecki Népköztársaságban. Szabad Riport, 2014. június 3. <https://szabadriport.wordpress.com/2014/06/03/magyar-onkentesek-a-donyecki-nepkoztarsasagban/>

⁴⁴ Anticionista felvonulást szerveztek a Nemzeti Érzelmű Motorosok Zsidó Világkongresszus idejére Budapesten, s szintén május 4-re hirdetett antibolsevista és anticionista gyűlést a Hazatérés Templomához Ifj. Hegedűs Loránt. Alfahír, 2013. április 11. http://alfahir.hu/anticionista_felvonulast_szerveznek_a_nemzeti_erzelmu_motorosok

Iszlamista terrorveszély Európában

Az Európát érintő iszlám terrorfenyegetettség – ma már jól látszik – hosszú időszakra tekinthet vissza. A tevékeny arab terrorszervezetek ideológiai tekintetben sokat tanultak a XX. század első felének európai diktatúráit megalapozó szélsőséges mozgalmaktól, igyekeztek is szövetségre lépni velük. A Muszlim Testvériség eleinte a fasizmus, majd még inkább a náciizmus felé orientálódott, szekuláris utódszervezete, a Palesztinai Felszabadítási Front pedig az európai szeparatista terrorszervezetekben (ETA, IRA), valamint a szélsőbaloldali politikai terrorcsoportokban (RAF, Carlos-csoport) kereste szövetségését. Merőben megváltozott azonban a helyzet a nyolcvanas évek profilváltása során, amikor a szekuláris arab szervezetek háttérbe szorulása nyomán először a palesztin-, majd egyre gyorsuló mértékben az egész arabkérdés iszlamizálódott. A Hamász és a Hezbollah transzcendens alapú totalitárius ideológiái messianisztikus világméretű világmagyarázatot kínáltak, amely összefonódott az erőszak professzionális alkalmazásával. E két szervezet aszimmetrikus hadviselésre alkalmas ütőképes kvázihadszereggé fejlődött.⁴⁵

Az Egyesült Államok afganisztáni beavatkozása és iraki háborúja nagy tömegű menekültet indított útjára Európa felé, de nemcsak ezek következtében él ma Európában igen jelentős iszlám népesség. Ez a földrajzi Európa esetében több mint negyven-, az EU esetében több mint húszmillió muszlimot jelent. Közülük sokan elutasítják az integrációt. Becsült adatok szerint még a második-harmadik generációsok körében is átlagban huszonöt százalék a (kemény szociális mutatókkal mért) integrálatlanok aránya. A muszlim közösségek elkülönülő kultúrközösségeket (voltaképpen gettókat) alkotnak, külön társadalomszervezet és elkülönülő kulturális élet, a hozott szokásokhoz való merev ragaszkodás jellemzi őket több nemzedéken keresztül. Találó megfogalmazás szerint Európa nagyvárosainak egyes kerületeiben iszlám miniállamok jöttek létre. Az ezekben koncentrálnak integrálatlan, sőt a beilleszkedést és alkalmazkodást elvben is elutasító, nagyrészt fiatal tömeg produkálta a spontán erőszak-megmozdulásokat Párizsban és más európai városokban 2005-ben. A radikalizálódó muszlim ifjúság ellenséges érzelmeket vált ki a nyugat-európai polgárokból, különösen az alsó középosztályi ifjúságból, amelynek egy része élesen elutasítja a beilleszkedni nem akaró idegeneket, más része azonban erősen szolidáris velük. Ebből a körből kerülnek ki a magányos farkas jellegű egyéni merénylők, részben muszlimok, részben kon-

⁴⁵ Póczik Szilveszter: Az iszlám forradalom. Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról. Publikon Kiadó, Pécs, 2011, 131–168. o.

vertiták, részben „a muszlimok védelmében” cselekvő, olykor szélsőbaloldali eszmeiségű fiatalok.

Az idegenellenes nézetek területén összefonódnak baloldali és jobboldali eszmék, ahogy ez a 2002-ben meggyilkolt népszerű holland politikus, Pim Fortuyn esetében tapasztalható volt. Fortuyn kifejezetten liberális nézeteket vallott, a nyílt társadalom koncepciójának képviselője volt, viszont elutasította a monarchia és az egyházi szerepvállalás mellett mind a multikulturalizmust, mind az általa totalitáriusnak vélt politikai iszlámot. A halálával végződő merénylet elkövetője *Volkert van der Graaf* militáns állat- és természetvédő volt (lásd ökoterrorizmus). Az ellene folyó büntetőperben 2003-ban úgy nyilatkozott, a merénylettel a muszlimokat akarta védelmezni, akikből Fortuyn bűnbakot kreált: „*Fortuyn a társadalom leggyengébb rétegei rovására akart politikát csinálni*”⁴⁶. A liberális Theo van Gogh holland filmrendező (Vincent van Gogh testvérének ükunokáját) 2004 novemberében a marokkói származású, de Hollandiában született iszlamista *Mohammed Bouyeri* gyilkolta meg *Submission* című filmje miatt, amely a nők elnyomását mutatta be az iszlámban. Meggyilkolása idején Van Gogh éppen a Fortuyn sorsával foglalkozó filmjén dolgozott. A merénylő lelőtte a kerékpározó Van Goghot, majd elvágta a torkát.⁴⁷ A büntetőeljárás alatt kijelentette, jogában áll bárki fejét levágni, aki megsérti Allahot. Ugyanez a rituális jelleg köszönt vissza annak a brit katonának a halálában, akit 2013 májusában két iszlamista Londonban a nyílt utcán mészárolt le. Az áldozat a brit hadsereg jótekonysági alapítványának egyenruháját viselte, az elkövetők *Allah akbar!* kiáltással késekkel rontottak neki, és felkoncolták, miközben azt kiabálták: „harcolnunk kell ellenük, mivel ők is harcolnak ellenünk, szemet szemért, fogat fogért”. Az összekaszabolt holttestet végül a járdáról az utca közepére dobták, majd nyugodtan megvárták a rendőröket. Egyikük egy huszonnyolc éves brit állampolgár volt nigériai felmenővel, Londonban született, ott járt iskolába, egyetemét végzett és 2003-ban vált fanatikus iszlámhívóvé.⁴⁸

A muszlim identitás visszaerősödése érhető tetten abban is, hogy bevándorló szülők európai születésű leánygyermekai csatlakoznak a dzsihádroz⁴⁹, és szexuá-

⁴⁶ Frank Eckardt: Pim Fortuyn und die Niederlande. Populismus als Reaktion auf die Globalisierung. Tectum, Marburg, 2003

⁴⁷ Ian Buruma: Die Grenzen der Toleranz. Der Mord an Theo van Gogh. Hanser, 2007

⁴⁸ <http://www.kontrollblog.com/2013/05/meszarlas-londonban-18.html>

⁴⁹ Szíriába szökött Norvégiából két tizenéves lánytestvér, hogy kivehesse részét a harcokból az iszlám szélsőségesek oldalán. Mindketten szomáliai bevándorlók gyerekei, 16 és 19 évesek. MTI, 2013. október 24. http://www.hirado.hu/Hirek/2013/10/24/16/Sziriaba_szokott_Norvegiabol_ket_tizeneves_lany.aspx

lis szolgáltatással – kéjnéként – támogatják az iszlám harcosokat. *Mohamed al-Arifi* szaúdi teológus például fatvában engedélyezte a dzsihádistáknak, hogy nőket erőszakoljanak meg Szíriában, és felszólította az iszlám országokban élő vallásos nőket, hogy utazzanak Szíriába, és nyújtsanak szexuális szolgáltatásokat a lázadóknak, mert a nők most szexuális gyönyört kínálva szolgálhatják a dzsihádot.⁵⁰ A szélsőséges iszlám iránti vonzalom és szolidaritás nyilvánul meg a (jelen tanulmány 2014-ben megjelent első részében már említett) *Muriel Degauque* és a Fehér Özvegyként ismert *Samantha Louise Lewthwaite* (*Sherafiyah, Germaine Lindsay* özvegye) tevékenységében. Lewthwaite neve felmerült az as-Sabáb által 2013 szeptemberében, a nairobi Westgate pláza ellen elkövetett merénylet kiagyalójaként és szervezőjeként, bár utólag kiderült, hogy nem vett részt az akcióban.⁵¹

Már a XXI. század közepén felbukkant Európa, illetve az atlanti világ iszlamizálásának eszméje. Ez nem teljesen új eszme, latensen eddig is megjelent az iszlamista harc dokumentumaiban, a legutóbbi évtizedben született két titkos dokumentumban is szerepel (2001: *The Project*, 2005: *General Strategic Goal for the Group in North America*). Ugyanebbe az irányba mutat az ausztriai születésű *Inan Türkmen* provokatív tézise, amely szerint „*Fiatalabbak vagyunk, és éhesebbek, mi vagyunk többen. Jövünk, és nem tudtok feltartóztatni bennünket. [...] mindegy, szerettek-e vagy nem, mindegy, integráltak-e bennünket vagy sem, [...] mi fogunk diktálni Európában.*”⁵² Ezeknek a szavaknak adott politikai súlyt a 2004-ben a madridi főpályaudvaron 191 halottat követelő robbantássorozat vagy a 2005. évi londoni robbantássorozat, amelynek muszlim elkövetői szintén Nagy-Britanniában született, tanult fiatalok voltak. Ugyanebbe a sorba tartozik a 2012. évi toulouse-i és montauban-i merényletek elkövetője, a francia–algériai *Mohamed Merah*, aki muszlim hitű francia katonákat és zsidó civileket, köztük iskolás gyerekeket vett célba bosszúként az iszlám országok sérelmeiért.⁵³

Az arab tavasz eseménysorát figyelve jó előre prognosztizálható volt, hogy az észak-afrikai autoriter rendszerek helyén kialakult káosz az iszlamista terrorizmus új, globális hullámát fogja elindítani, és a most már szűrés nélkül beáramló

⁵⁰ Szexdzsihád: iszlamista nőket várnak Szíriába. <http://www.atv.hu/kulfold/20130704-szexdzsihad-iszlamista-noket-varnak-sziriba>

⁵¹ Kenya military names Westgate mall attack suspects. 5 October 2013, <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-24412315>

⁵² Inan Türkmen: Wir kommen. Berlin, 2012

⁵³ Shootings in Toulouse and Montauban: What we know. 22 March 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-17428860>

muszlim menekültek tömege Európában is a szalafista erőszak fellendülésének új táptalaja lesz.

A szíriai és iraki polgárháborúból 2014-ben igen eltérő érdekű államok (Katar, Szaúd-Arábia, Törökország, Egyesült Államok, Izrael) és érdekszövetségek titkos pénzforrásaira, fegyverszállítmányaira és háttértámogatására támaszkodva kiemelkedő ISIS nevű terrorszervezet és az ISIS általa kikiáltott kalifátus minden korábbival összehasonlíthatatlan kegyetlenségével, territoriális igazgatási bázisával, professzionális hadszervezetével, finanszírozási, toborzási és médiamunkájával, valamint pontosan körvonalazott stratégiai és taktikai célrendszerével pontosan igazolta a tanulmányunk első felében kritikai élel megfogalmazottakat. Újszerűsége rendkívül rövid idő alatt rendkívüli népszerűséget hozott számára más terrorszervezetek körében is, amelyek sorra tesznek hűségüket az ISIS-nek, illetve a kalifátusnak. Az ISIS képes volt háttérbe szorítani a XXI. század szunni terrorizmusának vezető erejeként számon tartott al-Kaidát, és szinte kizárólagos hivatkozási alappá válni az önszerveződő és önállóan tevékenykedő terrorista sejtek és egyének számára. Mivel a kalifátus felszámolására sem az atlanti világ, sem a regionális középhatalmak részéről nem mutatkozik sem kellő politikai akarat, sem kellő forrás, sőt Törökország részéről inkább jóakarátú semlegességet tapasztalunk, fennmaradásával és további erősödésével „multidimenzionális fenyegetésként” hosszabb távon is számolni kell.⁵⁴ Az ISIS hihetetlen vonzerőt gyakorolt az Európában élő, született és konvertita muszlim fiatalokra, akik tömegesen álltak zászlaja alá. Sokukról – egyebek között német forrásból – tudható, hogy szabadságvesztés-büntetésük letöltése folyamán a börtönben szélsőséges rabtársaik befolyása alatt radikalizálódtak.⁵⁵ Az, hogy – a fogalommá vált – külföldi harcosok (foreign fighters) között akad számos nem muszlim hátterű európai, észak-amerikai és ausztrál fiatalember, de nő is, arról tanúskodik, hogy körükben is terjed a pszichiátriai adatokból is kiolvasható egyéni perspektívatlanság, a nagyhatalmi

⁵⁴ Andrew Phillips: The Islamic State's challenge to international order. *Australian Journal of International Affairs*, vol. 68, no. 5. pp. 495–498.; Arany Anett – N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté: Az Iszlám Állam – következmények. KKI-tanulmányok, T-2015/1.; Thomas Neer – Mary Ellen O'Toole: The Violence of the Islamic State of Syria (ISIS): A Behavioral Perspective. *Violence and Gender*, vol. 1, no. 4, 2014, pp. 145–156.

⁵⁵ <http://www.zdf.de/ZDFmediathek#/beitrag/video/2348108/Terror:-Radikalisierung-im-Gef%C3%A4ngnis>

gátlástalanság miatti elkeseredés, valamint a kiábrándulás az egyre kevésbé emberarcú kapitalizmusból és annak demokratikus díszeleiből.⁵⁶

Jelenleg mintegy tizenötezer külföldi, ebből ötezer európai (javarészt kettős identitású) állampolgár harcol az ISIS színeiben Szíriában és Irakban. A közel-múltban nemzetközi konferenciákon részt vevő szakértőktől személyesen gyűjtött és alább táblázatba foglalt adataim nem mutatják pontosan, csupán érzékelik az egyes európai országokból származó külföldi harcosok nagyságrendjét.

Harcoló külföldi állampolgár Irakban és Szíriában	aktív	elesett
francia	590	84
német	400	–
belga	200	50
holland	200	25
spanyol	100	–
svájci	30	–
magyar	12	–
szlovák	7	–
román	5	–

A közép-keleti hadszíntérre harcolni igyekvő külföldiek átlag 15 százaléka nő. Az Európába visszatérőkről, például a 120 belga hazatérőről, nem tudható, az erőszaktól megcsömörlött bűnbánókról, vagy operatív megbízatással hazaküldött ISIS-ügynökökről van-e szó.⁵⁷ Bár Európában korábban is voltak alvó ügynökök és önjelölt dzsihádisták, az ISIS Európát is bekapcsolta a terroristatoborzás főáramába, átrajzolva a kontinens terrorfenyegetettségének jellegét. Bár az európai nagypolitika a 2015. január 7-én a *Kouachi* fivérek által a *Charlie Hebdo* nevű francia satirikus lap szerkesztősege elleni merényletet az európai alapértékek,

⁵⁶ A jelenséghez lásd Daniela Pisoiu: *Islamist Radicalisation in Europe: An Occupational Change Process*. Routledge, New York, 2011; Günther Lachmann: *Jugend ohne Perspektive. Hilfloze Politiker verspielen die Zukunft Europas*. Die Zeit, 09. 06. 2011. <http://www.welt.de/politik/ausland/article13419891/Hilfloze-Politiker-verspielen-die-Zukunft-Europas.html>

⁵⁷ Roland Christian Hoffmann-Plesch: *Deutsche IS-Dschihadisten. Kriminalätiologische und kriminalpräventive Analyse des Radikalisierungsprozesses. Teil 1: Religionskriminologische und psychopolitische Aspekte*. Kriminalistik, Nr. 12, 2014, S. 699–704.

különösen a szólás- és sajtószabadság elleni támadássá stilizálta, ma még nem tudható, vajon valóban gátszakadás előtt állunk-e.

Fontos – bár eléggé megkésett – politikai felismerés, hogy a kelet-európai országok, köztük hazánk, teher- és kárviselői a szabályozatlan menekülthullámoknak, és fenyegetettjei az ezekkel összefüggő későbbi súlyos társadalmi következményeknek, amelyeket a multikulturalitás illúziója által megcsalatott Nyugat-Európából jól ismerünk.⁵⁸ Tudatosítanunk kell, hogy az atlanti közösség részeként minket is fenyeget a politikai iszlám felől jövő terrorizmus. Jóllehet a kockázat szintje Kelet-Európában ma még alacsonyabb, mint a vezető országokban, ennek állandósulására nem, sőt sokkal inkább növekedésére számíthatunk.

Irodalom

Ackermann, Robert: *Warum die NPD keinen Erfolg haben kann – Organisation, Programm und Kommunikation einer rechtsextremen Partei.* Budrich, Opladen, 2012

Arany Anett – N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté: *Az Iszlám Állam – következmények.* KKI-tanulmányok, T-2015/1.

Balogh Gábor: *Tiltott márciusok – március 15. a kommunista diktatúra idején.* *Történelem Portál*, 2011. március 15. <http://tortenelemportal.hu/2011/03/tiltott-marcusok-marcus-15-a-kommunista-diktatura-idejen/>

Balsai István: *A 2006-os őszi erőszakos rendőri fellépést vizsgáló miniszterelnöki megbízott jelentése.* Budapest, 2011. március 15.

Barkerm, Jonathan: *A terrorizmus.* HVG Kiadó Rt., Budapest, 2002

Breivik, Anders Behring: *Eine Europäische Unabhängigkeitserklärung 2083.* Manuskript. Veröffentlicht von Ostermann, Hugo. <http://ostara-sonnenfeld99.jimdo.com/>

Buruma, Ian: *Die Grenzen der Toleranz. Der Mord an Theo van Gogh.* Hanser, 2007

Csepeli György – Gönczöl Katalin – Györgyi Kálmán – Halmai Gábor – Kacziba Antal – Ormos Mária – Pataki Ferenc – Tóth Judit – Vörösmarti Mihály: *Vizsgálati jelentés a 2006. szeptember–októberi fővárosi demonstrációk-*

⁵⁸ Ezekre már évekkel ezelőtt kellő nyomatékkal felhívtam a figyelmet. Lásd Póczik Szilveszter: *Összefoglalás, következtetések, javaslatok.* In: Póczik Szilveszter – Dunavölgyi Szilveszter (szerk.): *Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok.* HVG-ORAC, Budapest, 2008, 447–467. o.

kal, utcai rendzavarásokkal és rendfenntartó intézkedésekkel kapcsolatos eseményekről, Budapest, 2007. február 2.

Dalos György: Éhségstrájk anno 1971. Adalékok egy Lukács–Kádár levélváltáshoz és Kommentár. *Mozgó Világ*, 2000. március

Debray, Régis: *Revolution in Revolution*. Monthly Review, 1967

Dreyfus, Emmanuel: Ukraine Beyond Politics. *Le Monde Diplomatique*, 2 March 2014

Eckardt, Frank: *Pim Fortuyn und die Niederlande. Populismus als Reaktion auf die Globalisierung*. Tectum, Marburg, 2003

Erkol, Aslan – Winter, Nora: 182 Todesopfer rechtsextremer und rassistischer Gewalt seit 1990. In: Mut gegen rechte Gewalt, Reportagen, 2010. Das Portal gegen Neonazis – Ein Projekt des Magazins Stern und der Amadeu Antonio Stiftung. 20. 01. 2013. <https://www.mut-gegen-rechte-gewalt.de/news/chronik-der-gewalt/todesopfer-rechtsextremer-und-rassistischer-gewalt-seit-1990>

Follain, John: *Carlos a sakál*. Gulliver Könyvkiadó, Budapest, 2001

Furet, François: *Egy illúzió múltja: esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Európa Kiadó, Budapest, 2000

Gregory, Kathryn: Provisional Irish Republican Army (IRA). Council on Foreign Relations (CFR). March 16, 2010. <http://www.cfr.org/separatist-terrorism/provisional-irish-republican-army-ira-aka-pira-provos-oglaigh-na-heireann-uk-separatists/p9240>

Guevara, Ernesto Che: *Guerilla. Theorie und Methode. Sämtliche Schriften zur Guerillamethode, zur revolutionären Strategie und zur Figur des Guerilleros*. Herausgegeben von Horst Kuernitzky. Wagenbach Verlag, Berlin, 1968

Häusler, Alexander: *Die Alternative für Deutschland – eine neue rechtspopulistische Partei? Materialien und Deutungen zur vertiefenden Auseinandersetzung*. Heinrich-Böll-Stiftung, Düsseldorf, 2013

Hoffmann, Uwe: *Die NPD: Entwicklung, Ideologie und Struktur*. Lang, Frankfurt, 1999

Hoffmann-Plesch, Roland Christian: Deutsche IS-Dschihadisten. Kriminalätiologische und kriminalpräventive Analyse des Radikalisierungsprozesses. Teil 1: Religionskriminologische und psychopolitische Aspekte. *Kriminalistik*, Nr. 12, 2014

Hübler, Andrea: Pegida – ein Aufstand von Rechts, 16. Jan. 2015. Weiter denken – Heinrich Böll Stiftung. <http://www.weiterdenken.de/de/2015/01/16/pegida-ein-aufstand-von-rechts>

Kailitz, Susanne: Von den Worten zu den Waffen? Frankfurter Schule, Studentenbewegung, RAF und die Gewaltfrage. Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2007

Kiss Zsuzsanna: A történeti pszichológia elmélete, és gyakorlatának lehetőségei a nemzetiszocializmus példáján. PhD-értekezés, PTE Interdiszciplináris Doktoriskolájának Európa és a magyarság a 18–20. században doktori program. Pécs, 2011, kézirat

Kneissl, Karin: Lebenslange Haft für Österreichs Bombenbauer Franz Fuchs. *Die Welt*, 11. März 1999

Kramer, Andrew: A far-right leader is front and center in Kiev. *The New York Times*, 12 March 2014

Kraushaar, Wolfgang: Antizionismus als Trojanisches Pferd. Zur antisemitischen Dimension in den Kooperationen von Tupamaros West-Berlin, RAF und RZ mit den Palästinensern. In: **Kraushaar, Wolfgang (Hrsg.):** *Die RAF und der linke Terrorismus*. Band 1. Hamburger Edition, HIS Verlag, Hamburg, 2006, S. 676–694.

Lachmann, Günther: Jugend ohne Perspektive. Hilflöse Politiker verspielen die Zukunft Europas. *Die Zeit*, 09. 06. 2011. <http://www.welt.de/politik/ausland/article13419891/Hilflöse-Politiker-verspielen-die-Zukunft-Europas.html>

Le Pen, Marine: Mon projet – pour la France et les français. 2012 http://www.frontnational.com/pdf/projet_mlp2012.pdf

Mao, Tse-Tung: *Theorie des Guerillakrieges oder Strategie der dritten Welt*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag, 1966

Mappes-Niediek, Norbert: Bombenleger erhängte sich selbst Justiz sieht Tod des Franz Fuchs aufgeklärt. *Berliner Zeitung*, 29. 02. 2000.

Mareš, Miroslav: Prediction of Political Violence in East Central Europe. Workshop presentation in the EENeT Conference, Cambridge, 25th – 27th of September 2013, titled Terrorism and extremism: challenges and counterstrategies.

Marighella, Carlos: Minimanual of the Urban Guerrilla. Veröffentlicht von Richard Huffmann, 1969. <http://www.baader-meinhof.com/students/resources/print/minimanual/manualtext.html>

Mudde, Cas: *Racist extremism in Central and Eastern Europe*. Routledge, London, 2005

Neer, Thomas – O’Toole, Mary Ellen: The Violence of the Islamic State of Syria (ISIS): A Behavioral Perspective. *Violence and Gender*, vol. 1, no. 4, 2014

Phillips, Andrew: The Islamic State’s challenge to international order. *Australian Journal of International Affairs*, vol. 68, no. 5, 2014

Pisoiu, Daniela: *Islamist Radicalisation in Europe: An Occupational Change Process*. Routledge, New York, 2011

Póczik Szilveszter: Összefoglalás, következtetések, javaslatok. In: **Póczik Szilveszter – Dunavölgyi Szilveszter (szerk.):** *Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok*. HVG-ORAC, Budapest, 2008, 447–467. o.

Póczik Szilveszter: *Az iszlám forradalom. Négy műhelytanulmány a radikális iszlám-ról*. Publikon Kiadó, Pécs, 2011

Póczik Szilveszter: Régi terrorizmus – újfajta terrorizmus I. Kritikai vizsgálódás a terrorizmus-elméletek körében. In: **Vökó György (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok 51*. OKRI, Budapest, 2014, 72–92. o.

Póczik Szilveszter: Intellektus és terrorizmus találkozása: A Breivik-affér – társadalmi okok és hatások. Kutatási zárótanulmány. Kézirat. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2014. (Megjelenés előtt.)

Priester, Karin: Fließende Grenzen zwischen Rechtsextremismus und Rechtspopulismus in Europa? *Bundeszentrale f. Politische Bildung*, <http://www.bpb.de/apuz/32423/fliessende-grenzen-zwischen-rechtsextremismus-und-rechtspopulismus-in-europa?p=0>

Priester, Karin: Rechts von Berlusconi. Italiens Faschisten, Hooligans und radikale Katholiken. *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Nr. 6, 2008

Sándor Zsuzsa: A sajobábonyi cigány-per vádlottjai 2009 novemberében rátámadtak egy autóra, amelyben szerintük Jobbik-szimpatizánsok ültek. <http://jogasz.cafeblog.hu/cimke/cigany/>

Schröm, Oliver: *A Sakál árnyékában – Carlos és a nemzetközi terrorizmus*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003

Sellkens, Winnie – Wilde, Michael: Rechtsextremistische Straftaten – ein Schattenbericht. Eine Studie für die AG Innen- und Rechtspolitik der PDS-Bundestagsfraktion zu den Widersprüchen und Mängeln offizieller Statistiken über rechte Straf- und Gewalttaten. www.infopartisan.net

Stamer, Sabine: *Daniel Cohn-Bendit. Die Biografie*. Europa Verlag, Hamburg, 2001

Szilvássy József: Hat év zaklatás és megaláztatás Szlovákiában. *Nol.hu*, 2012. augusztus 23. http://nol.hu/kulfold/hat_ev_zaklatas_es_megalaztatatas

Tamás Gáspár Miklós: RAF: búcsúszimfónia. 2007. október 25. http://www.tarfor.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=68&Itemid=32

Türkmen, Inan: *Wir kommen*. Berlin, 2012

Egyéb dokumentumok

Jegyzőkönyv az Országgyűlés honvédelmi és rendészeti bizottságának és nemzetbiztonsági bizottságának 2006. szeptember 19-én, kedden, 10 óra 30 perckor az Országház főemelet 37–38. számú tanácstermében megtartott együttes zárt üléséről.

Country Reports on Terrorism: Released by the Office of the Coordinator for Counterterrorism US Department of State. 28 April 2006

NPD-Aktionsprogramm für ein besseres Deutschland, hrsg. vom NPD-Parteivorstand, Berlin. 2008, S. 16.

Antrag der Fraktionen CDU/CSU, SPD, FDP, DIE LINKE. und Bündnis 90 / Die Grünen: Einsetzung eines Untersuchungsausschusses. Deutscher Bundestag, Drucksache 17/845317. Wahlperiode, 24. 01. 2012

Kockázati bűncselekmények és cannabispolitika

A fogyasztói, illetve biztonságorientált társadalmakban szembetűnő a kockázati kriminálpolitika erősödése, amelynek célja a döntéshozók által kockázatként definiált társadalmi jelenségek preventív, illetve proaktív ellenőrzése, valamint felszámolása. A jogalkotó által meghatározott kockázati bűncselekmények kvázi feljogosítják a társadalom nevében és érdekében cselekvő végrehajtó igazságügyi szerveket, hogy akár az emberi jogok ellenében, de teljesítsék küldetésüket, és védjék meg a társadalmat a súlyos problémaként definiált veszélytől. A tanulmányban arra igyekszem választ keresni, hogy mi igazolja a kábítószerhelyzet kezelése kapcsán a kockázati kriminálpolitikának és büntetőjognak a helyességét és intervencióját.

A kockázati bűncselekmények mindig is részei voltak a hatályos büntető jogszabályoknak, bár igaz, korábban nem ezt a kifejezést használták azokra a cselekvésekre és magatartásokra, amelyek pönalizálása alapvetően megelőző funkciót töltött be, és amelynek célja a kockázatok proaktív ellenőrzése volt. Angyal Pál szerint „ősi problémája a büntetőjognak, hogy mi a büntetés jogalapja célja és mértéke [...] Többen bizonyos célt akarnak a büntetéssel elérni: »ne peccetur«; mások öncézlnak tekintik [...] mely [...] azért alkalmazandó, mert bűncselekmény lett elkövetve: »quia peccatum est«; ismét néhányan összekötik e két jogalapot.”¹ Úgy véli, hogy ezek nyomán az összes elmélet két fő csoportra osztható: a spekulatív és a praktikus elméletekére. A spekulatív elméleteken belül kiemeli a megelőzési elméleteket, ezen belül is az úgynevezett lélektanikényszer-elméletet²: „Az állam, midőn büntetéssel fenyeget, szemben a bűnre indító érzéki vágygyal: ellen-motívumot teremt. A büntetés alapja tehát a fenyegetés folytán előálló lélektani kényszer...”³ Az elmélet cáfolataként Angyal úgy érvelt, hogyha a fenyegetés dacára megvalósul ilyen cselekmény, akkor azt a tettes olyan állapotban követte el, amelyre a fenyegetés nem hatott. Ekkor pedig véleménye szerint nem szabad büntetnünk, hiszen a büntetésnek a

¹ Az elmélet alapítója Ludwig Feuerbach. Lásd bővebben Ludwig Feuerbach: Válogatott filozófiai művei III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

² Angyal Pál: Angyal Pál büntetőjogi előadásai. I. kötet. Wessely és Horváth, Pécs, 1904–1906, 102. o.

³ Uo. 104. o.

lélektanikényszer-elmélet alapján nem a cselekmény súlya, hanem a „motívum ereje” szerint kell igazodnia.

Habár a klasszikus, majd a pozitivista kriminológiai iskola tanai a bűnözés etiológiájának tekintetében eltértek, abban mégis egyetértettek, hogy pusztán a büntetéssel való fenyegetettség, a kockázatprevenció elrettenthet a bűnelkövetéstől. A biológiai és a pszichológiai determinizmus képviselői (például *Lombroso*, *Ferri*, illetve *Ray*, *Maudsley*) pusztán az egyének fizikai, biológiai illetve pszichikai jellemzői alapján, megelőzési céllal, javasolták velük szemben a büntetőintézkedéseket.⁴

Nincs új a nap alatt. Szembetűnő manapság a fogyasztói, illetve biztonságorientált társadalmakban a kockázati kriminálpolitika erősödése. De vajon miért? Kockázati kriminálpolitikán az elsődlegesen megelőző funkciót betöltő jogszabályok, úgynevezett kockázati bűncselekmények megjelenését és terjedését értjük. Idesorolhatók például a fegyver- és drogkereskedelemmel, a környezetszennyezéssel, a nukleáris anyagokkal, a terrorizmussal kapcsolatos azon jogszabályok, amelyek bizonyos viselkedések vonatkozásában már proaktív szakban büntetőjogi fenyegetettséggel párosulnak. A cél a kockázatok preventív, illetve proaktív ellenőrzése, valamint felszámolása.

A tanulmányban arra keresem a választ, hogy a cannabisszármazékokkal kapcsolatos cselekményekkel szemben vajon indokolt-e a kockázati büntetőjog alkalmazása.

A szabadság korlátozásának célja

„Mi az a cél, mely miatt a többség az állam fenntartását szükségesnek tartja, mely miatt fegyvert fog annak ótalmára, adó alá veti magát, s túri a közigazgatás minden bosszantó megszorítását”? – teszi fel a kérdést Eötvös József, majd válaszában kifejti, hogy a biztonság igénye az egyetlen, ami miatt az emberek létrehozzák, illetve eltűrik – s még el is tartják – az államot: „Az állam célja a biztosság...”⁵

Ha a biztonság társadalmi értéke ennyire magas, akkor a biztonság ellentétének a bizonytalanságnak, a kockázatoknak és így a fenyegetettség érzésének is relatíve magasnak kell lennie. Ez esetben – a biztonság iránti igény kielégítése

⁴ Freda Adler – Gerhard O. W. Mueller – William S. Laufer (szerk.): *Kriminológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 96–105. o.

⁵ Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. I–III. Révai Testvérek Irodalmi Intézet R. T., 1902 (Eredeti megjelenés évei 1851 és 1854.) II. kötet, 94–95. o.

érdekében – a bizonytalanságtól, sőt a kockázati események félelmétől való társadalmi félelemre reagálniuk kell a társadalompolitika intézményrendszereinek is. A kérdés az, hogy mi módon, mi alapján és minek az árán.

John Stuart Mill szerint „az önvédelem az egyetlen olyan cél, amely érdekében az emberiségnek – kollektívan vagy egyénileg – joga van beavatkozni bármely tagja cselekvési szabadságába. Az egyetlen cél, amelynek érdekében jogosan lehet egy civilizált közösség bármely tagjával szemben – akarata ellenére – erőszakot alkalmazni: mások sérelmének megakadályozása.”⁶ Mill elutasítja a kényszer alkalmazását és az intézményesült társadalmi repressziót azokban az esetekben, ha ettől az egyénnek „jobb lenne... ettől boldogabb lenne, vagy mert – mások szerint – ez lenne a bölcs, netán helyes dolog”⁷.

A kockázati magatartások pönalizálása így, a milli logika alapján, akkor indokolt, ha azzal másoknak okozott sérelem bekövetkezését előzhetjük meg. De mi a helyzet az úgynevezett áldozat nélküli bűncselekményekkel, azaz azokkal a magatartásokkal és szolgáltatásokkal, csereüzletekkel, amelyekre van igény, amelyek esetében a résztvevők között van konszenzus, azonban a jog által mégis helytelenítettek és tiltottak? E privát erkölcsi normák kikényszerítése esetén mivel indokolható a büntetőjog „nehéztüzérségének bevetése”?

Relatív biztonságunk olyannyira értékes, hogy még az állampolgárt megillető alapvető emberi és szabadságjogok – azaz a védelem alappilléreinek – megsértése árán is igyekszünk megvédeni.

A kockázati bűncselekmények funkciója

A kockázati büntetőjog, fellazítva a legitimációs konstrukciókat, a társadalmi veszélyként definiált cselekményekkel szemben megelőző funkciója által, a jog eszközeivel igyekszik a kockázatos viselkedéstől elrettenteni, illetve az azt elkövetőket súlyos büntetéssel sújtani⁸.

A jogalkotó által meghatározott kockázati bűncselekmények *Boellinger* szerint kvázi feljogosítják a társadalom nevében és érdekében cselekvő végrehajtó igazság-

⁶ John Stuart Mill: A szabadságról – Haszonelvűség. Magyar Helikon, Budapest, 1980, 27. o.

⁷ Uo.

⁸ Vö. Cornelius Prittwitz: Strafrecht und Risiko. Untersuchungen zur Krise von Strafrecht und Kriminalpolitik in der Risikogesellschaft, Frankfurt am Main, 1993.

ügyi szerveket, hogy akár az emberi jogok ellenében, de teljesítsék küldetésüket, és védjék meg a társadalmat a súlyos problémaként definiált veszélytől.⁹

A végrehajtó és az igazságügyi szervek ez irányú tevékenységét egyéb jogszabályok legitimálják, a rendszer anomáliáiból fakadóan olyan módon, hogy a társadalmi kontroll érvényesülését meggátolják, vagy legalábbis megnehezítik. Jellegükből adódóan a kockázati bűncselekményekkel szemben a hagyományos felderítés eszközei alkalmatlanok. Jellemzően operatív módszerekkel történik a cselekmények hatósági észlelése, azonban a titkos információgyűjtés során feltárt információk sok esetben a felderítő szerv monopóliumát képviselik. Mint azt *Finszter és Mészáros* megfogalmazta „...az ügyészi felügyelet nélküli titkos nyomozásban nincsenek biztosítékok arra, hogy egyfelől alaptalanul senki ne legyen gyanúsítható, hogy másfelől a bűncselekmény elkövetője ne kerülhesse el a felelősségre vonást, de arra sem, hogy senki ne váljon provokáció áldozatává”¹⁰.

Miként a privát erkölcsöt érintő büntető jogszabályoknak, úgy a kockázati bűncselekményeknek is elsődlegesen szimbolikus funkciójuk van¹¹.

A szimbolikus funkción értem, hogy mivel a döntéshozók a büntetőjogra tekintették a problémakezelés elsődleges szerepét, egyrészt súlyos társadalmi problémaként értelmezik a jelenséget. Másrészt a problémakezelő szakpolitika, intézményrendszer kijelölésével egyben szimbolikus jelzik a jelenség, esetünkben a kábítószer-kereskedelem, kábítószer-fogyasztás értelmezési kereteit. Benne a résztvevők elvárt társadalmi megítélését, a jelenség elvárt társadalmi értelmezését és az elvárt intézményi kockázatmenedzsmentet.

Így válhatott a kábítószer-kereskedelem és a kábítószer-fogyasztás – más indikátorokkal karöltve – olyan kriminális jelenséggé, amelynek társadalmi értelmezése sziklaszilárdan tartja magát és racionális érvek ellenére csak erős gazdasági és politikai ellenérdekek kezdhetik ki.

Ez a szimbolikus szabályozás „*azt a csalárd látszatot kelti, hogy e problémák lényegével foglalkozik*”¹².

⁹ Lorenz Boellinger: A német drogtörvény a gyakorlatban. Fundamentum, 2001. január. Eredeti: Lorenz Boellinger: German Drug Law in Action: The Evolution of Drug Policy. In: Lorenz Boellinger (ed.): Cannabis Science. From Prohibition to Human Rights. Peter Lang Pub Inc., 1997.

¹⁰ Finszter Géza – Mészáros Ádám: A titkos felderítés új szabályozása. Kézirat. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2010

¹¹ Ugyanakkor e magatartások és cselekmények kontrollja egyben bizonyos személyek és csoportok társadalmi kontrollját is jelenti.

¹² Lorenz Boellinger: i. m. 2. o.

Egy jelenség társadalmi problémaként, illetve veszélyként történő definíciója megteremti azt a társadalmi feszültségi állapotot, amely ahhoz vezet, hogy a biztonságorientált társadalomban az észlelt veszélyre, jelenségre vonatkozóan rapid válasz szülessen. A rapidválasz-kényszer azonban nem teszi lehetővé a jelenség beható vizsgálatát és értelmezését, így a felszínes problémadefiniálás felszínes problémakezelést idéz elő. A döntéshozó ahelyett, hogy felosztaná a társadalompolitika egyes kompetens szakágai között a feladatokat, egy szakág – jellemzően a legjobb lobbikészségű – kezébe helyezi a problémakezelést, a kontrollt. És kezdődik az úgynevezett „institucionális versengés”, azaz a szakágak közti harc a forrásokért és a pozíciókért. *„Hiszen nemcsak a drogpiaac működése, hanem kábítószer elleni küzdelem is felfogható »üzletként«, piacként. Annak minden szférája komoly harcokat folytat tevékenységének fenntartásáért, kompetenciájának növelésért, gazdasági helyzetének javításáért.”*¹³ A „rapidválasz-kényszer szülte” problémabirtokos ezután hatalmas profitot termel az ágazata számára, így érdekeltté válik a probléma fenntartásában és a jelenség kezelésében megszerzett dominancia megtartásában. Hiszen minél nagyobb szeletet vállal, kap valaki a jelenség kezeléséből, annál bőségesebb állami támogatásban is részesül.

Közvetlen és közvetett fenyegetések

Két fontos kérdés merül fel!

1. Az egyik az, hogy mi alapján választódnak ki azok a jelenségek, cselekmények, amelyek veszélyként definiálódnak.

Vannak közvetlen fenyegetések, amelyek olyan mértékben veszélyeztethetik közvetlenül a biztonságot, a társadalmat, emberi életeteket, hogy ezek megelőzésére indokolt lehet kockázati törvény megalkotása és alkalmazása. Persze kérdés, hogy mennyire szigetelhetők el az e jelenségek vonatkozásában meghatározott és alkalmazott intervenciók attól, hogy a jogalkalmazó szervezet akár latens módon más – a jogalkalmazó által kisebb fokban veszélyes – cselekmények, jelenségek kapcsán is feljogosítva érezzék magukat hasonló típusú intervenciók alkalmazására.

¹³ Ritter Ildikó: Bevezetés a kábítószer-gazdaságtanba I. In: Vókó György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 49. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2012, 139–158. o.

Továbbá az iránt sem lehetünk közömbösek, hogy vajon az állam egyik intézményének ez a fajta „törvényen felülisége” kevesebb társadalmi hátrányt okoz-e, mint amennyit maga a kontrollálni kívánt jelenség.

Visszatérve azonban az alapkérdésre: vajon

- mitől;
- milyen mérhető indikátorok;
- milyen információk;
- milyen társadalmi és gazdasági érdekek; sőt
- milyen társadalmi attitűdök alapján definiálódik a döntéshozó, a jogalkotó számára egy jelenség veszélyes problémává. Olyanná, amely legitimálhatja a kockázati bűncelekmény státust és az ehhez járulékosan tartozó – adott esetben az emberi és/vagy szabadságjogokat megsértő – felderítő és jogérvényesítő intézkedéseket és magatartásokat.

E fenti felvetés azért indokolt, hogy értelmezhesük, mi a helyzet az úgynevezett közvetett fenyegetésekkel. Azokkal a cselekményekkel,

- amelyek közvetlenül vagy nem veszélyeztetnek életet, közbiztonságot, de amelyek hosszabb távon bevételektől foszthatják meg az államot; vagy éppen azokkal,
- amelyek esetén az elkövetők magatartásukkal csak saját maguk testi épségét, egészségét veszélyeztetik.

Hiszen ha tudjuk értelmezni, ha megismerjük a veszéllyé nyilvánítás indikátorait, akkor a vonatkozó jelenségekhez rendelt kontroll eszközeit is megválogathatjuk, egymással kompatibilissé tehetjük anélkül, hogy fontos alapjogokat sértenénk és oly módon, hogy azok valóban hatásosak és hatékonyak legyenek. Ha azonban ennek hiányában bizonyos jelenségek felett vélelem, félelem és rövid távú érdek alapján „*stressztörvényt*” generálunk, akkor várható, hogy rapidválasz-kényszerként a vélelemre és az érdekekre, nem pedig a jelenségre reagálunk. Mint történt ez a kábítószeres esetében is.

Ebből következik azonban a másik kérdés:

2. *Biztosan ezt akarja a társadalom?* Valóban annyira súlyos a helyzet a kábítószerfronton, hogy a kockázati kriminálpolitika és bűnüldözés minden eszközözletba kell vetni? Egyáltalán: *mi igazolja a kábítószerhelyzet kezelése kapcsán a kockázati kriminálpolitikának és büntetőjognak a helyességét és intervencióját?*

Kábítószeres és kockázatmenedzsment

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ találjunk, érdemes megvizsgálni, hogy a biztonságorientált társadalmakban mi vezethet a büntetőjog, de egyáltalán a jog szerepének és funkciójának a túlterjeszkedéséhez más társadalompolitikai eszközökön. Jelen tanulmány keretei között a vizsgálatot leszűkítjük a kábítószerkontroll területére. Azt gondolom, hogy a külső veszély észlelése – illetve egy társadalmi helyzet problémaként, mi több veszélyként történő definiálása – és bűncselekménnyé nyilvánítása, esetünkben mint kockázatmenedzsment jellemzően akkor következik be, amikor

1. a kockázateszlelők csoportjában félelmet kelt egy jelenség, mert
 - a) a korábban kis kockázatú magatartás a társadalom alsó kvintilisébe tartozók körében is terjed, azaz a társadalom egyre szélesebb és egyre alsóbb rétegeiben is teret hódít (például amikor növekszik a szegények száma, tipikusan bűnbakká válnak),
 - b) olyan magatartásról van szó, amely az adott kultúrától idegen vagy azal ellentétes,
 - c) attól tart, hogy eszkalálódása a fennálló társadalmi status quót, közrendet és társadalmi struktúrát veszélyezteti;
2. nemzetközi kötelezettség miatt indokolt;
3. gazdasági és magas státusú társadalmi csoportok érdekeit sérti a jelenség;
4. a társadalmi nyomás kikényszeríti.

Ugyanakkor a bűncselekménnyé nyilvánítás nem jelenti egyértelműen, hogy a jogérvényesítés is sikerrel jár és a vonatkozó jelenséggel, cselekménnyel szemben kikényszerített anyagi büntetőjogi kontroll – kiváltképp a kockázati bűncselekmények esetén, ahol jellemzően operatív adatgyűjtéssel történik a felderítés – a napi gyakorlatban is érvényesül.

Ha ugyanis vagy a jelenség kezelésének választott módja és/vagy az ahhoz rendelt eszköz nem kap egyértelmű társadalmi támogatottságot, azaz hiányzik mögüle a társadalmi konszenzus, akkor ez oda vezethet, hogy a „stressztörvények” már rövid távon is jóval több társadalmi kárt okozhatnak, mint amennyit maga a jelenség. Amennyiben a döntéshozók nem vizsgálták meg, hogy a végrehajtás logisztikai, humán- és gazdasági erőforrásai rendelkezésre állnak-e, illetve alkalmasak-e a stressztörvény végrehajtására, akkor ez könnyen ad hoc jellegű, következtelen jogérvényesüléshez vezethet. Így jogalkotói szándék ellenében olyan kockázati kriminálpolitika keletkezhet, amely ismételve Boellinger szavait,

a problémakezelés „csalárd látszatát keltve” nemcsak jogbizonytalanságot, de legitimációs csapdát is előidézhet.

A jogérvényesülés során felhalmozódó negatív tapasztalatok, igazságtalanságok, szabadságjogok megsértése, a jog túlterjeszkedésének társadalmi kárai pedig olyan jogalkalmazói attitűdöt idézhetnek elő – mint történt az a cannabis-fogyasztást tiltó törvények alkalmazása kapcsán (lásd később) –, amely a vonatkozó stressztörvényt vagy annak részeit alapjaiban ingatja meg.

Egy idő után a jogérvényesítésre hivatott jogalkalmazók egy része már nem képes vagy nem kíván azonosulni a „stressztörvénnyel”. Ha azonban a stressz elmúltával a problémakezelést mindenek ellenére a büntetőjog kényszerűen hivatott tovább uralni, akkor az egyre nyilvánvalóbb legitimációs csapdák és jogbizonytalanság elfedésére a rendszer restriktívebb szabályozással válaszol. (Kitűnő példája ennek a kábítószer-probléma büntetőjogi szabályozásának története.)

Ezek után jelentős stratégiai változásokat már csak újabb, a korábbihoz hasonló mértékű veszélyként definiált jelenség felbukkanása hozhat. Amint történt ez jellemzően a nyugat- és dél-európai országok drogpolitikáinak vonatkozásában a nyolcvanas években, amikor is a HIV epidémiájának vizsgálata kapcsán egyértelművé vált, hogy a vér útján terjedő vírus súlyosan veszélyezteti közvetlenül az intravenás droghasználókat, közvetve pedig a társadalmat. A HIV-től való félelem felülírta a kábítószerektől való félelmet és kockázatot, így az osztott tűvel és fecskendővel történő injektlás mint kockázati magatartás visszaszorítása elsőrendűvé vált.

Habár a kábítószer-használat és az ártalomcsökkentés kapcsolatának története hosszú időre nyúlik vissza – az első szubsztitúciós kezelések az 1920-as évekhez köthetők, amikor opiátfüggőket kezdtek kezelni heroinnal, majd morfinnal az Egyesült Királyságban¹⁴, fordulópont volt az 1960-as években, az Egyesült Államokban útjára induló metadon fenntartó kezeléseket¹⁵ –, azonban a WHO 1974-es ajánlása¹⁶ ellenére az áttörést a nyolcvanas évek közepétől detektálható HIV epidémiája hozta meg. Az új közegészségügyi megközelítés szerint a hangsúly a biomediká-

¹⁴ Bing Spear: The early years of the “British System” in practice. In: John Strang – Michael Gossop (eds.): Heroin addiction and drug policy. Oxford University Press, Oxford, 1994, pp. 3–28.

¹⁵ David J. Bellis: Heroin and politicians: the failure of public policy to control addiction in America. Greenwood Press, Westport, 1981; Patricia G. Erickson: Introduction: the three phases of harm reduction. An examination of emerging concepts, methodologies, and critiques. Substance Use and Misuse, vol. 34, no. 1, 1999, pp. 1–7.

¹⁶ Expert committee on drug dependence: twentieth report. Technical Report Series 551, WHO, Geneva, 1974

lis megközelítésről átkerült az egészség és ártalom mint társadalmi és politikai környezet produktumaira, és a WHO ajánlásával (úgynevezett ottawai charta¹⁷) határozott megerősítést kaptak a közösségalapú és alacsony küszöbű programok (tűcsere, injekáló szobák, elérési programok). Hiszen az ártalomcsökkentés olyan intervenciós stratégia, program és politika, amelynek célja, hogy az egyén a közösség és a társadalom érdekében csökkentse a kábítószer-használattal összefüggő egészségügyi, szociális és gazdasági ártalmakat.

A nyolcvanas években egyre több nyugat-európai ország büntetőjogi szabályozásába bekerült – a WHO 1974., majd 1986. évi ajánlásait figyelembe véve – egy diverziós jogintézmény, amely lehetővé tette a drogfogyasztás miatt eljárás alá vont delikvenszek számára, hogy büntetés helyett kezelésen vegyenek részt.¹⁸

Ekkor kezdtek meginogni a kábítószer-fogyasztással kapcsolatos restriktív szabályozás tartópillérei.

A HIV megjelenése után el kellett telnie mintegy húsz évnek ahhoz, hogy egy újabb, a korábbihoz hasonló mértékű veszélyként definiált jelenség felbukkanása újabb jelentős változásokat indukáljon a drogprobléma társadalmi kockázatmenedzsmentjében. Habár számos tudományos vizsgálat eredménye jelezte és indokolta volna a változásokat – amelyek szemléletváltás formájában részben meg is indultak bizonyos szakmai körökben –, azonban a stratégiai változáshoz szükség volt egy újabb epidémiára. A drogpiacon pedig hozzávetőleg 2010 óta „szolgáltató” az új pszichoaktív szereket (*new psychoactive substances*; NPS). Az igazság kedvéért le kell szögezni, hogy nem az NPS epidémiába török bele a hagyományos társadalmi kockázatmenedzsment bicskájára, hanem az NPS-gazdaságba. Az előállítás és a forgalmazás újfajta csatornákon és módszereken keresztül történik, a célpopuláció pedig a korábbitól eltérő, fiatalabb generáció. Új piaci szereplők jelentek meg, gyorsan jelentős hasznot realizáltak, és kemény versenytársai lettek a piac korábbi „urainak”.

Az igazán érdekes fejlemények és változások – azt gondolom – mégsem az NPS-fronton történnek, hanem a cannabisszférában. Az NPS-ekre mint kockázati termékekre rapid kockázatmenedzsmenttel reagált és reagál a nemzetközi drogpolitika, de a korábban jelentős kockázatúnak tekintett, ám még napjainkban is a legelterjedtebb drog, a cannabis iránti büntetőigény erősen visszaszorulni látszik a fogyasztói társadalmakban. És a dekriminalizálás, liberalizálás lehangosabb szószólói ma már a büntetőjog művelői: a bírák, az ügyészek, a jogászprofesszorok.

¹⁷ Ottawa Charter for Health Promotion, WHO, Geneva, WHO/HPR/HEP/95.1. 1986.

¹⁸ Tim Rhodes – Dagmar Hedrich (eds.): Harm reduction and the mainstream. In: Harm reduction: evidence, impacts and challenges. EMCDDA, Lisbon, 2010

Jogászok a jog túlterjeszkedése ellen

Lorenz Boellinger, a Brémai Egyetem Büntetőjogi Karának jogászprofesszora 2012-ben alapította a *Schildower-kört*¹⁹, egy olyan fórumot, amelynek célja, hogy a csatlakozókkal a hatályos német kábítószer-ellenes törvények megváltoztatása, ezen belül pedig a cannabisszármazékok legalizálása (-termesztés, -birtoklás és -kereskedelem) mellett foglaljanak állást.²⁰ A kör által 2013 novemberében megfogalmazott petíciót több mint százhusz német jogászprofesszor írta alá, felszólítva a Bundestagot, hogy tárgyaljon az abban foglaltakról oly módon, hogy az alsóházban a parlamenti pártok delegált képviselőivel álljon fel egy olyan bizottság, amelynek feladata annak elemzése, hogy a recens kábítószer-ellenes politikák hatékonyak-e vagy sem.²¹

Az érintett professzorok szerint ugyanis a probléma a restriktív jogpolitika, nem pedig a marihuána. Boellinger cikkében felhívja a figyelmet – egyebek között – arra, hogy büntetés azért nem hatásos eszköz a kábítószer-fogyasztás visszaszorítására, mert a kábítószer-használat motivációja jellemzően a stresszoldás, a személyes problémák előli menekülés, a tudatos ellazulás: egy kellemes állapot, érzés megélése; e motivációk nem szüntethetők meg büntetés által. Sőt a büntetés miatti tiltakozás, ellenkezés, félelem éppen hogy felerősíti ezt a motivációt. Így tehát a büntetés nem lehet *hatásos*. Továbbá, a büntetés nem is *szüükszerű*, ugyanis a célja nem az absztinencia elérése. Egyébként pedig az absztinencia elérésére más, a büntetőjogi büntetésnél jóval hatásosabb eszközök állnak rendelkezésre. Boellinger úgy véli, hogy a német kábítószer-törvény (*Betäubungsmittelgesetz; BtMG*) által meghatározott büntetési tételek nagysága nincs arányban a kárral és veszéllyel, amelyet a szerhasználók „bűne” (Schuld) okoz. Németországban ugyanis ez a jogalapja és a mértéke a büntetési tételeknek.²²

¹⁹ Drogenprohibition: Gescheitert, Schädlich und Teuer. <http://www.schildower-kreis.de/manifest/>

²⁰ A professzorok kezdeményezése mellé állt az Alliance 90 csoport, a Zöldek is és a baloldali párt is támogatja a kezdeményezést.

²¹ Resolution deutscher Strafrechtsprofessorinnen und -professoren an die Abgeordneten des Deutschen Bundestages. http://www.schildower-kreis.de/themen/Resolution_deutscher_Strafrechtsprofessorinnen_und_%E2%80%93professoren_an_die_Abgeordneten_des_Deutschen_Bundestages.php

²² Lorenz Boellinger: German-drug-laws-supranational-developments-and-constitutionality. www.drugtext.org/Law-and-treaties/german-drug-laws-supranational-developments-and-constitutionality.html

Az aláírók között szerepelt – számos neves büntetőjogászon túl – *Lutz Meyer-Gossner*, a szövetségi bíróság korábbi elnöke és *Albin Eser*, a freiburgi Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht korábbi direktora is.²³

A jelenleg hatályos német kábítószer-törvény 1981-ben lépett hatályba és tartalmazta a „büntetés helyett kezelés” mint diverziós jogintézmény alkalmazásának lehetőségét. Azóta persze többször módosult. Így az opioid szubsztitúciós kezelések és a túcsere 1992 óta legális; 2000-ben vált lehetségessé az intravénás kábítószer-használók számára, hogy úgynevezett „belövőszobák” létesülhessenek, 2009-től pedig adott feltételek fennállása esetén törvény által engedélyezett a diamorfin támogatott szubsztitúciós terápia alkalmazása, azaz a heroinisták gyógyászati céllal előállított heroinnal történő kezelése. 1998 óta legalizált az orvosilag alkalmazott cannabis, igaz, csak a szintetikus THC felírása engedélyezett.

A cannabiszármarékok orvosi célú használata mára az Egyesült Államok huszonnégyszállamában²⁴, illetve az Európai Unió tíz tagállamában²⁵ engedélyezett. De a medikális marihuána-használat legális – egyebek között – Izlandon, Svájcban²⁶ és Kanadában is. Ez Európában a legtöbb helyen a *Sativex* márkanéven futó marihuánaspray orvosi indikációval történő használatát jelenti²⁷, de van, ahol a növényi törmelék vásárolható.

A marihuána személyes használatával kapcsolatos jogi szabályozás az egyik legvitatottabb politikai kérdés az Európai Unióban, és nemcsak politikai, hanem gazdasági is az Amerikai Egyesült Államokban. Habár a cannabis az Egyesült Nemzetek Szervezete által kábítószernek minősített drog, és az Európai Unió minden tagállama ratifikálta a vonatkozó ENSZ-egyezményt, nemzeti szinteken azonban az uniós államok különböző módokon, eltérő jogpolitikai és szabályozási gyakorlatot valósítanak meg a kontroll érdekében.

A cannabiszármarékai – a marihuána, a hasis és a cannabisolaj – az ENSZ 1961. évi egységes (New York-i) kábítószer-egyezményének (1961 *United Nations Single Convention on Narcotic Drugs*) I. és IV. jegyzékén is szerepel. Az egyezmény

²³ The Hash Van, the Million-Euro Prize and Other Landmarks of the Struggle for Legalisation in Germany. www.dinafem.org/en/blog/hash-van-legalisation-germany/

²⁴ 23 Legal Medical Marijuana States and DC. www.medicalmarijuana.procon.org/view_resource.php?resourceID=000881

²⁵ 2013-ban csatlakozott Románia is.

²⁶ „We should legalize cannabis,” says Mr. Olafur Ragnar Grimsson president of Iceland. *Express-Zeitung AG, Swiss, March 15 2013*

²⁷ GW Pharmaceuticals plc Announces Sativex Regulatory Approval in Switzerland. www.gwpharm.com/GW%20Pharmaceuticals%20plc%20Announces%20Sativex%20Regulatory%20Approval%20in%20Switzerland.aspx

36. cikkelye szerint „minden Fél meghozza azokat a rendelkezéseket, amelyek szándékos elkövetés esetén büntetendő cselekménynek nyilvánítják a kábítószereknek az Egyezmény rendelkezéseivel ellentétes módon, bármilyen címen történő [...] tartását [...] valamint azokat, amelyek e súlyos bűncselekményeknek megfelelő szankciókat, nevezetesen szabadságvesztést vagy más szabadságelvonással járó joghátrányt vonnak maguk után”²⁸. A cannabis aktív hatóanyagai, a THC és főként a dronabinol (delta-9-THC) pszichotrop anyagnak minősülnek az ENSZ 1971. évi (I. bécsi) pszichotrópegyezmény I. és II. jegyzéke alapján. Az egyezmény 22. cikkelye hangsúlyozza, hogy az 1961-es egyezmény értelmében minden aláíró állam köteles szándékos elkövetés esetén büntetendő bűncselekménynek minősíteni a birtoklást. A 22. cikkely (2) bekezdése azonban lehetővé teszi, hogy „...amikor ezeket a bűncselekményeket kábítószer-élvezők követik el, a Felek úgy is rendelkezhetnek, hogy [...] az elítélés vagy büntetés helyett, vagy amellet a bűncselekmény elkövetőjével szemben egyéb intézkedéseket foganatosítsanak, például kezelést, nevelést, utógondozást, illetve rehabilitációt rendelnek el, vagy előmozdítják az illetőnek a társadalomba való újbóli beilleszkedését”²⁹.

Végül az ENSZ 1988. évi (II. bécsi) kábítószeres és pszichotrop anyagok illegális kereskedelme elleni egyezmény 3. cikkelyének 1 (a) (iii) pontjában megfogalmazott magatartás („birtoklás vagy vásárlás”) kriminalizálásának célja, az ENSZ jogértelmezése szerint, a drogkereskedelem és a személyes használatra történő fogyasztás elleni küzdelem.³⁰ Utóbbi tézis később széles körű elemzések tárgyává vált.³¹

Az unió tagállamai a belső jogrendszerükhöz igazodó büntető-, illetve adminisztratív kontroll eszközeivel, de a helyi, illetve regionális körülményekhez igazodva igyekeztek átültetni a vonatkozó ENSZ-egyezményekben foglaltakat.

²⁸ 1965. évi 4. törvényerejű rendelet a New Yorkban, 1961. március 30-án kelt Egységes Kábítószer Egyezmény kihirdetéséről.

²⁹ 1979. évi 25. törvényerejű rendelet a pszichotrop anyagokról szóló, Bécsben, az 1971. évi február hó 21. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről.

³⁰ 1998. évi L. törvény az Egyesült Nemzetek Szervezete keretében a kábítószeres és pszichotrop anyagok tiltott forgalmazása elleni, 1988. december 20-án, Bécsben kelt Egyezmény kihirdetéséről. „33. cikk 1. Alkotmányos alapelveinek és jogrendje alapvető rendelkezéseinek fenntartásával minden Fél meghozza azokat az intézkedéseket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy belső joga szerint, amennyiben azokat szándékosan követik el, bűncselekményekké nyilvánítsa: a) (iii) bármely kábítószer vagy pszichotrop anyag birtoklását vagy vásárlását ...”

³¹ Lásd például Legal topic overviews: possession of cannabis for personal use. <http://www.emcdda.europa.eu/legal-topic-overviews/cannabis-possession-for-personal-use>

Ez pedig oda vezetett, hogy meglehetősen heterogén „jogtérkép” jött létre a cannabisszármazékok büntetőjogi megítélése kapcsán.

De mi a helyzet az Egyesült Államokban?

A Boellinger nevével fémjelzett Schildower-kör megalakulását és nyílt levelet jóval megelőzte James P. Gray bíró *Why Our Drug Laws Have Failed and What We Can Do About It?* (Miért vallott kudarcot a drogtörvényünk és mit tehetünk mi róla?) című könyvének 2001-es megjelenése Amerikában³². Gray szövetségi ügyészként kezdte a pályafutását, később hosszú éveket töltött védőügyvédként a haditengerészetnél, majd büntetőbíróként írta meg könyvét. Véleménye szerint a szövetségi igazságszolgáltatás rendszere mint fegyver a kábítószer-fogyasztás és mindaz ellen, ami ehhez a jelenséghez kapcsolódik, működésképtelen. „Az első vonalból láttam, hogy milyen elképzelhetetlen összegeket herdálunk el az adófizetők pénzéből, növeljük a bűnözést és a szenvedést, aránytalanul és szükségtelenül károsítjuk emberek életét, kiváltképp a gyermekeinkét a hibás drogpolitikánk által...” A könyv 2010-es második kiadásában ezt írta: „A drogok elleni háború több polgári szabadságjog elvesztéséhez vezetett, mint más jelenségek a történelemben, beleértve a New York-i World Trade Center elleni 2001. szeptember 11-én történt terrortámadás következményeit is.” Az amerikai, a büntető igazságszolgáltatás dominanciájára épülő drogpolitikát a „ruha nélküli uralkodó”-hoz hasonlította.

A cannabisszármazékok fogyasztásával kapcsolatos jogi szabályozás története az Egyesült Államokban a XX. század elején kezdődött. Az 1920-as években már számos államban, kiváltképp a mexikói határ közelében és/vagy a jelentős mexikói emigráns kolóniájukban illegális terméké vált. Szövetségi szintű prohibícióra az 1938. évi marihuánaadó-törvénnyel (*Marihuana Tax Act*) került sor. Az 1960-as évek óta az Egyesült Államok a drogok elleni háború elvét képviseli, mind hazai, mind pedig nemzetközi szinten. Az Obama-kabinet ebben a háborúban a hangsúlyt – legalábbis az országhatáron belül – egyre inkább a kezelés területére helyezi, de mint a nemzetközi szervezetek legnagyobb támogatója (*International Narcotic Control Board; INCB, ENSZ*) még kitart az idejétmúltságuk miatt egyre keményebben támadott nemzetközi egyezmények mellett.

Mára az Egyesült Államok öt állama legalizálta a rekreációs marihuánahasználatot. 2012 volt a fordulópont, amikor elsőként Colorado és Washington állam népszavazás után a legalizálás mellett döntött, és így megnyílt az első legális marihuánapiac az Egyesült Államokban. 2014-ben csatlakozott Oregon (az első állam, amely dekriminalizálta a marihuánahasználatot 1971-ben), Alaszka és Washington

³² James Gray: *Why Our Drug Laws Have Failed and What We Can Do About It?* Temple University Press, Philadelphia, 2001

D.C. is. További hét állam határozottan fontolgatja, hogy 2015-ben népszavazást ír ki, és az eredménytől függően csatlakozik a legalizáló államok köréhez.

Fontos kérdés azonban, hogy mit mutatnak legalizáló államok tapasztalatai: Colorado államban – rövid távú tapasztalatok alapján – a vártnál több előnyt és kevesebb negatív hatást okozott a legalizáció. Az egyik anticipált negatív hatás a bűnözés növekedése volt. A marihuánafogyasztás növekedésével összefüggésben a közlekedési balesetek és a szerhasználattal összefüggő halálesetek ugrásszerű növekedését prognosztizálták. Habár a szakemberek arra figyelmeztettek, hogy az első év tapasztalataiból még nem lehet levonni messzemenő következtetést a legalizációs politika sikeréről vagy sikertelenségéről, a korai impressziók azonban reményteljeseek. Denverben a fatális közlekedési balesetek száma történelmi mélypontra zuhant 2014 januárja és októbere között, a veszélyes bűncselekmények száma pedig csökkent. Továbbá nem jutott a rendőrség tudomására olyan eset, hogy fiatalok marihuánával kereskedtek volna.

A legalizáció nemcsak cél volt, de eszköz is az állami bevételek növelésére. A marihuána eladásából származó adóbevételek jelentősen megnövelték a költségvetést, sőt Colorado állam még adókedvezményt is adhatott az adózóinak. A prognosztizált adóbevétel háromszorosa folyt be marihuánaeladásból. Bár előfordultak a fiatalok körében fatális kimenetelű túladagolások, de nem detektálható a droghalálesetek ugrásszerű növekedése.³³

Mind Boellinger, mind pedig Gray bíró hasonló álláspontra jutott a kábítószerfogyasztás mint kockázati bűncselekmény jogérvényesítése kapcsán: miszerint hatástalan, szükségtelen és aránytalan, továbbá alapvető emberi és szabadságjogokat sértő rendelkezések kapcsolódnak hozzá. Ennek okait a következőkben látom:

- a kábítószer törvények a rapidválasz-kényszer jegyében születtek, így stressztörvényként legitimálódtak. Nem véletlen, hogy rengetegszer módosultak, de mivel jellemzően nem racionális, hanem ideológiai és morális okokból jöttek létre, így nem tudják az elrettentést, a kezelést és a közösség védelmének célját szolgálni.
- A kábítószer törvények hatástalanok. Az elrettentő funkció, amely a társadalom egy részére hatással volt korábban – egyebek között – a jogérvényesítés és jogérvényesülés évtizedeken át tartó kényszerű defektivitása és az azzal összefüggő szinte szükségszerű polgári jog-sértések miatt mára

³³ John Frank: Hickenlooper's budget plan endorses tax rebates, new state spending. The Denver Post, 11 March 2014; German Lopez: 3 things we learned from Colorado's first year of legal marijuana sales. Vox, 24 December 2014

elenyészett, és várhatóan tovább gyengül. Devalválódott. A kezelés (treatment) – ami a WHO és az ENSZ vonatkozó ajánlásai és rendelkezési alapján a jogszabályi környezetbe diverziós jogintézményként került (elterelés) – jogérvényesülése mindig is diszfunkcionális volt. A drogmentes környezet a börtönben nyilvánvalóan hiú ábrád az egész világon. A közösség védelme pedig éppen azáltal szenvedett csorbát, hogy a kockázati törvény érvényesítése okán a közösség biztonsága és védelme érdekében hozott emberi és szabadságjogokat megsértették.

A kábítószer-törvények jóval több negatív hatást okoznak a társadalomnak, mint amennyi előny származik belőlük. Ironikus és egyben tragikus – véli Boellinger –, hogy pont a jog és a jogérvényesítés az, amely felelős a jelenlegi drogfüggő populáció nagyságáért, növekedéséért és a drogfogyasztás és a drogszcéna legkárosabb jelenségeiért.

A jelenséggel kapcsolatos kockázatmenedzsment mint kriminálpolitika alapproblémája az, hogy a súlyos kockázatúnak értékelt kérdésre adott rapidválaszkényszerrel nem a valós, hanem a vélelmezett kockázatra reagált.

Zárszó

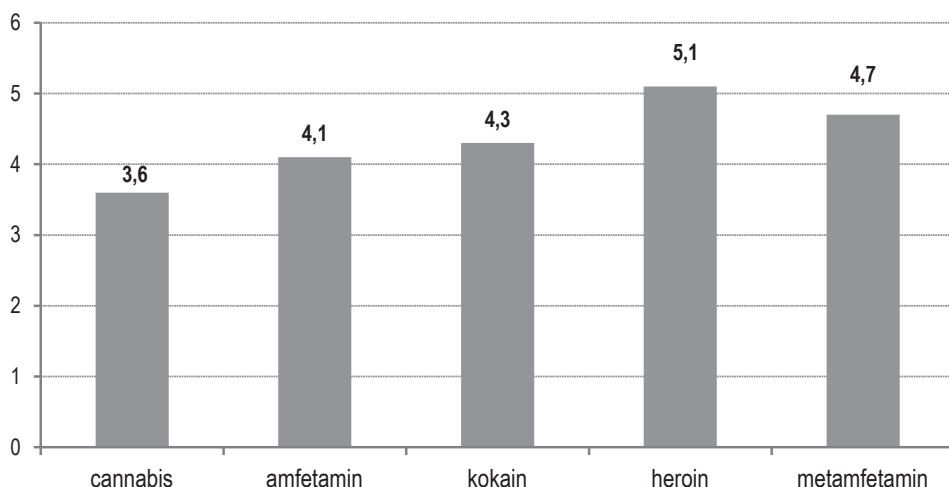
Hazánkban több mint tíz évvel ezelőtt történt kísérlet a kábítószer-fogyasztás dekriminálizálására, ez az erőfeszítés azonban kudarcba fulladt. Magam is többször vizsgáltam a jogszabályi környezet és a jogérvényesülés hatásosságát, és a vizsgálati eredmények egyértelműen jelezték a kockázati bűncselekmény jellegből adódó, az előbbieken is leírt diszfunkciókat. Világos következtetés volt, hogy a kábítószer-törvény működése aláássa a jogbiztonságot és gyengíti a jog legitimitását.

Kérdés azonban, hogy vajon a hazai jogalkalmazók miként vélekednek a restriktív jogi szabályozásról, milyen az attitűdjük kiváltképp a marihuánafogyasztás vagy a marihuánával kapcsolatos egyéb jogsértések vonatkozásában.

Erre vonatkozóan nem történt ugyan vizsgálat, egy korábbi kutatás adatainak másodelemzése azonban érdekes eredményeket mutat (*ábra*).

Ábra

A bíróság által kínálati oldali kábítószer-bűncselekmény miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetések tartamának átlaga szertípusok szerint a 2007 és 2011 között indult eljárások alapján³⁴ (%)



Az ábra szemléletesen tükrözi, hogy habár hazánkban a törvényi rendelkezések nem teszik lehetővé a szertípus szerinti differenciációt, a jogalkalmazás során azonban mégis érvényesül. Ez vélhetően a jogalkalmazói attitűddel függ össze. Kérdés, hogy a jogalkalmazói attitűdöt mi befolyásolja.

Miközben a vizsgálatba került ügyek mind jelentős mennyiségű kábítószerre történő elkövetéssel (ez volt a gyakoribb) és/vagy kereskedelmi tevékenységgel valósultak meg (ez volt a ritkább, mert nehezen bizonyítható), a cannabisszárma-zékokkal történő visszaélések esetén a bírák jóval elnézőbbek voltak.

Míg Amerika, úgy tűnik, a legalizáció irányába halad, a különböző jogi megközelítések ellenére az Európai Unió tagállamai között egyfajta közös trend a csekély mennyiségű cannabist birtoklók és fogyasztók elterelése a büntetőútról. Van, ahol figyelmeztetésben részesítik a delikvenst, máshol szabálysértési bírságot szabnak ki, vagy a büntetőeljárás alternatívájaként gyógykezelésre kötelezik. Egyértelmű, hogy a cannabisszárma-zékokkal kapcsolatban a többi szertípushoz képest más, enyhébb büntetőjogi megítélés társul az unió legtöbb tagállamában,

³⁴ Ritter Ildikó: A „Kínálati oldali kábítószer-bűncselekmények felderítése és bizonyítása Magyarországon c. vizsgálat”. Kézirat. OKRI, Budapest, 2014 adatai alapján.

ami határozottan megnyilvánul az ügyészi direktívákban és az ítélkezési gyakorlatban is.³⁵

Miért is lenne másképp nálunk. Egyre nyilvánvalóbb kérdés: vajon mennyi idejük van még a cannabisoknak a büntetőpiacon? A kockázati bűncselekmény státus, sőt egyáltalán a bűncselekménnyé történő nyilvánítás már nem igazolható.

Mert, ahogy Angyal Pál is megfogalmazta mintegy száz évvel ezelőtt: *„Valamely büntetőtörvénykönyv [...] akkor lesz megfelelő, ha a büntetőkódex, mintegy tükörképe a [...] társadalmi felfogásnak. Az eredeti képet a kriminologusnak kell összeállítania, ki nem abstract elvekből, hanem a való életből merít; a legislator kötelessége a tükörkép rögzítése; a dogmatikus feladata pedig: e rögzített kép részeit ismertetni, ezeket elemeikre bontani s a kellő világítással ellátni. A bíró ugyanúgy a konkrét esetet bonczolja, s ha constatálja az eset s a kép elemeinek azonosságát: alkalmazni fogja azokat a szabályokat, amelyeket a törvény előír.”*³⁶

Ha azonban a tényállás nem „tükörképe a társadalmi felfogásnak”, akkor könnyen úgy járhatunk, mint a cannabisok tiltása kapcsán: szembesülni kényserülhetünk a büntetőjog-alkalmazás anomáliáival.

³⁵ Legal topic overviews: ... i. m.

³⁶ Uo. 140. o.

Irodalom

Adler, Freda – Mueller, Gerhard O. W. – Laufer, William S. (szerk.): *Kriminológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000

Angyal Pál: *Angyal Pál büntetőjogi előadásai*. I. kötet. Wessely és Horváth, Pécs, 1904–1906

Bauman, Zygmunt: A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig. *Replika*, 2005/51–52.

Beck, Ulrich: *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1986

Bellis, David J.: *Heroin and politicians: the failure of public policy to control addiction in America*. Greenwood Press, Westport, 1981

Blumenson, Eric – Nilsen, Eva: Liberty Lost: The Moral Case for Marijuana Law Reform. *Indiana Law Journal*, vol. 85, iss. 1, 2010

Boellinger, Lorenz: A német drogtörvény a gyakorlatban. *Fundamentum*, 2001. január. Eredeti: **Boellinger, Lorenz:** German Drug Law in Action: The Evolution of Drug Policy. In: **Boellinger, Lorenz (ed.):** Cannabis Science. From Prohibition to Human Rights. Peter Lang Pub Inc., 1997

Boellinger, Lorenz: German-drug-laws-supranational-developments-and-constitutionality. www.drugtext.org/Law-and-treaties/german-drug-laws-supranational-developments-and-constitutionality.html

Castel, Robert: A társadalmi biztonság elvesztése. Mit jelent védebben élni? *Esély*, 2005/6.

Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. I–III. Révai Testvérek Irodalmi Intézet R. T., 1902

Erickson, Patricia G.: Introduction: the three phases of harm reduction. An examination of emerging concepts, methodologies, and critiques. *Substance Use and Misuse*, vol. 34, no. 1, 1999

Feuerbach, Ludwig: *Válogatott filozófiai művei III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979

Finszter Géza – Mészáros Ádám: A titkos felderítés új szabályozása. Kézirat. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2010

Frank, John: Hickenlooper's budget plan endorses tax rebates, new state spending. *The Denver Post*, 11 March 2014

Gray, James: *Why Our Drug Laws Have Failed and What We Can Do About It?* Temple University Press, Philadelphia, 2001

Irwing, John: *The Jail: Managing the Underclass in American Society.* University of California Press, 1985

Lopez, German: 3 things we learned from Colorado's first year of legal marijuana sales. *Vox*, 24 December 2014

Mill, John Stuart: *A szabadságról – Haszonelvűség.* Magyar Helikon, Budapest, 1980

Platón: *Platón Összes Művei.* I. Európa, Budapest, 1984

Prittwitz, Cornelius: *Strafrecht und Risiko. Untersuchungen zur Krise von Strafrecht und Kriminalpolitik in der Risikogesellschaft,* Frankfurt am Main, 1993

Rhodes, Tim – Hedrich, Dagmar (eds.): Harm reduction and the mainstream. In: *Harm reduction: evidence, impacts and challenges.* EMCDDA, Lisbon, 2010

Ritter Ildikó: Bevezetés a kábítószer-gazdaságtanba I. In: **Vókó György (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok* 49. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2012, 139–158. o.

Ritter Ildikó: A „Kínálati oldali kábítószer-bűncselekmények felderítése és bizonyítása Magyarországon c. vizsgálat”. Kézirat. OKRI, Budapest 2014

Spear, Bing: The early years of the “British System” in practice. In: **Strang, John – Gossop, Michael (eds.):** *Heroin addiction and drug policy.* Oxford University Press, Oxford, 1994, pp. 3–28.

Sweet, Robert W.: The War on Drugs Is Lost. *National Review*, 12 February 1996

A hatalommal és az erőfölénnyel visszaélés kriminológiai vonatkozásai

A hatalommal és az erőfölénnyel visszaélés a szándékos bűncselekmények jelentős részének lényegi jellemvonása. Bár maga a jelenség nem új, az elkövetési módok a jelenlegi transznacionális kereskedelem körülményei között azonban jelentősen megváltoztak. Emiatt e bűncselekmények tartalma és formája eltér a hagyományos bűncselekményekétől. Ennek ellenére a jogi válaszstratégia nem lép túl a tradíciókon, s ezért az vagy késik, vagy inadekvát, vagy egyidejűleg mindkettő. Épp emiatt veszélyes az erőfölénnyel visszaélés a társadalomra.

A fizikai erő az élővilágban döntő szerepet játszik a túlélésért vívott küzdelemben. Ez az ősi ösztön fontos volt az emberré válás során csakúgy, mint később, a társadalommá alakulás folyamatában. Ekkor már belépett az erőnek egy másik dimenziója is: a szellemi erő, s ezt egészítette ki az anyagi erőforrások szűkebb-bővebb tartománya.

Az erő része az erőfölény, a törzsfajlásnak ez volt az egyik záloga. Aligha vonható kétségbe, hogy az erőfölény, ennek kihasználása az élővilág fontos jellemvonása. Nélkülözhetetlen eleme a folyton változó környezetben való alkalmazkodásnak, ennek során a természetes biológiai szelekciónak, végső soron a sikeres túlélésnek. A társadalom fejlődése során is ez biztosította fajunk fennmaradását, a társadalomnak és a gazdaságnak a folyton változó körülmények közötti helyzetállását. Nincs ez másképp a jelenünket jellemző kapitalista gazdaságban sem.

Az erőfölénnyel való visszaélést megfigyelhetjük ugyan az állatvilágban is (ahol gyakorta a sikeres kiválasztódás és fajmegmaradás egyik záloga), viszont csak az emberi tudat kialakulásától kezdve beszélhetünk erről mint tudatos jelenségről. Épp ezért jelentőséget is csak ettől kezdve tulajdoníthatunk neki. Az erőfölénnyel visszaélésnek lényegi eszközeleme a szükségletek kielégítésének, problémák megoldásának erőszak alkalmazásával történő megvalósítása.

Mielőtt erről bővebben szó esne, meg kell említeni, hogy az erőfölénnyel élés minősége alapvetően megváltozott azáltal, hogy az emberiségnek – ellentétben az állatvilággal – tudata van, s ennek segítségével alkalmassá válik arra, hogy a saját maga érdekeit a lehetőségek sokoldalú mérlegelése (az előnyök és hátrányok összehasonlítása utáni választási, döntési és az erre következő cselekvési folya-

mat) által legyen képes képviselni. Nemcsak biológikumával, hanem pszichikuma segítségével is alkalmassá válhat arra, hogy felülkerekedjen környezetén. Összetett stratégiai döntéseket hozhat, amelyek során mérlegelheti tettének lehetséges hozadékait, a pozitívokat és a negatívokat egyaránt. Morális lényként érdekei érvényesítésekor nemcsak a saját, hanem környezete elvárásait, a hozzá tartozó közösségnek az értékrendszerét is számításba veheti. Szuverén entitásként pedig akceptálhatja (vagy épp ellenkezőleg: figyelmen kívül hagyhatja) a nagyobb közösség által akár kulturális informális normákban, akár írásos formában rögzített engedélyeket és tiltásokat.

Az erőfölénynek mint lehetőségnek az érvényesítése nem korlátlan: megkülönböztetjük egymástól a *lokális*, a *regionális* és a *globális erőfölényt*. Mindhárom esetben többnyire fontos szerephez jut a vagyoni-gazdasági erő, de nem becsülhetők le a különböző erőközpontok közötti formális vagy informális kapcsolatok, megállapodások, egyezmények és engedélyek. Minél nagyobb gazdasági erő párosul kiterjedt kapcsolati hálóval, annál jelentősebb az erőfölényben lévő személy, csoport vagy formális szervezet érdekérvényesítő ereje. Más megközelítésben: annál nagyobb hatalma van azok felett, akik nála gyengébbek, s ha akarja, annál inkább képes saját akaratának formális vagy informális eszközökkel való kikényszerítésére.

Erőfölény, erőfölénnyel visszaélés és politikai hatalom

E témakör tárgyalása előtt megjegyzem, hogy a részletes vizsgálódás köréből kirekeszttem azokat a szervezeteket és intézményeket, amelyek vagy kifejezetten bűnelkövetés céljára létesültek, vagy ha nem, a bűnelkövetés eszközcselekményként tevékenységük szerves része az általuk megjelölt fő cél érdekében. Ez azt jelenti, hogy a legkülönbözőbb feladatok ellátására léthozott *terrorszervezetek* (és így a terrorizmus) tanulmányozása éppúgy *nem* feladatunk, miként a szervezett bűnözésé sem. Megemlítem továbbá, csupán összefüggéseiben érintem az *állami és kormányzati bűnözést*, mert annak részletes kriminológiai elemzése már meghaladná e munka kereteit.

Az erőfölény ténye mindig valamiféle (kezdetben leginkább csak fizikai erőben megnyilvánuló, később területális, kulturális, de leginkább gazdasági) hatalmat (is) jelentett azokkal kapcsolatban, akikkel szemben az erőfölény megnyilvánult. Ezért esik szó összevontan a hatalom és erőfölény, a hatalommal és az erőfölénnyel visszaélés összefüggéseiről. Azonban már itt megjegyzem: az

erőfölény és a vele való visszaélés szakirodalma csaknem kizárólag a gazdasági tevékenységek elemzésére korlátozódik.

A történelmi idők homályába visszatekintve azt figyelhetjük meg, hogy a *halommal visszaélést* mint „haladó hagyományt” kezelhetjük, ami valamennyi rendelkezésünkre álló materiális bizonyíték szerint zajlott fent (például háborúk), középen (például főúri erőszak az alattvalókkal) és lent (például családon belüli erőszak). Nélküle az ókori civilizációk imperiális harcai csakúgy elképzelhetetlenek, mint a későbbiekben az iparosodás, vagy napjaink világrendje. Ez a jelenség abban az esetben széles körben tolerált tevékenység, ha bizonyos, elfogadott játékszabályok betartásával zajlik. Az elvárások megalkotásában és működtetésében kulturális hagyományok éppúgy szerepet játszanak, mint (a jórészt ezekre alapozódó) morális és jogi normák. Ezek adják meg és mozgatják a támogatott, a túrt és a tiltott zónák mennyiségi és főként a minőségi határait.

A későbbiekben kifejtendők jobb megértéséhez nem felesleges néhány kérdést feltenni. Ilyenek a következők:

- Meddig tolerálható az erőfölény akár mennyiségi, akár minőségi szempontból?
- Mi tekinthető az erőszakba történő önkéntes beleegyezésnek?
- Hol húzódik egyrészt a normalitás és a deviancia, másrészt a még tolerált (ám esetleg már negatív előjelű) deviancia és a bűn határa?
- Mit kezdünk általában a megbüntethetetlen bűnökkel, az arányos büntetéssel nem sújtható bűnökkel – és azok elkövetőivel?

Kétségtelen, hogy a lehetséges válaszok se nem egyszerűek, se nem megkerülhetők, ha összetett világunkban akárcsak felületesen el szeretnénk igazodni. Épp ezért valamennyi feltett kérdésre teljes körű válasz ezúttal nem is adható. Nem könnyíti meg helyzetünket, ha – mintegy bagatellizálva jelen világunk történéseit – arra próbálunk utalni, hogy manapság az erőfölénnyel visszaélés, következményeit tekintve, meg sem közelíti mondjuk az ókor vagy a középkor nagyurainak ténykedéseit. De akkor se jutunk közelebb célunk eléréséhez, ha ellenkezőleg: ténybeli ismeretek nélkül, a jelenségekört elbulvárosítva, horrorisztikus helyzetábrázolásban merülünk el. Az ítéletalkotásban nagy szerephez jut az összehasonlítás mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. A levont következtetések pedig nagymértékben függenek az értékelés kulturális környezetétől.

Noha a kriminológiai kutatások során immár tradícióvá vált a bűncselekmények jogszabályokban rögzített formái alapján az etiológiai megközelítés, s ennek nyomán e tudományterület a kelletnél jobban összpontosítja figyelmét a közte-

rületi bűncselekményekre (street crime¹), azonban a tudósok az 1990-es évektől kezdődően folyamatosan növekvő figyelmet szentelnek a szervezeti és állam által elkövetett bűntettek oksági tényezőinek.² Egyet lehet érteni azzal az állítással, amelyik szerint a *kriminológiának elemi kötelessége*, hogy módszereinek felhasználásával az állam által elkövetett bűncselekményeket *megértse*, beleértve annak *eldöntését* is, hogy a deviáns cselekmény, összevetve más, büntetendővé nyilvánított tettel, büntetendőséget érdemel-e.³ Magam részéről, ezt a kívánalmat tovább bővítve, általá-

¹ Itt jegyzem meg: ennek az angolszász szakirodalomban evidenciaszinten kezelt szakkifejezésnek nem létezik egzakt definíciója. Iránymutató lehet az a rendőrségtől származtatható álláspont, amelyik szerint e kifejezésen a média az erőszakos bűncselekmények legdurvább formáit érti, mint az emberölést, az erőszakos közöszlést, rablást, súlyos testi sértést. Vö. Crime Reports and Statistics. Section VI. Crime in the Cities. The State of New Jersey, Department of Law & Public Safety, Office of the Attorney General, 2000. http://www.njsp.org/info/ucr2000/sec6_ucr2000.htm

² Mindazonáltal a jelen munka e kérdéskört csupán érinti. Egy soron következő kutatás végtermékeként szándékozom a témakört részletesen bemutatni. E helyütt mégis lásd például John P. J. Dussich: Some Theoretical and Pragmatic Observations on the Abuse of Power. In: Günther Kaiser – Helmut Kury – Hans-Jörg Albrecht (eds.): Victims and Criminal Justice. Vol. 52/2: Particular Groups of Victims. Part 2. Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, Freiburg, 1991, pp. 677–688.; Dawn L. Rothe – David O. Friedrichs: The state of the criminology of crimes of the state. Social Justice, vol. 33, no. 1, 2006, pp. 147–161.; Ronald C. Kramer – Raymond J. Michalowski: War, aggression, and state crime: A criminological analysis of the invasion and occupation of Iraq. British Journal of Criminology, vol. 45, no. 4, 2005, pp. 446–469.; Raymond J. Michalowski – Ronald C. Kramer (eds.): State-corporate crime: Wrongdoing at the intersection of business, government. Rutgers University Press, New Jersey, 2006; Christopher W. Mullins – Dawn L. Rothe: Power, bedlam, and bloodshed: State crime in post-colonial Africa. Peter Lang Publishing, 2008 [2008a]; Christopher W. Mullins – Dawn L. Rothe: Blood, power, and bedlam: Violations of international criminal law in post-colonial Africa. Peter Lang, 2008 [2008b]; Dawn L. Rothe – Christopher W. Mullins: Symbolic gestures and the generation of international social controls: The International Criminal Court. Lexington Books, 2006; Dawn L. Rothe – Christopher W. Mullins: Darfur and the politicalization of international law: Genocide or crimes against humanity. Humanity and Society, vol. 31, no. 1, 2007, pp. 83–107.; Dawn L. Rothe – Christopher W. Mullins: Genocide, war crimes and crimes against humanity in Central Africa: A criminological exploration. In: Alette Smeulers – Roelof Haveman (eds.): Supranational Criminology: Towards a Criminology of International Crimes. Intersentia, Antwerpen, 2008, pp. 135–158.

³ Így Gregg Barak: Crimes by the Capitalist State. Albany: State University of New York Press 1991; David O. Friedrichs: The crime of the century? The case for the Holocaust. Crime, Law and Social Change, vol. 20, 2000, pp. 21–41.; David Kauzlarich – Ronald C. Kramer: Crimes of the Nuclear State: At Home and Abroad. Northeastern University Press, Boston, 1998; Ronald C. Kramer – Raymond J. Michalowski (2005): i. m. 446–469. o.; Jeffrey Ian Ross (ed.): Varieties of State Crime and its Control. Criminal Justice Press, 2000. Idézi őket Rick A. Matthews – David Kauzlarich: State crimes and state harms: a tale of two definitional frameworks. Crime, Law and Social Change, vol. 48, 2007, p. 53.

ban a hatalommal visszaélések eseteire terjesztem ki. Indokolásképp legyen szabad *Heiner Stacharowsky*ra hivatkozni, aki szerint megszokott jelenségként kezelhetjük, hogy a világ legkülönbözőbb régióiban a hatalommal bírók legváltozatosabb devianciáit nem nevezik nevén, következésképp általában nem is sújtják őket büntetőjogi szankciókkal, hanem botrányaikat állásvesztés, lemondás, esetleg személycsere követi, s ezt tekintik megfelelő szankciónak. A társadalmakban különféle mechanizmusok alakultak ki abból a célból, hogy a közösségnek immár tehetetlen jelentő hatalmasságokat eltüntessék a nyilvánosság elől – folytatja Stacharowsky. Ennek jellemző formája, amikor az illetőt a média elé dobják, ami alkalmas lehet arra, hogy az egyént a közvélemény előtt degradálja. Lényegében a média mondja ki a köz ítéletét a bukott közszereplő viselt dolgairól. Ezáltal elérhető, hogy a hatalom többi birtokosa kifejezésre juttassa azt, miszerint azzal, hogy az illetőt a média közvetítésével a nép kezére adta, egyúttal kizárta sorából. Következésképpen ezzel jelzi azt, hogy elhatárolódik a deviáns tetteket megvalósító egyéntől.⁴

Itt jegyzem meg azonban, hogy az idézett szerző egy szóval sem tesz említést arról, hogy az általa bemutatott szankcionálási metódus korántsem garancia arra, hogy az magára a helytelenített devianciára azok elkövetőin keresztül bármiféle hatást fog gyakorolni. Inkább azt jelzi, hogy a hatalom reprezentánsai elkerülhetik azokat a többnyire jogszabályokban is rögzített megbélyegzési formákat, amelyeknek – elvileg – a társadalom valamennyi tagját, így akár a formális, akár az informális hatalommal bírót is sújtaniuk kellene. Esetükben a büntetés maga a botrány kitörése, az ezáltal esetleg bekövetkező egzisztenciális (és sok esetben az ezzel együtt járó pénzügyi) veszteség. Ebből azonban a „lebukotthoz” hasonló helyzetben lévők (jellemzően azok is, akik az imént látszólag mélyen egyetértettek az kizárási procedúrával) még gyakran nem azt a következtetést vonják le, hogy ilyen tettet nem szabad elkövetni, hanem azt, hogy jobban fel kell magukat vértetniük a tett és a nyomában járó elítélendő következmény nyilvánossá válása ellen. Az úgynevezett „street crime” bűnismétlőktől eltérően ez a gondolkodásmód a hatalom birtokosai esetében gyakorta hosszú távon sikeres manőver, aminek legfőbb forrása az erőfölény hatékony alkalmazása.

Mit tekinthetünk a hatalom bűnözésének? *Vincenzo Ruggiero* erre a kérdésre 2007-ben adott akceptálásra méltó választ a következő *definícióval*. E szerint a *hatalom bűnözése* (power crime) a cselekmények körét behatárolja azokra az esetekre, amelyekben az aktorok az államok, a társaságok, a pénzügyi intézmények és más, hasonló hatalommal felvértezett szervezetek. A hatalom bűnözésének *elkövetői* azok,

⁴ Heiner Stacharowsky: Massenmedien und Kriminalität der Mächtigen. Inaugural Dissertation. Druckerei Baier, Heidelberg, 1994, S. 1., 161.

akik – áldozataik javaival egybevetve – eltúlzott mértékben birtokolnak materiális vagy szimbolikus forrásokat.⁵ Úgy véljük – írja Ruggiero és Welch –, hogy „a hatalom bűnözésének megítélése ellentmondásos és erősen problematikus, mivel az elkövetők a szabadság magasabb fokát élvezik. A tevékenységük hatásainak kontrollálása céljából rendelkezésre álló kapacitás számukra lehetővé teszi, hogy tetteik kriminális természetét nagyvonalúbban kezeljék (vagy egyenesen figyelmen kívül hagyják). [...] Ennek az elkövetői körnek jobb képességei vannak bűnöző tevékenysége következményeinek kontrollálására, ami általában azzal az eredménnyel jár, hogy nem sikerül ezeket a tetteket megfelelően bizonyíthatóvá tenni.”⁶

A hatalom bűnözésének egyik – témánk szempontjából nem központi – része az állam által elkövetett bűncselekmények halmaza. Ennek szakirodalma alapvetően a súlyos, leggyakrabban tömeges embervesztéssel járó szándékos tettekre összpontosítja figyelmét, s ezen belül is két fő területre fókuszál. Ezek egyike a gyakran népszerűtlen párosuló bűncselekmények geneziséjét és magyarázó tényezőit, továbbá (főként viktimológiai jellegű) következményeit tárgyalja.⁷ Az e körbe sorolható bűncselekmények – többnyire egyetlen állam vagy annak valamely része által egy másik állam, vagy a saját állam valamelyik másik része (elsősorban a lakosság) ellen végrehajtott rémtettek – feldolgozására koncentrálnak. Ilyenek például a szudáni Dárfúrban végrehajtott vérengzések⁸, az Amerikai Egyesült Államok különböző háborúi. Ez utóbbiakban becslések szerint közvetlenül vagy közvetve mintegy kétmillió embert öltek meg. Ezek közül kiemelkedik az Egyesült Államok Vietnam, Panama, Nicaragua⁹, vagy Irak elleni törvénytelen háborúja.¹⁰ Vannak, akik úgy vélik: Amerika a felsorolt és itt meg nem említett (például dél-amerikai rezsimeket

⁵ Vincenzo Ruggiero: War, Crime, Empire and Cosmopolitanism. *Critical Criminology*, vol. 15, 2007, pp. 211–221. Idézi Vincenzo Ruggiero – Michael Welch: Power crime. *Crime, Law and Social Change*, vol. 51, 2009, p. 298.

⁶ Vincenzo Ruggiero – Michael Welch: Uo.

⁷ Erre lásd a régebbi irodalomból példaként John Hatchard: Victims of Crime and Abuse of Power in Africa: An Overview. In: Günther Kaiser – Helmut Kury – Hans-Jörg Albrecht (eds.): i. m. 689–732. o.; Kwame Frimpong: Victimising the Accused and the State Through Incarceration – The Experience of Botswana. In: Günther Kaiser – Helmut Kury – Hans-Jörg Albrecht (eds.): i. m. 733–745. o.; Elias Neuman: Victimization and Abuse of Power in the Latin American Prisons. In: Günther Kaiser – Helmut Kury – Hans-Jörg Albrecht (eds.): i. m. 747–762. o.

⁸ Christopher W. Mullins – Dawn L. Rothe: Darfur: The forgotten ones. *Critical Criminology*, vol. 15, no. 2, 2007, pp. 135–158.; Dawn L. Rothe – Christopher W. Mullins (2007): i. m.

⁹ Dawn L. Rothe: State Criminality. *The Crime of All Crimes*. Lexington Books, Lanham, 2009

¹⁰ Ronald Kramer – Raymond J. Michalowski (2005): i. m.; Ronald Kramer – Raymond J. Michalowski (2006): i. m.; Michael Welch: i. m.; Max Boot: Neither New nor Nefarious: The Liberal Empire Strikes Back. *Current History*, vol. 102, no. 667, 2003. <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/bush/boot.htm> Idézi Raymond J. Michalowski: Power, crime and criminology in the new imperial age. *Crime, Law and Social Change*, vol. 51, 2009, pp. 306.

megdöntő) beavatkozásait azért hajthatta végre, mert gazdasági erejével – háttérben az IMF-fel és a Világbankkal – bármit megtehetett, amit akart.¹¹

A globalizáció azonban ezeket a hatalmi játszmákat is folyamatosan átalakítja, s új tartalommal tölti meg. *Barbara Hudson* hívja fel a figyelmet, hogy *Ulrich Beck* erre az Egyesült Államok Irak elleni beavatkozása elleni világméretű tiltakozást hozza fel példaként. Ezt ő a „kozropolita empátia” példájaként említi, ahol az emberek feláldozása másik globális régiókban és kultúrákban többé nem tekinthető a „barát–ellenség” megosztásnak, mert ma már szimpátiát válthat ki az embertárs nélkülözésének hangoztatása. A tömegtájékoztató a nélkülözés iránti fájdalom érzetét hívja elő az emberből, akiben tudatosul, hogy mindez esetleg csak azért fordulhat elő, mert más a ruházata, a vallása, a nyelve és a történelme, hogy emiatt éheznek, sérül és hal meg, s kell nélkülöznie a szeretteit. A terror elleni háború – Beck érvelése alapján – inkább azonosítható „másik csoportokkal”, mint ellenségnek tekinthető nemzetállamokkal. Ebből következően viszont a nemzetállamok felmentést kaphatnak a háborúk idejére érvényes konvenciók és szabályok alól. Ez viszont ahhoz vezet, hogy a nemzetállami játékszabályokat és az általánosan elfogadott jogvédelmet, egyezményeket és előírásokat felváltják a mindenféle állam fennhatósága alól kikerült egyének és közösségek elleni fellépések. Ez pedig az erőszakhoz, az antihumánus tettek eszkalációjához, végső soron a véget nem érő orwelli állam háborújához vezet.¹²

Márpedig a szervezeti és az állami bűnözéssel foglalkozó tanulmányok központi tétele annak hangsúlyozása, hogy a *súlyos bűnök csaknem mindig az erős hatalom produktumai*. Fontos következménye ennek, hogy minél erősebb a hatalomkoncentráció, annál nagyobb annak az esélye, hogy bűncselekmények kapcsolódjanak hozzá.¹³ És az sem hagyható figyelmen kívül – legalábbis ha a nagyságrendeket is össze kívánjuk hasonlítani –, hogy noha egy bűnöző csoport megfélemlíthet egy szomszédot, egy tekintélyelvű államvezető a teljes lakosságot félemlítheti meg. S miközben bűnöző szindikátusok gyakori jellemzője, hogy illegális drogokat állítanak elő a szomszédságban, a fegyveres erők gyerekekből és felnőttekből verbuvált csapatokkal félemlíthetnek meg idegeneket.¹⁴ E körbe sorolódnak az

¹¹ Naomi Klein: *Shock doctrine: the rise of disaster capitalism*. Picador, 2007; Saskia Sassen: *Globalization and its discontents. Essays on the new mobility of people and money*. New Press, New York, 1998; Joseph E. Stiglitz: *Globalization and its discontents*. Norton, New York, 2003. Idézi Raymond J. Michalowski: i. m. 306. o.

¹² Barbara Hudson: *Difference, diversity and criminology: The cosmopolitan vision*. *Theoretical Criminology*, vol. 12, no. 3, 2008, p. 285.

¹³ Raymond J. Michalowski: i. m. 311. o.

¹⁴ Uo.

Ugandában¹⁵, Ruandában¹⁶ vagy Nigériában¹⁷ végrehajtott *emberiesség elleni bűntettek* (amelyek egy része, követve a háborúk több évezredes hagyományait, a szexuális erőszak keretében valósult meg a legkegyetlenebb formájában¹⁸), vagy Bedlam tragédiája.¹⁹ Ezek azért tartoznak az állam bűnözéséhez, mert az állami kormányzat által fenntartott hadsereg követte el a kegyetlenségeket.

Christopher W. Mullins álláspontja szerint a *nemzetközi jog definícióját követve* ugyanis *állam által elkövetett bűncselekmény* valamennyi olyan akció, amely megsérti a nemzetközi jogot és/vagy az adott állam saját jogát, amennyiben ezek az akciók olyan személyekhez kötődnek, akik az állam nevében viszik véghez tetteiket, tekintet nélkül a személy gazdasági, politikai és ideológiai érdekeire.²⁰ Az állambűnözés definiálása azért is fontos, mert e nélkül lehetetlen meghatározni e bűncselekményfajta áldozati létszámát.²¹ Noha az állambűnözés címkézése eltérő (így például politikai bűnözés, kormányzati bűnözés, állam által szervezett bűnözés), mégis a legtöbb tudós, aki ezen a szakterületen dolgozik, egyetért abban, hogy a *kormányzati vagy állami bűnözés illegális, szociális sérelmet okoz, vagy olyan tetteket foglal magában, amelyek esetében az állam és hivatalainak előnyei ellentétesek azokkal a célul kitűzött hasznokkal, amelyek érdekében ezeket a hivatalokat az állampolgárok szolgálatára létrehozták*. A politikai szereplőkhöz és szervezetekhez kapcsolódó bűnözésnek ez a megközelítése összhangban van *Clinard*

¹⁵ Christopher W. Mullins – Dawn L. Rothe (2008a): i. m.

¹⁶ Christopher W. Mullins: 'He Would Kill Me With His Penis': Genocidal Rape in Rwanda as a State Crime. *Critical Criminology*, vol. 17, 2009, pp. 15–33.

¹⁷ A vizsgálatok szerint a nők elleni erőszakos cselekmények elkövetői többnyire az állami biztonsági szolgálat emberei. Az is nyilvánvaló, hogy a különféle nemzetközi szervezetek szankciói teljes mértékben hatástalanok az olajat mint fegyvert használó Nigéria hatalmi elitje, az őket kiszolgáló korrump hivatalnokok számára. Emily Lenning – Sarah Brightman: Oil, Rape and State Crime in Nigeria. *Critical Criminology*, vol. 17, 2009, pp. 35–48.

¹⁸ Lásd Christopher W. Mullins: i. m.; továbbá az egykori Jugoszlávia területére vonatkoztatva Claudia Card: Rape as a weapon of war. *Hypatia*, vol. 11, no. 4, 1996; Todd A. Salzman: Rape Camps as a Means of Ethnic Cleansing: Religious, Cultural, and Ethical Responses to Rape Victims in the Yugoslavia. *Human Rights Quarterly*, vol. 20, 1998; A szudáni Dárfúr példáján: Sudan, Darfur: Rape as a weapon of war: Sexual violence and its consequences. Amnesty International, London, 2004; The crushing burden of rape: Sexual violence in Darfur. Médecins Sans Frontières, Netherlands, 2005; Christopher W. Mullins – Dawn L. Rothe (2007): i. m.; Five years on: No justice for sexual violence in Darfur. Human Rights Watch, New York, 2008

¹⁹ Christopher W. Mullins – Dawn L. Rothe (2008b): i. m.

²⁰ Christopher W. Mullins: i. m. 5. o.

²¹ David Kauzlarich – Rick A. Matthews – William J. Miller: Toward a Victimology of State Crime. *Critical Criminology*, vol. 10, 2001, p. 175.

és Quinney 1973-as klasszikus elhatárolási-fogalmi rendszerével.²² Ők a hivatásbeli és a közösségi bűncselekmények között tettek különbséget, rámutatva azok leglényegesebb közös vonására, nevezetesen: *mind a kormányzati, mind az állami bűnözés a szervezeti bűnözés egyik fajtája.*

Kauzlarich, Matthews és Miller a kormányok által elkövetett bűnöket a következőképp csoportosítja²³:

- 1) Hazai–nemzetközi kormányzati bűncselekmények (Domestic–International Governmental Crime; DIGC). Ide azok a cselekmények tartoznak, amelyek valamely ország földrajzi joghatályán belül sértik meg a nemzetközi jog²⁴ vagy az emberi jog standardjait. Például a nemzetközi egyezmények (így egyebek mellett a Polgári és politikai jogok egyezménye, a faji megkülönböztetés valamennyi formájának tilalmáról szóló egyezmény, a nők politikai jogairól szóló egyezmény, továbbá a nukleáris kísérletek tilalmáról szóló egyezmény) megsértése tartozik e fogalomkörbe.
- 2) Hazai–hazai kormányzati bűncselekmények (Domestic–Domestic Governmental Crime; DDGC). Ez magában foglalja azokat a cselekményeket, amelyek valamely ország földrajzi joghatályán belül a saját állam büntető vagy közigazgatási jogszabályaiba ütköznek.²⁵ E bűncselekmények körébe tartoznak a rendőri erőszaknak azok az esetei, amelyek az eljárási jog, az alkotmány és a polgári jog szabályaiba ütköznek.
- 3) Nemzetközi–nemzetközi kormányzati bűncselekmények (International–International Governmental Crime; IIGC). Ide azok a kormányzat által elkövetett bűncselekmények tartoznak, amelyek az adott állam földrajzi joghatályán kívül sértik meg a nemzetközi jog²⁶ vagy az emberi jogok standardjait.
- 4) Nemzetközi–hazai kormányzati bűncselekmények (International–Domestic Governmental Crime; IDGC). E körbe tartoznak azok a kormányzat által

²² Marshall B. Clinard – Richard Quinney: *Criminal Behavior Systems: A Typology*. Holt, Rinehart, and Winston, New York, 1973

²³ David Kauzlarich – Rick A. Matthews – William J. Miller: i. m. 178–183. o.

²⁴ David Kauzlarich: *A criminology of the nuclear state*. *Humanity and Society*, vol. 19, 1995, p. 40.

²⁵ Uo. 41. o.

²⁶ Uo.

külföldön elkövetett bűncselekmények, amelyek az adott állam saját büntető- vagy közigazgatási törvényeibe ütköznek.²⁷

William Chambliss az előbbi kört szűkítve, az államilag szervezett bűnözést (state-organised crime) állítja a figyelem középpontjába, amit a következőképp definiál²⁸: Az állam által szervezett bűnözés legfontosabb típusa azokat a tetteket tartalmazza, amelyeket a jog kriminálisnak minősít, és az állami hivatalnokoknak az államot képviselő foglalkozásaival vannak kapcsolatban. Példaként említhető a szerzői jogok bitorlása, a csempészés, a politikai gyilkosság, a bűnözői összeesküvés, továbbá az állam tevékenységét korlátozó jogszabályok erőszakos megsértése során bűnsegédként megvalósuló állami bűnpártolás. Nem tartoznak az állam által szervezett bűnözés fogalmába azok a cselekmények, amelyek hasznát csak egyes közhivatalnokok élvezik, így például a vesztegetések, ugyanígy a rendőrség által magánszemélyekkel szemben alkalmazott meg nem engedett erőszak, kivéve ha az erőszak e formáját a büntetőtörvény tartalmazza, tehát része a hivatalos politikának. Hasonló állásponton van az őt követő Gregg Barak²⁹, s a fogalmi rendszer tisztázáshoz jelentősen hozzájárult David O. Friedrichs³⁰, aki megkísérelte az állam és annak kormányzata által elkövetett bűncselekmények szétválasztását és rendszerezését. Az eszmecserék eredményeként Chambliss korábbi definícióját a következőkkel javasolta kiegészíteni³¹: az államilag szervezett bűnözés fogalmába tartozik „az a magatartás, amelyik olyan nemzetközi egyezményeket és elveket sért meg, amelyeket nemzetközi testületek bíróságai és egyezményei hoztak létre”.

Vannak, akik úgy vélik: a hatalom vagy az állam bűnözése integrálható a bűncselekmények többségét alkotó úgynevezett közterületi bűncselekmények (street crimes) elméletébe. Ezek a kutatók a hagyományos teóriák szerint haladva³² olyan integrációs

²⁷ Uo.

²⁸ William J. Chambliss: State-organized crime. *Criminology*, vol. 27, 1989, p. 184. Idézi Rick A. Matthews – David Kauzlarich: State crimes and state harms: a tale of two definitional frameworks. *Crime, Law and Social Change*, vol. 48, 2007, p. 45.

²⁹ Gregg Barak: i. m.

³⁰ David O. Friedrichs: State crime or governmental crime: Making sense of the conceptual confusion. In: Jeffrey Ian Ross (ed.): *Controlling state crime*. Garland, New York, 1995, pp. 53–79.; David O. Friedrichs: *State crime: Volumes I & II*. Ashgate, Dartmouth, 1998; David O. Friedrichs: *Trusted criminals: White collar crime in contemporary society*. 3rd ed. Wadsworth, Belmont, 2007

³¹ William J. Chambliss: Commentary. *Society for the Study of Social Problems Newsletter*, vol. 26, no. 1, 1995. Idézi Ronald C. Kramer – Raymond Michalowski (2005): i. m. 447. o.

³² John Braithewaite: *Crime, shame, and reintegration*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989; Charles Tittle: *Control balance: Toward a general theory of deviance*. Westview Press, 1995

modellt alkottak, amelyik alkalmas azonos (így például szervezeti vagy interakciós) szinten analizálni a szóban forgó cselekményeket is.³³ Ezzel összefüggésben azonban Dawn Rothe és Christopher Mullins³⁴ rámutatott arra, hogy amíg egyrészt ez az integrációs törekvés bizonyos bűncselekmények kevésbé komplex analizésének egyfajta akceptálható formája lehet, addig az állam bűncselekményei lényegesen összetettebbek annál, mintsem hogy egy kalap alá lehetne őket venni a hagyományos bűncselekményekkel. A hatalom- vagy állambűnözés különféle megnyilvánulási formái magukban foglalják a történelmet, a kultúrát, a politikát, az ideológiát, a nemzetközi relációkat, a jogot és a gazdaságot. A bűnözés elméletének tehát eléggé rugalmasnak kell lennie ahhoz, hogy adaptálja és befogadja ezeket a tényezőket.³⁵ A hivatkozott megállapítás értelemszerűen kiterjeszhető a szervezeti, így a vállalati bűnözés legkülönfélébb formáira is. Itt szükséges megjegyezni: mindazoknak, akik a hatalom és a bűnözés összefüggéseivel kívánnak foglalkozni, alaposan ismerniük kell az adott társadalomban működő hatalmi hálózatot.³⁶

E rész lezárásaként említem meg, hogy az úgynevezett *kritikai kriminológiát* (critical criminology) művelők körébe sorolt tudósok egy új megközelítéssel hívták fel magukra a figyelmet. Abból indultak ki, hogy a különféle, egymással is korporatív kapcsolatban működő szervezetek történelmileg beépültek az államszervezetekbe, illetve a kormányzatok működésébe. Ebből a felismerésből bontakozott ki a *radikális* vagy más néven: *kritikai kriminológia és viktimológia*. Utóbbi tárgya az államilag szervezett ártalom és erkölcstelenség³⁷, ami sokféle módon valósulhat meg, korántsem csak az előzőekben megemlített, többnyire fegyveres konfliktusok formájában.

³³ Gregg Barak: Integrating criminologies. Allyn and Bacon, Boston, 1998

³⁴ Dawn L. Rothe – Christopher W. Mullins: Symbolic gestures and the generation of international social controls: The International Criminal Court. Lexington Books, Lanham, 2006; Dawn L. Rothe – Christopher W. Mullins (2008): i. m.

³⁵ Dawn L. Rothe: i. m. 51. o.

³⁶ Paddy Hillyard: Innaginative Crimes or Crimes of the Imagination. In: Steve Tombs – Dave Whyte (eds.): Unmasking the Crimes of the Powerful. Scrutinizing States & Corporations. Peter Lang, New York, 2003, p. 224.

³⁷ Richard Quinney: Who is the victim? Criminology, vol. 10, no. 3, 1972, pp. 314–323.; David O. Friedrichs: Victimology: A consideration of the radical critique. Crime and Delinquency, 1983, April, pp. 283–294.; David Kauzlarich: A criminology of the nuclear state. Humanity and Society, vol. 19, 1995, pp. 37–57.; David O. Friedrichs: Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society. Wadsworth, New York, 1996. Idézi David Kauzlarich – Rick A. Matthews – William J. Miller: i. m. 173. o. További történeti-irodalmi ismertetést a kutatási irányok változásáról lásd uo.

Erőfölény és gazdasági erő, erőfölénnyel visszaélés a gazdasági életben

A szervezetek (eminensen: a vállalatok) tevékenységének áttekintése során gyakran kerül szóba az erőfölénnyel élés, bár e fogalom a szakirodalomban inkább az erőfölénnyel visszaélés témakörnyezetében honosodott meg.

A kapitalista berendezkedésű országok körében legjellemzőbb a *gazdasági erőfölénnyel visszaélés*, aminek egyik megvalósulási formája a nagyvállalatok által szervezeten elkövetett gazdasági csalás. Ennek méreteit jól jellemzi, hogy az Egyesült Államokban 1968-ban a rablások során a szövetségi kereskedelmi bizottság (Federal Trade Commission) által becsült kárösszeg ötvenötmillió dollárra, a felderített üzleti csalásoké egybillió dollárra tehető.³⁸ Az Egyesült Államokban már a hatvanas években kimutathatók voltak az üzleti életben a piaci és a hatalmi (kormányzati) kontroll közötti kapcsolatok³⁹ csakúgy, mint a nagyvállalatok (például hadiipari, mezőgazdasági exportcégek) összefonódása a kormánnyal, annak exporttevékenységével.⁴⁰ Ma is érvényes *Frank Pearce* csaknem négy évtizeddel ezelőtt tett megállapítása: a vállalatok bűncselekményeinek elemzése során végül ahhoz az alapkérdéshez lyukadunk ki, hogy az amerikaiak és a világ miképp vélekedik a szabad vállalkozás rendszeréről.⁴¹

Számos tapasztalat alapján visszatérően felmerül a kérdés, hogy az állam szabályozó szerepe a kapitalista piacgazdaság viszonyai között meddig terjedjen ki. Úgy tűnik, hogy a szavak és a tények ebben a kérdésben sincsenek mindig összhangban egymással. *Ha-Joon Chang* hívja fel a figyelmet arra, hogy egyrészt a mai gazdag országok többsége a születőben lévő iparuk támogatására használta a protekcionizmus eszköztárát, másrészt még az olyan, a szabad kereskedelméről híres országban is, mint például Szingapúr, a kibocsátás több mint húsz százalékát az állami cégek adják, ami épp kétszerese a nemzetközi átlagnak.⁴² Ebből levonható az a következtetés, hogy nem az állam szabályozó szerepének kiterjedtsége, s nem is az állami rész tulajdon nagysága, hanem a *különböző érdekcsoportok*

³⁸ Frank Pearce: *The Powerful. Marxism, Crime and Deviance*. Pluto Press, London, 1976, p. 93.

³⁹ Uo. 95–96. o.

⁴⁰ Uo. 101–102. o.

⁴¹ Uo. 105. o.

⁴² *Ha-Joon Chang*: 23 dolog, amit nem mondanak el a kapitalizmusról. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013, 108–109. o. [HVG Könyvek]

közreműködésének szabályozottsága határozza meg valamely ország vagy régió állami és privát szektora működésének minőségét.

Szuchy Róbert utal arra, hogy az erőfölényre számos *definíciót* alakított ki a joggyakorlat.⁴³ Hivatkozik egy 1979-es európai bírósági határozatra⁴⁴, amelyik szerint a testület „a Hoffmann-La Roche ítéletben az erőfölényt úgy definiálta, mint olyan hatalmat, lehetőséget, amely akadályát képezheti annak, hogy egy vállalat függetlenül, önállóan járhasson el a versenytársak, az ügyfelek és a fogyasztók irányában”. Szuchy kifejti továbbá, hogy az Európai Bizottság „az erőfölényt 1990-ben a Renault/Volvo ügyben⁴⁵ úgy határozta meg, mint olyan hatalmat, amely segítségével úgy lehet árat emelni, hogy az nem jár a piaci részesedés csökkenésével. Hasonlóan a Renault/Volvo üggyhez, a Fiat Geotech/Ford New Holland ügyben⁴⁶ is megemlíti az áremelkedések lehetőségére vonatkozó hatalmat, mint tényezőt. Tehát az erőfölényt arról az oldalról közelítették meg ezekben az ügyekben, hogy az erőfölénnyel rendelkező vállalkozás képes az árakat a termelési költségek növelése nélkül emelni anélkül, hogy a piaci részesedés csökkenne.”

Az Európai Unió ide vonatkozó legfontosabb irányelvei a következőkben foglalhatók össze⁴⁷: gazdasági erőfölény egy vállalkozás által élvezett olyan gazdasági erővel való visszaélés, amely lehetővé teszi számára, hogy a releváns piacon a hatékony piaci versenyt jelentősen korlátozza azáltal, hogy módjában áll a többi versenytárstól, az ügyfelektől és végső soron a fogyasztóktól érzékelhető függetlenséggel eljárni. Alanya egy vagy több magánvállalat. A levezetésből kiténik, hogy az EU az erőfölényt mint megállapítható ténytet már önmagában visszaélésként definiálja, azaz elítélendőnek nyilváníja.

Az uniós szabályozás kimondja, hogy a belső piaccal összeegyeztethetetlen és tilos a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés a belső piacon vagy annak egy je-

⁴³ Szuchy Róbert: Az összefonódás – ellenőrzés európai uniós szabályai a jogbiztonság tükrében. PhD-értekezés, 2009, 91. o. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5676_section_1522.pdf

⁴⁴ Az Európai Bíróságnak a C-85/76. számú Hoffmann-La Roche&Co. kontra Bizottság-ügyben 1979. február 13-án hozott ítélete. EBHT, 1979, I-461. o.

⁴⁵ IV/M.04, Renault/Volvo, 1990. november 7.

⁴⁶ IV/M.09, Fiat Geotech/Ford New Holland, 1990. február 8.

⁴⁷ A Bizottság 330/2010/EU rendelete az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. cikke (3) bekezdésének vertikális megállapodások és összehangolt magatartások csoportjaira történő alkalmazásáról. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0330&from=HU>

lentős részén akár egy, akár több vállalat által, ha ez hatással lehet a tagállamok közötti kereskedelemre. A jogszabály pontos szövege a következő:

„Ha a Szerződések másként nem rendelkeznek, a belső piaccal összeegyeztethetetlen a tagállamok által vagy állami forrásból bármilyen formában nyújtott olyan támogatás, amely bizonyos vállalkozásoknak vagy bizonyos áruk termelésének előnyben részesítése által torzítja a versenyt, vagy azzal fenyeget, amennyiben ez érinti a tagállamok közötti kereskedelmet” [107. cikk (1) bek.]

Visszaélésszerű magatartásnak tekintendők különösen a következők:

- a) felfaló ár, túlzott, illetve diszkriminatív ár, „hűség”-kedvezmények;
- b) szerződéskötés megtagadása;
- c) szállítás megtagadása (United Brands, továbbértékesítési tilalom);
- d) tisztességtelen üzleti feltételek kikötése;
- e) árukapcsolás (a szerződések megkötésének függővé tétele olyan kiegészítő kötelezettségeknek a másik fél részéről történő vállalásától, amelyek sem természetüknél fogva, sem a kereskedelmi szokások szerint nem tartoznak a szerződés tárgyához);
- f) egyenértékű ügyletek esetén eltérő feltételek alkalmazása az üzletfelekkel szemben.

Külön ki kell térni az *állami támogatások* egyes eseteire, amelyek az uniós szabályozás értelmében tiltott gazdasági beavatkozások, és a támogatott vállalatot gazdasági erőfölénnyel visszaéló helyzetbe hozzák. Államiaknak tekintendő az a támogatás, amelyik

- államtól származik;
- meghatározott piaci szereplő(k)nek nyújtott gazdasági előnyt jelent (például pénz, adócsökkentés, állami garancia);
- érvényesül a szelektivitás követelménye, azaz nem általános hatályú.

Az előbbivel egy tekintet alá esik az a támogatás is, amelyet egy magánalapítvány állami pénzből juttat. Az állam (tág fogalom), és minden olyan szerv e körbe sorolandó, amelyik közpénzből folytatja a tevékenységét. Értelemszerűen e körbe tartoznak a közfeladatot ellátó szervek, továbbá a regionális és helyi önkormányzatok.

A magyarországi szabályozásra áttérve, ugyanerről a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló, többször módosított 1996. évi LVII. törvény (az úgynevezett *versenytörvény*) „lágyabban” fogalmaz, amidőn a következő meghatározást nyújtja: gazdasági erőfölényben van az érintett piacon,

aki gazdasági tevékenységét a piac többi résztvevőjétől nagymértékben függetlenül folytathatja, anélkül hogy piaci magatartásának meghatározásakor érdemben tekintettel kellene lennie versenytársainak, szállítóinak és üzletfeleinek vele kapcsolatos piaci magatartására. Gazdasági erőfölényben lehet egy vállalkozás, illetve vállalkozáscsoport vagy több vállalkozás, illetve több vállalkozáscsoport közösen (22. §).

A visszaélés egyes formáiról a *versenytörvény* a következők szerint rendelkezik (21. §):

Tilos a gazdasági erőfölénnyel visszaélni, így különösen:

- a) az üzleti kapcsolatokban – ideértve az általános szerződési feltételek alkalmazásának esetét is – tisztességtelenül vételi vagy eladási árakat megállapítani, vagy más módon indokolatlan előnyt kikötni, vagy hátrányos feltételek elfogadását kikényszeríteni;
- b) a termelést, a forgalmazást vagy a műszaki fejlődést a végző üzletfelek kárára korlátozni;
- c) indokolatlanul elzárkózni az ügylet jellegének megfelelő üzleti kapcsolat létrehozásától, illetve fenntartásától;
- d) a másik fél gazdasági döntéseit indokolatlan előny szerzése céljából befolyásolni;
- e) az árut az ár emelését megelőzően vagy az ár emelkedésének előidézése céljából, vagy egyébként indokolatlan előny szerzésére, illetve versenyhátrány okozására alkalmas módon a forgalomból indokolatlanul kivonni, illetve visszatartani;
- f) az áru szolgáltatását, átvételét más áru szolgáltatásától, átvételétől, továbbá a szerződéskötést olyan kötelezettségek vállalásától függővé tenni, amelyek természetüknél fogva, illetve a szokásos szerződési gyakorlatra figyelemmel nem tartoznak a szerződés tárgyához;
- g) azonos értékű vagy jellegű ügyletek esetén az üzletfeleket indokolatlanul megkülönböztetni, ideértve olyan árak, fizetési határidők, megkülönböztető eladási vagy vételi feltételek vagy módszerek alkalmazását, amelyek egyes üzletfeleknek hátrányt okoznak a versenyben;

- h) a versenytársaknak az érintett piacról való kiszorítására vagy a piacra lépésük akadályozására alkalmas, nem a versenytársakéhoz viszonyított nagyobb hatékonyságon alapuló, túlzottan alacsony árakat alkalmazni;
- i) a piacra lépést más módon indokolatlanul akadályozni; vagy
- j) a versenytárs számára indokolatlanul hátrányos piaci helyzetet teremteni, vagy gazdasági döntéseit indokolatlan előny szerzése céljából befolyásolni.

Az erőfölény gyakorlati értelmezéséhez nyújt segítséget *Dán Judit*, aki az erőfölény negatív megközelítését mutatja be, amikor arról szól, hogy az érintett földrajzi piac meghatározása során nem beszélhetünk erőfölényről abban a földrajzi térségben, amelyre nézve az adott árut illetően a verseny feltételei azonosak.⁴⁸ Megjegyzi továbbá, hogy kétféle magatartástípust különböztethetünk meg: a korlátozót és a kizsákmányolót. A gazdasági erőfölényes helyzet kritériumai a piaci részesedés, a versenytársak piaci részesedése, a piacra lépési akadályok, egyéb piaci jellemzők, a vagyoni, pénzügyi, jövedelmi helyzet, továbbá a szellemi források.⁴⁹ Összhangban a magyar versenytörvénnyel a visszaélésnek több típusát emeli ki, amelyek közül nevesíthetően legfontosabbak a következők: az árpolitikához kötődő visszaélések (túlzottan magas, felfaló vagy ragadozó ár, diszkriminatív árazás), a piaclezárás következményeként megvalósuló kizárólagos értékesítés, a szerződéskötés, illetve a szállítás megtagadása, az árukapcsolás, továbbá a kibocsátás visszafogása, a műszaki fejlődés akadályozása.⁵⁰

A rendelkezésre álló szakirodalom alapján nemcsak az állapítható meg, hogy az erőfölény értelmezésének csupán a gazdasági vonatkozásai kidolgozottak, társadalmi beágyazottsága viszont fehér folt, hanem az is, hogy az erőfölénnyel élés, de főként a visszaélés mintha valamiféle jogi korlátok közé szorítható és ekként szabályozható entitás volna. Mindkét esetben sugalmazottnak tűnik az eleve szándékos, tudatos magatartás. Meglehet, hogy jogi megközelítésből ez a felfogás, szemlélet elfogadható, sőt talán kifejezetten helyes, azonban semmiféle támpontot nem nyújt a jelenség kiváltó okainak és következményeinek a megértéséhez. Ezért nem meglepő, hogy az erőfölénnyel visszaélésnek is csak a gazdasági vetületeivel találkozhatunk a szakirodalomban.

Úgy vélem, hogy az erőfölény szabályozása „kívülről” politikai, „belülről” gazdasági feladatként fogható fel. (A kettő külön-külön egy-egy *erőtér*nek tekinthető; mindkettő viszonylagos önállósággal jellemezhető, ám egymással számos

⁴⁸ Dán Judit: A gazdasági erőfölénnyel való visszaélés. Előadás. [szabadsuli.hu](http://www.szabadsuli.hu), 2008. november 13. http://www.szabadsuli.hu/index.cgi?r=&v=&l=&mf=&p=eloadas_081113

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

szálon kapcsolódó hatalommal.) A *politikai erőtér* vizsgálata esetén elemezni célszerű azokat a társadalmi-szociális érdekekben megnyilvánuló előnyöket, valamint a hátrányokban jelentkező kényszereket, amelyek a politikai és a gazdasági hatalom mint két halmaz egymással való találkozására, egymásba olvadására területén fedezhetők fel. A *gazdasági erőtér* oldaláról mindenkor egy előny-hátrány (haszon-költség) elemzés valósul meg, aminek lehetséges optimalizálási igényével lép be az előbbi (a politikai) körbe. Erre a többoldalú megközelítésre különösen szükség mutatkozik, amióta a két feladat immár elszakadt a lokalitástól, s a nemzeti, sőt a regionális kereteket is kinőtte, azaz amióta gazdaság transznacionális-globális méreteket öltött.

Az erőfölénnyel élés és visszaélés megnyilvánulásakor jól megfigyelhető, hogy egyre jellemzőbb a *politikai és a gazdasági erőtér szereplőinek együttes fellépése*. A multi- és transznacionális vállalatok, termelési hálózatok tevékenységük során általában maguk mögött tudhatják egy vagy több politikai hatalmi tényező támogatását. Ez az ellenkező irányban is érvényes megállapítás: a politikai hatalom számos területen támaszkodhat a befolyási övezetébe sorolható gazdasági erőkre, erőforrásokra. Nem véletlen, hogy formálisan vagy informálisan általánosan elterjedt gyakorlat, hogy a két erőforrás úgynevezett *partneri megállapodásokat* köt egymással, ami egyet jelent azzal, hogy kölcsönösen, másoknál kedvezőbb feltételekben részesítik egymást. Ez együtt járhat bizonyos erőfölénnyel, amelynek visszaélésszerű vagy visszaélésmentes mivoltáról különböző fórumokon jogi formába öntött döntés születhet (lásd például a már említett EU-irányelvek vonatkozó részét).

Ebben a környezetben célszerű vizsgálni egy-egy *vállalat, vállalati menedzser* szerepét, tevékenysége lehetőségeit és korlátait. Az erő, illetve erőfölény már önmagában, a vele való visszaélés szándékos vagy luxuriózus megvalósulása ugyanis részint előre tervezhető, részint előre fel nem becsülhető olyan károk okozásával járhat, amely a rendszer illetően működése hiányában nem valósulhatna meg. A szándékos károkozással nem kívánok foglalkozni, annak különböző megvalósulási módjait, az előidéző okokat, a következmények feltárását a gazdasági büntetőjog alaposan, a gazdasági bűncselekményekkel foglalkozó kriminológiai kutatások pedig részben eddig feltárták. Az igazi kihívás a korábbiakban már említett *nem várt, figyelembe nem vett, sőt kifejezetten nem kívánt, rövid és hosszú távon jelentkező mellékhatások megismerése és rendszerezése* lehet.

A nem szándékoltan okozott rövid és hosszú távú károkozások elemzése nem nélkülözheti azok *etikai vonatkozásait*. Csak az e körbe sorolható fő kérdések tisztázása után célszerű azt vizsgálni, hogy valamely döntés, tett jogi szempontból milyen megítélés alá kell hogy essen. Vizsgálódásunkat innentől az *élet, testi*

épség és egészség megsértése és/vagy veszélyeztetése körére korlátozzuk. Morál és érdek konfliktusakor – amint ezt korábban már érintettem – a normalitás és a deviancia határmezsgyéjén inogva kell állást foglalnunk a támogatott, a túrt és a tiltott magatartásokról. Jelenlegi ismereteink már elégségesek annak rögzítésére, hogy a hagyományos felfogás újraértelmezésére, a korábbi álláspontokat meghaladó, s egyúttal azokkal részben vagy egészben szembemenő felfogás elfogadására látszik esély. Vannak és lesznek olyan tettek, amelyek megítélésekor paradigmaváltásra van, illetve lesz szükség.

A továbbiakban két irányban nyitok: egyik a transz- és multinacionális vállalatok erőfölényének érvényesítése részeként tekinthető munkavégzés, ennek során a keletkező kárkövetkezmények vizsgálata; a másik az erőfölény megtartása, megszerzése érdekében végzett munka során a környezetterhelés, túlterhelés esetén a környezet megkárosításának elemzése.⁵¹ Akár a távol-keleti (például indiai) vegyi és más (például ruha-) ipari tevékenységnek a munkavégzőket érintő, akár az említett tevékenységek más rövid távú (például a közvetlen környezetet érő egészségkárosodások), akár hosszú távú (például atomerőművek sugárszennyezési kockázata) felveti a morális felelősség kérdését összetársadalmi, gazdasági ágazati és vállalati szinten. Az említett veszélyjelenségek közös jellemvonása, hogy nem kell valamit szándékosan megtenni, mert az is elég lehet, ha nem teszünk ellenük semmit vagy eleget.

A most tárgyalt körben a döntések előkészítése során gyakran kizárólag két tényezőre irányul a figyelem: a gazdasági érdekre és a jogi eszköztárral felvértezett hatalom lehetséges (válasz)reakcióira. Kimarad a döntés-előkészítés során egy fontos kérdés elemzése, nevezetesen: szabad-e valamit megtenni? E kérdés pedig továbbiakat involvál. Ilyenek a következők: Morálisan elfogadható-e valamely döntés, ha a rákövetkező cselekvés és annak lehetséges (és belátható) következménye kártételhez vezet? Vagy, ellenkezőleg: morális megfontolás nem számít, csak az, hogy lehetőségben áll-e valamit megtenni vagy sem? És ha ez a lehetőség adva van, és a cselekedet a jó erkölcsbe ütközik, ám jogszabály nem tiltja, akkor megtehetem-e? Általános érvényű lehet az „ami nem tilos, az szabad” gondolkodásmód? Elfogadható szemléletmód, amelyik azt a felfogást váltja valóra, hogy mindent megteszek, ami itt és most az érdekeimet szolgálja, s amit, erőfölényemet kihasználva képes vagyok megtenni? Akkor is helyénvaló ez az álláspont, ha ezáltal az erőfölényért vívott küzdelemben felülkerekedve a gyengébbnek hátrányt, kárt, veszteséget okozok? Amikor e kérdésekre igenlő a válasz, erkölcsi értelemben ekkor vált

⁵¹ Mindkettőről külön-külön is, meg együttesen is számos példa található abban a készülő monográfiában, amelyiknek része a jelen tanulmány.

át az erőfőlény kihasználása az erőfőlényvel visszaélésbe. A jelen világunkra jellemző törvényszerűségek helyes ismeretéről tesz tanúbizonyságot, aki úgy véli: az erőfőlényvel visszaélés egyre fokozódó mértékben *mindennapi életünk szerves része*. Minél inkább globalizálódik a világ, annál inkább. A korlátozásra hivatott, és a korábbi évtizedekben még többé-kevésbé feladatukat betölteni képes különböző fékek és ellensúlyok, még azokban az esetekben is, amikor és ahol fellelhetők, egyre erőtlenebbek.

Az erőfőlényvel visszaélés *globális elterjedéséhez* számos tényező járul hozzá. Ezek némelyike feltűnésmentesen van jelen a mindennapjaink tetteit motiváló elemek között. Szerepük abban tér el a többitől, hogy hatásukra a tett és a következménye közötti oksági lánc a megszokottól (és esetleg a várttól) alapvetően eltérhet. *Két példa* egyértelművé teheti, hogy mire gondolok.

Az *első* körbe sorolhatók a gazdag régiókból a szegényekbe áttelepített gyártási-munkavégzési módszerek. Manapság mi sem természetesebb, mint hogy a munkabiztonság csakúgy, mint a munkavégzési módok teljesen mások egy európai és egy dél-ázsiai ország azonos minőségű terméket előállító üzemében. Az élet, testi épség, egészség értéke az utóbbi régióban olykor lényegesen kevesebb, mint az előbbiben. Ez az állapot ott még normális, itt már nem. (Legyen bármilyen magyarázó ok, mint például a hagyomány, az igénytelenség, a fel nem ismert lehetőségek, az újfajta, s ezért veszélyeiben még ott fel nem tárt munkakörülmények és más hasonló.) Kérdés, hogy a világ egyik térségében az olyan alacsony biztonsági színvonal morálisan elfogadható-e, amelyik egy másikban (abban, amelyik a munka megrendelőjének anyaországa) elfogadhatatlan. Vagy – mint én gondolom – ez a kapitalizmus egyik vadhajtásának, nevezetesen az erőfőlényvel való visszaélésnek elfogadhatatlan, ám a munkavégzés helyszínén nem szankcionált, a megrendelő helyszínén pedig eltúrt formája?

Az előbbiekhöz hasonlóan vélekedik *Al Gore*: „Amikor a befektetők és vezérigazgatók a növekedésnek egy olyan meghatározására összpontosítanak, amely nem veszi figyelembe a cégek tevékenységének otthont adó közösségek egészségét és jólétét, a munka országnak elvágó alkalmazottak egészségét és a cégek működésének a környezetre gyakorolt hatásait, akkor hallgatólagosan úgy döntenek, hogy semmibe vesznek bizonyos lényeges tényeket, amelyek könnyen fenntarthatatlanná tehetik a valódi növekedést.”⁵²

A *második* fajta visszaélési forma alapjául vegyük példának egy hagyományos kályha és egy atomerőmű felrobbanását. A lehetséges következmények tekintetében az egyik egy mindenki által használt létfontosságú eszköz, amely viszonylag

⁵² Al Gore: A jövő. A globális változás hat mozgatórugója. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013, 27. o. [HVG Könyvek]

ritka és erősen korlátozott kört érintő veszélyforrás, s amelynek biztonságos működtetéséhez nem szükséges különösebb szakismeret. És milyen a másik? Nos Csernobil és Fukusima óta tudjuk... Ezzel kapcsolatban egyetlen kérdés tehető fel: morálisan elfogadható-e a „tüllövés”, tehát az az állapot, amelybe a világot a gazdag országok politikai és gazdasági hatalommal bíró vezetői behajszolták, s amelyből a kiút legcsekélyebb esélye sem látszik?

Mindkét területet egyazon kérdés érinti: a mai világ valósága szempontjából melyik etikai felfogás a követett, s melyik a követendő? Elégséges-e a szándéketikában megfogalmazott parancsokat teljesíteni, vagy a tett és a következmény valós, valószínű és lehetséges kimenetelét is a morálisan helyes döntés részének kell(ene) tekinteni? Megengedhető-e egyfajta *kettős morál* gyakorlása mindennapjaink tetteinek megítélésében? Ez egy olyan egyszerű kérdésre adott igen-nem válasszal eldönthető, mint hogy *vajon ami az első (gazdag) világ területén követendő és kikényszerítendő norma valamennyi felelős döntéshozó (így például egy transznacionális termelési hálózat menedzsere) számára, az a harmadik világban negligálható-e.*

Mai problémáink gyökerei természetesen nem új keletűek, hiszen a kapitalizmus kialakulásától fogva a rendszer lényege a haszonelvűség, a profittermelés – miként erről korábban már ugyancsak szó volt. Legalább kétszáz éve a gazdaságot a rövid távon elérhető haszon ígérete mozgatja, nemigen törődve az ezzel esetleg hosszú távon együtt járó veszteségekkel. Erre már *Marx* felhívta a figyelmet, amikor számos alkalommal a munka világában a termelőerők és a termelési módok aránytalanságával összefüggésben az emberek kizsákmányolásáról értekezett.⁵³ A természet kizsákmányolása pedig legalább a *Római Klub* – akkor még talán idejekorán érkező és a tüllövésről elmélkedő – figyelmeztetése óta köztudott. Így mára a rövid távon (esetleg) jelentkező haszon és a hosszú távon (biztosan) keletkező veszteség a politikai és a gazdasági hatalom egymást segítő és egyúttal egymással versengő szimbiózisa folytán a jelen és a jövő emberiségét olyan helyzetbe hozta, amely immár túlélésünkről szól, s amelynek pozitív kimenetele ma esélytelennek látszik.

Látnunk kell, hogy az érdekek maximális érvényesítése által a gazdasági versenyből származó haszon az erőfölénnyel élők és visszaélők számára is csak rövid távon látszik érvényesíthetőnek, miközben a morális szempontok érvényre juttatása a minimumon van, ebből fakadóan viszont a veszteség mind rövid, mind hosszú távon nagy valószínűséggel prognosztizálható. Tekintettel arra, hogy az „aki kimarad, az lemarad” mint gazdasági tapasztalat egyre fontosabb szerepet

⁵³ Természetesen arról se feledkezzünk meg, hogy az általa kínált alternatíva nem bizonyult kiútnak.

tölt be globális világban, ezért az erőfölénnyel visszaélés lehetőségei mind nagyobb jelentőségre tesznek szert a gazdasági és politikai kapcsolatokban. Ezzel együtt jár azonban egy a társadalom szövetében keletkező szakadás, amelynek jellemzője a végleg leszakadók, a reménytelenek és esélytelenek egyre növekvő száma. A távolság növekedésével a „lent” lévők immár a „fent” lévők számára nem tényezők, ami persze nem jelenti azt, hogy a „lentic” elérve egy kritikus tömeget, ne lennének alkalmasak arra, hogy a nekik megfelelő ideológiai támasz esetén a „fentiek” életét, viszonylagos nyugalma tönkretegyék. Hiszen ők a különböző lázadások, felkelések, forradalmak, háborúk kiváló „ágyútöltelékei” voltak a múltban, azok a jelenben és lesznek a jövőben is.⁵⁴

Az előadottak alapján esetleg felmerülhet az olvasóban az a feltételezés, hogy a fennálló életviszonyokat (tehát az erőfölény létét éppúgy, mint a vele való visszaélést) valamiféle megváltoztathatatlan, sorsszerű jelenségnek tekintem. Erről szó sincs. A döntéseket, a morálisan elfogadhatókat és elfogadhatatlanokat egyaránt, továbbá a jogszabályi engedélyeket és tilalmakat választási helyzetben lévő emberek hozzák. Szűkebben vett tárgyunkhoz visszatérve: felelős pozícióban dolgozó személyek (politikusoktól a bürokratakon keresztül a termelésirányító menedzserekig) határoznak arról, hogy – az adott rendszer keretei között(!) – hol húzhatók meg a tiltott, a túrt és a támogatott döntések határai. Melyek azok az érdekek, amelyek érvényesítése morálisan akceptálható, milyen jogi (és ezzel együtt kormányzati) környezetet teremtenek a lehetséges érdekérvényesítés kivitelezéséhez, a gazdasági és az állami élet összefonódásának milyen morális imperatívuszok szabnak határt, és így tovább.

Összegzés

Az erőfölénnyel visszaélésről makrokriminológiai megközelítésben *összegzően* a következőket állapíthatjuk meg.

Az erőfölényt a szakirodalom a gazdasági tevékenységek körére korlátozza, bár nem kétségesen ennél sokkal nagyobb kört érint, hiszen a biológiai és a társadalmi túlélés egyik fontos eleme. A gazdasági erőfölény lehetőséget nyújt a piaci szereplőnek arra, hogy a releváns piacon a hatékony versenyt korlátozza. Alanyai

⁵⁴ Az állítás alátámasztására legyen elegendő az Iszlám Állam (ISIS) nevű formáció harcosai között fellelhető, talajukat és perspektívát vesztett európai fiatalokra hivatkozni.

lokális, regionális és interkontinentális magánvállalatok, amelyek sok esetben szoros kapcsolatokat tartanak fenn kormányzati szervekkel.

Értelmezésünkben az erőfölénnyel visszaélés a hatalommal visszaélés szinonimája. A megvalósulás mértéke függ a környezettől, a lehetőségektől és a döntést hozó embertől. Az erőfölénnyel visszaélés eszközei és módszerei közé tartozik a gazdasági kényszer, a megfélemlítés, a lobbitevékenység, és a lehetséges kárkövetkezmények területi (földrajzi értelemben vett) áttelepítésének mint felkínálkozó lehetőségeknek az alkalmazása, továbbá a politikai nyomásgyakorlás, a laza jogi szabályozás és a kulturális normák adta feltételek kihasználása.

Az erőfölénnyel visszaélés hatásai és következményei között kiemelésre kívánkozna, hogy az előnyök többnyire rövid távon jelentkeznek, hátrányai gyakorlata már rövid távon, de jellemzően hosszú távon mutatkoznak meg. Épp ezért új kihívásokra végre új válaszok kellenének – de többnyire a régiak maradnak. *Erőfölény, erőfölénnyel visszaélés* a szándékos bűncselekmények többségének lényegi jellemzője. A megállapítás mind a makro-, mind a mikrokriminalitásra érvényes. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy sem maga a jelenség, sem az elkövetőség inkább nem új, csak mind a tartalom, mind a forma tér el a korábban megszokottól. Sajnos maga a válaszstratégia sem lép túl a tradíciókon, s már csak emiatt is az új körülmények közepette vagy késik, vagy – többnyire – inadekvát, illetve jellemzően a kettőnek az elegye. Az erőfölénnyel visszaélés társadalmi veszélyessége épp ebben rejlik.

Idézett irodalom

Barak, Gregg: *Crimes by the Capitalist State*. State University of New York Press, Albany, 1991

Barak, Gregg: *Integrating criminologies*. Allyn & Bacon, Boston, 1998

Boot, Max: Neither New nor Nefarious: The Liberal Empire Strikes Back. *Current History*, vol. 102, no. 667, 2003. <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/bush/boot.htm>

Braithwaite, John: *Crime, shame, and reintegration*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989

Card, Claudia: Rape as a weapon of war. *Hypatia*, vol. 11, no. 4, 1996

Chambliss, William J.: State-organized crime. *Criminology*, vol. 27, 1989

Chambliss, William J.: Commentary. *Society for the Study of Social Problems Newsletter*, vol. 26, no. 1, 1995

Chang, Ha-Joon: *23 dolog, amit nem mondanak el a kapitalizmusról*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013 [HVG Könyvek]

Clinard, Marshall B. – Quinney, Richard: *Criminal Behavior Systems: A Typology*. Holt, Rinehart, and Winston, New York, 1973

Dán Judit: *A gazdasági erőfölénnyel való visszaélés*. Előadás. szabadsuli.hu, 2008. november 13. http://www.szabadsuli.hu/index.cgi?r=&v=&l=&mf=&p=eloadas_081113

Dussich, John P. J.: Some Theoretical and Pragmatic Observations on the Abuse of Power. In: **Kaiser, Günther – Kury, Helmut – Albrecht, Hans-Jörg (eds.):** *Victims and Criminal Justice. Vol. 52/2: Particular Groups of Victims. Part 2*. Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, Freiburg, 1991, S. 677–688.

Friedrichs, David O.: Victimology: A consideration of the radical critique. *Crime and Delinquency*, April 1983

Friedrichs, David O.: State crime or governmental crime: Making sense of the conceptual confusion. In: **Ross, Jeffrey Ian (ed.):** *Controlling state crime*. Garland, New York, 1995, pp. 53–79.

Friedrichs, David O.: *Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society*. Wadsworth, New York, 1996

Friedrichs, David O.: *State crime: Volumes I & II*. Ashgate, Dartmouth, 1998

Friedrichs, David O.: The crime of the century? The case for the Holocaust. *Crime, Law and Social Change*, vol. 34, 2000

Friedrichs, David O.: *Trusted criminals: White collar crime in contemporary society*. 3rd ed. Wadsworth, Belmont, 2007

Frimpong, Kwame: *Victimising the Accused and the State Through Incarceration – The Experience of Botswana*. In: **Kaiser, Günther – Kury, Helmut – Albrecht, Hans-Jörg (eds.):** *Victims and Criminal Justice. Vol. 52/2: Particular Groups of Victims. Part 2*. Freiburg: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, 1991, pp. 733–745.

Gore, Al: *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013 [HVG Könyvek]

Hatchard, John: Victims of Crime and Abuse of Power in Africa: An Overview. In: **Kaiser, Günther – Kury, Helmut – Albrecht, Hans-Jörg (eds.):** *Victims and*

Criminal Justice. Vol. 52/2: Particular Groups of Victims. Part 2. Freiburg: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, 1991, pp. 689–732.

Hillyard, Paddy: Innaginative Crimes or Crimes of the Imagination. In: **Tombs, Steve – Whyte, Dave (eds.):** *Unmasking the Crimes of the Powerful. Scrutinizing States & Corporations.* Peter Lang, New York, p. 224.

Hudson, Barbara: Difference, diversity and criminology: The cosmopolitan vision. *Theoretical Criminology*, vol. 12, no. 3, 2008

Kaiser, Günther – Kury, Helmut – Albrecht, Hans-Jörg (eds.): *Victims and Criminal Justice. Vol. 52/2: Particular Groups of Victims. Part 2.* Freiburg: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, 1991

Kauzlarich, David: A criminology of the nuclear state. *Humanity and Society*, vol. 19, 1995

Kauzlarich, David – Kramer, Ronald C.: *Crimes of the Nuclear State: At Home and Abroad.* Northeastern University Press, Boston, 1998

Kauzlarich, David – Matthews, Rick A. – Miller, William J.: Toward a Victimology of State Crime. *Critical Criminology*, vol. 10, 2001

Klein, Naomi: *Shock doctrine: the rise of disaster capitalism.* Picador, 2007

Kramer, Ronald – Michalowski, Raymond J.: War, aggression, and state crime: A criminological analysis of the invasion and occupation of Iraq. *British Journal of Criminology*, vol. 4, no. 4, 2005

Kramer, Ronald C. – Michalowski, Raymond J.: The invasion of Iraq as state-corporate crime. In: **Michalowski, Raymond J. – Kramer, Ronald C. (eds.):** *State-corporate crime: Wrongdoing at the intersection of business, government.* Rutgers University Press, New Jersey, 2006, pp. 199–214.

Lenning, Emily – Brightman, Sarah: Oil, Rape and State Crime in Nigeria. *Critical Criminology*, vol. 17, 2009

Matthews, Rick A. – Kauzlarich, David: State crimes and state harms: a tale of two definitional frameworks. *Crime, Law and Social Change*, vol. 48, 2007

Michalowski, Raymond J.: Power, crime and criminology in the new imperial age. *Crime, Law and Social Change*, vol. 51, 2009

Michalowski, Raymond J. – Kramer, Ronald C. (eds.): *State-corporate crime: Wrongdoing at the intersection of business, government.* Rutgers University Press, New Jersey, 2006

Mullins, Christopher W.: 'He Would Kill Me With His Penis': Genocidal Rape in Rwanda as a State Crime. *Critical Criminology*, vol. 17, 2009

Mullins, Christopher W. – Rothe, Dawn L.: Darfur: The forgotten ones. *Critical Criminology*, vol, 15, no. 2, 2007

Mullins, Christopher W. – Rothe, Dawn L.: *Power bedlam, and bloodshed: State crime in post-colonial Africa*. Peter Lang Publishing, 2008 [2008a]

Mullins, Christopher W. – Rothe, Dawn L.: *Blood, power, and bedlam: Violations of international criminal law in post-colonial Africa*. Peter Lang, 2008 [2008b]

Neuman, Elias: *Victimization and Abuse of Power in the Latin American Prisons*. In: **Kaiser, Günther – Kury, Helmut – Albrecht, Hans-Jörg (eds.):** *Victims and Criminal Justice*. Vol. 52/2: *Particular Groups of Victims*. Part 2. Freiburg: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, 1991, pp. 747–762.

Pearce, Frank: *The Powerful. Marxism, Crime and Deviance*. Pluto Press, London, 1976

Quinney, Richard: Who is the victim? *Criminology*, vol. 10, no. 3, 1972

Ross, Jeffrey Ian (ed.): *Controlling state crime*. Garland, New York, 1995

Ross, Jeffrey Ian (ed.): *Varieties of State Crime and its Control*. Criminal Justice Press, New Jersey, 2000

Rothe, Dawn L. – Friedrichs, David O.: The state of the criminology of crimes of the state. *Social Justice*, vol. 3, no. 1, 2006

Rothe, Dawn L. – Mullins, Christopher W.: *Symbolic gestures and the generation of international social controls: The International Criminal Court*. Lexington Books, Lanham, 2006

Rothe, Dawn L. – Mullins, Christopher W.: Darfur and the politicalization of international law: Genocide or crimes against humanity. *Humanity and Society*, vol. 31, no. 1, 2007

Rothe, Dawn L. – Mullins, Christopher W.: Genocide, war crimes and crimes against humanity in Central Africa: A criminological exploration. In: **Smeulers, Alette – Haveman, Roelof (eds.):** *Supranational Criminology: Towards a Criminology of International Crimes*. Intersentia, Antwerpen, 2008, pp. 135–158.

Rothe, Dawn L.: *State Criminality. The Crime of All Crimes*. Lexington Books, Lanham, 2009

Ruggiero, Vincenzo: War, Crime, Empire and Cosmopolitanism. *Critical Criminology*, vol. 15, 2007

Ruggiero, Vincenzo – Welch, Michael: Power crime. *Crime, Law and Social Change*, vol. 51, 2009

Salzman, Todd A.: Rape Camps as a Means of Ethnic Cleansing: Religious, Cultural, and Ethical Responses to Rape Victims in the Yugoslavia. *Human Rights Quarterly*, vol. 20, 1998

Sassen, Saskia: *Globalization and its discontents. Essays on the new mobility of people and money.* New Press, New York, 1998

Smeulers, Alette – Haveman, Roelof (eds.): *Supranational Criminology: Towards a Criminology of International Crimes.* Intersentia, Antwerpen, 2008

Stacharowsky, Heiner: *Massenmedien und Kriminalität der Mächtigen. Inaugural Dissertation.* Druckerei Baier, Heidelberg, 1994

Stiglitz, Joseph E.: *Globalization and its discontents.* Norton, New York, 2003

Szuchy Róbert: *Az összefonódás – ellenőrzés európai uniós szabályai a jogbiztonság tükrében.* PhD-értekezés, 2009 http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5676_section_1522.pdf

Tittle, Charles: *Control balance: Toward a general theory of deviance.* Westview Press, 1995

Tombs, Steve – Whyte, Dave (eds.): *Unmasking the Crimes of the Powerful. Scrutinizing States & Corporations.* Peter Lang, New York, 2003

Welch, Michael: Ordering Iraq: Reflections on Power, Discourse, & Neocolonialism. *Critical Criminology*, vol. 16, 2008

A pártfogó felügyelet szerepe a bűnmegelőzésben, különös tekintettel a jogintézmény tervezett változásaira

Kutatásunkban a megelőző pártfogás történeti, jogi és kriminológiai szempontú értékelésére, továbbá az utóbbihoz is kapcsolódó kockázatértékelés módszertani és jogi hátterének vázolására és gyakorlatának értékelésére vállalkozunk. A jogszabályi háttér és az intézmény történeti gyökereinek bemutatásán kívül áttekintjük a hazai gyermekvédelmi és igazságszolgáltatási intézményrendszer legégetőbb problémáit, kitérünk a releváns nemzetközi szabályozásra és trendekre, és megvizsgáljuk, a tárgyalt intézmény hogyan illeszkedik a hazai jogrendszerbe és a bűnmegelőzés rendszerébe. A kockázat- és szükségletértékelés tudományos hátterének bemutatása céljából áttekintjük e gyakorlat fejlődésének lépéseit, a kockázat- és szükségletértékelési eszközök típusait, valamint az alkalmazásukkal kapcsolatos jogi és módszertani aggályokat. Mindezek fényében értékeljük a tárgyalt jogintézményeket, és röviden vázoljuk a nemzetközi pártfogói gyakorlat tervezett változásait is.

A pártfogó felügyelet intézménye jelentős múltra tekint vissza Magyarországon, mindamelllett a fejlődése korántsem egyenletes és zökkenőmentes. A büntető igazságszolgáltatási rendszer részeként fontos szerepet tölt be a bűnmegelőzésben, különösen a harmadlagos megelőzésben. E célkitűzés azonban csak megfelelő jogszabályi, intézményi és társadalmi környezetben tud érvényesülni, ezek közül az előbbi kettőre a mindenkori kriminálpolitika gyakorol meghatározó befolyást. Ez tükröződik az elmúlt évtizedekben, és különösen a Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2003-as reformja óta a jogszabályi környezetet és az intézményi hátteret érintő változásokban is. A pártfogó felügyelők feladatkörének gyakori változásával, adminisztrációs feladataik és általában véve a munkaterhük állandó növekedésével járó átalakulások folyamatos próbatételek elé állítják a szervezetet. A közeljövőben bevezetik például a kockázatértékelést, illetve 2015. január 1-jétől hatályos a megelőző pártfogás intézménye.

Mivel az Országos Kriminológiai Intézetben 2014-ben zárult le egy másik kutatás¹, amely részletesen foglalkozik a Pártfogó Felügyelői Szolgálat bűnismétlés megelőzésében betöltött szerepével és az ennek érvényesülését akadályozó ténye-

¹ Szabó Judit: Harmadlagos megelőzés és kilépés pártfogoltak körében. Kutatási jelentés. Kézirat. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2014

zókkel, jelen tanulmányban a tárgyalat jogintézményt érintő néhány jelentősebb változással foglalkozunk. A releváns hazai és nemzetközi szakirodalom szisztematikus áttekintése mellett a dogmatikai elemzés módszerét és a történeti módszert alkalmaztuk.

A tárgyalat egyik jogintézmény az úgynevezett megelőző pártfogás. Az ellenzők tekintélyes tábora által felsorakoztatott érvek ellenére a törvénymódosítási javaslatot elfogadták, és az érintett jogszabályi rendelkezések 2015 januárjában hatályba léptek. A megelőző pártfogással összefüggésben került napirendre a különböző szakmai fórumokon a kockázatelemzés, illetve a kockázatértékelés témaköre, bár e fogalmak nemcsak hogy összekapcsolódnak, hanem a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről szóló 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet szerint a kiegészítő pártfogó felügyelői tevékenységek körébe sorolhatók. E rendelet 59. §-a értelmében „A pártfogó felügyelő az eredményesség és a források hatékony felhasználása érdekében, az egyes ügycsoportok és az egyedi ügy sajátosságainak megfelelően kockázatelemzést vagy statisztikai alapú kockázatértékelést végez”. Ennek eredménye alapján sorolja be a terhelteket az alacsony, a közepes vagy a magas kockázati csoportba, és ehhez igazítja a tervezett beavatkozás jellegét és intenzitását.

Mind a megelőző pártfogás, mind a kockázatértékelés számos olyan jogi és szakmai kérdést vet fel, amelyek a pártfogó felügyeletnek a bűnmegelőzésben betöltött szerepére is hatással vannak. Kutatási jelentésünkben tematikusan áttekintjük ezeket a jogi, kriminológiai, módszertani és társadalmi kérdéseket, problémás pontokat, rávilágítva ezek szoros összefüggéseire is. Hogy az elemzést történeti kontextusba helyezzük, a beszámoló első fejezetében rövid áttekintést nyújtunk a pártfogó felügyelet hazai fejlődésének jelentősebb állomásairól. Beszámolóinkat a nemzetközi gyakorlat tervezett változásainak ismertetésével zárjuk abban a reményben, hogy a pártfogás bűnmegelőzési hatékonyságának erősítését célzó javaslatok a jövőben hazánkban is termékeny talajra hullnak.

A pártfogó felügyelet fejlődéstörténete

Magyarországon az 1908-as büntetőnovella (I. Bn.) volt az első olyan jogszabály, amely már rendelkezett a „javulékony, de veszélyeztetett fiatalkorúak”² speciális felügyeletéről³. A próbára bocsátás esetében a bíróság a fiatalkorú felügyeletét

² Kerezsi Klára: A hazai pártfogó szolgálat átalakítása. Belügyi Szemle, 2002/2–3., 185–201. o.

³ Próbára bocsátás, javítóintézetből történő kísérleti kihelyezés és feltételes szabadon bocsátás elrendelések.

rábízhatta a törvényes képviselőjére, vagy ha ez kevésnek bizonyult és az erkölcsi fejlesztésre nagy szükség mutatkozott, akkor állami gyermekmenhely vagy gyerekvédő egyesület segítségét is elrendelhetette. A javítóintézetből történő kiserleti kihelyezés és a feltételes szabadon bocsátás eseteiben pedig az elbocsátó intézmény igazgatója vigyázta a fiatalkorú magaviseletét a gyerekvédő egyesületek közreműködésével. A novella és végrehajtási rendeletei kétféle pártfogót különböztettek meg: az igazságügy-miniszter által kinevezett hivatásos pártfogó felügyelőt és a gyerekvédő egyesületek tagjai közül választott társadalmi pártfogókat. A hivatásos pártfogó inkább ellenőrzött – beszerezte a bíróság számára a környezettanulmányt, jelen volt a fiatalkorú ügyeinek tárgyalásakor, jelentett a gyámhatóságnak, és gondoskodott az intézeti elhelyezésről, ha a fiatalkorú „romlásnak” volt kitéve, és a feladatai közé tartozott a fiatalkorú magaviseletének felügyelete mellett a kirendelt társadalmi pártfogók ellenőrzése is.⁴ A társadalmi pártfogók mint a fiatalkorúak segítésére rendelt védő-óvó vagy más karitatív szervezetek munkatársai sokkal inkább a nevelés, segítézés, gyógyítás, munkahelyszerzés, menedékhely nyújtása, egyszóval a társadalmi integráció elősegítésére voltak hivatottak.⁵ Az írások, amelyeket a XX. század első évtizedeinek történései ihlettek⁶, arról szólnak, hogy *habár állami és társadalmi közös feladatnak tekintették a pártfogást, a társadalmi feladat, a szabaduló elitéltek támogatása fontosabb volt.* A múlt század tízes éveiben intézményesülő pártfogó felügyeleti rendszer mellett egészen az 1940-es évekig a jótékonyági szervezetek játszottak meghatározó szerepet a fiatalkorúak pártfogásában.⁷

Az 1951. évi 34. tvr. hatályon kívül helyezte az 1908-as és 1913-as szabályozást, és a *fiatalkorúak pártfogó felügyeletét gyámhatósági feladatkörbe utalva integrálta az államigazgatásba.* Problémát okozott, hogy *„a helyi végrehajtó bizottságok úgy kapták meg ezt a feladatot, hogy sem költségvetési, sem személyi-szakmai feltételek nem lettek mellérendelve”⁸*, és ez *„jelentős megterhelést adott a számos egyéb teendőt is ellátó gyámhatóságnak”⁹.* Ugyanakkor ez a döntés adta a hivatásos pártfogói rendszer megszilárdulásának alapját, mert a gyámhatósági szervezet dolgozóinak immár

⁴ Nagy Ferenc: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai fejlődéséről. In: Szúk László (szerk.): Utógondozás és pártfogó felügyelet. Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály, Budapest, 1985, 42. o. [Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály kiadványai 10.]

⁵ Nagy Ferenc: i. m. 37. o.

⁶ Balogh Jenő, Angyal Pál, Finkey Ferenc, Hacker Ervin.

⁷ Kerezi Klára: i. m. 185–201. o.

⁸ Nyerges Kálmán – Kóta Tünde: Fiatalkorúak pártfogó felügyelete a gyerekvédelemben, a közigazgatásban és a büntetés-végrehajtásban. Magyar Közigazgatás, 2003/12., 754. o.

⁹ Nagy Ferenc: i. m. 58. o.

hivatalból kellett pártfogói feladatokat ellátniuk.¹⁰ Az 1961. évi V. törvény 100. §-a már kifejezetten pártfogó felügyeletről beszél a próbára bocsátott, javító-nevelő munkára ítélt és a felfüggesztett szabadságvesztésre bocsátott fiataloknál.¹¹ A törvény indokolása szerint a pártfogó felügyelet célja a nevelő hatás fokozása, illetve a fiatalkorú reintegrációjának elősegítése volt, de a gyakorlati tapasztalatok – az intézmény hatékonyságát illetően – nem mutattak kedvező képet. „A pártfogó felügyelet akkor volt inkább eredményes, ha eseti botlás történt és a fiatalkorú családi, környezeti viszonyai megfelelőek voltak.”¹² Hol volt a hiba a rendszerben? Dávid Ferenc szerint a jogszabályi hiányosságok, a jogalkotási koncepció naiv elképzelései, a szinte kizárólag társadalmi aktivistákra támaszkodó végrehajtás és a szabadságvesztésből vagy nevelésből véglegesen szabadult fiatalok utógondozásának teljes hiánya voltak az eredménytelenség legfőbb okozói. A hatvanas évek végére égető szükséggé vált a pártfogó felügyelet saját, professzionális szervezetének létrejötte, amelyet a 2016/1969. számú kormányhatározat alapján a 131/1970. MM utasítás állított fel.

Az utasítás szerint *pedagógus végzettségű hivatásos pártfogók* dolgozhattak a megyei/fővárosi gyermek- és ifjúságvédő intézet igazgatójának felügyelete alatt. Az utasítás és a hozzá kapcsolódó, a gyermekvédelmi eljárásról szóló 6/1969. MM rendelet széles körben határozta meg az eljárás bármely szakaszában kirendelhető hivatásos pártfogók feladatát:

- „a felügyeletére bízott kiskorú magatartását állandóan figyelemmel kísérfje, helyes irányú erkölcsi fejlődését előmozdítsa és – szükség esetén – a gondviselőt nevelési tevékenységében támogassa”¹³;
- illetve a kiskorú utógondozásában is.¹⁴

Az 1978. évi IV. törvény tette a büntetőjogi szankciórendszer részévé a pártfogó felügyeletet, kettős célt rendelve a jogintézmény számára. Egyrészt az elkövető ellenőrzése révén megakadályozni, hogy újabb bűncselekményt kövessen el (*társadalomvédelem*), másrészt a reszocializációban való segítségnyújtás a szociális feltételek megteremtése révén (*prevenció*). Az 1978. évi Btk. tett lépéseket a pártfogó felügyelet profiltisztítása és rendszerbe helyezése érdekében, amikor adott szankci-

¹⁰ Uo.

¹¹ A korábbi jogszabályok nem nevesítették a pártfogó felügyeletet, de azzal tartalmában megegyező rendelkezésekről szóltak.

¹² Nagy Ferenc: i. m. 59. o.

¹³ 6/1969. (VIII. 30.) MM rendelet a gyámhatósági eljárásról 70. §

¹⁴ Uo. 75. §

ók melletti – fiatalkorúak esetében – kötelezően kiszabandó járulékos intézkedés-ként szabályozta.

A kezdetektől markánsan elkülönülő fiatalkorúak és felnőtt korúak pártfogó felügyelete pusztán e tény folytán, illetve *a folyamatos fejlesztés és a társadalmi változásokra való reakció hiánya miatt az 1990-es évekre súlyos válságba jutott*. A pártfogó felügyelettel munkakapcsolatba kerülő szakemberek is több ízben fogalmaztak meg kritikát. Az ügyészség és a bíróság hiányolta az idejében érkező, általános és alapos pártfogói jellemzéseket, amelyekből információt kaphatnának a fiatalkorúról a leginkább személyre szabott döntés meghozatala érdekében.¹⁵ A jogalkalmazás kiüresítette és „ördögi körbe” kényszerítette a speciális magatartási szabályokkal kapcsolatos gyakorlatot.

A korabeli, pártfogók által készített anyagokból az tűnik ki, hogy a bíróságok nem ismerik a pártfogó felügyelet eszközrendszerét, azt a munkába állítással azonosítják, talán mert úgyis hiányoznak az intézményes segítségnyújtás feltételei. A legnagyobb probléma pedig az, hogy *a fiatalkorúak pártfogó felügyeleti rendszere nem tudja önmagát definiálni, „sohasem alakított ki koncepciót arra, hogy mi lenne a felvállalható célja”*¹⁶. A fiatalkorúak pártfogó felügyelői nem találják helyüket a rendszerben, feloldhatatlannak érzik azt a kettőséget, amely az ifjúságvédelemben való beágyazottság és a tőlük – az ügyészség és bíróság – részéről elvárt erős büntetés-végrehajtási funkció követelménye között feszül.¹⁷

Az orvosságot a 2003-as reform rendelkezéseivel kínálta a jogalkotó. A *kormány 1183/2002. (X. 31.) határozata* döntött a Pártfogó Felügyelői Szolgálat felállításáról és szabályozásának elveiről. Létrehozták az Igazságügyi Minisztérium irányítása és felügyelete alatt működő felnőtt korú és fiatalkorú elkövetőkkel is foglalkozó *integrált pártfogói szervezetet, az új „kettős nyomtávú” büntetőpolitikai irányt* szem előtt tartva. A reform kidolgozói célul tűzték az *egységes szakmai standardok kidolgozását, a saját intézményi háttér kialakítását* (Jóvatett-hely Közösségi Foglalkoztató), a hagyományos *pártfogói feladatok bővítését* (környezettanulmány a nyomozati szakban, pártfogói vélemény a vádemelési és ítélezési szakban) és a képzés, szakképzés feltételeinek megteremtését. Mindemellett hangsúlyozták a büntetés-végrehajtási intézetekben végzett pártfogói munka és a szabadulók utógondozásának, valamint az intézmények közötti együttműködések kiemelke-

¹⁵ Dénesné Csernák Erzsébet: A magyar pártfogó felügyeleti rendszer reformja ügyészi szemszögből. *Kriminológiai Közlemények*, 2006/62., 18–22. o.; Vaskuti András: A pártfogó felügyelet szerepe az alternatív szankciók kiválasztásánál. *Kriminológiai Közlemények*, 2006/62., 32–35. o.

¹⁶ Dér Mária: Vádirat a pártfogó felügyelet tárgyában. *Belügyi Szemle*, 1990/10., 26. o.

¹⁷ Uo.

dő fontosságát is.¹⁸ A reformot megalapozó 2003. évi XIV. törvény megszüntette a társadalmi pártfogó intézményét és a különbségtételt a „hivatásos” és a „társadalmi” pártfogó között, és a *kontroll és támogatás megfelelő egyensúlyának* kérdésére irányította a figyelmet. Az akkor széles körben üdvözölt reform, ma úgy tűnik, nem tudott kiteljesedni, nem tudta felvirágoztatni a fiatalok pártfogó felügyeletének intézményét.¹⁹

A pártfogó felügyelet 2003-as *intézményi reformja* után a gyermekvédelmi törvényből kikerült a fiatalok pártfogó felügyeletének intézménye, azt a jogalkotó az *igazságszolgáltatás rendszerében* helyezte el: a felnőtt és fiatalok elkövetők pártfogását *egységesen* a Pártfogó Felügyelői Szolgálat látja el.²⁰ Célja, hogy a pártfogó felügyelő a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás során is jelen legyen, közvetítsen az elkövető és az áldozat, valamint az elkövető és a társadalom között, ezáltal növelve a szabaduló reintegrációs esélyeit. Ennek elősegítése érdekében a 2003. évi módosítás a gyermekvédelmi rendszer és a pártfogó felügyelet, valamint a jelzőrendszer tagjainak összekapcsolása érdekében bevezette a gyermek- és ifjúságvédelmi koordinátor intézményét. A koordinátorok feladata az lett, hogy összehangolják a megyei bűnmegelőzési feladatokat, és intézményi együttműködés révén növeljék a bűnmegelőzés hatékonyságát.

A pártfogó felügyelet intézményét testközelből ismerők között többen állítják, hogy a pártfogó felügyelő *legfontosabb munkaeszköze – a szociális munkához hasonlóan – a saját személyisége*²¹, és alapelvnek tekintik, hogy a *„pártfogás a szociális munkán alapuló segítő tevékenység*, amelynek megközelítési módszerei és alapelvei is a szociális munkában gyökereznek”²², nem vitatva, hogy saját szakmai eszközeivel dolgozik a bűnmegelőzés, az integráció érdekében. Ha sorra vesszük az

¹⁸ Kormányzati koncepció: A Pártfogó Felügyelői szolgálat tevékenységéről. Gönczöl Katalin bevezetője. *Esély*, 2004/1., 81. o.

¹⁹ Magyarországon 10 056 fiatalok bűnelkövetőt regisztráltak 2012-ben. A Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal 2013. februári adatai szerint 9497 fiatalok vonatkozásában hajtottak végre pártfogó felügyelet intézkedést. Ez a fiatalok bűnelkövetők számához viszonyítva csaknem 95 százalékos arány. Ha tovább bontjuk az adatokat, azt is láthatjuk, hogy a pártfogó felügyelet alatt álló fiatalok közül a szabadságvesztés alternatívájaként 9221-en (vádemelel elhalasztása: 1927, próbára bocsátás: 3871, felfüggesztett szabadságvesztésre ítélet: 3423) kapták a kontroll és támogatás kettősségét szolgáló szankciót. Arról viszont nem szól (vagy legalábbis nem hozzáférhető) a statisztika, hogy hány ügyben könyvelhetünk el sikert, hány fiatalok tudott visszailleszkedni a társadalomba.

²⁰ 17/2003. (VI. 24.) IM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről, valamint ehhez kapcsolódóan egyes igazságügy-miniszteri rendeletek módosításáról.

²¹ Gedeon Andor: Pártfogó felügyelet és családsegítés. *Kriminológiai Közlemények*, 2006/62., 24. o.

²² Kerezi Klára: Szociális munkás-e a pártfogó felügyelő? *Esély*, 1992/5., 98–110.

elmúlt időszak – mindenki számára ismert – büntetőpolitikai eseményeit, olybá tűnik, hogy az *állam folyamatosan vonja ki a jóléti elemeket a pártfogás rendszeréből a civilekre telepítve őket, és magának csak a megfigyelés, illetve a kontroll represszív eszközeit tartja meg*. Ez a rendszer pedig a mindinkább kockázatközpontú, bürokratizált működése során egyre kevésbé képes szem előtt tartani az embert, a gyereket, miközben a civilszervezetek, egyesületek a szociális munka eszközeit felhasználva még mindig képesek motiválni a fiatalok sorsának, jövőképeinek alakításában.

A jog alakította gyakorlat: a megelőző pártfogás reaktiválása

Magyarország kormánya 2011-ben új nemzeti társadalmi felzárkóztatási stratégiát fogalmazott meg, amelynek legfontosabb prioritásai a *bűnmegelőzés*, a romaintegráció, a mélyszegénység, valamint a gyermekszegénység leküzdése.²³ A stratégia 2012–2014-es években történő végrehajtására vonatkozó kormányhatározatában helyet kap a *megelőző pártfogás* újonnan kodifikált intézménye is, a gyermek- és fiatalok célzó bűnmegelőzési intézkedések hatékonyságának növelése céljából. Az intézkedési terv alapján „*ki kell dolgozni a megelőző pártfogás rendszerét és be kell illeszteni a fiatalok pártfogásának intézményét a gyermekvédelem rendszerébe, a gyermekkorú és fiatalok szabálysértést, bűncselekményt elkövetők szocializációjának és reszocializációjának érdekében*”.²⁴ Az intézmény felállításának feladata a „*gyermek jólét területét érintő feladatok*” között kapott helyet, ennek alapján úgy tűnt, hogy a kormány a deviáns gyerekekre vonatkozó intézkedést nem az általuk elkövetett jogsértésekre, hanem elsősorban a gyermekükre tekintettel történő védelem érdekében kívánja bevezetni. A *2013-ban megalkotott CCXLV. törvényből* viszont már egyértelműen látszik, hogy az intézmény a deviáns vagy veszélyeztetett gyerek „*beskatulyázásával*”, az igazságszolgáltatási reakció gyermekvédelembe integrálásával – nem pedig a gyermekvédelem esz-közrendszerének megújításával – törekszik megvalósítani a kijelölt feladatot.

²³ 1430/2011. (XII. 30.) kormányhatározat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről.

²⁴ Stratégia, 1. melléklet, I./9. pont.

A megelőző pártfogás tervezett intézményéről

A megelőző pártfogás a szabálysértést és bűncselekményt elkövető gyermek- és fiatakorúakkal szemben alkalmazható jogintézmény²⁵, amelynek célja „a szocializáció elősegítése, a bűnismétlés megelőzése minél korábbi szakaszban”²⁶. Annak ellenére, hogy a „minél korábbi szakaszban” kitétel értelmezése a gyermekek segítségével foglalkozó szakmák körében meglehetősen nehéz, az idézett mondatból úgy tűnik, hogy az intézkedés kriminológiai szempontból a *harmadlagos prevenció* területén történő beavatkozás, a bűnismétlés kockázatának kitett gyerek „védelme” érdekében. A jogalkotó ennek ellenére a bűnmegelőzés elsődleges és másodlagos szintjeit kiszolgáló gyermekvédelmi intézményrendszerbe illesztette be a megelőző pártfogást, gyermekvédelmi hatósági intézkedésként értelmezve azt.²⁷ Vizsgálatunkban két nézőpontból tekintjük át a megelőző pártfogás intézményét: a büntetőeljárásban elkövetőként megjelenő fiatakorúra tekintettel történő *intézkedések szempontjából*, valamint a *gyermekvédelmi eljárás egyes lépései alapján*.

A gyermekvédelmi tárgyú törvények módosításáról szóló jogszabálycsomag hatálybalépése után a gyámhatóságnak joga lesz azonnal a pártfogó felügyelőhöz fordulni a gyermek-, illetve fiatakorú *bűnmegelőzési szempontú kockázatértékelése* céljából.

Nézzük, hogyan néz ki a korábbi védő-óvás megújításának is tekinthető megelőző pártfogás intézménye! Először a szabálysértést vagy bűncselekményt észlelő hatóság tájékoztató jellegű jelzést ad a gyámhatóságnak, amely megkeresi a pártfogó szolgálatot a környezettanulmány és a kockázatbecslés elkészítése céljából. Az eljárás megindítható a szabálysértés vagy bűncselekmény elkövetése miatt elrendelt védelembé vétellel egyidejűleg vagy már fennálló védelembé vétel²⁸ mellett is. A gyámhatóság megkeresése után a kijelölt pártfogó elvégzi a

²⁵ Tizennegyedik életévüket be nem töltött gyermekek esetén csak azokkal szemben indítható büntetőeljárás, akik a tizenkettedik életévüket betöltötték, és velük szemben – az elkövetett bűncselekmény súlyosságára tekintettel (lásd 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 16. §) – büntetehetőséget kizáró ok nem vehető figyelembe. Szabálysértés esetén eleve kizárt a tizennégy évesnél fiatalabb gyerekek felelősségre vonása.

²⁶ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvénynek és kapcsolódó törvényeknek a nevelőszülői jogviszony és a speciális ellátás átalakításával, valamint a megelőző pártfogás bevezetésével összefüggő módosításáról szóló minisztériumi előterjesztés.

²⁷ A jogalkotó az intézményt a gyermekvédelemről és gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXX. törvény 68/D §-ába iktatta be.

²⁸ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. VIII. fejezet 67/A–68/C §

kockázatértékelést. Magas kockázat esetén a gyámhatóság mérlegelés nélkül elrendeli a megelőző pártfogást, közepes kockázat esetén az eset összes körülményére figyelemmel dönt a megelőző pártfogás mellőzéséről. De ha végül a mellőzés mellett dönt, a döntését fél év múlva hivatalból köteles felülvizsgálni, amikor is ismételt kockázatbecslési eljárás lefolytatását is kérheti a pártfogói szolgálattól. Mivel a *pártfogó felügyelet szerepe az eljárásban nemcsak a kockázat értékelése, hanem magának a szupervíziónak az ellátása is*, így tehát a kockázatértékelés során a kirendelt pártfogó felügyelő nem csupán arról dönt, hogy a gyermeknek objektíve szüksége van-e a támogatásra, hanem arról is, hogy az intézmény mely gyermekek szupervízióját kívánja ellátni a jövőben.

A megelőző pártfogás ideje alatt a *gyermek- vagy fiataikorú, illetve szülője vagy más törvényes képviselője a pártfogóval való együttműködésre és személyes találkozásokra kötelezett, ami mellett külön előírt magatartási szabályok betartására kötelezhető*. Ezekkel a szabályokkal meghatározható, hogy a gyerek kivel tarthat kapcsolatot, hol és mivel töltheti a szabadidejét, illetve előírhatják azt is, hogy életvezetésében milyen változtatásokat kell véghezvinnie. Ezen felül a gyámhatóság kezdeményezheti viselkedéskorrekciós kezelési módszerek alkalmazását is a pártfogói szolgálatnál.

A kérdés az, hogy a megelőző pártfogás intézménye egy lehetőség-e a gyerekeknek arra, hogy ne kerüljön kapcsolatba a büntető igazságszolgáltatással túl korán, vagy egy újabb stigma, egy járulékos intézkedés a büntetőeljárás lefolytatása idején, ami még a gyerekvédelemben ágyazva is büntető jellegű. Ez idáig, ha egy fiataikorú szabálysértést követett el, akkor a szabálysértési hatóság vagy bíróság lefolytatta az eljárást, amelynek elmarasztaló eredményeként a következő szankciók valamelyikével sújtotta a fiataikorút: szabálysértési elzárás, pénzbírság, közérdekű munka (mint büntetés), járművezetéstől eltiltás, elkobzás, kitiltás és figyelmeztetés (mint intézkedés). A fiataikorúakkal szemben is kiszabható szabálysértési elzárás bevezetése óta mintegy 390 esetben éltek ezekkel a lehetőségekkel a bíróságok. A megelőző pártfogásról szóló törvényjavaslat-csomag hatálybalépése után *az új intézmény minden elzárással is sújtható szabálysértést elkövető fiataikorúval szemben alkalmazhatóvá válik*, és annak alternatívájaként az enyhébb kontrollra épít.

Ha megvizsgáljuk, hogy a szabálysértést elkövető gyermek életében jelent-e többeltámogatást a *megelőző pártfogás intézménye* a gyermekvédelmi alternatívához, a *védelemben vételhez képest*, azt látjuk, hogy *míg a védelemben vétel célja a gyermek gondozásának folyamatos segítése, ellátásának szervezése és a szülői nevelés támogatása a gyermekjóléti szolgálat családgondozójának segítségével, addig a megelőző pártfogás ideje*

alatt a kockázatértékelés, a magatartási szabályok betartatása, azaz a kontroll eszközei kapnak nagyobb szerepet.

Az intézkedés érdekessége, hogy nemcsak a védelembé vétellel párhuzamosan, hanem a *nevelésbe vétel*²⁹ mellett is alkalmazható, így az igazságszolgáltatás szervezetrendszere nem csupán a gyermek megfelelő nevelésre képtelen családját, hanem a gyermekvédelmi szakellátás intézményét is felülvizsgálhatja, utasításait felülbírállhatja. Ha a gyermek legalább fél éve fennálló megelőző pártfogása eredményesen eltelt, célja megvalósult és a gyermek magatartása pozitív irányba változott, akkor a megelőző pártfogó felügyelő vagy a gyermekjóléti szolgálat javaslatára a gyámhatóság az intézkedést megszünteti. E tekintetben azonban fontos kiemelni, hogy a megelőző pártfogás nem feltétlenül ér véget a védelembé vétel megszűnésével együtt. Így könnyen előfordulhat az az elméletben nehezen értelmezhető helyzet, amelyben a gyámhatóság szerint a gyermek megfelelő szocializációja a továbbiakban védelembé vétel nélkül is biztosítható, míg a megelőző pártfogó felügyelet továbbra is fennmarad. A jogalkotó ennek a lehetőségnek a fenntartásával egy *gyermekvédelmi rendszerünkől idegen, tisztán kontrollfunkciót adott a gyámhatóság kezébe, ami lehetővé teszi, hogy az a családdal való kommunikációt és a támogatást mellőzve csupán a gyermek magatartásának kordában tartására koncentráljon.*

Témánk szempontjából érdemes közelebbről megvizsgálni a vádemelés elhalasztásának intézményét. A vádelhalasztásról az ügyész dönt, ha a fiatalkorú öt évnél nem súlyosabban büntetendő cselekményt követ el és a helyes irányú fejlődése ez esetben is biztosított. Ha az ügyész ekként határoz, kötelessége a pártfogó felügyelői véleményt beszerezni, illetve magatartási szabályokat meghatározni. Nézzük, mi a különbség mégis a megelőző pártfogás és a vádemelés elhalasztása között! Haladjunk a legfontosabb kérdések vonalán.

A két intézmény *alanyi köre* egy és ugyanaz: a büntethetőségi korhatárt betöltött fiatalkorúak. A megelőző pártfogás intézménye azonban bővebb kategória, mert nemcsak a bűncselekményt, hanem az elzárással sújtható szabálysértést elkövető fiatalkorúakra is kiterjeszti hatályát. Az *elrendelhetőség* tekintetében már határozott különbséget tehetünk a két intézmény között. Amíg a megelőző pártfogást a gyámhatóság a szabálysértés vagy bűncselekmény elkövetése után bármikor elrendelheti, ha a kockázatértékelés magas vagy közepes fokú veszélyt jelez, addig a vádemelés elhalasztásáról az ügyész a nyomozati szak lezárásaként dönthet, csak bizonyos bűncselekmények esetén és csak akkor, ha ettől a fiatal jövőbeni magatartásának kedvező alakulása várható. A megelőző pártfogás és a vádemelés elhalasztása *tartalmukban* lényegében megegyező intézmények:

²⁹ Uo. XI. fejezet 77–83. §

a pártfogó felügyelővel való kötelező kapcsolattartást és együttműködést jelent, és előre meghatározott magatartási szabályok betartását. Egy rendkívül lényeges dologban viszont eltérnek egymástól. Míg a *vádemelés elhalasztásakor* a büntetőeljárás nem folytatódik, hanem annak leteltéig vagy célja megghiúsulásáig szünetel, addig a megelőző pártfogás idején a büntetőeljárás a normális menetében tovább folytatódik, azaz a fiatalok nem mentesül a büntető igazságszolgáltatás korai beavatkozásának káros hatásai alól. Végül a vádemelés elhalasztásának törvényi szabályozása egytől két évig terjedő határozott idejű szankcióról rendelkezik, amely, ha eredményesen telik, akkor nincs vádemelés, ha célja megghiúsult, akkor pedig folytatódik tovább a büntetőeljárás.

A *megelőző pártfogásnál* viszont a törvényi szabályozás azt mondja ki, hogy mindaddig tartható, amíg a megszüntetésére okot adó feltétel be nem következik. Ezek a következők:

- a fiatalokkal szemben pártfogó felügyelet intézkedést szabtak ki vagy szabadságvesztését, illetve javítóintézeti nevelését tölti;
- nagykorúvá vált, vagy – opcionálisan – ha a családban való neveltetése védelembe vétel nélkül is biztosítható; illetve
- a gyámhatóság diszkrecionális jogkörében, ha idejéből legalább fél év eltelt;
- a gyerek magatartása pozitív irányba változott, és a pártfogó vagy a gyermekjóléti szolgálat javasolja.

Az előbbi esetekből kitűnik, hogy habár az intézményrendszeri ütközések elkerülése érdekében a megelőző pártfogó felügyelet marasztaló bírói döntés esetén megszűnik, arra azonban nem tartalmaz a jogszabály rendelkezést, hogy ugyanez felmentő ítélet vagy a büntetőeljárás megszűnésének más esetei kapcsán is kötelezettség volna. A szinte határozatlan tartamúnak is mondható intézkedés megszüntetése kapcsán *jogbiztonsági garanciát* a kérelemre bármikor, illetve egy év elteltével hivatalból végzett kötelező felülvizsgálat jelenthet.

A pártfogó felügyelettel mint a bíróság által kiszabható járulékos intézkedéssel kapcsolatban már nem ismételnénk meg az előbbi kísérletet. Elegendő felhívunk a figyelmet arra, hogy habár a megelőző pártfogásnak a jogalkotó által kiemelten hangsúlyos célja a büntető igazságszolgáltatás káros hatásainak mérséklése és a hiteles és naprakész információk közvetítése mind a bíróság, mind a fiatalok számára azért, hogy a kiszabott szankció a lehető legnagyobb mértékben szolgálja a fiatalok és a társadalom legfőbb érdekét, mégsem teremti meg az ehhez szükséges feltételeket. A szabálysértési eljárásokkal jelentősen megnövekedett ügyteher mellett az új feladattal megbízott fiatalok pártfogó felügyelői *képtelenek lesznek kellő információt szolgáltatni a bíróságnak a fiatalok*

fejlődéséről, motivációjáról, csupán a kötelezően lefolytatandó, statikus adatokon nyugvó kockázatbecslési eljárásra támaszkodva fognak véleményt alkotni, ha szerencsés esetben nem véglegesen is, de hosszú időre skatulyába zárva ezzel a fiatalkorút.

Az intézkedés szakmai előkészítése az igazságügyért felelős miniszter felelőssége, nyilvánvalóan arra tekintettel, hogy az igazságszolgáltatásban dolgozó pártfogó felügyelő tevékenységét kell szabályoznia. *Elgondolkodtató jogi megoldás az, hogy míg az alapvetően gyermekvédelmi intézkedés szakmai felelőssége látszólag elsősorban a gyermekvédelemhez tartozik, addig a módszerei tökéletesen igazságszolgáltatási típusúak lesznek.*

A gyermekvédelmi és igazságszolgáltatási intézményrendszerünk problémái

Magyarországon 190 654 gyermeket veszélyeztettként tartanak nyilván, közülük 25 755 gyermeket vettek védelembe 2012-ben.³⁰ Nem kérdéses, hogy esetükben a bűnmegelőzési eszközök sokkal intenzívebb és hatékonyabb érvényesítése szükséges. Az viszont, hogy kinek a feladata ezeknek az eszközöknek a kiválasztása és használata, már korántsem egyértelmű szakmai kérdés. Jelenleg alapvetően két irányzat küzd egymással Magyarországon. Az elmúlt négy év büntetőjogi és szabálysértési változásai közül egyre inkább látható az a törekvés, amely egy *kontrollközpontú*, a társadalom érdekeit az egyén érdekei elé helyező, elrettentésen és a felelősség gyerekre telepítésén alapuló rendszer kiépítését célozza.³¹ Ezzel a nézettel szemben a *gyermekvédelmi* törvény által kiépített rendszerben a *bűnmegelőzési potenciál nem a kontroll fokozásában* rejlik. A törvény eredeti elképzelése szerint a gyerek érdekében alkalmazott szociális intézkedések és a segítő támogatás együtt lesznek képesek az okok megszüntetésére. A jogalkotó előtt az előbbieket alapján két lehetőség áll: vagy a *gyermekvédelmi rendszer fejlesztésével*, a *hagyományos jóléti intézkedések javítása* által kívánja elérni a bűnmegelőzési célt, vagy pedig egyszerűen az *igazságszolgáltatási szervezetrendszerbe tereli a deviáns gyermekeket*, új feladatot adva ezzel a korábban csupán harmadlagos prevenciót ellátó intézményrendszernek. A „megelőző pártfogás” intézményének létrehozásával a jogalkotó lényegében egy *határeseti intézményt* hoz létre: úgy tesz, mintha gyermekvédelmi intézkedést rendelne el, a gyakorlatban azonban erős kontrollt vár el egy igazságszolgáltatási szervtől. A következőkben ismertetett intézménynek

³⁰ Statisztikai adatok forrása: <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haDetails.jsp>

³¹ Ineke Pruin: The scope of juvenile justice systems in Europe. In: Frieder Düinkel – Joanna Grzywa – Philip Horsfield – Ineke Pruin (eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current Situation and Reform Developments*. Vol. 2. Forum Verlag Godesberg, Mönchengladbach, 2010, pp. 1539–1582.

a jelenlegi gyermekvédelmi és igazságszolgáltatási kultúrába történő beillesztése több problémát is felvet, ezek kifejtése előtt azonban érdemes a jelenleg fennálló rendszer problematikus elemeit és hiányosságait megvizsgálni.

A jogtörténeti múltból adott volt a veszélyeztetett, illetve bűnelkövető gyerekek és fiataikorúak kezelésére szolgáló gyermekvédelmi védő-óvó intézkedés, amelyet akkoriban a jogosultság megkérdőjelezése nélkül láthattak el a fiataikorúak pártfogó felügyelői, hiszen maguk is a gyermekvédelem rendszeréhez tartoztak. Viszont a megelőző pártfogás intézményének a gyermek- és fiataikorúak bűnmegelőző kezelési rendszerébe való „visszaerőltetése” már nem lehet egyszerűen a régi rendszer reprodukciója, mert a pártfogó felügyelet ezredforduló után elvégzett reformja a fiataikorúak pártfogó felügyelőit a büntető igazságszolgáltatás rendszerébe integrálta, ez a társadalmi kontroll funkciójának erősítése révén olyan új szerepben mutatta be őket, amihez más eszközök és más jellegű kapcsolat jár. Ennek ellenére mind a szakirodalom, mind az érintett szakmákban dolgozó szakemberek részéről ismertek olyan érvek, amelyek az intézményi reformot indokolják.

Első és legfontosabb, hogy a bűncselekményt vagy szabálysértést elkövető fiataikorú túl hosszú idő elteltével kerül szembe tettének következményeivel, ami a prevenció hatékonyságát olyannyira aláássa, hogy az eljárás semleges vagy éppen kontraproduktív a fiataikorú bűnisméltésének a megelőzését tekintve.³² Jogos feltevés tehát, hogy szükség van egy olyan intézményre, amely a deviáns vagy veszélyeztetett gyerek szempontjából korán beavatkozik és prevenciós hatását még a büntetőeljárás megindulása vagy legvégső esetben bírósági szakba jutása előtt kifejtve, egyfajta diverziós eszközként funkcionálva megmenthetné a gyereket a büntető igazságszolgáltatás okozta károktól. Ahogy az elfogadott törvény előterjesztésének indokolásában is szerepel: „az elhúzódoó büntetőeljárások során a fiataikorú terheltek nem kapják meg a szükséges segítséget és támogatást a visszaesés megakadályozása, a társadalomba való beilleszkedés érdekében”.³³

A második érv az intézményi reform mellett, hogy a „gyermekkorú elkövetőkkel sem tud adekvát módon foglalkozni a gyermekjóléti alap- és szakellátás”³⁴. A magyar gyermekvédelmi szakirodalomban gyakran hangoztatott probléma a megkérdőjelezhető hatékonyság, amelynek okai a szakma (munkakörülményekben és a finan-

³² Pálvölgyi Ákos: A megelőző pártfogás, mint a bűnmegelőzés egyik lehetséges eszköze. Büntetőjogi Szemle, 2012/2.

³³ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvénynek és kapcsolódó törvényeknek a nevelőszülői jogviszony és a speciális ellátás átalakításával, valamint a megelőző pártfogás bevezetésével összefüggő módosításáról szóló miniszteriumi előterjesztés.

³⁴ Uo.

szírozásban is megnyilvánuló) alacsony presztízsében, a professzionális továbbképzés hiányában, a hatalmas ügyteherben és a jogszabály adta lehetőségekben keresendő. További nehézséget okoz a gyámügyi rendszer alapvetően közigazgatási szerepéből fakadó rugalmatlansága is. A szakmaközi kommunikáció hiánya miatt pedig a védelemben vétel sikerességéhez szükséges releváns információk sokszor nem vagy nem idejében jutnak el a megfelelő jelzőrendszeri tagokhoz.

A harmadik aggályt az *intézmények együttműködési gyakorlata* jelenti. A magyar rendszerben sokszor előfordul, hogy a szakemberek egy-egy bűnelkövető gyerek esetében egymás munkáját duplikálva dolgoznak. A gyermekvédelmi szakembergárda szűnni nem akaró problémájának tűnik, hogy senkinek sincs elegendő ideje, hogy megismerje a gyereket és kiválassza a bűnmegelőzés eszköztárából azt a megoldást, amely a gyerek legfőbb érdekét érvényesítő beavatkozáshoz vezetne. A gyermekvédelmi ellátásban potenciálisan fontos, ám hiányterületeken tevékenykedő civilszervezetek rendszerbe történő bevonása, szerepük meghatározása is nehézséget okoz, hiszen szolgáltatásaik igénybe vehetőségéről a gyermekvédelmi rendszernek sokszor nincs tudomása, így már az együttműködés megteremtésének lehetősége is hiányzik. Ennek fejlődését segítette elő 2003-tól a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája, amelynek elfogadása után a bűnmegelőzési projektek finanszírozásának feltétele lett, hogy partnerségben együttműködő szervezetek nyújtsák be a pályázatokat.³⁵

Negyedik pontként kell említeni a *támogatás és kontroll egyensúlyának* kérdését. Kerezsi Klára szerint „a közvéleményben, de a szakemberek többségében is élő kép szerint a pártfogás a szociális munkán alapuló segítő tevékenység, amelynek megközelítési módszerei és eszközei a szociális munkában gyökereznek”³⁶. Kérdés azonban, hogy a büntetőpolitikai reform kapcsán egyre inkább bürokratikus alapokon újjászerveződő pártfogó felügyeleti rendszer, a szociális munka eszköztárának hiányában hogyan tudja ellátni segítő feladatát. A kockázatbecslést, a személyiség veszélyességi szempontú értékelését végző, a büntető igazságszolgáltatási rendszerből előlépő pártfogó felügyelő a legjobb szándék ellenére sem képes elnyerni a gyerek bizalmát, szerepéből és helyzetéből fakadó kontrollfunkciója olyan erős, hogy támogató tevékenységét majdhogyanem ellehetetleníti.

Végül fontos szempont a *komplex kezelés hiánya*. A jelenleg hatályban lévő nemzeti bűnmegelőzési stratégia szerint a „bűnözés társadalmi jelenség, amely nem kezelhető egyoldalú intézkedésekkel, ezért a rá adott válasznak is komplexnek kell lennie,

³⁵ A 115/2003. (X. 28.) OGY határozat melléklete: A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti stratégiája.

³⁶ Kerezsi Klára (1992): i. m. 99. o.

*amelybe be kell vonni az összes lehetséges érintettet*³⁷. A gyermekvédelmi esetek általában összetett depriváltságot jeleznek. A probléma kezelésében fontos, hogy a megfelelő kezelő rendszeri válaszok együtt, egy időben hatva érvényesüljenek: egyszerre kezelve a család anyagi problémáit, a gyerek iskolai előmenetelének kérdését, és reagáljanak adekvát, támogató módszerekkel a devianciára. Ez pedig csak intézményi együttműködésben, egymás feladatát és tevékenységét ismerő szervezetek között képzelhető el, a jelenlegi hazai helyzetben aligha.

Értékelés a nemzetközi szabályozás és tendenciák tükrében

A gyermekek jogait, és az ezzel kapcsolatos általános nemzetközi elvárásokat egyrészt a New Yorkban, 1989-ben elfogadott *gyermekjogi egyezmény*, valamint ehhez kapcsolódóan az ENSZ Gyermekjogi Bizottságának magyarázatait tartalmazó kommentárok, másrészt az ENSZ egyéb *nemzetközi standardjai és iránymutatásai*, harmadrészt pedig az *Európa Tanács ajánlásai* tartalmazzák. Az igazságszolgáltatásra vonatkozó nemzetközi szabályok jellemzői, hogy elválasztják egymástól az adott ország jogszabályai alapján bűncselekményeket elkövető gyermekek kezelésére vonatkozó követelményeket, valamint az egyéb gyerekkori devianciák kezelésének kérdését. Míg az előbbit a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának keretében kezelt jelenségként értelmezik, addig az utóbbit a gyermekvédelem feladatának tekintik. A szabadság korlátozása esetében például a *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 10. cikkelyének 2 (a) bekezdésébe foglalt elv, hogy a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyek az elítéltektől elkülönítve kezelendők.³⁸ Az azonos kezelés tilalma nem csupán a prizonizációs hatásra reflektál, hanem az ezzel együtt járó stigmatizációra, valamint az eljárás alanyának az igazságszolgáltatásba vetett bizalmára is.

Az ENSZ fiatalkoribűnözés-kezelésének új módszereiről és a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatás szerepéről szóló R(2003) 20. számú ajánlása a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatását széleskörűen definiálja. A rendszer részének tekinti a hagyományos igazságszolgáltatási intézmények mellett a rendőrséget, a pártfogói szolgálatot, valamint a büntetés-végrehajtás intézményeit is. *Lévay Miklós* kiemeli, hogy az ajánláshoz kapcsolódó kommentár szerint a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatását egy szélesebben értelmezett prevenciós rendszer részének, nem pedig a gyerekkori devianciák kizárólagos

³⁷ A kormány 1744/2013. (X. 17.) kormányhatározata a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról.

³⁸ Ez az elválasztás annyira szigorú, hogy Hollandia nemrégén az ENSZ Gyermekjogi Bizottságának ajánlására tekintettel szüntette meg a bűncselekményt elkövető és a gyermekvédelmi intézkedéssel beutalt gyermekeket közösen kezelő zárt intézményeit.

kezelő rendszerének kell tekinteni.³⁹ Ilyen értelemben tehát a gyermekvédelem és a büntető igazságszolgáltatás a prevenció cél által összekapcsolt intézményrendszerben dolgozik együtt azért, hogy a még meg nem történt, valamint az ismételt bűnelkövetést megelőzzék. A rendszerbeli szerepük azonban egymástól eltérő. A bűnmegelőzés klasszikus, háromszintű modellje alapján a gyermekvédelem általános bűnmegelőzést végez, illetve a *veszélyeztetett* csoportok kisebb devianciáira reagál támogató módszerekkel.⁴⁰ A bűnelkövetők kezelése ezzel szemben a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának feladata, az úgynevezett harmadlagos prevenció.

Hogy a két rendszer közötti összhang hogyan valósulhat meg pontosan, arra az *ENSZ Gyermekjogi Bizottságának* a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásáról szóló *kommentárja* tartalmaz részletesebb követelményeket. A dokumentum a *rijádi iránymutatásokkal*⁴¹ összhangban elsődleges bűnmegelőzési feladatként a bűncselekmények generális értelemben vett megelőzéséért tett erőfeszítéseket emeli ki. E körben említi az egészségügyi szolgáltatások színvonalának emelését, az áldozattá válás megelőzését, illetve a gyerekeket gondozó szülők gyermeknevelési és életvezetési képességének fejlesztését, hiszen a *gyermek legfőbb érdekét* a megfelelő családi környezetben való nevelkedés szolgálja. A kommentár alapján a családban nevelkedés követelménye a kisebb bűncselekmények elkövetése vagy ezzel való gyanúsítás esetén is elsődleges szempont, ezért a szabadság korlátozása csak a legvégső esetben, a lehető legrövidebb időtartamban alkalmazható.⁴² Az enyhébb súlyú *bűncselekményeket* a gyermekjogi bizottság a bírósági eljárás mellőzésével járó intézkedésekkel az úgynevezett *diverziós, vagy elterelő intézkedésekkel* ajánlja kezelni, amelyek célja a reintegráció elősegítése és a stigmatizáció minimalizálása azáltal, hogy a büntetőeljárás egy korai szakaszában a gyerekek lehetőség ad egy a büntetőeljárás alternatívájaként kínált programban való részvételre. A diverzió nemzetközi gyermekjogok által említett általános követelményei a következők: 1) bűncselekményt elkövető vagy annak elkövetésével gyanúsított gyerekre kiszabott intézkedés; amely 2) kizárólag bizonyítékok által alátámasztott esetben rendelhető el; 3) ha azt a gyermek önkéntesen és felelősségének el-

³⁹ Lévay Miklós: Az Európa Tanács R (2003) 20. számú ajánlása a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2005/3., 21–28. o.

⁴⁰ Katonáné Pehr Erika: A gyermekkorú elkövetőkkel való bánásmód gyermekvédelmi intézményei, gyermekkorú elkövetők a gyermekvédelemben. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2008, 19–37. o. [Kriminológiai Közlemények 65.]

⁴¹ United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency. (The Riyadh Guidelines) UN General Assembly Resolution 45/112 of 14 December 1990.

⁴² A gyermekjogi egyezmény, 37 cikk (c) bekezdése.

ismerésével vállalja; és 4) amennyiben az így kapott vallomás nem használható fel ellene semmilyen jogi eljárásban.⁴³ A diverzió nemzetközi szinten változatos programokban valósulhat meg, kondicionális formájában akár gyermekvédelmi szupervíziót is jelenthet.⁴⁴ *A büntetőeljárásból való elterelés iránya azonban minden esetben az igazságszolgáltatásból kifelé, a gyermekvédelem felé mutat, soha nem jár együtt az intézmények vegyítésével.*

Az előbbi követelmények tükrében egyértelműen látszik, hogy *a megelőző pártfogás nemzetközi értelemben nem elterelő intézkedés, sőt ezzel ellentétes irányú „átterelést” mutat: a gyermekvédelemből a Pártfogó Felügyelői Szolgálat intézményébe, tehát az igazságszolgáltatásba helyezi át a gyereket. A pártfogó felügyelet szociális orientációjú vagy igazságszolgáltatási alapú megközelítési modelljeit Kerezsi Klára három, a nemzetközi szakirodalom által elfogadott modell alapján foglalja össze egy tanulmányában.*⁴⁵ Az *első* lehetséges modell szerint a pártfogó felügyelői szolgálat teljesen független szervezetként működve azért felelős, hogy a pártfogoltak lehetőséget kaphassanak a társadalmi visszailleszkedésre. Az ilyen jellegű pártfogó felügyelet nevelés, de sohasem büntető igazságszolgáltatási értelemben, hanem a kölcsönös bizalmon alapuló együttműködés szociális munkás eszközének igénybevételével megvalósuló. Eredménye pedig elsősorban a bűnismétlés veszélyének csökkenése lehet. A *második* lehetséges megközelítés szerint a pártfogó szolgálat feladata a társadalmi kontroll érvényesítése, az elítélt fokozott ellenőrzése az újabb bűnelkövetés veszélyének csökkentése érdekében, éppen ezért az igazságszolgáltatási rendszer integráns része kell hogy legyen. A *harmadik* – kevesebbek által elfogadott – lehetőség szerint a pártfogó szolgálatnak nem társadalomvédelmi szerepe van, hanem éppen az elkövetőt kell megvédenie a büntető igazságszolgáltatási rendszerétől, általánosabban az államtól. A három megközelítési módban egy jellemző mindenképpen közös: a pártfogó felügyelet mint tevékenység és mint intézmény is a büntetés-végrehajtás intézményei körében, tehát a harmadlagos prevenció területén történő segítő feladatokat lát el. Bűnmegelőzési szerepe ilyen módon a már elkövetett cselekmény(ek) feldolgozásában, valamint az egyéni társadalmi szereplehetőségek megtalálásában, a szociális biztonság megteremtésében keresendő. Célcsoportja nem egyezik meg a megelőző pártfogás által kezelni kívánt másodlagos bűnmegelőzés szinthez kötődő, „veszélyeztetett” cso-

⁴³ UN CRC General Comment No. 10 (2007) on Children’s rights in Juvenile Justice of 9 February 2007.

⁴⁴ Frieder Dünkel – Ineke Pruin – Joanna Grzywa: Sanction systems and trends in the development of sentencing practices. In: Frieder Dünkel – Joanna Grzywa – Philip Horsfield – Ineke Pruin (eds.): i. m.

⁴⁵ Kerezsi Klára (1992): i. m. 99. o.

portokkal. Erre tekintettel, nem értünk egyet *Dávid Lilla* azon véleményével, hogy az Európa Tanács R(2010) 1. számú ajánlásának 53. pontjában⁴⁶ foglaltak a magyar megoldást legitimálnák, hiszen az Európa Tanács ajánlásait a vonatkozó nemzetközi szabályokkal, és így különösen a gyermekjogi egyezményrel összhangban kell értelmezni.⁴⁷ A gyermekjogi egyezmény alapján pedig egyértelmű a gyermekvédelmi és igazságszolgáltatási reakciók fokozatosságának követelménye, amely adott országok különböző rendszereiben logikusan felépített lépcsőzetes modellt követel meg. A gyermek legfőbb érdekét semmi esetre sem szolgálhatja az, ha a benne rejlő „veszélyességre” tekintettel, már bűnössége megállapítása előtt egy harmadlagos prevencióval foglalkozó intézmény felügyelete alá helyezi a „veszélyeztetettségét” orvosolni hivatott intézmény.

Az előbbieken alapján a megelőző pártfogás eszközrendszerét tekintve nem illeszthető be a nemzetközi szabályozás által vázolt, a veszélyeztetettség fokához igazodóan mélyülő beavatkozási formák sorába sem, és célcsoportját tekintve sem illeszkedik a kijelölt kezelőintézmények profiljához. Ez már önmagában is megkérdőjelezi gyermekjogi szempontú elfogadhatóságát, érdemes azonban a speciális tartalomra tekintettel az alapvető gyermekjogi elvek alapján is megvizsgálni az eljárást. A jogszabályban vázolt megoldás formailag gyermekvédelmi intézkedésnek tünteti fel ugyan, tartalmában azonban az előzetes letartóztatás mintájára az elkövető kordában tartását célzó, előre hozott „büntetésként” kezeli a megelőző pártfogást. A rendszerben lehetségessé válik az, hogy a bíróság felelősséget kimondó vagy éppen ellenkezőleg, büntetőjogi felelősség alól felmentő ítélete ellenére a gyermek felügyeletét ugyanaz a személy, ugyanabban a formában látja majd el az ítélet meghozatala előtt, majd utána is. Ez véleményünk szerint nem csupán a gyermek igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatos preconcepcióit befolyásolja majd, hanem az ártatlanság vélelmének [40. cikkely 2. b) I.] és a diszkrimináció tilalmának (2. cikkely) követelményét, a gyermek legfőbb érdekét szolgáló intézkedések elsődlegességét (3. cikkely), valamint a gyermek emberi méltósága tiszteletben tartására [40 (1)] vonatkozó gyermekjogi egyezménybe foglalt alapvető elvárásokat is figyelmen kívül hagyja.

Borbíró Andrea szerint hosszú távú eredmények csak olyan, emberi jogi alapon szervezett bűnmegelőzési rendszerben képzelhetők el, amelyben „a közbiz-

⁴⁶ Az ajánlás e pontja a pártfogó felügyelői szolgálat feladatkörébe vonja nem csupán a bírósági ítélet meghozatala utáni felügyeletet, hanem az eljárás során történő segítséget is.

⁴⁷ *Dávid Lilla*: Megelőző pártfogás vagy védelembé vétel? Állam- és Jogtudomány, 2012/3–4., 41–54. o.

tonság és az alapjogok védelme nem egymást kizáró, hanem egymást erősítő folyamatok⁴⁸. Az emberi jogok és ezek között kiváltképp a gyermeki jogok garanciáit taposó és súlyos következetlenségeket hordozó jogszabályi rendelkezések nem a nemzetek feletti kívánalmakat sértik elsősorban, hanem magukat az érintetteket. Azokat az embereket, akiket lényegében a cselekményükre tekintet nélkül a bűnelkövetőknek kijáró bánásmóddal büntet az a szociális intézmény, amelytől normális esetben támogatást várnának.

Illeszkedés a magyar jogba, illeszkedés a bűnmegelőzés rendszerébe

Egyetértünk Pálvölgyi Ákossal abban, hogy „a bűnmegelőzést a megfelelő időzítéssel és megfelelően korán kell kezdeni ahhoz, hogy a magatartás ne váljon deviánssá és azzal ne a büntetőjog eszközeivel kelljen foglalkozni”⁴⁹. Tartunk tőle azonban, hogy a „megfelelően korán” a megelőző pártfogás bevezetni tervezett intézménye esetében „idejekorán” való igazságszolgáltatási beavatkozás, amely ellentétes nemzetközi kötelezettségvállalásainkkal, a gyermeki jogokkal, sérti az egyenlő bánásmód elvét, illetve az ártatlanság vélelmét, és tovább mélyíti a deviáns gyerekek iránt fennálló társadalmi elutasítást. Ha a megelőző pártfogás célja a veszélyeztetett gyermekekre vonatkozó, gyermekvédelmi eszközökkel megvalósítandó bűnmegelőzés, akkor semmiképpen sem lehet célszerű és hatékony az igazságszolgáltatási szervezetrendszerre bízni ezt a feladatot, mert az jellegéből adódóan idő előtt stigmatizál, az intézkedést hatásában szinte megegyezővé teszi a szankcióéval. A gyermek – már csak az elnevezésből adódóan is – összekapcsolja a pártfogó felügyelő büntetés-végrehajtás során dominánsan érvényesülő kontrollját a mellé prevenciócs céllal rendelt megelőző pártfogó személyével, büntetésként élve meg a segítséget. Egy fiatalkorú fiúk utánkövetésével foglalkozó kutatásukban Kerezi Klára, Gosztonyi Géza és Kó József arra is rámutattak, hogy a vádelhalasztás mellett alkalmazott pártfogó felügyeletet a fiatalkorúak büntetésként élték meg – habár az szabadságelvonással nem járó intézkedés –, míg a szabadságelvonó javítóintézeti elhelyezést segítségként értékelték.⁵⁰ Ha a hivatásos pártfogói szervezet a jogalkotó nem a büntető felelősségre vonás eljárási szakaszába, hanem mind elveiben, mind a neki szánt szereppel a büntetés-végrehajtás rendszerébe építi be, nem várhatja el, hogy „tisztá lappal” induljon és megfelelően működjön a

⁴⁸ Borbíró Andrea: Társadalmi bűnmegelőzés és emberi jogi követelmények. Acta Humana, 2004/4., 49–77. o.

⁴⁹ Pálvölgyi Ákos: i. m.

⁵⁰ Kerezi Klára – Kó József – Gosztonyi Géza: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának hatékonysága: a fiatalkorú elítéltek utánkövetéses visszaesési vizsgálata. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2007, 25. o.

bűnmegelőzés másodlagos színterén is. Hiába az ellentétes célkitűzés, a pártfogó felügyelet *kontrollfunkciója* a jelenlegi büntetőpolitikai helyzetben olyannyira erős, hogy az elítéltek jó része a próbára bocsátás vagy a felfüggesztett szabadságvesztés – mint „felmentés” – mellé rendelt pártfogó felügyeletet nem a reszocializációt segítő intézkedésként, hanem büntetésként fogja fel. Sőt, azt kell tapasztalnunk, hogy a pártfogó felügyelő ha akarna, se tudna hatékony segítséget nyújtani, mert a jogalkotó csak a működés jogi feltételeit teremti meg, ami mellett a *segítő-gondozó tevékenység megfelelő infrastruktúrája* hiányzik.⁵¹

Ha a megelőző pártfogás feladata a már megindult eljárásban a bíróság tevékenységének segítése, akkor a gyermekvédelmi elem rendszerbe iktatása felesleges. Elegendő volna megemelni a szakembergárda *létszámát*, bővíteni bűnmegelőzési *eszközök* körét, tisztázni a *feladatköröket* és elősegíteni az intézmények közötti *együtműködést*. Az ügyteher csökkenése következtében színvonalasabban működhetne a rendszer, és a hatékony segítő tevékenység nemcsak a deviáns gyerek életét, de magának a gyermekvédelmi, sőt a büntető igazságszolgáltatási rendszernek a működését is pozitívan befolyásolhatná. A munkaerő-piaci és társadalmi megbecsülés motiváló hatása, a rendszer átlátható és kölcsönös segítségnyújtáson alapuló működése motiváltabbá és hatékonyabbá tehetné a szakembereket, a megfelelő személyi, tárgyi és anyagi feltételek megteremtése pedig javíthatná az elvégzett munka minőségét.

A probléma megoldására már létező jogintézmény: a védelembé vétel

Az igazságszolgáltatási rendszerből kilépve vannak más, gyermekvédelmi támogatáson nyugvó lehetőségeink is, amelyek ugyanezt a célt a gyermeki jogok, az eljárási garanciák sérelme és intézményrendszeri konfliktusok nélkül, hatékonyabban megvalósíthatják. Például a – nem a társadalom, hanem a gyerek védelme érdekében történő – *védelembé vétel eseteinek bővítésével* már nem igazságszolgáltatási szerv látná el ugyanazt a funkciót, mint amelyet jelenleg a megelőző pártfogásnak szán a jogalkotó.

Érvként szól a megelőző pártfogás intézményének ilyen formában történő fenntartása ellen, hogy az igazságszolgáltatás lassúságát, valamint az egyes intézményrendszerek együtműködési, nyilvántartási és ügyintézési hiányosságait nem lehet a gyerekek számlájára írni. Ebben az esetben ugyanis nem a gyerek legfőbb érdeke, hanem a bíróság legfőbb érdeke állna a középpontban, ami azt sugallná, hogy nem az igazságszolgáltatás van a gyermekért, hanem a gyermek az igazságszolgáltatásért. Úgy gondoljuk, hogy a szervezetfejlesztési célokat min-

⁵¹ Kerecsi Klára (1992): i. m. 107. o.

den esetben alá kell rendelni a gyermekek jóllétét, valamint jogainak védelmét szolgáló intézményi megoldások szempontjainak. Minden eljárás célja ugyanis az, hogy a gyermekek veszélyeztetettségéből fakadó problémákat orvosolja, és támogató magatartásával a jövőre nézve elfogadható perspektívát mutasson a *gyermeknek*.

Ezt a megközelítést tükrözik a kockázatértékelés kapcsán a gyakorló szakemberekkel készült kutatás eredményei is.⁵² Néhány vezető beosztású pártfogó felügyelővel vitattuk meg a megelőző pártfogás kérdéskörét. A megkérdezettek egy része jó és időszerű ötletnek tartja az új jogintézmény bevezetését, mivel úgy vélik, hiánypótló funkciója lesz. Voltak azonban olyanok is, akik határozott elméleti és gyakorlati vonatkozású aggályaiknak adtak hangot, megjegyezve, hogy ha a gyermekvédelmi rendszer megfelelően működne hazánkban, nem volna szükség egy ilyen új intézményre. További problémaként említették, hogy a gyermekvédelemben integrált feladat pártfogó felügyelők által történő végrehajtása úgynevezett munkaerő-kölcsönzéseként értelmezhető, és súlyos szerepkonfliktust idézhet elő: mivel teljesen más attitűdre, felkészültségre, megközelítésre lesz szükség, mint az egyéb, klasszikus pártfogó felügyelői tevékenységek végrehajtása során. A fiatalokkal kapcsolatos aggodalmak is megfogalmazódtak: „*Azzal, hogy fiatalkorúakat behozunk a büntető igazságszolgáltatási rendszerbe, kriminalizáljuk őket.*” Minél fiatalabb generáció szerez tapasztalatot a rendszer működéséről, tehát arról, hogy ez „*túlélhető*”, annál nehezebb lesz hosszú távon a probléma kezelése. A megkérdezett pártfogó felügyelők többsége tehát úgy véli, hogy ennek a feladatkörnek a civil szférában, a gyermekvédelmi rendszerben kellett volna maradnia.

Tudományos igényű gyakorlat: a kockázat- és szükségletértékelés

Úgy tűnik, hogy a hazai pártfogói tevékenységet alakító jogalkotás elmulasztotta észlelni az új európai trendeket. Kétségtelenül *jelentős változások zajlanak a pártfogás gyakorlatában, ám nem olyan mértékben és nem olyan irányban, amerre a hazai praxis irányt váltani látszik.* Valóban a bűnisméltés csökkentése áll a középpontban – de nem volt ez másként a pártfogó felügyelet korábbi szabályozásában sem. Ami valóban megváltozott, az az, hogy miként látszik célszerűnek elérni a válto-

⁵² A *Harmadlagos megelőzés pártfogoltak körében* című, az Országos Kriminológiai Intézetben végzett kutatás keretein belül került sor a kockázatértékeléssel és a megelőző pártfogással kapcsolatos vizsgálatra is. Az empirikus adatfelvétel 2014 januárjában indult meg egy tíz személy részvételével zajlott fókuszcsoporttal. Júniusig tizenkét pártfogó felügyelővel készült félig strukturált interjú, és harminc szakember töltötte ki a kérdőívet.

zást. Szerzte Európában keresik a hatékonynak bizonyuló visszatartás eszközeit és módszereit. Ennek *egyik formája a rehabilitáció megreformálása*. A rehabilitációt már nem zárt intézeti körülmények között próbálja megalapozni, hanem a bűnelkövetők reintegrációját a saját helyi közösségeikben nyújtott támogatással éri el. Ennek eminens eszköze a munkavállalási hajlandóság, és a munkalehetőség megteremtésének erősítése, amelyet egyben a szankció-végrehajtási hatékonyság és innováció érdekében is alkalmaznak. Nem kétséges ugyanis, hogy a *nyújtott rehabilitációs támogatás minősége kritikus elem a bűnisméltés csökkentésének eredményességében*. A reintegráció erősítése érdekében például az angol igazságügyi kormányzat a pártfogói tevékenység szakmaiságát kívánja fokozni. A szabályozási terveket és a szervezeti átalakítást kísérő vita azt jelzi, hogy az eszközök megválasztása nem minden szakember tetszésével találkozik⁵³, de a célokban (a bűnisméltés megelőzése a rehabilitációs eszközök alkalmazásával) egyetértenek. Egyetemi kutatásokra korábban is támaszkodtak a gyakorlat hatékonyságának értékelésénél, most viszont olyan speciális tudásközpontot hoznak létre, amelynek feladata a pártfogó felügyelők, a pártfogói gyakorlat és készségek szakmai fejlesztésének erősítése, amelynek során kiemelt jelentőséget kap a minőségbiztosítás. Talán az sem véletlen, hogy mindenhol hangsúlyozzák azt a *számtalan kutatás által megerősített összefüggést, amely a pártfogók szakmai készségeinek erősödése és a bűnisméltés/újraelítélés csökkenése között áll fenn*.⁵⁴ A gyakorlati készségek megerősítése ugyanis a pártfogás kimeneti eredményességét javítja. Ehhez az is hozzátartozik, hogy az új elképzeléseket úgynevezett modellkísérleteken tesztelik, és ezen a pilot projektek kötelező értékelés alá esnek.

Kétségtelen, hogy a hazai pártfogóknak új szakmai módszer elsajátítására kell koncentrálniuk: a kockázatértékelés tevékenységük integráns részévé válik.

⁵³ Az Egyesült Királyságban a pártfogó szolgálat radikális átalakítására kerül sor 2015 áprilisában. A rehabilitáció átalakításával és intenzifikálásával kapcsolatos kormányzati politika része, hogy a pártfogó szolgálatok feladatainak többsége úgynevezett kiszerezéssel (contracting out) nonprofit és önkéntes szervezetekhez kerül. Az új pártfogó szervezetnél a bíróság előtti tevékenység marad meg, és a súlyos bűncselekményt elkövetőkkel kapcsolatos pártfogói munka. Emellett a feltételes szabadságra bocsátott elítéltekkel kapcsolatos szolgáltatások színvonalát is emelik, elsősorban a rövid tartamú szabadságvesztésből szabadulók rehabilitációs támogatását. A pártfogói tevékenység azonban továbbra is állami feladat marad, és a szakmai irányítást az igazságügyi minisztérium pártfogó felügyeleti főosztálya gyakorolja. Transforming Rehabilitation: A Strategy for Reform. Ministry of Justice, May 2013 https://www.google.hu/search?q=Transforming+Rehabilitation:+A+Strategy+for+Reform&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=8YD9VLahM8m4UfSIhPgN

⁵⁴ Transforming rehabilitation: a summary of evidence on reducing reoffending. Ministry of Justice, 2013, p. 10.

Az utóbbi két évben meglehetősen sokat foglalkozott a szakma e tevékenységek előkészítésével, amint az a kutatási kérdőívünket kitöltő harminc pártfogó felügyelő válaszaiból is kitűnt.⁵⁵ A megkérdezettek fele maradéktalanul egyetért a kockázatértékelés gyakorlatának bevezetésével, három egyetért, de úgy véli, a jelenlegi munkaterhek mellett ez nem valósítható meg, további tizenkét szakember egyáltalán nem ért egyet a feladattal. A többség szerint több időre lett volna szükség a bevezetéséhez. A fókuszcsoport résztvevői többnyire kedvezően viszonyultak az új tevékenység bevezetéséhez, az interjúk során megkérdezettek azonban vegyesebb képet mutattak. Röviden összefoglalva a kockázatértékeléssel kapcsolatos attitűdöket a pártfogó felügyelők körében, azt mondhatjuk, hogy azok inkább pozitívak, mint negatívak. A beavatkozás irányára és intenzitására vonatkozó döntés megkönnyítésének és alátámasztásának igénye az, amivel a legtöbb megkérdezett indokolta a kockázatértékelés bevezetésére vonatkozó kedvező hozzáállását.

Az eszköz kidolgozásának folyamatát megnehezíti, hogy ezt a jelentős elméleti és módszertani ismereteket igénylő feladatot az amúgy is leterhelt pártfogó felügyelők végzik, és e munkához korlátozott anyagi és szakmai támogatást kapnak. Mivel hazánkban nincs olyan empirikus adatbázis, amelynek alapján kidolgozható volna egy statisztikai alapú kockázatbecslési eljárás – hiszen nem ismerjük az egyes feltételezett kockázati tényezők és a bűnismétlés kapcsolatának irányát, erősségét és jellegét –, és a kitűzött határidő is közeli, ezért kérdéses a kialakított kockázatelemzési és -értékelési eszköz(ök) hatásossága. A szakirodalom tükrében a pártfogó felügyeletre vonatkozó törvény rendelkezései a kockázatértékelés eredményére és a kockázati szinthez hozzárendelt beavatkozás intenzitásának és jellegének megválasztása tekintetében megalapozottnak tűnnek, de gyakorlati megvalósulásuk a leírtak miatt kétséges, és további terheket ró az egyébként is leterhelt pártfogó felügyelőkre. Mindemellett „a kocka el van vetve”, a kockázatértékelés 2015. január 1-jétől része a pártfogói munkának. Tekintsük hát át, hogy mi a célja, haszna és gyakorlata e munkaformának!

A kockázatértékelés alkalmazási területei

A büntető igazságszolgáltatási rendszerben már a múlt század elején felvetődött az igény a döntéshozatal megalapozottságát, gyorsaságát és hatékonyságát megteremtő, a jövőbeli viselkedés valószínűségét és veszélyességét megbecsülni képes eszközök alkalmazására. A *kockázatbecslés* nyomán a bűnelkövetőket különböző kockázati – jellemzően *alacsony, közepes, magas és igen magas kockázatú* – csoportok-

⁵⁵ Lásd e tanulmány 52. lábjegyzetét!

ba sorolják, amelyek függvényében különböző jogkövetkezmények⁵⁶ alkalmazására kerül sor. A visszaesési kockázat előrejelzését szolgáló mérőeszközök és eljárások a XX. század második felétől óriási fejlődésen mentek keresztül. A *kezdeti, úgynevezett klinikai felmérésen alapuló gyakorlatot felváltották a statisztikai alapú kockázatbecslési eljárások, és a mai harmadik és negyedik generációs kockázatértékelési eljárások már nemcsak kockázatbecslésre szolgálnak, hanem az esetkezeléshez, illetve az egyéniesített rehabilitációs terv kialakításához szükséges információk felmérésére is alkalmasak.*

Ezek a strukturált eszközök gyakran a hatósági és egyéb szakmai döntéshozatalt hivatottak segíteni a büntetőeljárásban és a büntetőjogi szankciók végrehajtása során.⁵⁷ Az elkövető veszélyességének és a bűnisméltés kockázatának megbecslése támogatni szolgálhat például az előzetes letartóztatás, az óvadék fejében történő szabadlábra helyezés, a feltételes szabadságra bocsátás vagy a felügyeleti intézkedés intenzitása tárgyában történő határozathozatalhoz.⁵⁸ Egyes angolszász országokban az ítélezési gyakorlatban is meghatározó szerep jut a kockázatértékelésnek, az eredménytől például annak az eldöntése is függhet, hogy az elkövetővel szemben szabadságvesztés-büntetést vagy valamilyen közösségi büntetést szabnak ki. A pártfogó felügyelet végrehajtása során szintén fontos szerepet kaphat a kockázatértékelés; segítheti a szakembert a *felügyelet intenzitásának meghatározásában és a pártfogolt szükségleteihez leginkább illeszkedő beavatkozások kiválasztásában.*⁵⁹

⁵⁶ Például intézeti elhelyezés közösségi büntetés helyett, büntetés-végrehajtási rezsím kiválasztása, felügyeleti intézkedés intenzitásának meghatározása.

⁵⁷ Dean J. Champion: Risk Assessment and Dangerousness: An Historical Analysis. In: Dean J. Champion: Measuring Offender Risk. A Criminal Justice Sourcebook. Greenwood Press, 1994, pp. 1–34.

⁵⁸ Uo.; James Bonta – J. Stephen Wormith: Applying the risk-need-responsivity principles to offender assessment. In: Leam A. Craig – Louise Dixon – Theresa A. Gannon (eds.): What Works in Offender Rehabilitation: An Evidence-Based Approach to Assessment and Treatment. Wiley–Blackwell, New York, 2013, p. 72.

⁵⁹ Hazel Kemshall: The role of risk, needs and strengths assessment in improving the supervision of offenders. In: Fergus McNeill – Peter Raynor – Chris Trotter (eds.): Offender supervision. New directions in theory, research and practice. Willan Publishing, New York, 2010, pp. 155–171.

A kockázat- és szükségletértékelési eszközök evolúciója és típusai

A szakirodalom a kockázatértékelési eljárások négy, a fejlődés egyes stádiumait megjelölt generációját különbözteti meg.⁶⁰

1. Az 1970-es évek előtt a bűnisméltés valószínűségének felmérése egy nem strukturált formában zajló szakértői vizsgálat eredményén alapult, ennek hatékonysága a szakember képzettségén, tapasztalatain és sok tekintetben a véletlenen múlt. A szakemberek interjúk, beszélgetések és az aktákból kapott információk alapján próbálták megjósolni a bűnisméltés valószínűségét. A *klinikai kockázatértékelési folyamatban* a kockázati szintre vonatkozó döntéshozatalt sem irányelvek, sem szabályok nem könnyítették, és arra sem voltak előírások, hogy az azonosított kockázati tényezőket hogyan kellene összességükben értékelni. Pedig az egyes kockázati tényezők együttes, integratív értékelésére vonatkozó, empirikusan megalapozott protokoll hiánya még abban az esetben is téves döntést hozhat, ha a szakember egyébként képes azonosítani a rizikófaktorokat.⁶¹ Gyakori jellemzője ugyanis az emberi döntéshozatalnak a szubjektivitás, például az, hogy az egyén egyes tényezőket nagyobb súllyal értékel, mint másokat, és figyelmen kívül hagyja az általa egyébként felismert egyéb körülményeket.
2. Az 1970-es évek elején jött a felismerés, hogy a tudományos módszerrel kialakított *statisztikai alapú*⁶² kockázatbecslési eljárások eredményesebben működnek, mint a klinikai alapú gyakorlat⁶³. Több évtizeden keresztül folytak a két kockázatbecslési megközelítés – a klinikai és a statisztikai alapú eljárások – összehasonlítását végző kutatások, amelyek eredményei egyértel-

⁶⁰ Don A. Andrews – James Bonta – J. Stephen Wormith: The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime and Delinquency*, vol. 52, 2006, pp. 7–27.; James Bonta: Risk-needs assessment and treatment. In: Alan T. Harland (ed.): *Choosing correctional options that work*. Sage, Thousand Oaks, 1996, pp. 18–32.

⁶¹ Jeremy F. Mills – Daryl G. Kroner – Robert D. Morgan: Clinician's guide to violence risk assessment. Guilford Publ., New York, 2011, ch. 1., pp. 1–32.

⁶² Az angol nyelvű szakirodalom az „actuarial” jelzőt használja, amelynek pontos jelentése „biztosítási statisztikai”, illetve „biztosítási matematikai”. A bűnelkövetői populációkra kialakított kockázatbecslési, illetve kockázatértékelési eljárások hasonló elven működnek, mint a biztosítási piacon alkalmazott eljárások.

⁶³ James Bonta – Don A. Andrews: Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-need-responsivity model. In: Fergus McNeill – Peter Raynor – Chris Trotter (eds.): *Offender supervision. New directions in theory, research and practice*. Willan Publishing, New York, 2010, pp. 19–40.

műen utóbbiak magasabb prediktív érvényessége mellett szólnak.⁶⁴ A statisztikai alapú kockázatbecslés voltaképp a jövőre vonatkozó döntést hoz a jelenben megismert, relevánsnak tartott tényezők megléte vagy hiánya alapján. A statisztikai alapú, empirikus bizonyítékokon alapuló kockázatértékelésről csak az 1970-es évek óta beszélhetünk. Ekkor kezdődött el a kizárólag statikus kockázati tényezőkre – így például a belépés életkorára és a korábbi erőszakos viselkedésre – építő *második generációs kockázatbecslési eljárások* kidolgozása és tesztelése.⁶⁵ A bűnismétlési kockázat mérésére és értékelésére szolgáló első statisztikai alapú eszközöket az Egyesült Államokban az 1970-es, Kanadában az 1980-as évek elején, az Egyesült Királyságban pedig csak az 1990-es évek második felében vezették be.⁶⁶ Ezek a skálák jellemzően igen rövidek, kizárólag statikus kockázati tényezőkön alapulnak, és a megbízhatóságukat jelző jósló értékkel bírnak, nincs koherens elméleti hátterük, tehát a változók kiválasztására pusztán a hozzáférhetőségük és a visszaesssel mutatott összefüggésük okán került sor. További hiányosságuk, hogy nem veszik figyelembe az egyénre szabott rehabilitációs terv szempontjából kiemelkedő fontosságú dinamikus kockázati tényezőket.

3. Felismerve, hogy a statikus rizikófaktorok önmagukban csak prediktív értékkel bírnak, de a bűnelkövetőkkel végzett reintegrációs munka szempontjából nem nyújtanak segítséget, a harmadik hullámban létrehozott kockázatbecslési mérőeszközök a kockázatok mellett már a *szükségleteket is beemelték a felmélendő tényezők körébe*⁶⁷. A *harmadik generációs kockázatbecslési eszközök* mind statikus, mind dinamikus kockázati tényezőket tartalmaznak, amelyekből vagy közös pontszám számítható, vagy külön értékelik őket, a skála jellegétől függően.⁶⁸ A harmadik generációs

⁶⁴ N. Zoe Hilton – Grant T. Harris – Marnie E. Rice: Sixty-six years of research on the clinical versus actuarial prediction of violence. *The Counseling Psychologist*, vol. 34, no. 3, 2006, pp. 400–409.; Don A. Andrews – James Bonta – J. Stephen Wormith: i. m.

⁶⁵ Sharon Casey – Andrew Day – James Vess – Tony Ward: *Foundations of offender rehabilitation*. Routledge, New York, 2012

⁶⁶ James Bonta – J. Stephen Wormith: i. m.

⁶⁷ James Bonta – J. Stephen Wormith: Risk and need assessment. In: Gill McIvor – Peter Raynor (eds.): *Developments in Social Work with Offenders*. Jessica Kingsley Publishers, London–Philadelphia, 2007, pp. 131–152.

⁶⁸ Faye S. Taxman – April Pattavina – Michael S. Caudy – James Byrne – Joseph Durso: The empirical basis for the RNR model with an updated RNR conceptual framework. In: Faye S. Taxman – April Pattavina (eds.): *Simulation strategies to reduce recidivism: Risk Need Responsivity (RNR) modeling for the criminal justice system*. Springer Science & Business Media, New York, 2013, p. 84.

kockázatbecslési eszközöknek szinte kivétel nélkül elméleti és empirikus hátterük is van. Ilyen például az egyik legnépszerűbb eszköz, az *Andrews és Bonta*⁶⁹ nevéhez fűződő LSI-R.⁷⁰ Az LSI-skálákat a kockázat-szükséglet-válaszkészség (*Risk-Need-Responsivity; RNR*) jegyében alakították ki, és sikerük záloga valószínűleg éppen abban rejlik, hogy nemcsak empirikus, hanem koherens elméleti háttérrel is bírnak.

4. Az utóbbi években megjelentek az *ügynevezett negyedik generációs kockázat- és szükségletértékelő eszközök, amelyek a kockázati és szükségleti tényezők vizsgálatát esetkezelési tervvel*⁷¹ ötvözik annak érdekében, hogy a szakemberek valóban a felmért tényezőkhez igazíthassák a bűnismétlés megelőzését célzó beavatkozásokat.⁷² Ezek a jól strukturált, és igen részletesen kidolgozott mérőeszközök az egyén rendszerbe bekerülésétől egészen a kimenetig vezérfonalként szolgálnak a felügyelethez és a különböző beavatkozásokhoz. Az esetkezelési célok, továbbá az ezek elérése érdekében végzett beavatkozások folyamatos ellenőrzése részei a teljes folyamatnak.⁷³ Az egyik legismertebb ilyen negyedik generációs kockázat- és szükségletértékelési eszköz az ügynevezett LS/CMI⁷⁴, amely az általános kockázati/szükségleti faktorok mellett az olyan *specifikus kockázati/szükségleti* tényezőket is megcélöz, mint például az egészséggel vagy a mentális zavarokkal kapcsolatos problémák. A negyedik generációs LSI-mérőeszközök szigorú validálási folyamaton estek át: csak azok a kockázati tényezők maradtak bennük, amelyek valóban összefüggést mutatnak a bűnismétléssel. A skálák a kriminogén szükségletek mellett egyes rezponzivitási tényezők, protektív tényezők és készségek, erősségek felmérését is beemelik az elemzésbe, ily módon az eddiginél átfogóbb és összetettebb esetkezelési tervek kialakítását teszi lehetővé.

⁶⁹ Don A. Andrews – James Bonta: LSI-R: The level of service inventory-revised user's manual. Multi-Health Systems, Inc., Toronto, 1995

⁷⁰ Level of Service Inventory-Revised.

⁷¹ Az esetkezelés (case management) megközelítés a szociális munka és a közegészségügy területéről származik. Célja a többszörös hátránnyal küszködő, illetve egyszerre többféle – például kriminogén – szükséglettel bíró embereknek nyújtott szolgáltatások szervezett formában történő biztosítása, illetve összehangolása, amelyet az esetkezelő végez. Az esetkezelés korántsem egységes megközelítés; számos különböző modellje létezik.

⁷² Sharon Casey – Andrew Day – James Vess – Tony Ward: i. m. 81. o.

⁷³ James Bonta – J. Stephen Wormith (2013): i. m.

⁷⁴ Don A. Andrews – James Bonta: The psychology of criminal conduct, 5th ed., LexisNexis, Newark, 2010

Általános és speciális kockázatelemző eszközök

A kockázat- és szükségletelemző eszközök az eszköz általános vagy specifikus jellege szerint is csoportosíthatók.

Az általános, minden bűnelkövetőre alkalmazható kockázatbecslési eszközök körében a már korábban említett LSI-R és LS/CMI skálákon kívül egyéb mérőeszközöket is használnak világszerte, egyebek mellett például az OASys⁷⁵ és a Correctional Treatment Resistance Scale⁷⁶ skálákat. A gyakorlatban meglehetősen sok olyan instrumentum is használatos, amelyek az *elkövetők valamilyen szempont szerint körülhatárolható csoportjára* (például életkor, bűncselekménytípus, esetleg nem) kerültek kialakításra. Bár ezen eszközök egy része strukturált klinikai becslőskála, *Casey és munkatársai*⁷⁷ a specifikus célra, illetve populációkra kialakított skálákat is a kockázatértékelési eszközök negyedik nemzedékéhez sorolják. A bűnismétlés kockázati tényezői ugyanis eltérők lehetnek *különböző bűncselekménytípusok, illetve elkövetők különböző populációi* esetén. Léteznek *kifejezetten fiatalok felmérésére szánt mérőeszközök*, amelyek a bűnelkövetés általános kockázati tényezői mellett, illetve helyett az adott korcsoport jellemzőire építik a kockázat- és szükségletelemzést. Egyre több *bűncselekmény-specifikus kockázatelemző eszköz* is rendelkezésre áll, ezek legtöbbször az erőszakos és/vagy szexuális bűnelkövetők körében használatos. Bár a kockázatelemző eszközök ötödik generációjáról még nem beszélhetünk, *Harrison*⁷⁸ szerint *várhatóan megjelennek a fejlődési tényezőket is magukban foglaló kockázatbecslő skálák*. Vannak ugyanis olyan kutatási eredmények, amelyek arról tanúskodnak, hogy a fejlődési tényezők – így például a gyermekkorban elszenvedett abúzus, vagy a nem megfelelő szülői-nevelői gyakorlat – jelentősen növelik a bűnismétlés valószínűségét. A szexuális bűnelkövetőkre vonatkozó „*kockázatetiológiai*” modell⁷⁹ szerint a kockázatelemzés megbízhatóságának növelése érdekében a fejlődési tényezőket is fel kell venni a mérni kívánt tényezők sorába, persze ezen irány megalapozásához további empirikus kutatások szükségesek.

⁷⁵ Gwen Robinson: Implementing OASys: Lessons from research into LSI-R and ACE. Probation Journal, vol. 50, no. 1, 2003, pp. 30–40.

⁷⁶ Rob White – Hannah Graham: Working with offenders. A guide to concepts and practices. Willan Publishing, New York, 2010

⁷⁷ Sharon Casey – Andrew Day – James Vess – Tony Ward: i. m. 82. o.

⁷⁸ Karen Harrison: Dangerousness, risk and the governance of serious sexual and violent offenders. Routledge, London, 2012, ch. 3., pp. 33–51.

⁷⁹ Leam A. Craig – Kevin D. Brown – Anthony R. Beech: Assessing risk in sexual offenders: A practitioner's guide. John Wiley & Sons Ltd., 2008

A kockázatértékeléssel kapcsolatos kétségek

A kockázatbecslésre és klasszifikációra szolgáló eljárások helyes, eredeti céljuknak megfelelő alkalmazása valóban segítheti a döntéshozatali eljárásokat a büntető igazságszolgáltatási rendszerben⁸⁰, legalábbis a döntéshozók szempontjából. Kérdés azonban, hogy a döntéshozatal gyorsasága és formalizáltsága, a döntés alapjául szolgáló adatok strukturált és uniformizált formában történő számbavétele, valamint a veszélyesség és a visszaesési hajlam kérdésében való ítéletalkotás kvázi „automatizált” módja valóban helyes és igazságos eredményre vezet-e. *A kockázatelemzést szolgáló eszközök kialakításával, bevezetésével és használatával kapcsolatban ugyanis időről időre számos módszertani és ezekkel szorosan összefüggő jogi és etikai természetű probléma merül fel.*

A kockázatbecslő eljárások kialakítása sok *módszertani buktatót* rejt magában, amelyek befolyásolják a mérés eredményességét és hatékonyságát. Ebben a vonatkozásban meg kell különböztetni egymástól a megbízhatóságot és az érvényességet, azaz a pontosságot.⁸¹

A *megbízhatóság* a mérőeszközzel szerzett eredmények konzisztenciájára utaló fogalom, amely azt mutatja meg, mennyire következetesen méri az eszköz azt, amit mér. Ez ellenőrizhető az egyes tételek közötti korrelációk mérésével, a különböző időpontokban végzett mérések eredményeinek, illetve a különböző személyek által végzett mérések eredményeinek összehasonlításával.

A *pontosság vagy érvényesség* arról ad információt, hogy a mérőeszköz valóban azt méri-e, amit mérni szeretnénk vele. Előfordulhat, hogy egy mérőeszköznek magas fokú a megbízhatósága, de nem érvényes, tehát valamit következetesen mér, de nem azt, amit várunk tőle. Érvényesség azonban nem képzelhető el megbízhatóság nélkül, utóbbi a validitás egyik feltétele. Fontos azonban megjegyezni, hogy az előrejelzés pontosságának mutatója tekintetében sincs konszenzus a szakirodalomban.⁸²

A kockázatelemzés pontosságát és megbízhatóságát egyéb tényezők is befolyásolják, például a *minta nagysága és reprezentativitása*, amelyen a mérőeszköz kialakítása történik. Minél nagyobb a mintaelemszám, várhatóan annál nagyobb lesz az eszköz megbízhatósága.⁸³ A minta reprezentativitása is nagyon fontos tényező, ez azt jelenti, hogy a mérőeszköz kialakításához alapul szolgáló

⁸⁰ Stephen D. Gottfredson – Laura J. Moriarty: Statistical risk assessment: Old problems and new applications. *Crime & Delinquency*, vol. 52, 2006, pp. 178–200.

⁸¹ Sharon Casey – Andrew Day – James Vess – Tony Ward: i. m.

⁸² Stephen D. Gottfredson – Laura J. Moriarty: i. m.

⁸³ Karen Harrison: i. m.

egyének összességét olyan alapvető jellemzők kell hogy jellemezzék, mint azt a populációt, amelyben az eljárást majd alkalmazni kívánják.⁸⁴ A különböző összetételű populációk esetében ugyanis jelentősen eltérhetnek egymástól a bűnismétlés prediktorai. Az is fontos, hogy a kockázatbecslő eljárásokat az *eredeti céljuknak megfelelően alkalmazzák*. Az eredeti céljuktól eltérő – például a bűnismétlés előrejelzése helyett klasszifikációs célra történő – alkalmazásuk aláássa prediktív értéküket.⁸⁵

Kulturális különbségek és kockázatelemzés

Sok kockázatelemzési eljárás esetében jelent problémát, hogy *olyan, egyetemesnek tekintett változókra épülnek, amelyek érzéketlenek a kulturális különbségekre*⁸⁶. Ez a korábban már említett, az eredetitől eltérő populáción történő alkalmazás egyik iskolapéldája, amely jelentősen torzíthatja az eredményeket. Érzékeny kérdés a kockázatértékelés kapcsán (is) a rassz problémája, amely gyakran szerepel kockázati tényezőként a különböző kockázatértékelő eszközökben. Az ilyen prediktorok alkalmazásának legitimitásával kapcsolatos valódi aggályok már régóta jelen vannak a szakirodalomban.⁸⁷ *Tonry*⁸⁸ például azt kifogásolta, hogy több kockázati tényező is korrelációt mutat a rasszal, és hogy a kockázatbecslési eljárások gyakran diszkriminatív módon a kisebbségeket és a szegényeket hozzák kedvezőtlen helyzetbe. Valakit azért büntetni keményebben, mert nincs munkája, nem megoldott a megfelelő lakhatása stb., nemcsak nem etikus, de ésszerűtlen is, hiszen ezek a tényezők bizonyos populációkon belül nem is bírnak számottevő prediktív értékkel. *Petersilia és Turner*⁸⁹ szerint a faji származással összefüggő változók alkalmazása illegitim, miközben az ilyen változók értékelésből kihagyása rontja a kockázatbecslő eszközök alkalmazhatóságát.

A szakirodalomban domináns álláspont szerint a kockázat- és szükségletelemzés elengedhetetlen a megfelelő és eredményes beavatkozási formák megválasztásához.⁹⁰ A dinamikus kockázati tényezők felmérése sokkal nagyobb mértékben

⁸⁴ Stephen D. Gottfredson – Laura J. Moriarty: i. m.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Rob White – Hannah Graham: i. m.

⁸⁷ Lásd például Joan Petersilia – Susan Turner: Guideline-based justice: Prediction and racial minorities. In: Don M. Gottfredson – Michael Tonry (eds.): Prediction and classification. University of Chicago Press, Chicago, 1987, pp. 151–181.

⁸⁸ Michael Tonry: Prediction and classification: Legal and ethical issues. In: Don M. Gottfredson – Michael Tonry (eds.): i. m. 367–413. o.

⁸⁹ Joan Petersilia – Susan Turner: i. m.

⁹⁰ Lásd például Rob White – Hannah Graham: i. m.

támaszkodik az eszköz alkalmazójának szakértelmére, mint a statikus tényezőké, ugyanis számos pszichiátriai, illetve pszichológiai változó van közöttük. Ebből következően ezekkel kapcsolatban is felmerülnek az első generációs, klinikai kockázatbecslési eljárásokkal kapcsolatos problémák, amelyek a döntéshozatal szubjektív voltából fakadnak. Boer⁹¹ éppen ezért arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a pusztán statisztikai alapú eljárások sem elegendők a klienssel kapcsolatos döntések meghozatalára, az empirikus alappal bíró eszközök semmiképp sem nélkülözhetők a folyamatban.

A kockázatelemzéssel kapcsolatos jogi és etikai aggályok

Könnyen belátható, hogy a kockázatelemzésre használt eszközök hatékonyságával kapcsolatos problémák súlyos jogi és etikai aggályokra adnak okot. Két egymással ellentétes érdek rajzolódik ki a kockázatértékelési gyakorlat háttérében: egyik a *közbiztonság és a társadalom*, illetve ehhez kapcsolódóan a *potenciális áldozatok védelme*, a másik az *elkövető emberi jogai*.⁹²

Előbbi azt kívánja meg, hogy valamennyi kiemelkedő kockázatú bűnelkövető azonosítására sor kerüljön, és lehetőleg minél hosszabb időt töltsön a társadalom többi részétől elszigetelve, akár azon az áron is, hogy a valójában alacsony bűnismétlési kockázatú elkövetők is áldozatul esnek a kockázatbecslési eljárás fokozott érzékenységének. A közbiztonság szempontja tehát kollízióba kerül a bűnelkövető emberi jogaival, amikor a tévesen túlbecsült kockázat okán szükségtelen mértékben és időtartamra korlátozzák az elkövető szabadságjogait. Ha a mérleg a másik oldalra billen át, és az igazságtalan szigor elkerülése érdekében egyes magas kockázatú bűnelkövetők is kiesnek a rostán, az pedig a leendő áldozatok jogait és a társadalom érdekeit sérti súlyosan. Talán ésszerűnek tűnik az az álláspont, hogy a bűnelkövetők viseljék a bűnözés e kockázatát is, és a társadalomvédelmi funkció kapjon elsőséget bármilyen áron, mindamelllett a jogállamiság keretei között nem lehet ilyen következtetésre jutni. A szükségletelemzés és a kockázatmenedzselés kapcsán ugyanez a probléma úgy jelentkezik, hogy az indokolatlanul alkalmazott terápiás beavatkozások nemcsak az elkövető jogait sértik, hanem a költségvetésre is óriási terheket rónak, ami szintén megfontolásra érdemes szempont.

⁹¹ Douglas P. Boer: Ethical and practical concerns regarding the current status of sex offender risk assessment. *Sexual Offender Treatment*, vol. 3, no. 1, 2008 http://www.sexual-offender-treatment.org/1-2008_01.html

⁹² Uo.

Az eddig taglalt kritikák nagy része elsősorban azokban az országokban merült fel, amelyekben a kockázatértékelést az ítélkezési gyakorlatban is alkalmazzák. Jogosak azok az aggályok, amelyek a rengeteg módszertani és etikai probléma okán – amelyek közül csak néhányat érintettünk – szívesebben látnák a kockázatbecslés gyakorlatát a büntető igazságszolgáltatási rendszeren kívül, mint belül. Mindazonáltal *Slobogin*⁹³ álláspontja is elgondolkodtató, amely szerint a kockázatbecslés ítélkezési gyakorlatból történő kiiktatásával egy sor szubjektív tényező alapján történne az ítélethozatal. Nem szabad elfelejteni, hogy a formalizált, strukturált, empirikus alapú kockázatelemző eljárások, legyenek azok klinikai vagy statisztikai természetűek, a rengeteg torzítással és elfogultsággal terhelt emberi döntéshozatali mechanizmusok hibáinak kiküszöbölését célozzák, tehát az alkalmazásuk semmiképp sem öncélú. Az, hogy egy büntető igazságszolgáltatási rendszeren belül az eljárások, illetve a döntéshozatalok során alkalmaznak-e valamilyen kockázat- és/vagy szükségletelemző eszközt, olyan kriminálpolitikai döntés, amely valamennyi jogi, etikai és nem utolsósorban módszertani szempont együttes mérlegelése után hozható meg.

A nemzetközi gyakorlat: európai tervek a pártfogás bűnmegelőzési hatékonyságának erősítésére

Az értékelési tevékenység (legyen akár kockázat-, folyamat- vagy kimenetértékelés) segít abban, hogy a büntető igazságszolgáltatási hatóságok által meghozott döntések és intézkedések bizonyítékokon alapuljanak. A szakmailag megfelelő értékelés elengedhetetlen a gyakorlat megerősítése és a szolgáltatásnyújtás színvonalának emelése érdekében. *Robson* ezt úgy fogalmazza meg, hogy „az értékelés célja nem a bizonyítás, hanem a megerősítés”⁹⁴. A büntető igazságszolgáltatás területén működő hatóságok tevékenységének értékelése egyre inkább megerősödő területe a társadalomtudományi kutatásoknak, hála az úgynevezett „bizonyíték-alapú” gyakorlat és politikai döntéshozatal követelményének.

A továbbiakban a Strategic Targeting of Recidivism through Evaluation And Monitoring (Stream) elnevezésű gyakorlati és kutatási program⁹⁵ alapján mutat-

⁹³ Christopher Slobogin: Risk assessment. In: Joan Petersilia – Kevin R. Reitz (eds.): *The Oxford Handbook of Sentencing and Corrections*. Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 198–214.

⁹⁴ Colin Robson: *Real world research: a resource for social scientists and practitioner researchers*. Blackwell, Cambridge, 1993, p. 180.

⁹⁵ A projekt négy fő komponensből áll: 1) Munkacsoport-1: annak feltárása, hogy a büntetőszankciók végrehajtásával kapcsolatos gyakorlatot milyen módon értékelik az unió országaiban;

juk be a pártfogói tevékenység értékelésének új irányait. Az EU által finanszírozott programban a konzorcium vezetője az angol-walesi pártfogó szolgálat (National Offender Management Service; NOMS), közreműködő tagjai között pedig számos európai ország büntető igazságszolgáltatási szervezetét, minisztériumait és egyetemeit találjuk. A program átfogó célja a bűnelkövetőkkel foglalkozó programok terjesztése, fejlesztése és hatékonyságának fokozása, továbbá a bizonyítékalapú gyakorlat terjesztése. A Stream program célja az értékeléssel kapcsolatos európai gyakorlatok összegyűjtése, annak feltárása, hogy a pártfogói tevékenységben ki mit és mikor értékel és ennek milyen eredményei vannak. A gyakorlati eredmények összegyűjtése után a program résztvevői a pártfogói tevékenységgel kapcsolatos értékelési útmutatót, kézikönyvet és technikai javaslatgyűjteményt állítanak össze, amelyet a gyakorlati szakemberek számára készített példatár egészít ki.

Az eddigi tapasztalatok szerint az evaluációs tevékenységet leggyakrabban független kutatóintézetek végzik, de igen gyakran az egyes országok igazságügyi minisztériumai a megbízók és a finanszírozók. *Általában az egyes projektekhez kapcsolódik az értékelés* (például elektronikus felügyelet, feszültségkezelő kurzusok, családi erőszak, szexuális bűnelkövetők kezelése stb.), de *még gyakoribb az egyéni esetkezelés folyamatába beépített értékelés, különösen a veszélyesebb elkövetők esetében*. Az értékelés jellemzően a visszaesés-csökkentő hatás mérésére irányul, de jelentős különbségek vannak a mérési eljárások alkalmazására történő felkészültségben. A program által elvégzett kutatás szinte nem talált példát az általános pártfogó felügyelet gyakorlatának szisztematikus értékelésére, illetve a pártfogoltak körében végzett megelégedettségrel kapcsolatos értékelésre. Viszont kiderült, hogy minden európai szolgálatnál rutin módon gyűjtenek olyan adatokat, amelyek többféle értékelés alapjául is szolgálhatnak. Sok országban konkurál a pártfogói tevékenység értékelése a börtönprogramok értékelésével – ahogy erről a problémáról a korábbiakban már szót ejtettünk. A Stream-kutatás arra a következtetésre jutott, hogy van néhány olyan közreható tényező, amely erősíti a pártfogói programok értékelése iránti elköteleződést: 1) az igazságügyi kormány-

2) Munkacsoport–2: milyen módon alkalmazható más európai országban az Egyesült Királyságban a programok értékelésére kidolgozott Skills for Effective Engagement and Development (SEED) program; 3) Munkacsoport–3: az evaluációval kapcsolatos európai szakirodalom összegyűjtése; 4) Munkacsoport–4: az Európa Tanács által kiadott európai pártfogói szabályok ismertségének, hatásának és fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata. A Stream projekt keretében eddig országonként legalább egy szakemberrel készült interjú (Skype/telefon), és részletesebb interjúk készültek az európai pártfogói szabályokkal kapcsolatos tapasztalatokról. Az igazságszolgáltatási programok értékelésére vonatkozó kutatásban felmértek két gyakorlati pilot programot, és felmérés készült az evaluációról.

zat fontosnak tartja az értékelést; 2) külső hatások: EU, fenntartók, kormányzati szándékok; 3) a szakemberek egyéni elkötelezettsége.

A kutatáskor felmérték az *értékelést akadályozó tényezőket* is:

- kulturális okok miatt erős a gyakorlati szakemberek ellenállása;
- a rendelkezésre álló források (idő és pénz) korlátozottsága;
- ismeret- és készség hiány;
- nincs társadalmi fogadókészség;
- a feladat nehézségének túlbecsülése;
- hiányzik a gyakorlat céljainak megfogalmazása.

A *pártfogói tevékenység egységes értékelési keretének kialakítása* számos nehézségbe ütközik még az európai országokban is. Az egyes országokban *eltérő fogalomkészletet és tartalmi jellemzőket* alkalmaznak. *Különbözik a büntető igazságszolgáltatás folyamata*, és különböző kritériumai vannak a *büntetőjogi szankcióknak*. Nem is beszélve a *jogi kontextus különbözőségéről*. Ezeket a problémákat a legjobban a visszaesés kérdésén lehet szemléltetni. A visszaesés általában újraelítélést jelent. Az ezzel kapcsolatos adatokat vagy rutineljárással gyűjtik, de van, ahol nem, illetve az adatvédelmi szabályokra tekintettel csak egy részüket gyűjtik. Különbözik az elítélés jogi terminusokban meghatározott fogalma is. Végül különbség lehet az időtényezőben, azaz hogy az anyagi és eljárási szabályok milyen időtartamon belül tekintik visszaesőnek a bűnismétlőt.

A Stream programban a kutatók áttekintették az egyes országok elkötelezettségét a pártfogói tevékenység értékelése, illetve általában az értékelőmunka iránt. Azt tapasztalták, hogy igen nagy eltérések találhatók az EU-országokban: az Egyesült Királyságban és Hollandiában igen erős elköteleződés tapasztalható a pártfogói tevékenység értékelésének szükségessége iránt, és van olyan ország, ahol ezt egyáltalán nem tartják fontosnak. Az országok egy részében valamilyen kormányzati szintű egység gyűjti a pártfogó tevékenységgel kapcsolatos adatokat, ezek mindig felölelik a legalapvetőbb tevékenységi adatok gyűjtését. Az országok többségében a pártfogói tevékenység értékelésébe bevonódnak az egyetemek, de hogy melyik országban melyik tudományterület (közgazdaságtudomány, jog, szociális munka, pszichológia), az igen különböző.

A programértékelő, evaluációs vizsgálatok, hatásvizsgálatok fontosságának elvi elismerése hazánkban is megtörténik, hiszen a „bizonyítékalapú/tudásalapú szemlélet” kifejezés Magyarországon sem ismeretlen – mondta *Balassa Szilvia*

2010-ben a *TEtt program az áldozatokért és tettesekért* nyitókonferenciáján⁹⁶, amikor összefoglalta a projektértékelő kutatásokkal, a reintegrációs adatbázissal kapcsolatos hazai tapasztalatokat. A tapasztalatok azt mutatják, hogy kevés a jól átgondolt, gondosan megtervezett kutatás, és érezhető egyfajta ellenállás és/vagy szkepticizmus a hatásvizsgálatok, programértékelő kutatások vonatkozásában. Ennek nagyrészt az az oka, hogy Magyarországon nincs hagyományuk az értékelő vizsgálatoknak, költséges módszerek látszanak, módszertani problémák, akadályok nehezítik az alkalmazását, és sok esetben tapasztalható, hogy a kutatás és a gyakorlat, illetve a kutatás és döntéshozás kapcsolata nem problémamentes. Tapasztalható egyfajta félelem is az „elszámoltatástól” vagy a „felelősségre vonástól”.

Az európai pártfogói szabályok

A Stream programban kiemelt figyelmet kap az *európai pártfogói szabályok* (European Probation Rules; EPR).⁹⁷ Használják-e a gyakorlatban, és ha igen, akkor hogyan? Milyen hatása van? Hogyan lehet bizonyítani? Ha nem is ismerik, akkor mi ennek az oka? Milyen módon lehet ismertté tenni? Az EPR alkalmazásával kapcsolatosan merült fel, hogy szükség van-e egy olyan európai minőségbiztosítási központ felállítására, amely a pártfogói tevékenység standardizálását segíti, és feladata az egységes európai gyakorlat megteremtése. Ez különösen fontos, hiszen az Európai Tanács 2008/947/IB kerethatározata (2008. november 27.) kiterjesztette a bírósági határozatok kölcsönös elismerésének elvét a szabadságvesztéssel nem járó büntetések letöltésére. Meghatározta azokat a szabályokat, amelyeket a tagállamoknak be kell tartaniuk a más tagállamok által megállapított próbaidő alatti magatartási szabályok és alternatív szankciók felügyelete során. Ez a kerethatározat ösztönzi a próbaidő alatti magatartási szabályok és alternatív szankciók tagállamok közötti elismerését és felügyeletét. Ezen kívül meghatározza a felfüggesztett büntetések, az alternatív szankciók és a próbára bocsátás felügyeletének szabályait annak érdekében, hogy javítsa az elítélt társadalmi beilleszkedésének esélyeit, megelőzze a visszaesést, valamint erősítse az áldozatok védelmét. Eminens európai érdek tehát, hogy az egyes uniós országokban azonos

⁹⁶ Balassa Szilvia kutatásialprojekt-koordinátor Projektértékelő kutatások: alprojekt, reintegrációs adatbázis című előadása a *TEtt program az áldozatokért és tettesekért* című program nyitókonferenciáján. Siófok, 2010. december 15. [Belügyminisztérium, TÁMOP 5.6.2.]

⁹⁷ Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 20 January 2010 at the 1075th meeting of the Ministers' Deputies). <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1575813>

szakmai megközelítéssel és azonos gyakorlattal végezzék a pártfogói tevékenységet.

A pártfogó felügyelet értékelése szempontjából is fontosak az EPR szabályai. Bár az európai pártfogói szabályok nem jogszabály, hanem úgynevezett „puha jog”, amelynek a kibocsátó szervezet (Council of Europe; CoE) tekintélye adja az erejét, szabályai közül a tevékenységértékeléshez kapcsolódóan különösen fontosak a következők:

- # 16 ... kutatásokkal kell ösztönözni a pártfogói munka hatékonyságának erősítését, hogy sorvezetőként lehessen használni a pártfogással kapcsolatos szakpolitika és gyakorlat alakításánál.
- # 77 A pártfogó szolgálatoknak képeseknek kell lenniük számos interdiszciplináris módszer alkalmazására, illetve a kutatások eredményeinek a gyakorlati beépítésére.
- # 104 A pártfogással kapcsolatos szakpolitikát és gyakorlatot – a lehetőségekhez képest – a bizonyítékokhoz kell igazítani. A hatóságoknak gondoskodniuk kell a szisztematikus kutatások és az értékelés elvégzéséhez szükséges forrásokról.
- # 105 A hatályos jogi szabályozás, a szakpolitika és gyakorlat változtatása csak olyan tudományos eredményekre és kutatásokra épülhet, amely figyelembe veszi a nemzetközi standardokat.

A pártfogói szabályok – a gyakorlat standardizálása mellett – segíthetik az új pártfogó szolgálatok megalakulását, és sorvezetőként szolgálhatnak arra, hogy a szervezetek értékeljék a pártfogó felügyeleti szolgálatok tevékenységét. A kliensek számára kiemelkedően fontos, hogy számukra is legyen egy olyan mérce, amelyhez viszonyíthatják a kapott szolgáltatást, és ellenőrizhetik, ha alapjogaikat sértő módon hajtják végre a szankciót. A közösségi szankciók ugyanis követelményeket és korlátozásokat tartalmaznak. Sérthetik a családtagok jogait, magán-szféráját és szabadságát.

A Stream projekt felmérésének eredményei az európai pártfogói szabályok ismertségéről és elfogadottságáról egyébként is közelebb visznek bennünket a pártfogói tevékenység egyes országokban tapasztalható megítéléséhez. Az 1. szakasza a kapcsolatokról és a társadalmi befogadásról szól, tehát a segítséget és a támogatást is fontosnak tartja a pártfogoltak beilleszkedésének elérése érdekében. A 37. cikkely az együttműködés rendszerének fontosságát hangsúlyozza, míg a 93. szakasz a sértettekkel végzett munkát nyomatékosítja.

A felmérés tapasztalatai azt mutatták, hogy jellemzően a pártfogó szolgálat felső vezetői ismerik az EPR-t, az alsó szintű vezetők valamit hallottak róla, de

a részletszabályokkal már nincsenek tisztában. Egyelőre úgy tűnik, hogy valódi hatást nem gyakorolt a pártfogás végrehajtására, tehát vizsgálni kell azt a kérdést is, hogy kik és mennyire ismerik az EPR szabályait. (Az EPR-nek különleges szerepe lehet abban, hogy a szovjet utódállamok területén létrejövő pártfogó szolgálatok számára útmutatóként szolgál.) A kutatásban az EPR három szabályának érvényesülését külön is megvizsgálták. Az 1. szakaszt, amely szerint *„a pártfogó szolgálatoknak a bűnisméltlést azzal kell csökkenteni, hogy pozitív kapcsolatot alakítsanak ki az elkövetővel a felügyelet gyakorlásának biztosítása érdekében (beleértve a kontrolleszközök alkalmazását is, ahol szükséges), irányítaniuk és segíteniük kell a pártfogoltakat, és ösztönözni a sikeres társadalmi beilleszkedést. A pártfogó felügyelet ezzel járul hozzá a közösség biztonságához és a méltányos igazság szolgáltatásához.”*

A Stream projekt vizsgálatának eredményei szerint kivétel nélkül minden megkérdezett azt mondta, hogy hazájában a pártfogó szolgálat alapvető ethosza pontosan az, amit a pártfogói szabályok 1. cikkelye megfogalmaz, és ez a megközelítés van a tevékenységük mögött, ugyanakkor mindenki megjegyezte azt is, hogy a kontrollelem egyre hangsúlyosabb a munkájukban. Úgy tűnik tehát, hogy a felügyeleti jellemző sokkal kifejezettebb lett a pártfogói tevékenységben – különösen azokra az országokra igaz ez, ahol a pártfogó szolgálat szorosan együttműködik a büntetés-végrehajtási szervezettel. Az interjúalanyok megjegyzéseiből az is kitért, hogy a közvéleményt önmagában nem nagyon győzi meg a pártfogoltak segítségével kapcsolatos cél. Néhány országban még mindig kizárólag szociális munkaként értelmezik a pártfogó felügyeletet (Írország, Lettország és bizonyos vonatkozásban Olaszország). További vizsgálatot igényel, miként valósulhat meg az EPR 1. szakasza a lakosság, a közvélemény támogatottságának hiányában.

Az EPR 39. szakasza a más intézményekkel történő együttműködést írja elő a pártfogó szolgálatoknak. Minden megkérdezett egyetértett ennek szükségességével, és működik a gyakorlatban is – bár meghatározott pártfogói tevékenységek esetén másként és másként. Azokban az országokban, ahol a pártfogói infrastruktúra hiányos és a finanszírozás gyenge, a pártfogók izoláltan működnek, és csak a felügyeletet gyakorolják. A büntetés-végrehajtási intézményrendszerrel történő együttműködés nem veszélytelen a pártfogó szolgálatok számára – állították a megkérdezettek. A két szervezet közötti kapcsolat természete hatást gyakorol a többi EPR-szabály alkalmazhatóságára is. Nem volt olyan válaszoló, aki ne a szociális szolgálatokat említette volna legfontosabb együttműködő partnerként.

Az európai pártfogó szolgálatok *minimális figyelmet szentelnek az áldozatoknak*, az országokban azonban létezik áldozatsegítő szolgáltatás, amelyet a pártfogó szolgálatoktól elkülönült szervezetek nyújtanak a sértetteknek. A pártfogók jellemzően információval látják el a sértetteket. Mindazonáltal a helyreállító igazság-

szolgáltatási megközelítés terjedése, illetve az ilyen programok közvetítésével a pártfogó szolgálatok is közvetlenebb kapcsolatba kerülnek az áldozatokkal.

A pártfogó felügyeleti tevékenység értékelési szempontjai

A munkacsoportok tevékenysége alapján állították össze azokat a szempontokat, amelyek számításba jöhetnek a pártfogói tevékenység értékelésénél. Az értékelésnek a legtágabb értelemben *három típusa* van: 1) *folyamatértékelés*; 2) a *hatásosság* értékelése; és 3) a *kimenetértékelés*. Ez a három értékelési forma a bűnelkövetőkkel való hatékony tevékenység három szakaszaként is felfogható. A folyamatértékelés a szankció-végrehajtás kezdeti szakasza lehet, amikor annak a felmérése szükséges, hogy mit kell tenni a végrehajtás sikeressége érdekében. A hatásosság a lefolytatott program sikerességéről nyújthat bizonyítékot, hogy vajon a program elérte-e a kitűzött céljait, majd ezt követi a kimenetértékelés, azaz annak megállapítása, hogy a végrehajtás csökkentette-e a bűnelkövetés veszélyét. Nem véletlen, hogy az *értékelési tevékenységet felkészülten megvalósító igazságszolgáltatási szervezetek sokkal inkább a bűnelkövetés veszélyének, semmint a visszaesési ráta csökkentéséről értekeznek*. Ezt a három értékelési típust még két további igen fontos szempont vizsgáló értékelés egészítheti ki: 4) a *költséghatékonysági* elemzés; valamint 5) a *reális* értékelés, amely különbséget tesz elkövetői csoportok és típusok között, és azt vizsgálja, hogy mi működik, milyen elkövetőkkel kapcsolatosan és milyen feltételek között. Ugyanis a bűnelkövetőkkel végzett tevékenység legfontosabb célja a bűnelkövetés csökkentése, de ezt sok esetben más tényezők is befolyásolják, mint a szenvedélybetegségek, vagy az impulzív viselkedés mérséklésének problémája.

Az értékelés alapvetően *három fázisban* történik: kezdődik 1) a célok tisztázásával; ezt követi 2) az értékelési módszerek meghatározása; és 3) a mintakiválasztás zárja.

Az értékelés alapkérdése tehát annak meghatározása, hogy ki miért és mikor értékeli a pártfogói tevékenységet. Ennek alapján megkülönböztethetjük a stratégiai, az operacionális és az egyedi elkövetői értékelést (1. számú táblázat).

1. számú táblázat

	AZ ÉRTÉKELÉS SZINTJE		
	Stratégiai	Operacionális	Egyéni értékelés
A cselekvő (Ki?)	Stratégiai döntéshozók, tudományos szakemberek	Menedzserek és a szolgáltatásnyújtó személyzet	Az esetkezelő; a pártfogolt
Cél (Miért?)	Programérvényesítés, hosszú távú javulás	A szolgáltatás színvonalának biztosítása; viszonylag korai jelzés a lehetséges kimenetről	Az egyéni előrehaladás értékelése; a további beavatkozás tervezése
Ütemezés (Mikor?)	Hosszú távú – 1–5 év	Rövid távú – a program után azonnal	Középtávú – a program tartama alatt a felügyelet befejeződéséig

Mit jelent a pártfogó kiválósági központ?

A szabadságelvonással nem járó szankciók végrehajtása valóban kardinális kérdés, és az európai országok előtt – különösen a szankciók átvételével kapcsolatos uniós kerethatározat hatálybalépéséig hátralevő rövid időre tekintettel – az *európai pártfogói gyakorlat egységesítésének problémája* áll. Alapvetően az a kérdés, hogy 1) a jó gyakorlatok terjesztése; vagy 2) a gyakorlati programok minőségének és színvonalának javítása-e a feladata a gyakorlat standardizációjáért felelős központnak.

Egy ilyen kiválósági központ feladata lehet a jó gyakorlatok gyűjtése és terjesztése annak érdekében, hogy orientálja az uniós tagállamok pártfogó szolgáltatásainak tevékenységét. Feladatkörébe tartozik kutatások kezdeményezése és a kutatási eredmények értelmezésének segítése, továbbá közreműködés az alap- és a továbbképzési programokban. Fontos feladata a pártfogói tevékenységgel kapcsolatos ismeretterjesztés és a közvélemény tájékoztatása, nemkülönben a jogalkotó és a szakpolitikussal való kapcsolattartás a szakmai tevékenység fejlesztése érdekében (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

A központ feladatai	Európa Tanács (Council of Europe; CoE)	Európai Pártfogó Szövetség (Confederation of European Probation; CEP)	Egyéb
Standardok meghatározása	X		
Az egyes országok támogatása a standardok elérésében	X	X	twinning projektek
Forrásteremtés/tanácsadás az országoknak	X	X	twinning projektek
Kutatások kezdeményezése		X	
Kutatások lefolytatása			COST (European Cooperation in Science and Technology) stb.
A jó gyakorlatok terjesztése		X	STARR (Strengthening Transnational Approaches to Reduce Reoffending); DOMICE, (Developing Offender Management In Corrections In Europe); SOMEK (Serious Offending by Mobile European Criminals) stb.
Képzés			CJSW (Criminal Justice Social Work); twinning projektek

A Stream projekt keretében elkezdődött a gondolkodás az európai kiválósági központ feladatairól és alapelveiről. Az intézmény megalapítását a következő alapelvek vezérelhetik:

- Szövetség a tudomány és a gyakorlati szektor szereplői között.
- Hasznosítani az országok tapasztalatait – ne csak egy vagy néhány ország gyakorlata legyen ismert.
- Adjon hangot a problémáknak, és képviselje a pártfogás érdekeit az európai intézményeknél.
- Forrásokkal és szakmai támogatással segítse azokat az országokat, amelyek új pártfogó szolgálatot hoznak létre.
- Fejlessze ki a pártfogás kutatási stratégiáját és támogassa a megvalósítást.
- Fejlessze a képzést az alap- és továbbképzés szintjén egyaránt.
- Ösztönözze a pártfogói tevékenység elfogadottságát nemzetközi szinten is, és segítse a tagállamokat abban, hogy ezt hogyan tegyék a saját országukban.

Összegzés

Kutatásunkban a megelőző pártfogás történeti, jogi és kriminológiai szempontú értékelésére, továbbá az utóbbihoz is kapcsolódó kockázatértékelés módszertani és jogi hátterének vázolására és gyakorlatának értékelésére vállalkoztunk. A jogszabályi háttér és az intézmény történeti gyökereinek bemutatásán kívül áttekintettük a hazai gyermekvédelmi és igazságszolgáltatási intézményrendszer leg-égetőbb problémáit, kitértünk a releváns nemzetközi szabályozásra és trendekre, és megvizsgáltuk, hogyan illeszkedik a tárgyalt intézmény a hazai jogrendszerbe és a bűnmegelőzés rendszerébe.

A kockázat- és szükségletértékelés tudományos hátterének bemutatása céljából áttekintettük e gyakorlat fejlődésének lépéseit, a kockázat- és szükségletértékelési eszközök típusait, valamint az alkalmazásukkal kapcsolatos jogi és módszertani aggályokat. Mindezek fényében értékeltük a tárgyalt jogintézményeket, és röviden vázoltuk a nemzetközi pártfogói gyakorlat tervezett változásait is.

Irodalom

Andrews, Don A. – Bonta, James: *LSI-R: The level of service inventory-revised user's manual*. Multi-Health Systems, Inc., Toronto, 1995

Andrews, Don A. – Bonta, James: *The psychology of criminal conduct, 5th ed.* LexisNexis, Newark, 2010

Andrews, Don A. – Bonta, James – Wormith, J. Stephen: The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime and Delinquency*, vol. 52, 2006

Boer, Douglas P.: Ethical and practical concerns regarding the current status of sex offender risk assessment. *Sexual Offender Treatment*, vol. 3, no. 1, 2008 http://www.sexual-offender-treatment.org/1-2008_01.html

Bonta, James: Risk-needs assessment and treatment. In: **Harland, Alan T. (ed.):** *Choosing correctional options that work*. Sage, Thousand Oaks, 1996, pp. 18–32.

Bonta, James – Andrews, Don. A.: Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-need-responsivity model. In: **Fergus McNeill – Peter Raynor – Chris Trotter (eds.):** *Offender supervision. New directions in theory, research and practice*. Willan Publishing, New York, 2010, pp. 19–40.

Bonta, James – Wormith, J. Stephen: Risk and need assessment. In: **McIvor, Gill – Raynor, Peter (eds.):** *Developments in Social Work with Offenders*. Jessica Kingsley Publishers, London–Philadelphia, 2007, pp. 131–152.

Bonta, James – Wormith, J. Stephen: Applying the risk-need-responsivity principles to offender assessment. In: **Craig, Leam A. – Dixon, Louise – Gannon, Theresa A. (eds.):** *What Works in Offender Rehabilitation: An Evidence-Based Approach to Assessment and Treatment*. Wiley–Blackwell, New York, 2013, p. 72.

Borbíró Andrea: Társadalmi bűnmegelőzés és emberi jogi követelmények. *Acta Humana*, 2004/4.

Casey, Sharon – Day, Andrew – Vess, James – Ward, Tony: *Foundations of offender rehabilitation*. Routledge, New York, 2012

Champion, Dean J.: Risk Assessment and Dangerousness: An Historical Analysis. In: **Champion, Dean J.:** *Measuring Offender Risk. A Criminal Justice Sourcebook*. Greenwood Press, 1994, pp. 1–34.

Craig, Leam A. – Brown, Kevin D. – Beech, Anthony R.: *Assessing risk in sexual offenders: A practitioner's guide*. John Wiley & Sons Ltd., 2008

Dávid Lilla: Megelőző pártfogás vagy védelembe vétel? *Állam- és Jogtudomány*, 2012/3–4.

Dénesné Csernák Erzsébet: A magyar pártfogó felügyeleti rendszer reformja ügyészi szemszögből. *Kriminológiai Közlemények*, 2006/62.

Dér Mária: Vádirat a pártfogó felügyelet tárgyában. *Belügyi Szemle*, 1990/10.

Düinkel, Frieder – Pruin, Ineke – Grzywa, Joanna: Sanction systems and trends in the development of sentencing practices. In: **Düinkel, Frieder – Grzywa, Joanna – Horsfield, Philip – Pruin, Ineke (eds.):** *Juvenile Justice Systems in Europe. Current Situation and Reform Developments*. Vol. 2. Forum Verlag Godesberg, Mönchengladbach, 2010

Gedeon Andor: Pártfogó felügyelet és családsegítés. *Kriminológiai Közlemények*, 2006/62.

Gottfredson, Stephen D. – Moriarty, Laura J.: Statistical risk assessment: Old problems and new applications. *Crime & Delinquency*, vol. 52, 2006

Harrison, Karen: *Dangerousness, risk and the governance of serious sexual and violent offenders*. Routledge, London, 2012

Hilton, N. Zoe – Harris, Grant T. – Rice, Marnie E.: Sixty-six years of research on the clinical versus actuarial prediction of violence. *The Counseling Psychologist*, vol. 34, no. 3, 2006

Katonáné Pehr Erika: *A gyermekkorú elkövetőkkel való bánásmód gyermekvédelmi intézményei, gyermekkorú elkövetők a gyermekvédelemben.* Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2008 [Kriminológiai Közlemények 65.]

Kemshall, Hazel: The role of risk, needs and strengths assessment in improving the supervision of offenders. In: **McNeill, Fergus – Raynor, Peter – Trotter, Chris (eds.):** *Offender supervision. New directions in theory, research and practice.* Willan Publishing, New York, 2010, pp. 155–171.

Kerezsi Klára: Szociális munkás-e a pártfogó felügyelő? *Esély*, 1992/5.

Kerezsi Klára: A hazai pártfogó szolgálat átalakítása. *Belügyi Szemle*, 2002/2–3.

Kerezsi Klára – Kó József – Gosztonyi Géza: *A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának hatékonysága: a fiatalkorú elítéltek utánkövetéses visszaesési vizsgálata.* Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2007

Lévay Miklós: Az Európa Tanács R (2003) 20. számú ajánlása a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről. *Család, Gyermekek, Ifjúság*, 2005/3.

Mills, Jeremy F. – Kroner, Daryl G. – Morgan, Robert D.: *Clinician's guide to violence risk assessment.* Guilford Publ., New York, 2011

Nagy Ferenc: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai fejlődéséről. In: **Szűk László (szerk.):** *Utógondozás és pártfogó felügyelet.* Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály, Budapest, 1985, 31–72. o. [Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály kiadványai 10.]

Nyerges Kálmán – Kóta Tünde: Fiatalkorúak pártfogó felügyelete a gyermekvédelemben, a közigazgatásban és a büntetés-végrehajtásban. *Magyar Közigazgatás*, 2003/12.

Pálvölgyi Ákos: A megelőző pártfogás, mint a bűnmegelőzés egyik lehetséges eszköze. *Büntetőjogi Szemle*, 2012/2.

Petersilia, Joan – Turner, Susan: Guideline-based justice: Prediction and racial minorities. In: **Gottfredson, Don M. – Tonry, Michael (eds.):** *Prediction and classification.* University of Chicago Press, Chicago, 1987, pp. 151–181.

Pruin, Ineke: The scope of juvenile justice systems in Europe. In: **Dünkel, Frieder – Grzywa, Joanna – Horsfield, Philip – Pruin, Ineke (eds.):** *Juvenile Jus-*

tice Systems in Europe. Current Situation and Reform Developments. Vol. 2. Forum Verlag Godesberg, Mönchengladbach, 2010, pp. 1539–1582.

Robinson, Gwen: Implementing OASys: Lessons from research into LSI-R and ACE. *Probation Journal*, vol. 50, no. 1, 2003

Robson, Colin: *Real world research: a resource for social scientists and practitioner researchers.* Blackwell, Cambridge, 1993

Slobogin, Christopher: Risk assessment. In: **Petersilia, Joan – Reitz, Kevin R. (eds.):** *The Oxford Handbook of Sentencing and Corrections.* Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 198–214.

Szabó Judit: *Harmadlagos megelőzés és kilépés pártfogoltak körében.* Kutatási jelentés. Kézirat. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2014

Taxman, Faye S. – Pattavina, April – Caudy, Michael S. – Byrne, James – Durso, Joseph: The empirical basis for the RNR model with an updated RNR conceptual framework. In: **Taxman, Faye S. – Pattavina, April (eds.):** *Simulation strategies to reduce recidivism: Risk Need Responsivity (RNR) modeling for the criminal justice system.* Springer Science & Business Media, New York, 2013

Tonry, Michael: Prediction and classification: Legal and ethical issues. In: **Gottfredson, Don M. – Tonry, Michael (eds.):** *Prediction and classification.* University of Chicago Press, Chicago, 1987, pp. 367–413.

Vaskuti András: A pártfogó felügyelet szerepe az alternatív szankciók kiválasztásánál. *Kriminológiai Közlemények*, 2006/62.

White, Rob – Graham, Hannah: *Working with offenders. A guide to concepts and practices.* Willan Publishing, New York, 2010

A vallásosság vizsgálata deviáns fiatalok körében

Jelen tanulmány egy 2014-ben megkezdett ifjúsági értékrendkutatás részeredményeit mutatja be. A kutatás a tizennégy–tizennyolc éves korosztály bűnelkövetését, deviáns viselkedését, értékrendjét vizsgálta oly módon, hogy a felmérésben rávilágítottunk a bűnelkövetés úgynevezett rizikófaktoraira, a célcsoport demográfiai és szocioökonómiai sajátosságaira, valamint a mintába kerülő fiatalok nemzetiségi hovatartozására/identitására és – a vallásosság több dimenzióját mérve – a valláshoz fűződő viszonyára is. Tanulmányomban a kutatásnak három alapkérdését tárgyalom. Egyrészt azt, hogy van-e érdemi összefüggés a vizsgált, szocioökonómiai és kriminológiai értelemben egyaránt speciális (egyszersmind szinte homogén) mintacsoport vallásossága és viselkedése, valamint a vallásossága és az értékrendje között. Másrészt pedig azt, hogy igaz-e az a feltevés, amely szerint a cigány kisebbséghez tartozóknak a vallás fontosabb (lehet) már fiatalkorban is, mint a nem roma társaik számára.

A fiatalok bűnelkövetése, deviáns magatartása örökzöld témája a közbeszédnek és a gyermekekkel, kamaszokkal foglalkozó szakembereknek. A bűnmegelőzés ideája, ami a kriminálpolitika területén az elmúlt évtizedekben vált központi gondolattá, elsődleges célcsoportjának tekinti ezt a korosztályt. A fiatalok által tanúsított deviancia megértése azonban összetett feladat: nem elegendő ugyanis a korosztályi sajátosságokat figyelembe venni, hanem összetársadalmi kontextusban kell értelmezni a kérdést.

A tanulmányban bemutatandó kutatás a tizennégy–tizennyolc éves korosztály bűnelkövetését, deviáns viselkedését, értékrendjét vizsgálta oly módon, hogy rávilágított a bűnelkövetés rizikófaktoraira, a célcsoport demográfiai és szocioökonómiai sajátosságaira, valamint a mintába került fiatalok nemzetiségi hovatartozására, és – a vallásosság több dimenzióját mérve – a valláshoz fűződő viszonyára is.

E helyütt a kutatás három alapkérdését tárgyalom. Egyrészt azt, hogy *van-e érdemi összefüggés* a vizsgált – szocioökonómiai és kriminológiai értelemben egyaránt speciális (egyszersmind szinte homogén) – mintacsoport *vallásossága és viselkedése (devianciája)*, illetőleg *vallásossága és értékrendje között*. Másrészt pedig azt a – vonatkozó szakirodalom¹ és személyes interjúk alapján formálódott – feltevést

¹ Dúl Géza: Krisztus „Cigányország útjain”. Cigánypasztoráció Magyarországon. Vigília, 2002. szeptember; Józsa Márta: Romák a többségi társadalom csapdájában. Vigília, 2002. szeptember

ellenőrzöm, amely szerint a *cigány kisebbséghez tartozók számára a vallás fontosabb (lehet) már fiatalkorban is, mint a nem roma társaiknak.*

Hipotéziseimet azokra a nemzetközi vizsgálatokra alapoztam, amelyek szerint a vallásosság – illetve annak egyes aspektusai – hatást gyakorolnak az egyén érzelmi életére, attitűdjeire, értékrendjére, valamint közvetve a magatartására is. A pszichológiai tárgyú kutatások a spiritualitást jellemzően a lelki egészséggel², a pozitív énképpel, valamint a fizikai egészséggel társítják³: a vallásos embereknek általában jobb a stressztűrő képességük, optimistábbak és eredményesebben küzdenek meg az életben felbukkanó nehézségekkel.⁴ Beigazolódott az is, hogy a vallási közösségben való részvétel – mivel az érzelmi és spirituális érintettséget, elköteleződést is igényel – erősíti a morális szabályok és a konstruktív személyközi viselkedésformák beépülését és elmélyülését. A hazai és nemzetközi vizsgálatok szerint a vallásos fiatalok kevesebbet dohányoznak, drogoznak, és ritkábban fogyasztanak alkoholt.⁵ A vallási közösségekben való aktív részvétel csökkenti a bűnelkövetési hajlandóságot, a bűnelkövetés esélyeit.⁶

² Kovács József: Bioetikai kérdések a pszichiátriában és pszichoterápiában. Medicina Kiadó, Budapest, 2006, 100–107. o.

³ 2013-ban tanulmánykötet jelent meg a vallás és spiritualitás hatékony alkalmazásáról a fiatalok pszichoterápiás kezelésében. Donald F. Walker – William L. Hathaway (eds.): *Spiritual Interventions in Child and Adolescent Psychotherapy*. American Psychological Association, Washington, D.C., 2013

⁴ Martin E. P. Seligman: *Learned optimism*. Simon & Schuster, New York, 1991. Idézi Gene H. Brody – Zolinda Stoneman – Douglas Flor – Chris McCrary: *Religion's Role in Organizing Family Relationships: Family Process in Rural, Two-Parent African American Families*. *Journal of Marriage and Family*, November 1994, p. 2.; Kopp Mária – Skrabski Árpád: *Magyar lelkiállapot az ezredfordulón*. http://www.tavlatok.hu/86/86kopp_skrabski.pdf

⁵ David R. Hodge – Paul Cardenas – Harry Montoya: *Substance Use: Spirituality and Religious Participation as Protective Factors among Rural Youths*. *Social Work Research*, September 2001. p. 2.; Kovács László: *A vallásosság hatása a serdülők kábítószer-fogyasztására*. *Szociológiai Szemle*, 2007/1–2.; Piko Bettina: *Középiskolás fiatalok szabadidő-struktúrája, értékattitűdjei és egészségmagatartása*. *Szociológiai Szemle*, 2005/2.; Győri József: *Hit és egészség. Mit mutatnak az adatok? In: Hány lépés az élet? OKKER*, Budapest, 2006 [Ifjú-kór 4.]

⁶ David L. Barson – Byron R. Johnson: *Religion: The Forgotten Factor in Cutting Youth Crime and Saving At-Risk Urban Youth*. *Jeremiah Project*, no. 2. 1998; *The Role of Faith Based Organizations in Crime Prevention and Justice*, April 1999, *Welfare Policy Center of Hudson Institute*, Occasional Paper Series. Matthew J. Irvin – Thomas W. Farmer et al.: *School, Community, and Church Activities: Relationship to Academic Achievement of Low-Income African American Early Adolescents in the Rural Deep South*. *Journal of Research in Rural Education*, February 15, 2010.

Rizikófaktorok, protektív faktorok⁷

A fiatalok/tinédzserek deviáns viselkedését az utóbbi évtizedekben a – kiváltképpen a kockázati bűnmegelőzés elméleti modelljében gondolkodó – nemzetközi kutatások a rizikófaktorok–protektív faktorok dimenziói szerint vizsgálták.

A kutatásokban a rizikó- és védőfaktoroknak többféle csoportosítása is ismert. A leggyakoribb osztályozás az *individuális, korcsoportos, szociális és szituációs rizikófaktorok* kategóriák szerint történt. Az *individuális* tényezők között a stressz, genetikai sérülékenység, a fizikai, a pszichológiai, kognitív és viselkedési elemek jelentek meg; a *kortárs csoportból* érkező veszélyeket pedig tipikusan az antiszociális fiatalokkal való kapcsolattartással, illetve a köreikben történő szocializációval azonosították. A tudomány a *szociális tényezők* körében a szocioökonómiai faktorokat és a szociális ellátórendszer hiányosságait nevesíti; míg a *sztuációs faktorok* között az „alkalom szüli a tolvajt” elve érvényesül, miszerint a bűnelkövetés esélyét növelik a bűnelkövetői alkalmak.⁸

A tudományos közmegegyezés azonban leginkább a *David Farrington–Murray*-féle listát alkalmazza. Farringtonék szerint a rizikófaktorok között az impulzivitás, az alacsony intellektus és iskolai teljesítmény, az elégtelen szülői felügyelet, a büntető vagy következetlen nevelői stílus, a rideg szülői attitűd, a gyermek fizikai bántalmazása, a szülői konfliktusok, a szétszakadt családok, az antiszociális szülők, a nagy családméret, az alacsony jövedelem, az antiszociális baráti társaság,

⁷ „A protektív faktorok védelmet jelenthetnek az elkövetővé válással szemben. Ezek olyan tényezők, melyek egyrészt az egyént normakonform viselkedésre ösztönzik, másrészt az életút vagy a személyiség olyan elemei, amelyek a kockázati tényezők kedvezőtlen hatását tompítják. A dinamikus protektív faktorok azok a személyiségvonások és életkörülmények, amelyek a szocializáció során egyrészt a proszociális értékészlet, másrészt az adaptációs és problémamegoldó készség kialakulását segítik elő. A protektív és rizikótényezők egyensúlya általában elég ahhoz, hogy a fiatal elkerülje a bűnelkövetővé válást.” Idézi Solt Ágnes: *Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban*. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest, 2012, 41. o.

⁸ Celeste Simoes – Margarida G. Matos et al.: *Juvenile Delinquency: Analysis of Risk and Protective Factors Using Quantitative and Qualitative Methods*. Cignitie, Creier, Comportament, December, 2008, p. 3.

az iskolai rendetlenség/deviancia nagy aránya, a zűrés szomszédság/lakókörnyezet, valamint – nem utolsósorban – a magatartási zavarok a legjelentősebbek.⁹

A hatékony bűnmegelőzési programok megalkotásához egyszerre kell számításba venni a rizikófaktorokat, valamint vázolni azt a kört, amely védelmet nyújthat a krízishelyzetben lévő fiatalok számára¹⁰; mi több, egyes szerzők azt hangsúlyozzák, hogy nem a rizikófaktorok csökkentésére, hanem a protektív faktorok növelésére kell helyezni hangsúlyt, javítva az egyén fizikai, szellemi és érzelmi körülményeit és támogatva társadalmi behálózottságát.¹¹

*Fraser és társai*¹² az úgynevezett protektív faktorokat három nagyobb csoportba sorolták: az úgynevezett *individuális*, a *családon belüli* és a *családon kívüli* kategóriákba. Az *egyéni tényezők* között a nyugodt, megfontolt alaptermészetet, illetve a kitartást, a felelősségvállalást és a pozitív hozzáállást jelölték meg. A *családon belül* a támogató légkör és a strukturális épség, valamint a megfelelő nevelési stílus bizonyult védelmezőnek. A harmadik klaszterbe a szélesebb értelemben vett *környezeti hálók* kerültek, mint amilyen az iskola és a munka. Végül pedig Fraserék számoltak azzal, hogy annak van nagyobb esélye a „talpon maradásra”, aki jobban hozzáfér az iskolán kívüli és személyiségfejlesztő programokhoz, illetve a továbbképzési lehetőségekhez.

Pollard és Hawkins szintén három csokorba gyűjtötte a védőfaktorokat: az *individuális tulajdonságok* mellett a *szociális kötődést*, valamint a „*stabil értékrendet*” nevesítették. Protektív faktornak tekintették az egyénnek azt a képességét, hogy helyesen és tisztán tudja értelmezni mások *viselkedését*. Szerintük a *szociális kötődés (social attachment)* vonatkozásában – a család, iskola és kortárs csoport triáda mellett – a szélesebb értelemben vett közösségi beágyazódás a meghatározó. Főként azért, mert a közösségi tevékenység, a közösségben való való és tartalmas részvétel önmagában is generálja az úgynevezett konstruktív jellegű társas kapcsolatokat, és fejleszti a szociális készségeket, képességeket. A pozitív célokat tételező közösségi aktivitás azért is fontos, mert a szociális kompetenciák fejlő-

⁹ Joseph Murray – David P. Farrington: Risk Factors for Conduct Disorder and Delinquency: Key Findings from Longitudinal Studies. Canadian Journal of Psychiatry, October, 2010, p. 4.

¹⁰ Celeste Simoes – Margarida G. Matos et al.: i. m. 2. o.

¹¹ A protektív faktorok számbavétele elsődlegesen a David Farrington – Rolf Loeber szerzőpáros nevéhez kötődött. Farringtont és Loebert idézi Flores J. Roberts: Child Delinquency: Risk and Protective Factors of Child Delinquency. Bulletin Series, U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, April 2003, pp. 2–3.

¹² Mark W. Fraser – Jack M. Richman – Maeda J. Galinsky: Risk, Protection, and Resilience: Toward a Conceptual Framework from social work practice. Social Work Research, vol. 23, no. 3, 1999, pp. 131–143.

dését a tágabb közösség, a fiatal szociális közeltére közvetlenül is díjazza.¹³ Ilyen pozitív célokat megfogalmazó társas csoportosulásként írhatók le a vallási közösségek/vallási szervezetek is.¹⁴ A *vallási közösségek* protektív jellegét tehát elsősorban azok a kriminológiai kutatások hangsúlyozzák, amelyek a *szociális kötődés, szociális kontroll* elméleti kereteiben gondolkodnak.¹⁵

A jelenlegi kutatás módszere¹⁶

A vizsgálati mintába tizennégy és tizennyolc év közötti, javítóintézetben (Aszódon, Debrecenben, Rákospalotán) élő, valamint a Hajdú-Bihar megyei gyermekjóléti szolgálat gondozásában lévő, veszélyeztetett fiatalok kerültek: a vizsgálat időszakában javítóintézetben lévők száz százaléka, valamint az adott periódusban gondozás alatt lévő, megközelítőleg 2600 fiatal tíz százaléka. A családban élő fiatalok törvényes képviselői szülői hozzájáruló nyilatkozatot tölthettek ki, a javítóintézeti mintában ezt az intézményvezetők (mint gyámok) hozzájárulása helyettesítette.¹⁷

A vizsgálatban két kérdőívet használtam. Az *első adatlapon* a fiatal alapvető demográfiai adataira (nem, életkor, iskolázottság, az iskolatípus), és a bűnelkövetés szempontjából szóba jöhető *családi és egyénben* rejlő rizikófaktorokra (szülők iskolai végzettsége, munkavégzése, a család segélyezett volta, a megkérdezett elsődleges nevelői közege, negatív életesemények, testvérek száma, családi devian-

¹³ John A. Pollard, – J. David Hawkins et al.: Risk and Protection: Are Both Necessary to Understand Diverse Behavioural Outcomes in Adolescence? *Social Work Research*, September 1999, p. 4.

¹⁴ Ann S. Masten – Karin M. Best – Norman Garmezy: Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, vol. 2, 1990, pp. 425–444. Idézi Wendy L. Haight: “Gathering the Spirit” at First Baptist Church: Spirituality as a Protective Factor in the Lives of African American Children. *Social Work*, vol. 43, no. 3, 1998, p. 3.

¹⁵ A spiritualitás – a vallásosság lelki dimenziója – elsődlegesen a pszichológiai tárgyú diskurzusban kerül elő; a közösségi részvételt feltételező vallásosság pedig jellemzően a pedagógiai, szociológiai, kriminológiai kontextusban örvend népszerűségnek. A nemzetközi vizsgálatok azonban általában külön fogalomkörben, és más diszciplináris közegben nevesítik a spiritualitás és a vallási közösségekben való részvétel kérdéseit. Előfordul azonban az is, hogy a két megjelenés keveredik.

¹⁶ A kutatás módszertanáról részletes ismertető készült a kutatási beszámolómban, e helyütt csak a lényegi pontokat ismertetem.

¹⁷ A kérdőív és a módszertani véglegesítése céljából 2014 márciusában Hajdúhadházon próbamérést végeztem.

ciák, a fiatal esetleges viselkedési zavara, az általa elszenvedett abúzus, a család konfliktusossága); az elkövetett bűncselekményekre, valamint a megkérdezett nemzetiségi hovatartozására kérdeztem rá. A *második adatlap* az értékrendfelmérést, a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó, valamint a vallásosság tartalmi elemeit mérő kérdéseket tartalmazta.

A felmérés módszertanilag vegyes volt: az első adatlap döntően direkt megkérdezés formájában, öt kérdés megválaszolására pedig a gyermekjóléti szolgálat, valamint a javítóintézet hivatalos adatbázisára, illetve az eljáró munkatárs személyes ismeretére hagyatkozva került sor. Az abúzus, a viselkedési zavarok, a korábbi bűnelkövetés és a nemzetiségre vonatkozó, „külső” besorolást mérő kérdéseket a gyermekjóléti szolgálat, valamint a javítóintézet eljáró munkatársa töltötte ki.¹⁸ A nemzetiséget illetően a kérdések megfogalmazásában az úgynevezett kettős besorolásra¹⁹ hagyatkoztam – vagyis az intézményi és az önbevallás módszerét egyaránt alkalmaztam –, figyelemmel a kutatás tárgyára, illetve a kutatói reflexivitásra. Mindkét adatlapon szerepeltek a KSH által nemzetiségi kisebbségként számon tartott csoportok ábécésorrendben, lehetőséget kínálva a többes jelölésre.²⁰

A második adatlap kérdéseire a megkérdezettek önállóan válaszoltak.²¹ Az értékrend-kérdőívben negyvenhét értéket kellett –2-től +2-ig terjedő skálán minősí-

¹⁸ Az abúzusra irányuló kérdést nem lehetett magától a fiattól megkérdezni, mert pszichológus szakember bevonása nélkül a problémakör feltárása áthágta volna a szakmai etika szabályait. A viselkedési zavarra irányuló kérdésekről a legtöbb információja a gyermekvédelmi szakembernek lehet. A bűnelkövetésről lehetett volna személyesen tájékozódni, de az önbevallás torzíthatta volna az eredményeket, így a hivatalos adatbázisra támaszkodtam.

¹⁹ A Helsinki Bizottság a tárgyban készült összefoglalója így fogalmazta meg a problémát: „A legcélszerűbb tehát a két módszer (az öndefiníció és a kérdezői kategorizáció) ötvözése, illetve az önbesorolásnál a „többes identitás” vállalásának lehetővé tétele, azaz hogy például elsősorban magyarnak, másodsorban pedig romának definiálhassa magát a kérdezett. Fontos továbbá, hogy a kutatási célnak, kérdésnek megfelelő módszert válasszunk a származás kategorizálásához.” Utolsó az egyenlők között. Sérülékeny csoportok törvény előtti egyenlősége a büntető igazságszolgáltatásban. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2014, 22–23. o.

²⁰ A kutatás egyik módszertani, egyszersmind tartalmi tanulsága is volt az, hogy a külső és a személyes besorolás során is nagyon gyakori, hogy a fiatal egyszerre tekint/a fiatal egyszerre tekinti saját magát romának és magyarnak is. A személyes megkérdezéskor gyakori tapasztalat volt, hogy a fiatal elsődlegesen a *cigány/roma* identitását jelölte meg, és csak akkor karikázta be a magyar kategóriát is, amikor felhívtam a figyelmet a többes jelölés lehetőségére.

²¹ Az adatfelvételt végző személy csak kérdés esetén nyújthatott felvilágosítást.

teni az „egyáltalán nem fontostól” a „nagyon fontosig”.²² Az adatbázisban történő rögzítés során az értékmegjelölést egy és öt közötti tartományban rögzítettük.²³ A II. számú adatlapon a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdést a fiatal maga válaszolta meg.

*A vallásosság mérése*²⁴

A vallásosság mérése az egyik legösszetettebb szociológiai feladat, mivel a vallásnak számos – objektív mércével alig vagy nehezen mérhető – dimenziója van. A legegyszerűbben a felekezeti hovatartozás kérdése ellenőrizhető. A felekezeti hovatartozás, precízebben fogalmazva „felekezeti valahová tartozás” érdeemben azonban nem mond semmit a vallásosság tartalmáról, hiszen a felekezeten kívüliek és a felekezeten belüliek között egyaránt találunk olyanokat, akik a maguk módján bár, de valamiféle vallási kötődést mutatnak. A vallásosságot így a *Tomka Miklós* nevével fémjelzett kategóriák szerint is szondáztam: a kérdőívbe bekerültek a *vallásos vagyok*, a *magam módján vallásos vagyok*, és a *nem vagyok vallásos* választási kategóriák²⁵, illetve a fiatal korosztályra tekintettel szerepelt egy *„nem tudom*

²² A minősítendő értékek a következők voltak: család; anya; egészség; nyugodt élet; munka, amit szívesen csinállok; biztonság; ne legyen balhé a családban; barátság; szabadság; munka, amivel sok pénzt keresek; önbizalom; igazat mondjak; szakmaszerzés; siker; önállóság; olyan munka, amiért mások megbecsülnek; gyermekek/gyermekáldás; szerelem; megbocsátás; nagycsaládban tiszteljenek; takarékoskodás; jó tanuló legyek; vonzó külső; kiegyensúlyozottság; eredetiség; szellemi értékek/tanulás; pénz; önzetlen segítség; másokról való gondoskodás; társadalmi igazságosság; a természet védelme; szex; hazaszeretet; Istennek tetsző/bűntelen életet éljek; márkás cuccok/menő ruhák; szomszédok elismerése; bulizás/szórakozás; verseny/harc/küzdelem; testi erő/izom; népszerű legyél a haverok közt; igazságot tegyek; ha sérelem ér (bosszú); vallás/istenhit; hatalom; plázázás/lógás a haverokkal; én lehessenek a főnök/én mondjam meg; ki mit csinál. Az értékeket a teljes minta által rangsorolt sorrendben tüntettem fel, vagyis a legnépszerűbb értéktől a legkevésbé népszerű felé haladva.

²³ A kérdőívben a negatív értéktartomány jelölése nem véletlen, hiszen így érzékelhető az, ha egy fiatal értékrendjében valami ellentétes a gondolkodásmódjával, és nem pusztán semleges.

²⁴ Kérdésként merül fel, hogy a fiatalok körében van-e létjogosultsága a vallásosság mérésének. Sarah K. Sifers – Jared S. Warren – Yo Jackson: Measuring Spirituality in Children. *Journal of Psychology and Christianity*, Fall, 2012. A hazai és nemzetközi szakirodalom megegyezik azonban abban, hogy a tinédzsereknél már markánsan megfogalmazódnak vallási képzetek, érzetek, ad absurdum elkötelezettség is. Rosta szerint: „... [a] gyermek és fiatalok során a vallással kialakult viszony az esetek nagy részében később már legfeljebb csak kis mértékben változik”. Rosta Gergely: Hit és vallásgyakorlat. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*. Kutatópont, 2013, Budapest, 316. o.

²⁵ Tomka Miklós: A vallásosság mérése. In: Máté-Tóth András – Jahn Mária (szerk.): *Studia Religiosa*. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára. Bába és Társa Kft., Szeged, 1998, 18–31. o.

eldönteni” válaszlehetőség is. A vallásosság kérdésének közösségi dimenziójában azt mértem fel, hogy a megkérdezett és családja jár-e rendszeresen bármely vallási közösségbe. A vallásosság mibenlétének meghatározására²⁶ pedig a leggyakrabban alkalmazott többdimenziós tipológiát, a *Glock és Starck* által kidolgozott ötdimenziós vallásossági modellt használtam.²⁷ Az ideológiai dimenzióban a „hiszek Istenben”, a rituális dimenzióban a „közösségbe járok/szoktam imádkozni”; a tapasztalati dimenzióban „a volt olyan vallással kapcsolatos, lelki élményem/istenélményem, ami nagy hatással volt rám”, a következményi dimenzióban pedig „a vallás által tételezett szabályokat betartom” válaszlehetőségeket tüntettem fel.²⁸

A kutatási minta összetétele

A kutatás által elemzett mintába 513 fiatal került, a megkérdezettek 70,8 százaléka volt fiú és 29,2 százaléka lány. A válaszadók 9,7 százaléka volt tizenégy, 17,5 százaléka tizenöt, 24 százaléka tizenhat, 30,6 százaléka tizenhét, 14,2 százaléka pedig tizennyolc éves.²⁹ Nemzetiségi bontásban 34,5 százalék volt a *magukat magyarnak*, 29,6 százalék a *magukat cigánynak* vallók és 26,1 százalék a *magukat magyarnak és romának is* (a továbbiakban: *kettős* identitásúak) vallók aránya.³⁰

A vizsgálat fő szempontja az volt, hogy a megkérdezett – hátrányos helyzetű – fiatalok között egyaránt legyenek bűnelkövetők és szabálykövetők is. A fiata-

²⁶ A vallásosság klasszikus mérési módszere Gordon Allport nevéhez fűződik, aki a vallásosságot mint „külső-belső” vallásosságot mérte. Az Allport-módszer a mai napig kiemelkedő tárgya a valláskutatásnak. Lásd Niko Tiliopoulos – Annamieke P. Bikker – Anthony P. M. Coxon – Philip K. Hawkin: *The means and ends of religiosity: A freshlook at Gordon Allport's religious orientation dimensions*. ScienceDirect, *Personality and Individual Differences*, vol. 42, 2007, pp. 1609–1620.

²⁷ Közvetlen idézet Rosta Gergely: *A vallásosság dimenziói és típusai*. In: Bánlaky Éva – Karczub Gyula: *A hitről. Pszichológusok Baráti Köre*, Budapest, 2000, 97. o.

²⁸ A kutatás kérdéssora mellőzte a direkt rákérdezést az intellektuális dimenzióra.

²⁹ A korosztályi bontásba – bár a mintát a tizenégy és tizennyolc év közöttiekre korlátoztam – tizenkilenc olyan fiatal is került, aki még nem érte el a tizennegyedik életét (egy tizenéves, kettő tizenkettő, hat tizenhárom), és egyvalaki volt, aki meghaladta, vagyis tizenkilenc évesen került a megkérdezettek közé.

³⁰ A megkérdezettek egy része három-/négy-/ötszörös nemzetiségi hovatartozást is jelölt, ezeket azonban nem értékeltem, mert (bár előfordulhat valós többes identitás is), a válaszok jelentős részben komolytalanok voltak. Jelzem, hogy a tanulmányban alkalmanként a „magyar” és „roma” kifejezést használom, ezen a „magukat magyarnak” és a „magukat romának” vallók kategóriáit értve. A kategóriák nem tartalmaznak semminemű szembeállítás, mindössze rövidítésül szolgálnak, ugyanis a felmérés konkrétan nemzetiségre kérdez rá, így a „roma-nem roma” fogalom pár értelmetlen.

lok 40,2 százaléka (206 fő) követett el bűncselekményt, 7,2 százaléka (37) szabálysértést, 13,8 százaléka (71) pedig bűncselekményt és szabálysértést is³¹, vagyis a válaszadók 61,2 százaléka követett el valamiféle törvényszegést.³²

A megkérdezettek alacsony iskolai végzettségűek voltak: a teljes minta 72,5 százaléka legfeljebb nyolc osztályt végzett, és ezeknek is mindössze a fele szerezte meg az általános iskolai végzettséget. Iskolatípusok szerinti bontásban kiderült, hogy 62,4 százalék járt általános tanrendű iskolába, 1,9 százalék egyházi intézménybe, 6,6 százalék kizárólag „speciális igényű osztályba”, és 0,8 százalék volt kezdettől magántanuló.

Az anyák 65,3 százaléka végzett maximum nyolc általánost, az apáknál ez az arány 56,7 százalék volt.³³ A szülők munkaerő-piaci pozíciója heterogén volt: az apák mindössze 26,7 százalékának volt stabil egzisztenciája, az anyáknak pedig mindössze 21,4 százaléka dolgozott folyamatosan. A szocioökonómiai tényezők kiváló markere volt az, hogy 513 tinédzserből 390-en mondták, hogy a család állami támogatásban részesült, vagyis a megkérdezettek 76 százaléka segélyre szorult.

Borúsabb kép rajzolódott ki a családi viszonyok stabilitásának elemzésekor. A megkérdezettek mindössze 33,3 százaléka nőtt fel kétszülős családban, és 12,1 százalék nevelkedett úgy, hogy a születésétől a felmérés időpontjáig csak egyetlen nevelői közeg vette körül.³⁴ Jellemző volt az elsődleges közeg folyamatos változása, 21 százalékának az életében pedig megjelent a gyermekotthoni nevelés, és a tinédzserek 16,4 százalékát hosszabb-rövidebb ideig a nagyszülei vagy távolabbi rokonok nevelték.

³¹ A bűncselekményeket jellemzően vagyontárgy sérelmére valósították meg (32,4 százalék). Mindössze a cselekmények 6,2 százaléka irányult személy ellen, 3,3 százalék volt közrend elleni bűncselekmény és 0,8 százaléka kábítószerrel visszaélés. Hat fiatal követett el személy, vagyon és közrend elleni bűncselekményt is, hárman vagyon elleni és kábítószeres deliktumot, és a megkérdezettek között két olyan gyermek is volt, akiknek a tette mind a négy védett jogtárgy ellen irányult. Az elkövetett bűncselekmények típusát illetően azonban nagy volt az adathiány.

³² A többiek olyan fiatalok voltak, akiket a gyermekjóléti szolgálat egyéb okból gondozott: 8,6 százalékot iskolai hiányzás (44 fő), 6,4 százalékot családi problémák (33), 1,6 százalékot a gyermek magatartászavara (8), 0,6 százalékot a kiskorú várandóssága (6) miatt, illetve egy fiatal volt utógondozott, és hárman kerültek szökés miatt a gyermekvédelem látókörébe. A többi megkérdezettől a gondozásba vételt illetően nem volt adat.

³³ Figyelembe véve természetesen, hogy a vizsgált korosztály átlagosan tizennégy-tizennyolc éves, a végzett osztályok száma még így is alacsony, hiszen kilenc olyan fiatal volt, akinek az életkora (mivel fiatalabb tizennégy évesnél) indokolta azt, hogy nem fejezte be a nyolc általánost.

³⁴ Csak az anyja (4,5 százalék), csak az apja (0,6), édesanyja és annak partnere (2,3), édesapja és annak partnere (0,6), egyéb hozzátartozója (nagyszülő, nagybácsi, nagynéni stb.) (0,8) vagy nevelőszülője (0,4) nevelte.

A minta vallási összetétele, a vallásosság egyes dimenziói³⁵

A vallásosság kérdését – ahogyan az a módszertani elemzésből is kiderült – részletesen nagyító alá vettem. A *vallásos/maga módján vallásos/nem vallásos kategóriák* informáltak a leghitelesebben a fiatalok vallásos attitűdjéről. 20,5 százalék mondta magát vallásosnak, és 26,3 százalék a maga módján vallásosnak, 35,1 százalék nem vallásosnak, 11,5 százalék volt döntésképtelen, és 4,3 százalék a választ megtagadó aránya. Vagyis 46,8 százalékra tehető a valláshoz vonzódók és 50,1 százalékra azoknak az aránya, akik elutasítják a vallásos érzületet, vagy bizonytalanok benne.

A vallásosság mibenlétének meghatározásában markáns különbségek mutatkoztak az egyes kategóriák jelölésében. A válaszadók egyszerre több opciót is megjelölhettek, hogy a vallásosságuk tartalmát definiálják. Egyetlen kategória kiemelése csak az istenhit kérdésében tűnt meghatározónak: 23,6 százalék mondta magáról, hogy imádkozás és közösségbe járás nélkül, de hisz Istenben. A második legnépszerűbb kategória „az imádság és az istenhit” együttes jelölése volt: 16,8 százalék határozta meg vallásos viszonyulását ily módon; és 2,3 százalék definiálta magát olyan rendszeres közösségbe járónak, aki szokott imádkozni, és hisz Istenben is.³⁶

A vallási közösségbe járást illetően a fiatalok döntő hányada (52 százalék) úgy nyilatkozott, hogy sem ő, sem a családja nem tartozott vallási közösséghez. 4,9 százalék, volt saját maga elkötelezett, de a családja nem; és kb. kétszer ennyien (9,7 százalék) vallottak ennek az ellenkezőjéről. 10,9 százalék mondta azt, hogy családjával együtt tagja vallási közösségnek, 6,6 százalék pedig kilépésről adott számot, ebből hat személynek az egész családja elhagyta a közösséget.³⁷

A tinédzserek arra is válaszoltak, hogy „volt-e olyan vallási élményük/isten-élményük, amely hatást gyakorolt rájuk, és, ha igen, az hogyan hatott a személyiségükre?”. 16,2 százalék mondta azt, hogy nyugodtabb lett egy vallási élmény hatására, 8,6 százalék, hogy elfogadóbb lett másokkal, 2,5 százalék, hogy saját magával lett toleránsabb; mindössze 1,4 százalék vallott arról, hogy saját magával

³⁵ Rosta Gergely: Vallásosság a mai Magyarországon. Vigília, 2011/10., 742. o.

³⁶ Mindössze egy százalék mondta azt, hogy „csak” közösségi tag, 6,4 százalék számolt be imádkozásról, 1,8 vallási élményről és 1,6 százalék arról, hogy a vallás által tételezett szabályokat betartotta. 174 fiatal egyáltalán nem válaszolt erre a kérdésre.

³⁷ A válaszadók 7,4 százaléka adott értelmezhetetlen választ azzal, hogy egymásnak ellentmondó, többes jelölést alkalmazott. A megkérdezettek mindössze 3,1 százaléka nem válaszolt erre a kérdésre.

vagy másokkal kritikusabbá vált. Három százaléknak pedig az élete teljes egészében megváltozott az élmény hatására. Ugyanilyen arányban voltak azok, akik a változást tartalmi dimenziókkal (elfogadás, nyugalom) is alátámasztották.

A megkérdezettek felekezeti megoszlása a következőképpen alakult: 14,4 százalék mondta magát római katolikusnak, 6 százalék görög katolikusnak, 0,4 százalék ortodoxnak (görögkeletinek), 22,4 százalék reformátusnak, 1,8 százalék evangélikusnak, 0,2 százalék, azaz egyvalaki izraelita hitvallásúnak, 1,8 százalék baptistának, 2,1 százalék pümködistának és 1,6 százalék Jehova tanújának. Tizenkilencen, vagyis 3,7 százalék a Hit Gyülekezetét jelölték meg vallási közösségüként. A teljes mintából a megkérdezettek 40,5 százaléka nem válaszolt a felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdésre.³⁸

Vallásosság és nemzetiségi identitás

Jelen felmérés egyik alapfeltevése az volt, hogy a *cigány vagy kettős identitású fiatalok jobban vonzódnak a valláshoz, mint nem roma társaik, és ez az eltérés az értékrendjükben is megfigyelhető.*³⁹ A hipotézist a tavaly végzett kutatásra alapoztam, amelyben a szakirodalom feldolgozásán kívül cigánypasztorációs, cigánymiszsiós tevékenységet végző, roma és nem roma nemzetiségű lelkipásztorokkal, papokkal készítettem interjúkat. A vallási kérdések elemzésekor a nemzetiségi önbesorolási adatokra hagytam.

A legfontosabb adatsort a *vallásos/nem vallásos/maga módján vallásos* paraméterek szerinti csoportosításban mért információk nyújtották. Ezt a kategorizálást

³⁸ A 2001-es népszámlálási adatok értelmében a történelmi egyházak a következő megoszlást mutatták: a lakosság 51,9 százaléka volt római katolikus, 2,6 százaléka görög katolikus, 15,9 százaléka református, 3 százaléka evangélikus és 0,1 százalék izraelita. A felekezeti megoszlás szempontjából a tizenöt és huszonkilenc évesek között készült Magyar Ifjúság-mérés adatai „a felekezeti arányszámok nagyrészt megfelelnek a teljes felnőtt mintán végzett kutatások eredményeinek”. Rosta Gergely (2013): i. m. 321. o.

³⁹ A kutatás releváns kérdése volt, hogy *felrajzolható-e bárminemű érdemi értékrendszerbeli eltérés a roma és nem roma fiatalok között.* A 2013. évi kutatásomban arra a következtetésre jutottam, hogy több olyan érték is létezik, amely fontosabb lehet a cigány közösségekben élők számára, mint a többségi társadalom tagjainak. Ezek például a család, illetve a kisközösségi értékek. E helyütt azonban az értékrend nemzetiségi alapon történő bontásával nem foglalkozom.

alkalmaztam a viselkedésszabályok problémáit, valamint az értékkérdések elemzésekor is (táblázat).

Táblázat

A vallásosság megoszlása nemzetiségi bontásban (%)

Nemzetiség/ vallásosság	Magukat magyarnak mondók	Magukat cigánynak vallók	Kettős identitásúak
Vallásos	11,9	25,0	27,9
Maga módján vallásos	28,8	21,2	24,8
Nem vallásos	48,0	36,2	29,7

A táblázatból látszik, hogy a magukat magyarnak mondók minden vonatkozásban szekularizáltabbak, kiváltképpen pedig kettős identitású társaiknál. A „vallásos” és a „maga módján vallásos” kategóriákat összevonva kiderült, hogy a „roma” fiatalok 47,4 százaléka mondta magát valamilyen formában vallásosnak, a kettős identitásúak 52,7, míg a nem romáknak 40,7 százaléka.

A vallásosság egyes dimenzióit elemezve leszögezhető, hogy mindhárom nemzetiségi csoportban a vallásosság „hitbéli” eleme, vagyis az istenhit bizonyult a legmeghatározóbbnak. A magukat magyarként meghatározók 24,9 százaléka vallotta, hogy hisz Istenben, és 10,7 százalék adott számot istenhitről és imádkozásról. Az imádkozás, közösségbe járás és vallási élmény további vetületeinek boncolgatása nélkül említést érdemel, hogy a magyar önmeghatározást választók 45,7 százaléka nem tartotta fontosnak hitbéli dimenzió megjelölését.

A magukat romaként meghatározó válaszadók körében a vallásosság sokkal színesebb képet mutatott. Ebben a körben voltak olyan fiatalok is, akik az öt aspektusból négy lehetőséget bekarikáztak. Az istenhit elsőségét megfogalmazók 25, az istenhitet és rendszeres imádkozást megjelölők 20,4 százalékot tettek ki a mintából, 2,6 százalék pedig közösségbe is járt a két előbbi kategória választásán kívül. Mindössze 31,5 százalék nem határozta meg hitének összetevőit, ami szignifikáns eltérésnek mondható a magyar öndefiníciót használókhoz képest.

A kettős identitásúak közül 23,1 százalék mondta azt, hogy vallásossága kizárólag az Istenbe vetett hitre korlátozódik, 6,2 százalék vallotta ugyanezt az imádságról, 20,7 százalék volt, aki imádkozni is szokott, és hisz Istenben, és 3,7 százalék jelölt meg egyéb verziókban kettős hitelményt. A legszívesebb variációi itt jelentkeztek a valláshoz fűződő élményeknek. 9,6 százalék volt ugyanis azoknak az aránya, akiknek a vallásossága három, és 2 százalék azoké, akiknek négy hit-

béli dimenzióra is kiterjedt.⁴⁰ A kettős identitásúak 27,6 százaléka nem nyilatkozott arról, hogy vallásossága – ha ilyen van – milyen tartalmi elemeket hordoz.

A *magukat magyarnak valló* válaszadók 70,1 százaléka nyilatkozott úgy, hogy sem ő, sem a családja nem tagja vallási közösségnek, ugyanez a *magukat a cigánynak/romának* vallók között csak 47,4 százalék volt.

Anélkül, hogy a felekezeti megoszlást részletesen elemezném, mindössze arra kívánok rávilágítani, hogy a vallási hovatartozásról nyilatkozók arányában volt a legnagyobb az eltérés a három nemzetiségi csoportban. A *magukat magyarnak* vallók 53 százaléka, a *magukat romának* mondók között 48 százalék, míg a *kettős identitásúaknak* csak a 30,2 százaléka tagadta meg a választ a felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdésre.⁴¹ Egyebekben megemlítendő, hogy a baptista, pünkösdi hitvallású gyülekezetek, valamint a Hit Gyülekezete népszerűbb volt a magukat romának vallók és a kettős identitásúak között, mint a magukat magyarként definiálók körében.

Vallásosság, bűnelkövetés, szerhasználat

Előfeltevésem az volt, hogy a vallás iránti vonzalom, főként pedig az elkötelezettség pozitív irányba tereli az egyént, illetve hogy a vallásosság és a bűnelkövetés között negatív korreláció jelenik meg. A mintából az derült ki, hogy a bűncselekményt elkövető fiatalok 24,8 százaléka mondta magát vallásosnak, 29,1 százaléka nem vallásosnak, 29,6 százaléka pedig maga módján vallásosnak.⁴² A nem bűnelkövető fiataloknak ellenben 16,8 százaléka volt vallásos, 38,9 százalékban nem vallásos és 25,3 százalékban a maga módján vallásos.⁴³ Ez a hipotézis tehát nem igazolódott, hiszen a bűnelkövető fiatalok jobban vonzódtak a valláshoz, mint

⁴⁰ Volt olyan a válaszadók között (egy fő), aki az istenhitet, a vallási közösségbe járást, az imát, a vallási élményt és a szabálykövetést is feltüntette hitének összetevőjeként.

⁴¹ A mintavétel megfelelt az országos arányoknak, hiszen a romák döntően római katolikusok és reformátusok. A pünkösdi közösség térhódítása szintén jellemző ebben a körben. A mintavétel a vallási szóródás tekintetében tükrözte a regionális sajátosságokat is, hiszen Kelet-Magyarországon (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében) nagy a reformátusok, és – a vallás országos lefedettségéhez képest – a görög katolikusok aránya is.

⁴² Tizenkilenc fiatal (9,2 százalék) nem tudta eldönteni, hogyan viszonyuljon ehhez a kérdéshez.

⁴³ Egyvalaki volt, aki vallásosnak és a maga módján vallásosnak is jelölte magát, valamint egy másik, aki a maga módján vallásosként és döntésképtelenként határozta meg magát.

nem bűnelkövető társaik. Az előbbieknél ugyanis 55,4 százaléka definiálta valamiképpen vallásosnak magát, a nem deviánsoknak mindössze 44,3 százaléka.

A nemzetközi vizsgálatok szerint a vallásosság – leginkább annak spirituális dimenziója – visszatartó szerepet játszik a drogfogyasztásban.⁴⁴ A vizsgálat nem elemezte részletesen a függők (drogfogyasztók, alkoholisták) körét, a magatartási zavarok között azonban szerepelt az addikció problémája is. A szakemberek válaszaiból az derült ki, hogy hetven fiatal szerfüggő fiatal volt a megkérdezettek között. A csoport harminc százaléka mondta magát vallásosnak, 34,3 százalék nem vallásosnak, 22,9 százalék a maga módján vallásosnak.⁴⁵ Az adatok alapján látható, hogy a magukat vallásosnak vallók aránya határozottan (mintegy 10 százalékkal) nagyobb volt ebben a körben, mint a minta egészében; és ha ehhez még hozzáadjuk a maguk módján vallásosakat, kiderül, hogy a drogfogyasztók között 52,9 százalékra tehető azoknak az aránya, akik pozitívan viszonyulnak a vallási kérdésekhez.⁴⁶ Vagyis a szerhasználat tekintetében sem kapott megerősítést az az előfeltevés, miszerint a vallásosság visszatartó ereje van.

Vallásosság, értékrend⁴⁷

A vizsgált fiatalok értéktérképének felrajzolása nélkül, tanulmányomban csak a vallásos és nem vallásos fiatalok értékrendjét vettem össze. A két csoport több ponton is szembevetendő eltérést mutatott. A nem vallásos fiataloknál a *család*, az *anya*, az *egészség* és a *ne legyen balhé a családban* fogalmi kerültek az élre, míg a vallásosoknál a listavezető érték a *szívesen végzett munka* volt, pontszámát és helyezését tekintve is. Szignifikáns különbség volt a két csoportban a *jó tanuló* *legyek*

⁴⁴ A nemzetközi szakirodalom szerint a közösségi részvétel elsősorban a decens kortárs csoporttal való azonosulás értékfejlesztő, és attitűdbefolyásoló hatása által csökkenti a szerfogyasztást, míg a spiritualitás az ellenálló képességet és kitartást erősíti a személyes énkép javításán keresztül. David R. Hodge – Paul Cardenas – Harry Montoya: i. m. 16–17. o.

⁴⁵ 8,6 százalék nem tudott döntést hozni erről a kérdéstről.

⁴⁶ Csekélynek mondható azoknak az aránya, akik részt vettek vallási közösség tevékenységében (5,7 százalék), azonban 27,4 százalék számolt be Istenbe vetett hitről, és újabb 17,1 százalék arról, hogy hisz Istenben, és imádkozni is szokott. Az istenhit más relációkban (szabályok betartása stb.) is megjelent, vagyis a drog- vagy alkoholfüggők 58,8 százaléka említette a transzcendentális elkötelezettségét.

⁴⁷ Az értékrendre vonatkozó kérdések elemzésekor a legegyszerűbb elhatárolást vettem alapul, vagyis a magukat vallásosnak mondók és a magukat nem vallásosként meghatározók körét. Nem változtatott az eredményeken, amikor a maguk módján vallásosakat is a „vallásosok” köréhez soroltam.

és a *szakmaszerzés* fogalmainak megítélésében is. A munkához kötődő, valamint a sikert a szorgalmas tanuláshoz és szakmaszerzéshez kötő értékek a vallásos megkérdezettek körében sokkal fontosabbak voltak, mint „ateista” társaiknál.

Még látványosabbak voltak az eltérések a „klasszikus keresztény” értékek mérésében. A *bűntelen/Istennek tetsző életet éljek*⁴⁸ több mint egy átlagponttal vizsgázott jobban a vallásosaknál, mint a „hitetlen” csoportban. Hasonló mértékben tért el a *megbocsátás*, az *önzetlen segítség* megítélése, vagy a *másokról való gondoskodás* értéke is; ahogyan a kisközösségiként aposztrofált (*nagycsalád általi tisztelet, a szomszédok elismerése*) fogalmak is sokkal népszerűbbek voltak a vallásos csoportban. A lelki békére törekvésnek megfeleltethető fogalom volt a kérdőívben a *kiegyensúlyozottság*, ami a vallásos fiatalok számára meghatározóbb volt, mint a többieknek, és lényegesen fontosabb volt számukra – az összes előbbi értékkel egyetemben –, mint a *pénz/gazdagság* fogalompair.

Összegzés

A kutatás alapfeltevése az volt, *hogy a roma és nem roma fiatalok között különbség van a vallásosság szempontjából*. Hipotézisként fogalmaztam meg azt is, *hogy a vallásosság érdemi hatást gyakorol a viselkedésre, valamint az egyén értékrendjére is*.

Az *első hipotézis beigazolódtott*. A magukat magyarnak mondók körében több szempontból is erősebbnek bizonyult a szekularizáció: a vallási közösséghez tartozás, a vallásosság/nem vallásosság alapkérdésében, a vallás egyes dimenzióiban, egyszersemind abban is, hogy a magukat magyarnak vallók sokkal kevesebben válaszoltak a felekezeti hovatartozást mérő kérdésre. Látható volt az is, hogy az istenhit a vallásosság legfontosabb összetevője, és sokkal nagyobb arányban vannak a roma identitást valamiféleképpen vállalók között azok, akik Istenbe vetett hitükről beszámoltak, mint a nem roma megkérdezettek körében.⁴⁹ A vallásosság minden vetületére, összetevőjére az *úgynevezett kettős identitásúak* bizonyultak a leginkább fogékonyak.

⁴⁸ Ez azt jelenti, hogy a kérdés jó kontrollkérdésnek is bizonyult a vallásosság mérésére.

⁴⁹ Összevonva a vallásosság mibenlétének egyes kategóriáit megállapítható, hogy a magukat magyarnak valló tinédzserek 35,6, a magukat romának vallók 45,4, és a kettős identitásúak 43,8 százaléka vallott Istenbe vetett hitéről.

A vallásosság és az egyén viselkedésének összefüggésére vonatkozó hipotézis nem igazolódott. Nem volt kimutatható közvetlen és negatív korreláció a bűnelkövetés és a vallásosság, valamint a szerhasználat és a vallásosság között.

Igazolódott azonban a *vallásosság és az értékrend érdemi együtt mozgására* vonatkozó harmadik feltevés. Látható volt, hogy a vallás döntően befolyásolta az egyén értékrendjét, még ha a viselkedését – első lépésben és automatikusan – nem is. A magukat vallásosnak mondó fiatalok a társadalmilag elfogadott értékeket magasabbra kalibrálták, és értékrendjükben kiemelkedő szerephez jutottak a *munkához, tanuláshoz köthető értékek*, ahogyan fontosabbak voltak az úgynevezett hagyományosan *keresztény értékek és közösségi értékek* is, mint nem vallásos társaik számára.

Kopp Mária, Skrabski Árpád és Pikó Bettina vizsgálatai szerint a vallásosság azért játszik kulcsfontosságú szerepet az egyén életében, mert növeli „az élet értelmébe vetett hitet”. „Az élet értelmébe vetett bizalom ugyanakkor több további, a pozitív életminőség szempontjából meghatározó tényezővel szoros kapcsolatot mutat, a személyiség fejlettségének, önzonosságának, kompetenciájának, sikeres megbirkózásának, a környezettel kialakított harmóniájának igen jó mérőeszköze.”⁵⁰

Másképpen fogalmazva, a vallásosság mint protektív faktor nem közvetlenül fejt ki hatását, hanem áttételesen – Fraserék csoportosítását használva –, kiegyenlítő tényezőként hat az egyénre.⁵¹ Ami a mintám tanúsága szerint akképpen értelmezhető, hogy a vallásos fiatalok számára azok az értékek válnak fontossá, amelyek legitim elérési utat kínálnak a társadalmi sikerekhez, és a „becsületes, tisztességes élet”, a „talpon maradás” elengedhetetlen eszközei, mint amilyenek a munka és a tanulás.

A munkához kapcsolódó értékek, valamint a közösségi együttélést támogató tulajdonságok fejlesztésének a relevanciáját hangsúlyozza az Európai Unió fiatalok bűnelkövetőkre vonatkozó véleménye is. „*A társadalmi vagy állampolgári értékekre – mint a szabályok betartása, a szolidaritás, a nagylelkűség, a tolerancia, mások tisztelete, az önkritika, az empátia, a jól végzett munka érzése – nevelés; illetve ezek átadása nem megfelelő, és a »globalizált« társadalmunkban, ezek szerepét egyre inkább*

⁵⁰ Kopp Mária – Skrabski Árpád: i. m. 11. o.

⁵¹ A Fraser – Richman – Galinsky szerzőhármas – a család, iskola, valamint a szegénység, a szülői munkanélküliség, a szerhasználat és a családon belüli erőszak alacsony volta mellett – a vallásos elkötelezettséget az úgynevezett kiegyenlítő tényezők közé sorolta. A kiegyenlítő (compensatory) jellegű védőfaktorok mellett az úgynevezett puffer jellegű (buffering), valamint a – rizikófaktorok mintájára, annak logikája szerint – az úgynevezett kumulatív (cumulative) protektív faktorokkal kalkulál a tudományos gondolkodás. Mark W. Fraser – Jack M. Richman – Maeda J. Galinsky: i. m. 138. o.

az olyan haszonelvűbb értékek veszik át, mint az individualizmus, a versenyszellem vagy a javak mértéktelen fogyasztása, amelyek bizonyos helyzetekben a társadalomtól való eltávolodást váltanak ki.”⁵²

Összegezve tehát az eredményeket, a cél semmiképpen sem az, hogy a vallási programokat kizárólagossá tegyük a fiatalok körében, megfontolandó lenne azonban „a bűnmegelőzésben olyan spirituális és vallási elemeket is alkalmazni, amelyek növelhetik a programok eredményességét”⁵³, pozitív irányba befolyásolva az egyén értékrendjét, személyes tulajdonságait, kiváltképpen azoknál a halmozottan hátrányos helyzetben lévő fiataloknál, akik eleve fogékonyak a vallásra.

Irodalom

Barson, David L. – Johnson, Byron R.: *Religion: The Forgotten Factor in Cutting Youth Crime and Saving At-Risk Urban Youth*. Jeremiah Project, no. 2, 1998

Brody, Gene H. – Stoneman, Zolinda – Flor, Douglas – McCrary, Chris: Religion's Role in Organizing Family Relationships: Family Process in Rural, Two-Parent African American Families. *Journal of Marriage and Family*, November 1994

Dúl Géza: Krisztus „Cigányország útjain”. Cigánypasztoráció Magyarországon. *Vigília*, 2002. szeptember

Fraser, Mark W. – Richman, Jack M. – Galinsky, Maeda J.: Risk, Protection, and Resilience: Toward a Conceptual Framework from social work practice. *Social Work Research*, vol. 23, no. 3, 1999

Győri József: Hit és egészség. Mit mutatnak az adatok? In: *Hány lépés az élet?* OKKER, Budapest, 2006 [Ifjú-kór 4.]

Haight, Wendy L.: “Gathering the Spirit” at First Baptist Church: Spirituality as a Protective Factor in the Lives of African American Children. *Social Work*, vol. 43, no. 3, 1998

⁵² Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2006/C110/13-as véleménye. A fiatalok bűnözés megelőzése. A fiatalok bűnözés kezelésének módjai és a fiatalokra vonatkozó igazságszolgáltatási rendszer szerepe az Európai Unióban. 2.1.8. pont.

⁵³ David R. Hodge – Paul Cardenas – Harry Montoya: i. m. 17. o.

Hodge, David R. – Cardenas, Paul – Montoya, Harry: Substance Use, Spirituality and Religious Participation as Protective Factors among Rural Youths. *Social Work Research*, September, 2001

Irvin, Matthew J. – Farmer, Thomas W. et al.: School, Community, and Church Activities: Relationship to Academic Achievement of Low-Income African American Early Adolescents in the Rural Deep South. *Journal of Research in Rural Education*, February 15, 2010.

Józsa Márta: Romák a többségi társadalom csapdájában. *Vigília*, 2002. szeptember

Kopp Mária – Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot az ezredfordulón. http://www.tavlatok.hu/86/86kopp_skrabski.pdf

Kovács József: *Bioetikai kérdések a pszichiátriában és pszichoterápiában*. Medicina Kiadó, Budapest, 2006

Kovács László: A vallásosság hatása a serdülők kábítószer-fogyasztására. *Szociológiai Szemle*, 2007/1–2.

Masten, Ann S. – Best, Karin M. – Garnezy, Norman: Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, vol. 2, 1990

Murray, Joseph – Farrington, David P.: Risk Factors for Conduct Disorder and Delinquency: Key Findings from Longitudinal Studies. *Canadian Journal of Psychiatry*, October 2010

Pikó Bettina: Középiszkolás fiatalok szabadidő-struktúrája, értékattitűdjei és egészségmagatartása. *Szociológiai Szemle*, 2005/2.

Pollard John A. – Hawkins, J. David et al.: Risk and Protection: Are Both Necessary to Understand Diverse Behavioural Outcomes in Adolescence? *Social Work Research*, September 1999

Roberts, Flores J.: *Child Delinquency: Risk and Protective Factors of Child Delinquency*. Bulletin Series, U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, April 2003

Rosta Gergely: A vallásosság dimenziói és típusai. In: **Bánlaky Éva – Karczub Gyula:** *A hitről*. Pszichológusok Baráti Köre, Budapest, 2000, 97. o.

Rosta Gergely: Vallásosság a mai Magyarországon. *Vigília*, 2011/10.

Rosta Gergely: Hit és vallásgyakorlat. In: **Székely Levente (szerk.):** *Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet*. Kutatópont, 2013, Budapest, 316. o.

- Seligman, Martin E. P.:** *Learned optimism*. Simon & Schuster, New York, 1991
- Sifers, Sarah K. – Warren, Jared S. – Jackson, Yo:** Measuring Spirituality in Children. *Journal of Psychology and Christianity*, Fall, 2012
- Simoes, Celeste – Matos, Margarida G. et al.:** Juvenile Delinquency: Analysis of Risk and Protective Factors Using Quantitative and Qualitative Methods. *Cignitie, Creier, Comportament*, December 2008
- Solt Ágnes:** Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban. Doktori (PhD) disszertáció, Budapest, 2012
- Tiliopoulos, Niko – Bikker, Annamieke P. – Coxon, Anthony P. M. – Hawkin, Philip K.:** The means and ends of religiosity: A freshlookat Gordon Allport's religious orientation dimensions. *ScienceDirect, Personality and Individual Differences*, vol. 42, 2007
- Tomka Miklós:** A vallásosság mérése. In: **Máté-Tóth András – Jahn Mária (szerk.):** *Studia Religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*. Bába és Társa Kft., Szeged, 1998, 18–31. o.
- Walker, Donald F. – Hathaway, William L. (eds.):** *Spiritual Interventions in Child and Adolescent Psychotherapy*. American Psychological Association, Washington, D.C., 2013

Summaries

Erzsébet Tamási
**A more peaceful world –
with younger murderers**

The types of preventive, control and corrective measures we use to handle young murderers depends on our knowledge. Are they truly responsible? Do they need to be cured or do they deserve punishment?

What can we do to reduce their numbers? Researchers, legislators and law enforcement professionals are still confronted with these questions, encompassed by professional and political debates. Research shows that humans have become more peaceful beings, as history progressed, gradually learning to control their aggression. Biological developmental problems and the effects of social environment can create anomalies in the early childhood of young murderers. This study reviews the present state of international research on homicide.

László Tibor Nagy
**Study on homicide on more
than one person**

Our research analyzed the criminological background of the most serious crime against life, homicide committed on more than one victims. In the frame of our empirical research we have examined 231 cases, 283

offenders and 565 victims, the totality of the crimes committed between 2000 and 2012. The aim of the research was to gather knowledge about the legal, social and psychological aspects of homicide including the motives, the social and psychological background of the offenders, and the unique features of the victims. Long-running conflicts and intoxication could be frequently detected in the criminological history of the crime, and in a smaller proportion financial gain also occurred as a motive for why victims were killed. Offenders and victims typically lived in the same town and knew each other previously. The perpetrators were usually captured shortly after the crime was committed and they mostly admitted their crimes. However, during the criminal process the judgment and the categorization of these crimes have changed within the different stages of the criminal procedure.

Orsolya Bolyky
**Criminological Background
of Homicide-Suicides**

The current paper examines the legal, sociological and psychological background of homicide-suicides or attempted suicides, and covers their antecedents, causes and types. The main question regarding this issue is

whether homicide-suicides belong to the category of homicides or suicides, or they form an independent type. Research fields hold different views in determining the relevant factors – sociological or psychological – playing the major role in perpetrating a suicidal act. Both international researches and our own study conducted on the subject prove that severe mental problems – mostly depression – tend to turn up in the background of most cases.

Szilveszter Póczik
Old terrorism – New terrorism, Part II
*Resources and forms of political violence in
 Western and Eastern Europe at the turn of
 the 20th and 21st centuries*

In this study the left- and right-wing extremism as well as the threat of Islam terror in East- and West-Europe will be examined. In the far-leftist movement of Western Europe in the 1960s, the riot of young intellectuals took shape, but it extinguished by the end of the 90s. Eastern Europe's communist dictatorships supported the leftist terrorism and made use of that as it can be seen on the example of the Carlos-Group. The communist rulers had intern oppositions consisting of violent Stalinist and Maoist groups. By the end of the 90s the violent national liberation movements have weakened while the violent far-right anti-immigration activity has seemingly intensified.

Anders Breivik's act was a real novelty by connecting political theory with practical terror. Meanwhile, since the end of the 90s a renaissance of the right-wing extremism could also be observed in East-Europe that has found a new image of enemy in the Roma minority. The Ukraine-crises shows how Nazi-like military units can be created from aggressive racist football fans. In Europe's metropolis' quasi small Islam States came to life, gathering under-integrated young Muslims who can be easily radicalized and may produce those terrorists who are 'working' as lonely wolves or in small terrorist groups. The chaos that was created on the places where authoritarian regimes were destroyed in the course of the Arab Spring initiated a new wave of Islamist terror. The ISIS emerged in 2014 and its so-called Caliphate involved Europe into the mainstream of terrorist recruitment. The countries of Eastern Europe are weight-bearers of the negative consequences of these processes too, f. e. that of the unfiltered refugee waves.

Ildikó Ritter
Risk crimes and cannabis policy

Risk-based criminal policy is conspicuously strengthening in consumer or security-oriented societies, aiming at the proactive or preventive control or elimination of risks defined by decision makers. Risk crimes, defined by the legislator quasi authorize judicial bodies acting on behalf of society to fulfill their missions and protect society from the factors defined as serious risk, even at the expense of violating human rights. The purpose of this study is to answer the question: what justifies the appropriateness and the interventions of risk-based criminal policy and of criminal law, with regard to the issue of drug policy?

Ferenc Irk
**Abuse of power (dominance)
 in criminological aspects**

Abuse of dominance is an essential characteristic of the majority of intentional criminal acts. Although the phenomenon itself is not new, the modi operandi have changed significantly in the context of current transnational trade. Therefore, the content and form of these types of crimes are different from the traditional forms of crimes. However,

the legislative response strategy does not go beyond the traditions, and therefore it is either delayed or inadequate, or both at the same time. That is why the abuse of a dominant position means danger to society.

Klára Kerecsi – Krisztina Kovács –
Eszter Párkányi – Judit Szabó

The role of probation in crime prevention, with special regard to the planned modifications of the legal institution

The aim of our study is to provide a historical, legal and criminological evaluation of “preventive probation” and to delineate the methodological and legal background of the interrelated risk assessment practice. After reviewing the relevant legal provisions and the historical roots of “preventive probation”, we summarize the acute problems of the Hungarian child protection services and criminal justice system, overview current international regulations and trends, and examine, how the discussed legal institution can fit in the legal and crime prevention systems. In order to draw the scientific background of risk and needs assessment we review the steps of its evolution and the types of risk and needs assessment instruments, and present the legal and methodological queries regarding their use. We evaluate the discussed legal institutions in light of all these, and briefly outline the planned changes in international probation practice.

Eszter Sárík

Research on religious attitudes among antisocial juveniles

In this study, I have presented the partial findings of a research effort into the values shared by young people that commenced in 2014. In the research project, the crimes committed and the deviant behaviors and values shared by the generation of 14-18 years of age were examined. In the survey, I examined the background factors contributing to criminal behavior, the so-called risk factors, the demographic and socioeconomic features of the target group, as well as the nationality/identity of the young offenders in the sample, furthermore, their attitudes to religion, by assessing several dimensions of religiousness. In my study, I have discussed three basic aspects of the research topic. On the one hand, the question is whether there is any meaningful correlation between religiousness and behaviour, as well as between religiousness and the values shared by the sample group that was under review, which is special both from a socioeconomic and a criminological point of view (but almost homogenous). On the other hand, I examined whether it is true that religion is (may be) more important for those who belong to the Roma minority than for their non-Roma counterparts, already at a young age.